

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATSBI DRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
VALTER JANSSON TURE JOHANNISSON MAGNUS OLSEN
DIDRIK ARUP SEIP PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

SJUTTIOFEMTE BANDET.

FEMTE FÖLJDEN. NITTONDE BANDET.

C. W. K. GLEERUP
LUND

ROSENKILDE OG BAGGER
KÖPENHAMN

LUND MCMLX

INNEHÅLL.

Andersen, H., Dr. phil., Universitetslektor, Köpenhamn, Om tiden for assimilationen af <i>ht</i> til <i>tt</i>	247
Benson, S., se Ljunggren.	
Carlsson, L., Fil. mag., Lund. »Hasle hö på en ret»	259
Heller, R., Dr. phil., Leipzig, Studien zu Aufbau und Stil der Laxdœla Saga.	113
Kiil, V., Dr. philos., Oslo, <i>Hliðskjalf</i> og <i>seiðhjallr</i>	84
Ljunggren, K. G., Professor, Lund, och Benson, S., Arkivchef, Docent, Lund, Litteraturkrönika 1959	262
Lukman, N., Dr. phil., Universitetsadjunkt, Köpenhamn, Finn og St. Laurentius i Lund og i Canterbury	194
Nerman, B., Professor, Stockholm, Arkeologisk belysning av två Eddapartier	238
Nielsen, K. M., Bibliotekarie, Köpenhamn, Til runedanskens ortografi	1
Steblin-Kamenskij, M., Professor, Leningrad, Den islandske klusilforskyvning i fonologisk fremstilling	79
Turville-Petre, J., Oxford, Sources of the Vernacular Homily in England, Norway and Iceland	168
Wikander, S., Professor, Uppsala, Från Brävalla till Kurukshetra Till red. insända skrifter	281

KARL MARTIN NIELSEN

Til runedanskens ortografi.

Runesprogets ortografi er bestemt af det fattige tegnsystem; af futharkens 16 tegn er kun 4 vokaler, og af disse betegner to, \mathfrak{a} : a, mod-sætningen nasaleret : ikke-nasaleret, saaledes at der kun bliver 3 tegn til betegelse af de forskellige vokalkvaliteter, nemlig:

a
u i

Det vokalsystem, der skal dækkes af disse tegn, svarer til det, som Alf Sommerfelt opstiller for oldnordisk, og som har 9 fonemer¹:

a
ɔ æ
o ø e
u y i

a-runen betegner *i*-omlydsvokalen \mathfrak{a} (og muligvis *u*-omlydsvokalen \mathfrak{u} , der dog almindeligvis skrives med digrafen *au*), *u*-runen betegner *u* og *o*, samt de *i*-omlydte vokaler *y* og *ø*, *i*-runen betegner *i* og *e* (senere ogsaa \mathfrak{a}).²

I de ældste danske runeindskrifter (Helnæs-Gørlev-gruppen, DR periode 2.1) anvendes dette tegnsystem med gennemført konsekvens, de gamle runeristere har mestret 16-tegns futharken til fuldkommenhed. Den enkelte lyd gengives med samme tegn i de forskellige ord, saaledes at samme ord stadig staves paa samme maade i indskrifterne.³

Forkortelserne er de i Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik og i Acta philologica Scandinavica bibliografi anvendte. Svenske runeindskrifter citeres med de i Sveriges Runinskrifter anvendte forkortelser.

¹ NTS V p. 113.

² Om tegnreduktionen se Jacobsen & Moltke DR sp. 770, Harry Andersen i ANF LXII p. 203—27, Wessén Om vikingatidens runor (Filologiskt arkiv 6. 1957).

³ De faa forskelligheder, der kan iagttages, er udtryk for lydudviklinger, der

I indskrifterne fra 900—1050 (Jelling- og Efter-Jelling-gruppen, DR periode 2.2) er ortografien stadig god, d. v. s. »urigtige« skrivemaader forekommer ikke (se dog \mathfrak{a} for \mathfrak{a} ndf.), og egentlige ristefejl er sjældne; men den er mindre konsekvent, ordenes stavemaade kan veksle fra indskrift til indskrift, og den enkelte lyd kan betegnes forskelligt i forskellige ord i samme indskrift. Aarsagen til denne mindre regelmæssige ortografi er de lydudviklinger, som finder sted i denne periode, først og fremmest monoftongeringen $\mathfrak{æi} > \bar{e}$ (skrevet \mathfrak{i}), \mathfrak{au} , $\mathfrak{øy} > \bar{u}$ (skrevet \mathfrak{u}), dernæst lydaabningen $\bar{e} > \mathfrak{æ}$, der kommer til udtryk ved, at man kan finde $\mathfrak{a} = \mathfrak{æ}$ for oprindeligt e , men som desuden resulterer i, at \mathfrak{i} -runen kan bruges for omlydsvokalen $\mathfrak{æ}^1$, saaledes at $\mathfrak{æ}$ (opstaaet ved lydaabning af \bar{e} eller \mathfrak{i} -omlyd af \mathfrak{a}) kan betegnes ved \mathfrak{i} eller \mathfrak{a} , foruden at det kan skrives med digraf. Til disse lydligt betingede forskelligheder kommer o. aar 1000 en rent ortografisk med indførelsen af de stungne runer; for vokalerens vedkommende er det kun den stungne \mathfrak{i} -rune, der spiller en nævneværdig rolle (se ndf. p. 58 ff.).

Et par eksempler vil illustrere forholdet.² 1 Haddeby 1 har for op-

finder sted, f. eks. $\mathfrak{rhuulfR}$ 190 Helnæs over for \mathfrak{ruulfR} 193 Flemløse 2 med bortfald af \mathfrak{h} foran \mathfrak{r} , \mathfrak{faapi} 192 Flemløse 1 over for \mathfrak{fapi} 190 Helnæs, vel med kontraktion.

¹ Se Harry Andersen i ANF LVI p. 252 f., Brøndum-Nielsen GG § 161, Noreen ASG § 113. Koek Ljh. I p. 118 f. benægter, at svenske runeindskrifter skelner mellem \bar{e} og $\mathfrak{æ}$. Koek tolker mukmini Rök som $\mathfrak{m\ddot{o}gm\ddot{a}nni}$ med yngre \mathfrak{i} -omlyd i semi- \mathfrak{fortis} (jf. Ljh. III p. 32 f.); men tolkningen af dette ord er meget omstridt, idet det af nogle opfattes som $\mathfrak{-m\ddot{u}nni}$, af andre som $\mathfrak{-m\ddot{a}nni}$, se Wessén Runstenen vid Röks kyrka (1958) p. 32 f.

² Jf. ogsaa Erik Moltke DR sp. 897 f. Moltke karakteriserer ortografien saaledes: »Nu (\mathfrak{o} : i periode 2.2 og 3) træffes mange variationer i ortografien, flere og rigere jo længere vi kommer ned i perioderne; nogle ristere er konservative og anvender ikke nymodens hjælpemidler som stungne runer, monoftongisk skrivemaade etc., andre er radikale, og atter andre eksperimenterer med de genstridige lydtegn. Risteren af 41 Jelling 1 har optaget den monoftongiske skrivemaade i $\mathfrak{\beta usi} = \mathfrak{\beta\ddot{u}si}$, mens den yngre 42 Jelling 2, hvis ortografi er strengt konservativ (kancellistil), anvender den gamle skrivemaade $\mathfrak{\beta ausi}$ for den samme lydform ... Intetsteds træffer vi en så rig og varierende ortografi som på Bornholm, der ogsaa her er gennemsyret af påvirkning fra Sverige«. I regelen vil det være vanskeligt at paa-vise, at en risters ortografi er tilstræbt arkaiserende eller moderniserende, og man skal næppe tænke sig, at risterens ortografi grunder sig paa en bevidst efterligning af ældre indskrifter eller en analyse af hans egen udtale; forholdet er snarest det, at risteren staver ordene, saaledes som han har lært det, med andre ord bygger paa en skrifttradition. Hvor han ikke har haft en overleveret skrivemaade, har han dog maattet forsøge at stave ordet paa grundlag af sin udtale, og det kan være en medvirkende grund til, at forholdsvis mange navne ikke kan bestemmes.

rindeligt æi ai i haiþabu, i i risþi, stin, suins, stungen i-rune i erik, 117 Mejlby har urasuti *Órasundi* over for tauþr *ðauþr*. Ordet mand, oldn. *verr*, skrives paa 98 Bjerregrav 1 uar, paa 155 Sjørind uir; præp. 'efter' veksler mellem formerne aftir, aiftir, iftir, eftir.

Runen *ǫ* veksler i indskrifterne med *a*; men der er en afgørende forskel mellem stillingen foran tabt nasal og stillingen foran bevaret nasal.¹ I den første stilling er *ǫ* regelmæssigt anvendt, først i de yngste indskrifter i perioden kan *a* erstatte *ǫ*, hvad enten dette skyldes, at nasaliteten var svunden (svindende), eller at *ǫ*-runen efterhaanden gik af brug som *a*-rune, før den overtog funktionen som *o*-rune.² I stillingen foran bevaret nasal veksler *ǫ* og *a* derimod undtagen i de allerældste indskrifter (Helnæs-Gørlev-gruppen, hvor materialet dog er meget lille).³ 209 Glavendrup har þansi og þansi, 230 Tryggevælde klāmulan, þansi, men man, þnnsi (d.v.s. þansi), 133 Skivum har tǫnmarku, 41 Jelling 1 tanmarkar, 42 Jelling 2 tanmaurk. Wimmer antager, at nasaliteten svinder i det 10. aarh., i nogle egne senere end i andre, samt at *ǫ* kan bevares ved traditionel ortografi i hyppigt brugte ord.⁴ Men materialet tyder ikke paa en udvikling fra nasalitet til tabt nasalitet.⁵ Snarest maa forholdet bestemmes saaledes: i stillingen foran tabt nasal var *ǫ* et selvstændigt fonem, jf. modsætningen *ǫ* paa : *ā* ejer; men i stillingen foran bevaret nasal er *ǫ* en positionsbestemt (kombinatorisk) variant af *a*, der kan betegnes enten ved *a*-runen eller paa grund af den fonetiske lighed med *ǫ*-fonemet med *ǫ*-runen.⁶ Man kan ogsaa formulere det

Jf. Sven B. F. Jansson Runinskrifter i Norrtäljetrakten (i Norrtäljetrakten under forntiden, 1945) p. 65 f. note 4.

¹ Artiklen Nasalitetetsbetegnelse, DR sp. 859 ff.

² DR sp. 862 anm. 4.

³ Brugen af *ǫ* i denne stilling er ogsaa gennemført paa Eggjum-stenen, se Magnus Olsen NÆR III p. 183, Lis Jacobsen Eggjum-Stenen (1931) p. 81 f., og paa Rök-stenen, se Sophus Bugge Der Runenstein von Rök (1910) p. 163 f.

⁴ Wimmer DRM I, 1 p. XLIV—XLVI, jf. ogsaa Noreen ASG § 128, Kock Ljh. IV p. 479 f. Brate i ANF XXIX p. 187 f. anser det for tvivlsomt, om brugen af *a*-runen er vidnesbyrd om manglende nasalitet i denne stilling.

⁵ Jf. forf. i DR sp. 863 f. Det kan ogsaa anføres, at den fynske Glavendrup-sten har þansi, men nutidens nordvestfynsk har nasaleret vokal foran nasal, se H. M. Jensen Brenderup-målet (1926) § 4. Jf. ogsaa Skautrup DSH I p. 124, Poul Andersen Fonemsystemet i Østfynsk (1958) p. 150 ff. Rask Dansk Retskrivningslære (1826) § 34 og I. Levin Dansk Lydlære (1844) § 14 angiver, at vokalerne i dansk som regel udtales med nasalitet foran *m* og *n*, men if. Otto Jespersen Fonetik (1897) p. 264 er dette »i alt fald for nutidens dialektfri rigsmål overdrevet«.

⁶ Jf. Rask l.c. (p. 44): den nasale udtale foran *m* og *n* »har ikke erholdt nogen særskilt Betegnelse, da det anses for en Følge af det hosstående *m* eller *n*«. For-

saaledes, at modsætningen mellem *q* og *a* er ophævet foran nasal konsonant. Rask har iagttaget og beskrevet forskellen mellem nasale vokalers karakter i de to stillinger, men den her anvendte fonologiske terminologi muliggør en mere præcis formulering af forholdet.

Paul Diderichsen¹ har m. h. t. omlydsvokalerne fremhævet forskellen mellem relevante fonemforskelle og kombinatoriske varianter (d. v. s. mellem omlyd foran tabt og bevaret *i*, *u*) og hævdede, at det »først er efter Synkopen, at Forskellen mellem Grundvokal og Omlydsvokal kan ventes at gøre sig gældende i Ortografien, der altid tilstræber at være en fonematisk Notation og ikke en grov Lydskrift, et Forhold, der allerede stod klart for den islandske Scholasticus, som forfattede den Første grammatiske Afhandling« (jf. ndf. p. 13, 14). Eggjum-indskriften og de ældste indskrifter med det yngre alfabet viser imidlertid med hensyn til nasalitetsbetegnelse foran bevaret nasal en gennemført fonetisk ortografi,

skellig herfra er de franske Nasaler (p. 45), »Slige Næseselvlyde, som der slet intet m eller n mere findes i Nærheden af, har man også hos os hyppig i Almuesproget med allehånde forskjellige Tonehold. Det vil således være umuligt at skrive dette tydeligen og rigtigen uden dobbelt Betegnelse til alle Selvlyde«. Rask har saaledes rigtig erkendt den systematiske forskel mellem nasaler i de to anvendelser. Jf. ogsaa Brøndum-Nielsen *Dialekter og Dialektforskning* (1927) p. 31, forf. i DR sp. 863 f. — Paul Diderichsen fremhæver i *Nordisk tidskrift* 1945 p. 321 »de moderne fonologers synsmåder, hvis særlige velegnethed til behandling af forholdet mellem systemer af lydlige og skriftlige tegn ikke synes at have gjort indtryk på runologerne« og giver en redegørelse for omdannelsen af futharken ud fra disse teorier; med hensyn til *b* for *b/p* osv. er formuleringen hensigtsmæssig, men hans udtalelse om *q* : *a* (og *R* : *r*) (p. 322 f.), »der ret hurtigt synes at være faldet sammen, og hvis brug på omdannelsestiden allerede væsentligt var kombinatorisk bestemt«, bringer egentlig ikke nogen klaring af problemet, hvorfor det yngre alfabet havde en særlig rune for det nasalerede *a*, og grundlaget er ikke rigtigt. I tiden forud for omdannelsen er der bortfaldet nasal i forskellige stillinger (Brøndum-Nielsen GG § 267, § 268), og ved dette bortfald er der fremkommet nasalerede vokaler, som netop ikke er kombinatorisk bestemte (jf. ndf. p. 5 note 1). Denne nasalitet bevares gennem vikingetiden og til dels endnu senere, hvilket fremgaar af runeindskrifterne og den første grammatiske afhandling, se Jacobsen & Moltke DR sp. 859 ff. med lit.-henv., Noreen i ANF III p. 36 ff. Naar Paul Diderichsen antager, at bevarelsen af *q* (og *R*) »muligvis hænger sammen med at disse lyd ikke indgik i 'systemer' som de ovenfor omtalte (*o*: *b/p* osv.)«, er dette ogsaa tvivlsomt, eftersom alle vokaler kunde være nasalerede (jf. Sommerfelt i NTS V p. 113), og modsætningen nasalerede : ikke-nasalerede vokaler vel maa siges at danne en art system, naar de ikke efterfulgtes af nasal konsonant; men de indgik ikke i et tegnsystem, idet der ikke var tegn for nasaleret *i*, *u*. Paa et senere stadium, da *R* og *r* var faldet sammen, og man opgav at betegne nasaliteten, fik de to tegn nye lydverdier, se ndf. p. 53 ff., 64 ff.

¹ APhS XIX p. 75.

og denne anvendes ved siden af den fonologiske op igennem vikingetiden. Hvorvidt de kronologiske og de lokale forskelle (mellem Skaane og Jylland) skal betragtes som rent ortografiske eller som udtryk for svagere og stærkere nasalitet, kan ikke afgøres. Med hensyn til betegnelse af nasalitet foran bevaret nasal forholder forfatteren af den Første grammatiske Afhandling sig paa samme maade som de ældre runeristere: nasalitetsbetegnelsen er fonetisk, ikke fonologisk.¹

Naar der tales om sammenblanding² af *ą* og *a*, tænkes der imidlertid ikke saa meget paa vekslen mellem fonetisk og fonologisk skrivemaade foran bevaret nasal, men først og fremmest paa anvendelsen af *ą* for *a* i stillinger, hvor vokalen ikke kan have været nasaleret. Eksemplerne er ret faatallige i danske indskrifter: 1) i udlyd har *pa* 121 Asferg, *ku* *pa* 127 Hobro 2 (svensk rister), *filaga*³ 279 Sjørup, *stata* 296 Hällestad 2, 2) i ordene *ąft* 2 og 4 Haddeby 2 og 4 (paa de tabte 90 Torup, 188 Ørbæk er formen ikke sikker),⁴ *ąftir* 213 Skovlænge, *ąuk* 2 Haddeby 2 (ristefejl *ąui*), 339 Stora Köpinge (2 gange) samt *niąut* 211 Nørre Næraa, se ndf. p. 32 med note 3, 36 note 6, 3) i to indskrifter: *sąr*, *pa* *urui* 42 Jelling 2, *fra* *pa*, *suąpia* *upu* og det utolkede *ia* *pi* 216 Tirsted.⁵ Strengt taget er det kun i disse to indskrifter, at man kan tale om sammenblanding, medens man i øvrigt maa nøjes med at konstatere, at *ą* enkelte gange

¹ Noreen i ANF III p. 36; Einar Haugen First Grammatical Treatise (Language Monograph no. 25, 1950) p. 33 f. : »the phenomenon is not significant unless the nasalization persists when the nasal consonant disappears. Then the opposition becomes distinctive, and all vowels followed by nasals will inevitably be grouped with the nasal-vowel phonemes.« Hallfrid Christiansen finder paa dette punkt en svaghed i den grammatiske afhandlings analyse, idet der ikke er en modsætning mellem korte orale og nasale vokaler, da disse sidste kun forekommer foran nasale konsonanter. Herimod indvender Haugen (l.c. p. 34 note 5a): »Once he had abstracted nasality as distinctive, he marked it wherever he found it, a procedure which is defensible even in modern terms.« Jf. hermed Kenneth L. Pike Phonemics (1947) p. 141 samt Penzls opfattelse af omlydsvarianten ndf. p. 15 ff. Hvis man med Diderichsen (ovf. p. 3 note 6) betragter *q* som en kombinatorisk variant, er nasalitetsbetegnelsen foran bevaret nasal fonetisk; ud fra Haugens synspunkt er det muligt at henføre *q* foran nasal til det nasale fonem paa grund af den fonetiske lighed, og usikkerheden i anvendelsen af *ą* og *a* i yngre indskrifter kan forklares ved, at der i denne stilling ikke er nogen modsætning mellem *q* og *a*.

² Wimmer DRM I, 1 p. XLII, XLIV, XLVI, XLVIII, XLIX, Brøndum-Nielsen GG² § 20,4, Lis Jacobsen Eggjum-Stenen (1931) p. 81.

³ Jf. Brøndum-Nielsen GG § 481,2.

⁴ Jf. dog Lis Jacobsen DR sp. 126 anm. 2, 939 anm. 6. Se ogsaa Erik Moltke Jonas Skonvig II (1958) p. 59, 150.

⁵ I DR sp. 939 antages det, at *ą* kan have lydverdien *æ* paa Tirsted (if. Ivar Lindquist i APhS III p. 307—309 *e*) samt i *ąft*, *ąftir* og *sąr*.

forekommer i særlige stillinger og ord, uden at man er i stand til at give en forklaring herpaa.

Tegnfattigdommen maa selvsagt vanskeliggøre lydhistoriske undersøgelser; derimod er der ingen særlig grund til at betegne indskrifternes ortografi som daarlig eller vaklende.¹ De inkonsekvenser, der findes, svarer til dem, som kendes i haandskriftsproget: skriftformer, der svarer til ældre og yngre lydformer, og forskellige betegnelsesmaader for samme lyd i det enkelte haandskrift.

En særlig vanskelighed frembyder indskrifterne dog ved deres korthed og stereotype indhold. Det er ikke som ved længere tekster muligt at give en beskrivelse af den enkelte indskrifts ortografi med redegørelse for hver lyds betegnelsesmaader oplyst ved dens forekomst i et større antal ord eller det enkelte ords skrivemaade(r) paa grundlag af et vist antal eksempler.

1. Digrafer².

Tegnforbindelserne *ai*, *au* og *ia* anvendes dels til betegnelse af diftonger, dels som digrafer til betegnelse af enkeltlyd. *ai* og *au* betegner omlydsvokaler af *a* og supplerer saaledes paa en maade tegnsystemet, der mangler tegn for omlydsvokalerne; men det forholder sig ikke saadan, at de bruges konsekvent i denne anvendelse, i hvert fald er *ai* ret sjælden, *æ* betegnes hyppigst ved *a*-runen og (senere) ved *i*-runen. Derimod er det muligt, at *au* altid bruges for omlydsvokalen *ø* (i hvert fald foran bortfaldet *u*), men dette spørgsmaal er vanskeligt at afgøre, da det er usikkert, i hvilken grad *u*-omlyden har været gennemført.³ Til betegnelse af *i*-omlyden af *o* og *u* findes ingen digraf.

Medens brugen af enkelttegnene er bestemt af etymologi og lydudvikling, synes digraferne ikke at vise en tilsvarende regelmæssighed. Den almindelige opfattelse er vistnok den, som er formuleret af Lis Jacobsen,⁴ nemlig at »to sammenstillede Runer betegnede den Lyd, der laa imellem de to Lyd, de var Tegn for«. Hvis der i denne regel blot ligger en konstatering af, at de faktisk forekommende tilfælde kan forklares paa denne maade, kan der ikke indvendes noget imod den; dette er saaledes til-

¹ F. eks. Kock Ljh. I p. 119, III p. 143, Brøndum-Nielsen GG² § 109 anm. 1. Jf. ogsaa ndf. p. 23 note 6.

² Dette afsnit har været holdt som foredrag i Selskab for nordisk Filologi d. 6. maj 1954. Jf. Aarsberetning 1954—55 p. 3 f.

³ Se herom ndf. p. 22 ff.

⁴ Wimmer De danske Runemindesmærker. Haandudgave p. 30. Jf. Brøndum-Nielsen i Nordisk Kultur VI p. 141.

fældet med Wimmers formulering,¹ der vel ligger til grund for Lis Jacobsens. Lægger man derimod i den, at man har mulighed for at betegne enhver enkeltlyd, der ikke har et eget tegn, ved en sammenstilling af to runetegn,² er det derimod tvivlsomt, om regelen har gyldighed.

Formaalet med den følgende undersøgelse er at fastslaa, i hvilke anvendelser digraferne findes og om muligt bestemme principperne for deres brug. Som udgangspunkt benyttes Wimmers opstilling,³ hvor ordene grupperes efter deres etymologi; men indskrifterne citeres efter DR, og hvor det er af interesse, anføres hele DR's materiale.

ai

Tegnforbindelsen ai anvendes:

1. til betegnelse af diftongen *æi*: stain, raisþi, raist osv.
2. til betegnelse af *æ* (*i*-omlyd af *a*)⁴: hairulfr 15 Øster Løgum, nairbis gen. af mn., paisi akk. f. sg. 230 Tryggevælde, ailti 209 Glavendrup, 230 Tryggevælde; baistr 133 Skivum, 217 Sædinge, aift

¹ DRM I, 1 p. LIII: vi finder »meget almindelig et sammensat tegn brugt som betegnelse for de enkeltlyd, der mangler et enkelt tegn«.

² Saaledes f. eks. Brøndum-Nielsen i AaNO 1917 p. 211 (se ndf. p. 28), Lis Jacobsen Svenskevældets Fald (1929) p. 129 (anderledes DR sp. 946 anm. 26)r Erik Moltke DR sp. 896, 976 anm. 2, Fra Viborg Amt 1951 p. 15 f. (anser det fo,l muligt, at ua i muar paa Asmild-stenen kan betegne en *ø*-lyd, skønt denne brug ellers er ukendt; at det skulde kunne tolkes som vn. *mærr*, berømt, maa bero paa en lapsus), Harry Andersen i Sprog og Kultur XIV p. 51, 55, Danske Folkema a XV p. 5, Maria Simonsen i Fra Himmerland og Kjær Herred 1958 p. 247 (»én lyd kan også betegnes ved hjælp af to runer (digrafer), f. eks. ai=*æ*, au=*ø*, iu=*y*«; iu forekommer ikke som digraf). Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXIX anm. 16, LXXI betragter former med ai og ia »såsom kompromiss mellan två olika möjligheter att beteckna *e*- och *æ*-ljud, med i och med a«, paa samme maade m.h.t. iau p. LXXII anm. 11; jf. ogsaa Harry Andersen i APhS XX p. 326. Erik Moltke har ment, at ogsaa ai og au i ord med oprindelig diftong kunde være digrafer, se APhS XI p. 258; saaledes pausi 42 Jelling 2: »den *ø*-lyd, der fandtes i det forenkledede *posi*, kunde iflg. runealfabetets system udtrykkes ved en enkelt nabolyd (altså pausi) eller ved to tilgrænsende lydtegn (altså pausi), hvor *ø* så at sige er følt som mellemproportional mellem a og u«, ligeledes ai i stain, raisþi i indskrifter, der er yngre end Gørlev, »hvor de to vokaler (ai) nu imidlertid er blevet grafisk udtryk for den mellemliggende vokal (*æ*, *e*)«; men denne opfattelse er blevet modificeret i DR sp. 898. En lignende forklaring har Brate Östergötlands runinskrifter p. xx givet af ai, au ved siden af i, u.

³ DRM I, 1 p. LII ff.

⁴ DR sp. 869 f. Hele materialet er medtaget undtagen fra den norske 411 Karlevi.

133 Skivum; þainsi¹ akk. m. sg. (men iftir) 275 Solberga, 278 Västra Nöbbelöv (men iftir), þaisi akk. m. sg. 268 Östra Vemmenhög (og aiftir), 276 Örsjö (men iftir), aiftir i 5 indskrifter (over for aftir i 20, iftir i 23, eftir i 17),² airu³ akk. af mn. 296 Hällestad 2, aisi akk. af mn. 351 Skaane (tabt; tegning fra 1716; jf. ndf. p. 9 note 3).

Som punkt 3 har Wimmer ai=e: þaikn 143 Gunderup 1, men anser det for muligt, at e her er gaaet over til æ. Ortografien paa Gunderup er imidlertid efter DR's læsning meget daarlig, saa formen þaikn kan være fejlristning for þiakn (jf. ndf. p. 47 note 7).

Harry Andersen⁴ anser de ældste eksempler, Før-Jelling-gruppens, for tvivlsomme. hairulfr er snarest ristefejl for hariulfr (saaledes Marius Kristensen og von Friesen), fem. þaisi kan ikke være þæsi med i-omlyd af þasi, men er þæisi, svarende til den almindelige østnordiske form *thē* af þæi med analogisk æi fra dat. og gen. sg. (jf. Noreens forklaring af formen samt þaiar 359 Istaby)⁵; ailti tolker Harry Andersen som æilti med diftong (*ailatjan), afledet af roden i norsk *eil*, 'lang skure eller indhulning, rende'.⁶ Ogsaa nairbis anser Harry Andersen for usikkert, idet han med DGP afviser Bugges og Wimmers sammenstilling med oht. *Nerbo*.⁷ Imidlertid maa i-omlyd anses for overvejende sand-

¹ Om de forskellige forklaringsmuligheder se Harry Andersen i ANF LVIII p. 122 ff., LX p. 144.

² DR sp. 743.

³ Formen kan ikke have diftong, idet *ai* udvikler sig til *a* foran *r*. Brøndum-Nielsen GG § 490 anm. 3 antager, at navnet er det vn. *erra* 'stridbarhed', der forekommer som tilnavn; jf. ogsaa DGP I sp. 258. Holthausen-Vergl. u. etym. Wb. des Altwestnordischen (1948) p. 52 opstiller som grundform *arzo-. Om en anden tolkningsmulighed se Wessén & Jansson Upplands runinskrifter II p. 67.

⁴ ANF LXI p. 175 ff.

⁵ Valter Jansson i Elias Wessén (festskrift 1954) p. 115 antager, at akk. f. sg. *the* gaar tilbage til et *þe-a til stammen þe-, og sammenstiller formen med oht. *dea*, *dia* (om de tidligere forklaringer af *the* se smst. p. 98 f., 106, 111).

⁶ Eric Elgqvist har i ANF LXXII p. 25—30 genoptaget Lis Jacobsens tolkning *eldi*, til *eldr* 'ild' med oprindelig diftong (*ail(i)ða-, Brøndum-Nielsen GG² § 105,2), men tillægger det en anden betydning 'upphetta, glödga'. Wimmers tolkning *ælti*, af *æltā* 'drive, ælte', der fastholdes af Erik Moltke DR sp. 627, forudsætter i-omlyd (*alatjan), ligeledes Jan de Vries' forslag i Museum 1943 sp. 27: *aljatjan > *alitjan > *elta* 'bringe til et andet sted'.

⁷ I DGP I sp. 983 sammenstilles det med fornsv. *Nærir*. Wimmers sammenstilling med oht. *Nerbo* (kortnavn til *Neribert* osv.) afvises, fordi »Formen paa *-ir* kan ... næppe være en egentlig hypokoristisk Dannelses«. Om kortnavne med *ja*-Suffix se H. Naumann Altnordische Namenstudien (1912) p. 152 f., Adolf Bach Die deutschen Personennamen (1943) § 97,2 (Pauls Grundriss XVIII); de anførte navne er ikke dannede til toleddede navne.

synlig; navnet er ganske vist ikke sikkert forklaret, men i en *ia*-stamme er *i*-omlyden lydret,¹ og navnet er snarest en sideform til *Narfi* (formen giver i saa fald et ældre eksempel paa betegnet yngre *i*-omlyd end det almindelig anførte liki *længi* 40 Randbøl). Af saadanne sideformer findes der flere.² Hvis akk. *aisi* ikke er en fejllæsning for *aisa*, akk. af *Æsi*, er det antagelig en sideform *Æsir* til *Asi*.³

Harry Andersen har som nævnt anset de ældste eksempler for usikre og ment, at anvendelsen af *ai* som digraf først kunde konstateres i Jelling-gruppen; men det er dog tvivlsomt, om alle eksempler skal udgaa. I hvert fald er *nairbis* ret sikkert, idet ordet er en *ia*-stamme og ikke kan have diftong.

I de ældste indskrifter med synkope betegnes omlydsvokalen konsekvent med *a*, *ǫ*, og under forudsætning af at *i*-omlyden virkes før synkopen,⁴ saaledes at man kan regne med indtraadt omlyd ogsaa foran bevaret *i*, er materialet ikke saa lille. Eggjum har *mǫnr mǫnnr* som sikkert eksempel, desuden *lǫgi læggi*⁵ (om *nakdǫ* se Excurs 4, ndf. p. 39). I

¹ Noreen AIG⁴ § 370. Marstrander Bidrag til det norske sprogs historie i Irland (1915) p. 154 f. sammenstiller *nairbis* med det i Irsk forekommende *Caithil* med *i*-inficeret *a*.

² Se Bugge Runverser (1891) p. 29 note, Noreen ASG § 395 Anm. 1, Wessén & Jansson Upplands runinskrifter III p. 169. Jf. ogsaa *Autir* og *Auti* DGP I sp. 83.

³ I DGP I sp. 271 antages, at *aisi* er akk. til et *Esir*, muligvis et nomen agentis til vn. *eisa* 'bruse', og *Esi* forklares som en omlydt form til *Asi* eller en sideform til *Esir*. Den sidste mulighed kan i hvert fald ikke passe paa æsæ 73 Kragelund, som maa have omlydsvokal (og dette gælder vel ogsaa haandskriftformer med *œ*). Snarere kunde man tænke sig, at *Æsi* gik tilbage til *Æsir*, en omlydt sideform til *Asi*, og viste *r*-bortfald (samt overgang til *an*-stamme, jf. Brøndum-Nielsen GG § 435,3). En anden mulighed er, at *Æsi* er kortform til navne med omlyd i første led (DR sp. 632) ligesom *Asi* til navne med *As*- (Nordisk Kultur VII p. 60). Om de vestgermanske paralleler oht. *Eso*, oeng. *Esa* er samme dannelse som *Æsi*, er maaske ikke ganske sikkert, jf. Förstemann² sp. 220, Mats Redin Studies on uncompoundd names in Old English (1919) p. 75.

⁴ Se Pipping Gotländska studier (1901) p. 97 f., Neuphilologische Mitteilungen ¹⁵/₁₁—¹⁵/₁₂ 1902 p. 5 f., Neuman i APhS IV (1929) p. 231 f., Hesselman Omljud och brytning (1945) p. 5, Valter Jansson Nordiska vin-namn (1951) p. 136, 153, 155, Harry Andersen i Festskrift til Peter Skautrup (1956) p. 14. — I de irske former *Caithil*, oldn. *Ketill*, *cairling*, oldn. *kerling*, over for *Turges*, oldn. *Purgestr*, ser Marstrander Bidrag til det norske sprogs historie i Irland (1915) p. 62 f., 154 et bevis for, at den yngre *i*-omlyd ikke var gennemført o. 850, idet *ai* nok kan gengive et *i*-inficeret *a*, men ikke en norsk *œ*-lyd; *Caithil* sammenstilles med *nairbis*, *Turges* med *gestumr*. Jf. Kock Ljh. III p. 267, Finnur Jónsson Norsk-islandske kultur- og sprogforhold i 9. og 10. årh. (1921) p. 239 f., Sommerfelt i NTS VII p. 360, Seip NS² p. 45 f. samt Valter Jansson l.c. p. 151 f. og i NoB XXXIII p. 200.

⁵ Magnus Olsen NLÆR III p. 183 f., Lis Jacobsen Eggjum-Stenen (1931) p. 82.

danske indskrifter af Helnæs-Gørlev-gruppen forekommer kun statr *stændr*¹ 192 Flemløse 1, 333 Örja og rimeligvis den tabte 189 Avnslev, aftir *æftir* 192 Flemløse 1; aft kan være *aft* eller *æft* (DR sp. 742). I den svenske Sparlösa-indskrift, der dateres til o. 800, forekommer *rakinu-*, oldn. *regin-*, *makin-*, oldn. *megin-*.² Den noget yngre Rök-sten har *huarir* og *huariar* nom. m. og fem. pl., *marika* gen. pl. *mæringa*, *tråki* dat. sg. *drængi* (om mukmini se ovf. p. 2 note 1).

Selv om materialet for punkt 2's vedkommende ikke er stort, og nogle af eksemplerne er usikre, er det dog tilstrækkeligt til, at man kan fastsætte anvendelsen af ai til: 1. diftong, 2. omlydsvokal.

Anvendelsen af digrafen ai er saaledes etymologisk bestemt; den betegner *æ*, men kun det *æ*, der er opstaaet ved *i*-omlyd af *a*, derimod ikke det *æ*, der er opstaaet ved lydaabning af *e*.³

Hvorledes denne anvendelse af ai skal forklares, er derimod usikkert. Hesselman⁴ anser den for let forklarlig: da *æi* i *mæistr*, *flæistr* ved forkortelse blev til *æ*, var det naturligt ogsaa at riste ai for kort *æ* i andre ord. Denne forklaring kan ikke være rigtig; dels kan ai anvendes ogsaa for langt omlyds-*æ*,⁵ dels kan de faatallige ord med *æi* > *æ* foran konsonantforbindelse vanskeligt tænkes at danne udgangspunkt for digrafens anvendelse. Det vil desuden være rimeligt at søge en forklaring af ai, som ogsaa kan gælde for au.

Med ai, der betegner diftongen *æi*, kan digrafen ai ikke have forbindelse; ai kan anvendes for oprindeligt *æi*, efter at det er blevet monoftongeret til *ē*, men det bruges ikke for *ē* af anden oprindelse.⁶ Gaar man

¹ Om muligheden for ikke omlydt form se Harry Andersen i ANF LVIII p. 128 f. [Tilf. Om de omlydte former i de sjæll. love se nu Gerd Wellejus i DST. 1959.]

² Ivar Lindquist Sparlösa-stenen (1940) p. 91, 98, 147, von Friesen Sparlösa-stenen (1940) p. 68, Marstrander i NTS XVII p. 511, 526.

³ DR sp. 845 f.

⁴ Ordgeografi och språkhistoria (1936) p. 147.

⁵ Den norske 411 Karlevi har foruden *flaistr*, *maistar* og *aintils* (ifig. Magnus Olsen Karlevi-stenen, 1957, p. 27 note 3 vist til fuglenavnet *qnd*) ogsaa *taipir*, *dædir*.

⁶ von Friesen Rökstenen (1920) p. 42 f. tolker *raip* som *rēp*, præet. af *rāpa*, men af de former, han anfører til støtte for tolkningen, er ingen virkelige paralleller; von Friesen hævder den opfattelse, at digraferne ai og ia begge kan betegne *e*- og *æ*-lyd, og eksempler paa en saadan vilkaarlig anvendelse findes ogsaa i svenske runeindskrifter, der staar paa et yngre ortografisk trin; af de af Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXXI anførte eksempler har nogle ai for oprindeligt kort *e*; i en del af dem antager Wessén fejlristning for ia (jf. ovf. p. 7 note 2). Man maa ogsaa regne med den mulighed, at ai ligesom *a*-runen (jf. p. 1) paa dette ortografiske stadium har kunnet anvendes om *æ*-lyd, uanset dens oprindelse.

ud fra, at *ai* er en sammenstilling af *a* og *i* til betegnelse af en lyd mellem *a* og *i*, maa man konstatere, at det kun betegner *æ*, men ikke *e* (jf. vokalskemaet p. 1). Wimmer præciserer anvendelsen saaledes:¹ »man kan udtrykke *æ*-lyden ved sammenstilling af *a* og *i*. Som tegn for *e*-lyden bruger man derimod i reglen den omvendte orden (*ia*).« De to digrafer dækker paa denne maade de lyd, der ligger mellem *a* og *i*, men det er ikke ethvert *æ*, der kan betegnes med *ai*, man finder aldrig digrafen brugt om det *æ*, der er opstaaet ved lydaabning af kort *e*, det betegnes med *a* (eller *ia*).² Det er saaledes tvivlsomt, om *a* og *i* kan antages at være sammenstillet til betegnelse af *æ*.

At ortografien ikke er fonetisk, men etymologisk, fremgaar af forskellen mellem anvendelsen af digrafen og af de enkelte runetegn: medens *ai* kun anvendes om omlydsvokalen *æ*, kan *a*-runen betegne saavel omlydsvokalen (f. eks. *aftir*) som den af *ě* ved lydaabning opstaaede *ǣ*-lyd (f. eks. *uar*, oldn. *verr*, *uarpi*, oldn. *verdi*, 209 Glavendrup, 230 Tryggvælde),³ og paa tilsvarende maade *i*-runen (f. eks. *uir*, oldn. *verr*, 155 Sjørind, *uirpi*, oldn. *verdi*, 338 Glemminge over for *iftir æftir*). *a*- og *i*-runen har saaledes ved siden af den etymologiske anvendelse en anden, der er bestemt af en lydudvikling,⁴ men det lydlige sammenfald af *ě* og *ǣ* har ikke haft nogen indflydelse paa brugen af *ai*.

Brugen af *ai* til betegnelse af omlydsvokalen maa utvivlsomt paa en eller anden maade hænge sammen med, at *a* bliver omlydt af det følgende *i*. Mest nærliggende og simpelt vilde det være at sætte den digrafiske betegnelse i forbindelse med et diftongisk mellemtrin *aⁱ*, som har været antaget af flere forskere.

Axel Kock slutter sin banebrydende afhandling om *i*-omlyden med nogle bemærkninger om omlydens opstaaen.⁵ Han anser det for muligt, at *gastir* blev til *gaⁱstir* ved en slags metatase, derpaa til *gestr*;⁶ men han

¹ DRM I, 1 p. LIII.

² DR sp. 845.

³ DR sp. 845.

⁴ Harry Andersen i ANF LVI p. 252 f.

⁵ ANF IV p. 159—62.

⁶ Kocks metatase maa være identisk med epenteseteorien, som ogsaa Noreen har sluttet sig til for den ældre *i*-omlyds vedkommende, se Pauls Grundriss I (1891) p. 454 § 49,2, I² (1898) p. 562 § 51,1, AIG² (1892) § 66,1, jf. ogsaa GNS³ (1913) § 51,1 (den yngre *i*-omlyd forklares som harmonisering). Se om epenteseteorien Rooth Nordfriesische Streifzüge (1929) p. 113 f., 115 note 2, Vetenskaps-Societeten i Lund, Årsbok 1935 p. 15 f. Brøndum-Nielsen GG² § 73 anm. 1 omtaler forklaringen ved metatase med henvisning til Walde Die germanischen Auslautgesetze (1900) p. 190, Götling i ANF XLIII p. 69 ff. (efter Neuman i APhS

er mere tilbøjelig til at slutte sig til mouilleringsteorien, saaledes som den er formuleret af Scherer og Sievers; ogsaa ud fra denne teori er et diftongisk mellemtrin muligt.

I de senere aar har baade Erik Rooth, som er tilhænger af mouilleringsteorien,¹ og Hesselman, der regner med en direkte virkning af den omlydende vokal paa rodvokalen,² antaget et diftongisk mellemtrin a^i , ligeledes Grammont³ (»dilationsteorien«), der anser omlyd og brydning for det samme. En tilsvarende opfattelse af i -omlyden i vestgermansk træffes hos H. Luick (1914) ud fra mouilleringsteorien og W. Wilmanns (1911) ud fra anticipationsteorien.⁴

Johan Götlind har i en kort afhandling⁵ »Ett modernt omljud av a till æ fremdraget en overgang af $a > \text{ä}$ foran gg i västgötsk, som viser en række diftongiske mellemtrin; »vi få här se en företeelse, som tillhör tiden, så att säga projicerad i rummet«, skriver Götlind og gør opmærksom paa den mulighed, at »man möjligen i vissa fall av gammalt i -omljud kan ha att göra med diftongering«. Som vidnesbyrd om et saadant trin anfører han *sairawidar* paa Rö-stenen, hvor von Friesen antager begyndende i -omlyd,⁶ og *eiril ar* i de norske By og Veblungsnæs indskrifter. Rooth har ogsaa været opmærksom paa runesprogets digraf ai ,⁷ men har ikke villet benytte den, da han ikke er fortrolig med runeristernes sædvane, og da disse sprogmindesmærker er lidet egnede til sproglige deduktioner. Selv om runeristernes ortografiske betingelser var andre

IV p. 231). Walde anfører Kocks opfattelse med tilslutning, men bruger selv betegnelsen epentese, og i *Verbesserungen und Nachträge* p. 197 f. foretrækker han anticipationsteorien. Om Götlinds afhandling se ndf. p. 12 og Rooth l.c. p. 146 f.; den knytter sig til mouilleringsteorien.

¹ Nordfriesische Streifzüge (1929) kap. VI og i Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1935 p. 1—34, *Studia neophilologica* XIII p. 103—17, *Niederdeutsche Mitteilungen* VI p. 140—42 samt Huvuddragen av det tyska språkets historia² (1955) p. 139. Jf. ogsaa Per Wieselgren i *Festschrift till Jöran Sahlgren* (1944) p. 177—94.

² Omljud och brytning i de nordiska språken (1945) p. 3 f., 13, jf. p. 16 f. Se ogsaa Magnus Olsen *Runekammen fra Setre* (1933) p. 42 note 2, *Seip* i *SvLM* LXX p. 199.

³ *Traité de phonétique* (1933) p. 259.

⁴ Se Rooth *Nordfriesische Streifzüge* (1929) p. 109 ff. Om anticipation, dilation (fjernassimilation) i modsætning til mouillering se Rooth l.c. p. 109, *Årsbok* 1935 p. 15 f., 26, Huvuddragen l.c.

⁵ *ANF* XLIII p. 69—71.

⁶ *Rö-stenen* (1924) p. 14 f. (< **sarwijan*). Hj. Lindroth tolker i *Germanica* (Festschrift Sievers 1925) p. 212 ff. ordet som *sairawind ar* afledet af **saira*, vn. *sár*; jf. Krause *Runeninschriften im älteren Futhark* (1937) no. 56.

⁷ *Nordfriesische Streifzüge* (1929) p. 147.

end skrivers, kunde digrafen *ai* nok tolkes paa samme maade som de oht. former med *ai*, men bevisende kan de ikke blive, idet risterne manglede et eget enkelttegn til betegnelse af monoftongisk omlydsvokal. Imidlertid er mouilleringsteorien omstridt,¹ og ogsaa antagelsen af diftonger som et forstadium til alle omlydsvokaler kan nok vække betænkeligheder.²

I de nyere, fonologiske behandlinger af *i*-omlyden er problemstillingen en anden.³ Interessen er her ikke knyttet til spørgsmaalene, om *i*-omlyden sker ved fjernassimilation eller gennem mouillering af konsonanter, om der er diftongisk mellemtrin eller ikke, men forudsætningen er vistnok, at der ikke er mouillering eller diftongisk mellemtrin.⁴ Problemet for fonologerne er udelukkende omlydsvokalens forhold til lydsystemet, og opfattelsen er den, at vokalen er at betragte som en kombinatorisk variant af *a*, saalænge *i* bevares; først ved synkopen bliver varianten til et selvstændigt fonem, omlydsvokalen *æ*, og først da kan omlyden siges at være indtraadt. M.h.t. omlyden foran bevaret *i* er det Olsens og Penzls (l.c. p. 9) opfattelse, at varianten af *a*, der er bestemt af det følgende *i*, paa grund af den fonetiske lighed med omlydsvokalen slutter sig til det nye, ved synkopen opstaaede fonem. Paul Diderichsen formulerer det anderledes og lidt forskelligt paa de anførte steder: »Foran bevaret (opr. lang) Infortisvokal indtraadte Neutralisation, idet man her ikke kunde have distinktiv Modsætning mellem Omlydsvokal og Primær-vokal« (1937)⁵ og »strukturelt betragtet er den (d.v.s. omlyd foran be-

¹ Se kritikken hos Sommerfelt i Festskrift til Hjalmar Falk (1927) p. 42 f. og NTS VII p. 357 f., Hammerich Kortfattet tysk lydhistorie (1935) § 50, H. Penzl i Language XXV p. 233—36, Valter Jansson Nordiska vin-namn (1951) p. 137—48, samt den hos Rooth anførte litteratur.

² Hammerich l.c. p. 29 f., Sommerfelt l.c. p. 359 f., Harry Andersen i ANF LXI p. 159 f.

³ Paul Diderichsen i Selskab for nordisk Filologi. Aarsberetning for 1937—38 p. 6 f., Nordistmødet 1946 i APhS XIX p. 75, Carl Johan Olsen i SNF. Aarsberetning 1948—50 p. 7 f., APhS XX p. 337, H. Penzl i ANF LXVI (1951) p. 1—15.

⁴ Jf. Rooths kritiske bemærkninger til Twaddells og Penzls fonologiske behandling af *i*-omlyden i oldhøjtysk, se Studia neophilologica XIII p. 112 f., Niederdeutsche Mitteilungen VI p. 140.

⁵ Den omlydvirkende vokal er ikke altid oprindelig lang, f. eks. ikke i **katilar* > oldn. *ketill*, se Noreen AIG⁴ § 66,3. — M.h.t. omlydsvokalen bemærker Diderichsen »Systematisk interessant er det at se, hvorledes de nye Vokaler kun delvis holder sig, idet *æ* i hele Norden smelter sammen med det gl. *ē*, medens *ø* dels gaar sammen med det ved a-Omlyd af *u* opstaaede *ø* [fej] for *o*], dels med *ø*«. Hvad angaar *æ* : *e*, har Diderichsen ladet sig vildlede af den normaliserede oldislandske ortografi, jf. Noreen AIG⁴ § 24, § 30 anm.; overgangen *ē* > *æ* finder i vn. kun sted i norsk i

varet *i*) et kombinatorisk Sammenfald af *a/æ*, *u/y*, saasom kun det ene af disse Fonemer kan optræde i den paagældende Forbindelse« (1946).¹ Hvorledes Paul Diderichsen tænker sig den yngre *i*-omlyds indtræden og overgangen til den tilstand, hvor der findes baade *æ* og *a* foran *i*, fremgaar ikke af hans formulering; efter Olsens og Penzls opfattelse volder det derimod ingen vanskelighed.

Det har været nødvendigt at gaa noget nærmere ind paa diftongerings-teorien og den fonologiske teori for at kunne prøve, om en af dem kunde bidrage til en forklaring af digrafen *ai* som betegnelse for omlydsvokalen, eller om denne brug muligvis kunde støtte den ene eller den anden teori.

Det er allerede nævnt, at diftongeringsteorien vilde give den naturligste forklaring paa brugen af digrafen *ai*. Men dat. pl. *gestumR* 357 Sten-toften taler imod teoriens rigtighed (jf. ndf. p. 17). Diftongtrinnet maatte repræsentere et tidligt stadium, men de ældste omlydte former har *a* (bortset fra *gestumR*), og indskrifter fra 10. aarh. (Jelling-gruppen) har *i* (ved siden af *a*, *ai*), f. eks. *hribna* *Hræfna* 30 Bække 2, *liki længi* 40 Randbøl. Det er derfor næppe muligt, at *ai* (tidligst o. 900) kan gengive et diftongisk mellemtrin; det skulde i saa fald være ortografisk udtryk for et ældre lydforhold og først dannet paa et tidspunkt, da dette var ved at svinde. Det er lidet rimeligt.

For fonologerne er forskellen mellem fonemer og varianter det afgørende. Paul Diderichsen drager heraf følgende slutning med hensyn til ortografien: »Det er altsaa først efter Synkopen, at Forskellen mellem Grundvokal og Omlydsvokal kan ventes at gøre sig gældende i Ortografien, der altid tilstræber at være en fonematisk Notation og ikke en grov Lydskrift, et Forhold, der allerede stod klart for den islandske Scholasticus, som forfattede den ‚Første grammatiske Afhandling‘. Man kan altsaa ikke paa dette Punkt drage Slutninger af den ældre Rune-ortografis manglende Tegn for Omlydsvokalerne.« Meningen med Diderichsens udtalelse er mig ikke helt klar, men synes at være den, at da der ikke findes et omlydsfonem foran bevaret *i*, kan man ikke vente at finde omlyden betegnet. Konsekvensen af teorien maatte dog være,

bestemte stillinger og med dialektale forskelle, se Noreen AIG⁴ § 108, Seip NS² p. 48, 74, 148—50. I den første grammatiske afhandling hedder det om *e*, at det udtales »minnr opnum munn en a, en meirr en e«, se E. Haugen First Grammatical Treatise (Language Monograph No. 25. 1950) p. 13 f. (jf. p. 31 f. § 3,2), Dahlerup og Jónssons udg. (1886) p. 3.

¹ Om begreberne ‚neutralisation‘ og ‚sammenfald‘ se Trubetzkoy Travaux du Cercle linguistique de Prague VI p. 29 ff., Martinet smst. p. 46 ff., Hjælmslev Omkring sprogteoriens grundlæggelse (1943) p. 78 ff.

at omlyden betegnedes, hvor *i* var synkoperet, derimod ikke, hvor det var bevaret. Men Eggjum har ma Ṛ *mænnr*, skønt omlyden her kunde være betegnet ved e-runen (jf. gestum R Stentofte, ndf. p. 17). At den nye futhark, der først er dannet, efter at synkopen delvis var gennemført (jf. Eggjum), ikke har særlige tegn for omlydsvokalerne ligger i selve tegnreduktionen og er ikke betinget af omlydsforholdene. Der gøres ikke i de ældste indskrifter noget forsøg paa at betegne omlyden, og da den først betegnes, sker det saavel foran tabt som foran bevaret *i*. Ja, 230 Tryggevælde har sandsynligvis betegnet omlyden i nairbis *Nærfis* foran bevaret *i*, men ikke i ba tri *bætri* med synkoperet *i*, liki *længi* 40 Randbøl tilhører samme periode som aift *æft*, baistr *bæstr* 133 Skivum. Disse forsøg paa at betegne omlydsvokalen er saaledes betydeligt senere end synkopen og kan ikke have nogen forbindelse med den fonologiske forskel mellem omlydsvokalen som fonem og den kombinatoriske variant af *a* foran *i*.

Omlydsteoriene er saaledes modstridende, og ingen af dem giver nogen forklaring af digrafen ai. Det eneste sikre er, at den betegner omlydsvokalen *æ* og kun denne. Man maa da snarest antage, at den er udtryk for en forandring af *a* under paavirkning af et følgende *i* eller i retning af *i*. Modsætningen mellem aift R , aift R , ift R og is, ias taler imod, at ai skulde være en sammenstilling af to tegn til betegnelse af *æ*-lyd.

De kronologiske forhold gør det vanskeligt at antage, at den er fremkaldt af omlydens indtræden, og maaske maa man snarest tænke sig, at da man vilde betegne omlyden, valgte man digrafen ai, fordi den etymologiske sammenhæng med *a* var levende, og *æ* hidtil havde været betegnet med a.¹

Excurs 1: Penzls omlydsteori.

Penzl kritiserer i ANF LXVI p. 9 Kocks opfattelse af den ældre og yngre *i*-omlyd paa følgende maade: »zu seiner Zeit konnte man nicht erkennen, dass eine phonetische Variation velarer Vokale, die auf der Anwesenheit von *i*-Lauten beruhte, und ein struktureller Wandel vom Umlautsallophonen zu Umlautsphonem, die der Schwund von *i* verursachte, Vorgänge ganz verschiedener Art sind.« Kock havde ganske rigtig ingen fonologisk terminologi til sin raadighed og ræsonerede heller ikke fonologisk, men han saa dog forskellen: »Det äldre *i*-omlydet är

¹ I saa fald er der lighed med ligaturen *æ*, sammenskrevet af *a* og *e*, men denne har sine forbilleder i forskellige former af den latinske skrift og er etymologisk bestemt af lat. *ae* > *æ*, *e*, se Nordisk Kultur XXVIII A p. 14, 19, B p. 22. Jf. Maurice Prou Manuel de paléographie latine et française 4. éd. (1924) p. 154, W. Keller Angelsächsische Palaeographie (1906) p. 49.

tydliggen icke en språkföreteelse, som är fullt likställig med det yngre *i*-omljudet» (ANF IV p. 159); han opgiver dog metateseteorien til fordel for mouilleringsteorien, »eftersom det äldre och det yngre omljudet bör, så vidt möjligt är, uppfattas på liknande sätt» (l. c. p. 160). Men Noreen, som sluttede sig til metateseteorien (ovf. p. 11 note 6), betragter den yngre *i*-omlyd som en harmonisering (Pauls Grundriss I p. 454 § 49,2, I² § 51,8, GNS³ § 51,8). Kock og Penzl er enige om at betragte synkopen som afgørende for omlydens indtræden (og Penzl indrømmer da ogsaa, at Kocks opfattelse er »an und für sich eine richtige Erkenntnis«, l. c. p. 9), men ved den betydning, de tillægger den, kommer forskellen frem; for Kock er resultatet en sproglyd, der udtales *æ*, for Penzl, at en kombinatorisk variant af *a* bliver til fonemet *æ*. Sagen ses saaledes fra to synspunkter, og det er vel ikke uden videre givet, at kun det ene er af interesse for spørgsmaalet om *i*-omlyden.

Hvis man vilde skelne mellem to omlydsperioder, maatte Kocks yngre omlyd ifølge Penzl være den ældre, idet den gælder den tilstand, hvor et bevaret *i* paavirker den foregaaende vokal, og som gaar forud for 'fonemiseringen', medens den ældre maatte være den yngre, den tilstand, hvor fonemiseringen finder sted ved synkopen. For at forklare, at der ogsaa indtræder omlyd foran bevaret *i*, nødsages Penzl til at antage, at varianten af *a* foran *i* paa grund af den fonetiske lighed gaar op i det nye *æ*-fonem (jf. ovf. p. 5 note 1). Men naar det faktiske resultat bliver, at man faar *æ* foran saavel bortfaldet som bevaret *i*, er det ikke let at se, at den fonologiske teori yder noget væsentligt bidrag til forstaaelsen af omlydsprocessen.

Det vanskeligste punkt i Kocks periodedeling er den omlydsløse periode, hvor *i* bortfalder efter kort stavelse uden at bevirke omlyd, og adskillige forskere har forsøgt at forklare de omlydsløse former paa anden maade, se Neuman i APhS IV p. 193 ff. med henvisninger, Rooth Nordfriesische Beiträge (1929) p. 130, 135—38, Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1935 p. 30 f., Hesselman Omljud och brytning (1945) p. 12 f., Valter Jansson i NoB XXXIII p. 199 f. Hvis man gennem den fonologiske synsmaade kunde naa til en tilfredsstillende opfattelse af dette fænomen, vilde det være en virkelig triumf for fonologien. Penzl maa ud fra sit syn paa omlyden forkaste Kocks forklaring: »Das Paradoxe an Kocks Theorie ist natürlich seine Annahme, dass die Anwesenheit des *i* ein phonetisches Hindernis gegen den Eintritt des Umlauts bildete« (l. c. p. 8; denne karakteristik virker noget tendentiøs). Penzl synes at være tilbøjelig til at genoptage Sievers' synkopeteori (PBB V p. 69, 112 f., 161), der gaar ud paa, at *i* i nordisk i modsætning til vestgermansk synkoperedes tidligere efter kort end efter lang stavelse, og som afvistes af Kock i 1888. Den passer til Penzls omlydsteori: naar der i de kortstavede ord ikke indtraadte *i*-omlyd, saa var der intet *i* i omlydsperioden; foran *i* maatte **stapi*, **valipa* ved 'Umlautsvariation' faa udtalen [stɛpi], [velipa], og saadanne former maatte, hvis de var bevaret ved fonemiseringen, give oldn. **steð*, **velða*. Men dette synspunkt gennemføres ikke; uden nogen motivering begrænses antagelsen af tidlig synkope til trestavelsesord (jf. hermed Neuman i APhS IV p. 232 f., 244 f.), og mangelen af omlyd i

disse forklares ved ‚Rückumlaut‘: ved synkopen blev [vælipa] til *valpa*, omlydsvarianten [ɛ] blev foran *a* til varianten *a*, der var den sædvanlige i denne stilling (samme sted hedder det ejendommeligt nok, at det var et omlydsfonem, der under den fonetiske omlydsperiode erstattedes af en anden variant), først bevarelsen af omlydsvokalen i langstavede ord som *dómpa* førte »zum phonemischen Abschluss des Umlauts als eines historischen Vorgangs« (l. c. p. 12). Der skulde med andre ord være en periode, hvor *æ* var omlydsvariant af *a* foran *i*, og derefter følge en periode, hvor *i* i kortstavede trestavelsesord bortfaldt, uden at omlydsvarianten i disse blev et omlydsfonem; dette skete først ved synkopen i de langstavede ord. Er dette ikke at antage en omlydsløs periode midt i omlydsprocessen, efter at denne er begyndt, men ikke har fundet sin afslutning med fonemiseringen, der modsvarer Kocks ældre omlyd? Det falder vanskeligt at give denne opfattelse fortrinnet fremfor Kocks omlydsløse periode. Og saa staar tilmed mangelen af omlyd i trestavelsesord uforklaret.

Hvad angaar antagelsen af tidlig synkope i kortstavede ord, finder Penzl (l. c. p. 10) det af Kock anførte runemateriale, f. eks. *barutr* Björketorp over for *sitir Röök*, ret sparsomt og lidet beviskraftigt; men hvis man til eksemplerne med *i* (Kock Ljh. V p. 17 f.) føjer dem med *u* (l. c. p. 18, 21 f.), afgiver runematerialet en bekræftelse af rigtigheden af Kocks synkoperingsregler, som ikke uden videre kan afvises. Til Kocks eksempler kan nu føjes et med bevaret *i*: *sakir*, vn. *sekr*, Oklundaristningen (Nordisk Kultur VI p. 152), to eller tre med bevaret *u*: *sunur* Gursten-stenen (smst. p. 153), *makur*, vn. *mogr*, Sparlösa-stenen (Lindquist Sparlösa-stenen p. 148), muligvis ogsaa *sunur* (Marstrander i NTS XVII p. 509, 526, jf. Lindquist l. c. p. 47 f.).

Efter fonologernes teori bestaar der en afgørende forskel mellem *i*-omlyden foran tabt og bevaret *i*, men den fremtræder ikke i de nordiske sprog, der viser *i*-omlyd i begge stillinger, og det afgørende problem, forskellen mellem *i*-omlydens indtræden i lang og kort stavelse, har ikke kunnet klares ved hjælp af fonologien. Dennes væsentlige betydning ligger i problemstillingen. [Se nu ogsaa Steblin-Kamenskij i ANF LXXIV.]

Excurs 2: *gestumr*.

Harry Andersen har i sin afhandling om *gestumr* (Festskrift til Peter Skautrup, 1956, p. 14 note) afvist fonologernes opfattelse af *i*-omlyden, idet formen *gestumr* viser, at *i*-omlyd foran bevaret *i* er indtraadt paa indskriftens tid, hvad enten formen forklares som analogi fra nom. akk. pl. *gæstir*, *gæsti*, eller den er omdannet af dat. pl. **gæstimr* < **gastimr*.

Udelukkes den fonologiske opfattelse af *i*-omlyden nu ganske af formen *gestumr*? Det maa bemærkes, at Harry Andersen gaar ud fra, at *i*-omlyden indtræder før synkopen, og saaledes ikke forstaar det samme ved *i*-omlydens indtræden som fonologerne, men kun det, som Penzl kalder ‚Umlautsvariation‘. Spørgsmaalet bliver da, om ogsaa omlyden i fonologisk forstand, saavel den ældre som den yngre, maa tænkes at være indtraadt paa indskriftens tid. Af Paul Diderichsens formulering,

som Harry Andersen citerer, ses det ikke, hvorledes den yngre *i*-omlyd tænkes at indtræde, efter Penzls fremstilling kan den derimod antages at være indtraadt samtidig med den ældre. Penzl skriver i ANF LXVI p. 2 om formen *gestumR* med *e* over for *hari*:- »Es kann trotz dieser graphischen Variation kein Zweifel bestehen, dass hier zum ersten Mal der vollendete Wandel von *ǣ* vor *i*-Lauten zu einem besonderen Umlautsphonem durch die *e*-Schreibung bezeichnet ist«. Det maa efter hans opfattelse af *i*-omlyden betyde, at han regner med, at *i* efter lang stavelse er synkoperet (se ovf. p. 17), hvilket for øvrigt ogsaa har været forudsætningen for den tidligere antagelse af analogi efter nom. sg. *gæstr* (se DR sp. 1009). Indskriften har imidlertid *i* bevaret i *bariutip* (og *hider*) over for *barutr* (og *haidr*) Björketorp med synkope og omlyden betegnet. Man kan betragte denne form som arkaiserende, men da Björketorps *barutr* viser, at *brutip* ikke fik den lydrette udvikling til **brjtt* (den form, der vilde opstaa ved synkope og assimilation; jf. Sommerfelt i Festskrift till Hugo Pipping, 1924, p. 512 f.), nødsages man til at antage, at formen er arkaiserende saavel ortografisk ved bevarelse af diftongen *iu* og endelsens *i* som morfologisk ved bevarelsen af den dentale endelse. Otto von Friesen Lister- och Listerby-stenarna (1916) p. 51 f. anser formen for arkaiserende, men det hænger sammen med hans syn paa indskriften som helhed, se herom Lis Jacobsen Forbandelsesformularer (1935) p. 31 f., 42, 46. Indskriften har bevaret *a* i *-lasar*, synkope i *-wolafr*; hvis læsningen *felah* (ndf. p. 39) er rigtig, viser denne form synkope af *u* (Krause Runeninschriften p. 92 betegner *e*-runen som usikker). Indskriftens forhold til synkopen kan saaledes ikke bestemmes med sikkerhed.

Harry Andersen antager, at den yngre *i*-omlyd er samtidig med den ældre, men udtaler sig ikke direkte om forholdet mellem langt og kort *i* i endelser. Paa min forespørgsel har han meddelt mig, at han regner med, at kort og langt *i* virker omlyd samtidig, og at det korte *i* synkoperes, før det lange forkortes, da man ellers vilde faa sammenfald mellem nom. sg. og pl. *gæstir* (Kurylowicz antager forkortelse før synkopen med en deraf følgende accentforskel, se herom Paul Diderichsen i Selskab for nordisk Filologi 1937—38 p. 5 f., APhS bibl. XXIII nr. 1190). Harry Andersen antager saaledes følgende udvikling:

Nom. sg. **gastir* > **gæstir* > **gæstr*
 Nom. pl. **gastir* > **gæstir* > **gæstir*.

Stentofte-indskriften staar paa det andet trin, hvilket stemmer med *bariutip*.

Medmindre man antager, at synkopen er indtraadt og *bariutip* en arkaiserende form, nødsages man til med Harry Andersen at drage den slutning, at *æ* i pl. *gæstir* ikke før synkopen har været en variant, der var bestemt af det følgende *i*, men at det ved analogi har kunnet overføres fra former med *i* i endelsen til former uden *i* i endelsen eller, hvis *gestumR* er analogisk omdannet af **gæstimR*, har kunnet bevares foran en analogisk endelse, der ikke indeholdt *i*.

Om dateringen af Stentofte se ndf. p. 44 f.

Excurs 3: Senurnordisk Ae (Ai).

Skrivemaaden Ae (Ai) i de senurnordiske indskrifter af Blekingegruppen kan ikke forklares paa samme maade som digrafen i de danske vikingetidsindskrifter. Det drejer sig om haeruwulafir 359 Istaby, haeramalausr 360 Björketorp (over for heramalar 357 Stentoft), haidera Björketorp (over for hederastentoft). I de to første er det muligt at se en betegnelse for brydningsdiftongen ia, medens denne forklaring ikke kan anvendes paa haidera, der tolkes som hedra med analogisk a-omlyd fra hedra (DR sp. 869 anm. 5). Digrafen staar i alle tre ord for *ē* (under forudsætning af, at haerama-, herama- med Ivar Lindquist Galdrar p. 184 f. tolkes som et herma-; Marstrander De nordiske runeindskrifter I, 1952, p. 141 f. knytter ordet til harmr og antager i-omlyd), i det sidste tilfælde opstaaet af *i* ved a-omlyd. I heru- og herma- kan der indtræde brydning (jf. vn. Hjør-), og det er en nærliggende tanke, at Ae er et ubehjælpsomt udtryk for brydningen paa det første stadium med svævende diftong, selv om man skulde vente ea; denne antagelse har da ogsaa været hævdet af flere, se DR sp. 665 samt von Friesen Till den nordiska språkhistorien (1901) p. 5, Ingeborg Hoff i ANF LXIV p. 119, forf. i AphS XXIV p. 40. Til sammenligning kan anføres, at den sylterfrisiske diftong *ea* (Siebs i Pauls Grundriss² I p. 1404), der kan gaa tilbage til *ē* foran *r* og *l*, kan skrives dels *ej*, dels *iä*, og saaledes viser vanskeligheden ved at gengive en svævende diftong, se Selmer i Teuthonista I p. 219—22. haidera har Ai over for Ae i haerama i samme indskrift; efter den nu gældende tolkning har det ikke oprindelig samme vokal, men hertil kommer som noget væsentligt, at haidera og hederastentoft som eneste ord har svarabhaktivokalen e over for A, a i alle andre eksempler i denne indskriftgruppe (DR sp. 1004). Det er derfor et spørgsmaal, om tolkningen er rigtig; indskriftens ortografi taler for, at Ai er diftong i dette ord ligesom i haider (Stentoftent) og ikke skal sammenstilles med Ae i haerama-, haeru-.

au

Wimmer opstiller følgende anvendelser¹:

1. Tvetyden au²: hauk, pausi, tauþr.
2. Tvetyden øy (o: öy, jf. punkt 4): austain, augutr.
3. *ø* (Wimmer *å*) ved u- og w-omlyd af a³: tanmaurk 42 Jelling 2 (over for tanmarku 133 Skivum), kuaul 217 Sædinge, upinkaur⁴ 81

¹ DRM I, 1 p. LIV f.

² Wimmer anvender *äu* (o: *ou*, jf. punkt 3), ikke blot af gammel vane, men ogsaa fordi *äu* efter min mening ligger den oprindelige udtale nærmere end *au* og desuden bedre end det stemmer med de to andre gamle tvetyd *æi* og *øy*. Jf. Noreen AIG⁴ § 55, § 98.

³ Hele materialet efter DR sp. 872.

⁴ Det er tvivlsomt, om her foreligger omlydsvokal, se Harry Andersen i NoB XXXII p. 101—10.

Skern 2, 133 Skivum, 239 Gørlev, upinkaur 4 Haddeby 4, sbaur 115 Randers 1 (Skonvigs tegning o. 1627; fejl for asbiurn?), þaum¹ 143 Gunderup 1, auka *hogga* 393 Øster Marie 4; foran bevaret *u* og *w*: faupur 338 Glemminge, aulfun 287 Bjäresjö 1, sautu 280 Skårby 1, 282 Hunnestad 1, kaurua 42 Jelling 2, 55 Sønder Vissing 1, 293 Stora Herrestad (jf. ndf. punkt 4), saulua² 209 Glavendrup, kauruan 217 Sædinge. I brydningsdiftong usbiaurn³ 80 Skern 1.

¹ Formen þaum anføres af Noreen ASG § 65,1, GNS³ § 204,6 sammen med þum som en runesvensk form med *u*-omlyd (svarende til fornsv. *pom* < **pammu*, gotisk *pamma*), men uden kildeangivelse. Noreens þaum er imidlertid Gunderupstenens form efter Magnus Petersens læsning hos P. G. Thorsen, og hans kilde er VHAAM 1891 p. 78, hvor Wadstein anfører begge former, þaum efter Söderberg Några anmärkningar om u-omljudet i fornsvenskan (LUÅ 1888—89. III) p. 103, hvor der henvises til P. G. Thorsen De danske Runemindesmærker II,2 (1880) p. 85, þum efter Brate Runverser p. 32 note 7 (paa Dybecks tegning antydes muligheden af en binderune þu; dette vilde imidlertid give en læsning þuim, if. Brate=þaim; U 847 har þim og anfører ogsaa denne læsemaade fra Dybeck). Formen þaum anser Harry Andersen i APHs XVI p. 264 for at være fejlristning for þaim (som Wimmer DRM II p. 16 f. læser) under paavirkning af au i det følgende hauki. Om indskriftens ortografi se DR sp. 181 anm. 4—5. — Marstrander Festschrift til Olaf Broch (1947) p. 138 f. afviser tanken om *u*-omlyd. Om pronominet dativform se Ingerid Dal i NTS VII p. 153 f. (om þaum p. 154 note 1), IX p. 209 f.

² Jf. Brøndum-Nielsen GG I² § 92 anm. 3.

³ Wimmer medtager (i modsætning til DR) denne form under omlyd ud fra den antagelse, at *u*-brydningen er opstaaet ved *u*-omlyd af *ia* (jf. Fornnordisk formlära, 1874, § 15), se herom forf. i APHs XXIV p. 41; jf. ogsaa von Friesen i NSS. 1934 p. 144, Lindquist Sparlösa-stenen (1940) p. 149, Valter Jansson i NoB 1945 p. 202 f., Marstrander i NTS XVII p. 509, 526 f., Markström Om utvecklingen av gammalt a framför u i nordiska språk (1954) p. 120, 213, G. Lindblad Studier i Codex Regius av äldre Eddan (1954) p. 156 f. samt den i GG I² § 93 anm. 2 anførte litteratur. Foruden formerne med *ia* foran *u* bliver ogsaa den af Kock Ljh. II p. 402 antagne overgang af *u*-brydningsdiftongen til *ia* foran *a* i følgende stavelse mere forstaaelig, hvis *u*-brydningsdiftongen har været *ia* > *iq*; Hesselman Omljud och brytning (1945) p. 72 slutter sig til Kock og betragter overgangen som 'omljudsväxling'. Skrivemaaden *ia*u forekommer ogsaa i svenske runeindskrifter: *biaurn* Sö 229 (v.s.a. *biarn*), 237, 256, U 942, akk. *þria* *tiauku* 'tredive' Torin no. 54, Västergötlands runinskrifter (Planscher) no. 4. Ifølge Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXXII § 72 anm. 1 er *ia*u »givetvis» en kompromisform af *ia* og *iu*, men det er mindre sandsynligt, og uantageligt for den danske form, idet *-biarn* kun forekommer i een dansk runeindskrift fra periode 2 (262 Fosie, se DR sp. 794), medens den i svenske uden for Öster- och Västergötland er lige saa hyppig som *iu*, *io*, se Markström l.c. p. 123. Lydværdien kan dog være tvivlsom i svenske indskrifter, idet disse ogsaa har *au* = *ō*: *þaurin* Sö. 237, *iaurun* Sö. 266, se Wessén l.c. p. LXX. Lydværdien kort *o* antager Wessén

4. \emptyset \circ : \ddot{o} : auft 209 Glavendrup (ogsaa aft), 230 Tryggevælde, 118 Stenalt (efter tegning 1623), auftir 98 Bjerregrav 1, 99 Bjerregrav 2, 259 Fuglie 1, [a]uftir¹ 287 Bjäresjö 1. Wimmer antager (med henvisning til sin afhandling i Filologisk-historisk Samfunds Mindeskrift 1879 p. 174 ff.), at \emptyset er aabent (\circ : \ddot{o}) i kaurua ved *w*-omlyd af \ae og i tvelyden *øy* (opstaaet ved *i*-omlyd af *ou*). »Samme lyd betegnes sikkert ogsaa ved Glavendrup-stenens auft, hvad der stemmer godt med, at denne indskrift ved siden af auft har formen aft, idet både au og a altså er tegn for lyden \emptyset (\ddot{o}), således som det regelmæssig er tilfældet med a i tvelyden au til betegnelse for *øy* (*öy*). Den samme lyd udtrykkes uden tvivl ogsaa ved \mathring{a} i Vedelspang-stenens \mathring{a} ft og Skovlænge-stenens \mathring{a} ftir, hvor den åbne udtale vistnok har forledet runeristerne til at finde en næselyd og derfor at bruge \mathring{a} for a.«

5. I hiau 26 Læborg, su \mathring{a} þiaup \mathring{u} 216 Tirsted, þiaupuir (ell. -uiu) 221 Vordingborg (Wimmer þiaup \mathring{u} ui), þiaupui 239 Gørlev (funden efter Wimmers tid) forekommer au, »hvor vi snarere ventede enkelt u«. Wimmer antager, at au snarest er brugt »som betegnelse for en lyd, der var noget forskellig fra det rene *ó*, men nærmede sig *å*-lyden«, ligesom det er tilfældet med kiau \mathring{r} þ \mathring{u} *giårdu* og siaul *siál* 337 Valleberga. I bausa 380 Ny Larsker 2 har au betydningen *ó*.

Upplands runinskrifter I p. 134 i aursi *Horsi*, men smst. IV p. 155 transskriberes *Haursi*. Järvsö-stenens haurlau kan ifølge Sven B. F. Jansson i Fornvännen 1952 p. 106 muligvis være et kvindenavn *Hornlaug*; men snarere er det vel fejl for hairlau (ved dittografi, jf. þaum hauki ovf. p. 20 note 1), d. v. s. *Hærlaug*, der muligvis forekommer i gammeldansk, se DGP I sp. 543. En vigtigere støtte for antagelsen af iau=*iç* giver nogle indskrifter fra Man: arinbiaurk Kirk Andreas, þur[biaurn] Kirk Braddan (ældre læsninger, nu afslidt), þurbiaurn Kirk Marown, se Brate i Fornvännen 1907 p. 23, 29, 33, Magnus Olsen i Viking Antiquities VI (1954) p. 184, 191, 201, jf. Markström l. c. p. 123. Sml. ogsaa biorn ndf. p. 57. Markström (l. c. p. 122) regner med, at ogsaa iu betegner *iç*, men brugen af u for \varnothing er meget sjælden, den forekommer kun i svenske indskrifter i usur, der forklares som en omlydt sideform til *Azur*, og fuþur, obl. kasus af *fapir*, jf. DR sp. 872 f. anm. 2; om brydningsdiftongen se ogsaa Harry Andersen i Danske Folkemaal XV p. 5, 11 f. — Kock Ljh. II p. 398 ser i iau en betegnelse for *io* og antager i ANF XXXIII p. 269 f., at ia i fiakura, fiakurum Rök har samme lydvardi: »Man har upprepede gånger anført dessa fiakura, fiakurum såsom ett mycket tungt vägande skäl för 'omljudsteorien' och emot 'epentesteorien' ... Blott i förbigående nämner jag, att det, så vitt jag förstår, är metodiskt alldeles oriktigt att lägga en så stor (nästan avgörande) vikt på ett par ristningar i en så dunkel runinskrift som den på Rök-stenen.«

¹ Toppen af stenen er afslaaet, Skonvigs tegning har auftir, se DR sp. 340 anm. 1 og 2, Erik Moltke Jonas Skonvig og de andre runetegnere I (1956) p. 110.

I formerne niøut 211 Nørre Næraa og þaurui 42 Jelling 2 betegner a ifølge Wimmer, at den følgende vokal er nasaleret.

De to hovedanvendelser af *au* svarer saaledes til brugen af *ai* (ovf. p. 10) og er ligesom denne etymologisk bestemt: 1. diftong, 2. omlydsvokal.

Omlydsvokalens kvalitet har været omstridt; man har antaget lyd-værdien *ö* (Jessen) som i islandsk, norsk aabent *o* (Aasen, Rygh) og dansk *å* (oprindeligt fremsat af Lyngby og almindeligst antaget).¹ Marius Kristensen² anser det for sandsynligst, »at *u*-omlyden af kort *a* har været en lidt fræmskudt, lav eller halvav, rundet lyd«, ud fra den forudsætning at »kort *a* og *u* bægge var (lidt) fræmskudte bagtungevokaler i fællesnordisk« (denne mulighed nævnes ogsaa af Jessen), saa at omlydsvokalen næppe kunde være saa stærkt tilbagetrukket som *å*. Denne opfattelse, hvorefter omlydsvokalen kun skulde være »ett slags modifierad *a*-vokal«, er Markström tilbøjelig til at slutte sig til³, men fremhæver dog, at vokalens kvalitet muligvis ikke har været ensartet under alle forhold eller over hele omraadet.

Endelig har ogsaa diftongisk trin været antaget, ligesom tilfældet er med den *i*-omlydte vokal.⁴

Foran bortfaldet *u* er anvendelsen af *au* gennemført i runedansk,⁵ men materialet er saa lille, at man ikke paa dette grundlag med Wimmer og Ivar Lindquist⁶ kan drage nogen sikker slutning m. h. t. omlydens gennemførelse. Materialet kan paa den anden side heller ikke siges at støtte Harry Andersens opfattelse, at »Den ældre *u*-Omlyd er af kombina-

¹ Se Jessen i NTF 4 R. VIII p. 88 f., Marius Kristensen Folkemål og Sprog-historie (1933) p. 94 ff., Markström l. c. p. 148—50.

² Nökkur blöð úr Hauksbók (1925) p. 26. Jf. Sommerfelt i Festskr. Falk p. 48.

³ Ogsaa nordiske laaneord i oldengelsk og irsk taler herfor, se Brøndum-Nielsen GG I² § 85 anm. 3, Markström l. c. p. 125—27.

⁴ Söderberg i LUÅ 1888—89 III p. 97, Kock i ANF X p. 301, Grammont *Traité de phonétique* (1933) p. 259, jf. ogsaa Hesselman *Omljud och brytning* (1945) p. 4; Mikjel Sørle *Færøysk tradisjon i norrønt mål* (1936) p. 35 ff., Ludvig Holm Olsen *Den gammelnorske oversættelsen av Pamphilus* (1940) p. 34 ff. finder støtte for denne antagelse i visse kilders anvendelse af *au* ved siden af *o*; Grøtvedt i MM 1938 p. 155 f. antager, at *au* betegner en svagere labialisering end *o* (jf. hertil E. Lundebý i ANF LXII p. 46 f.). Diftongteorien afvises af Marius Kristensen i ANF LIV p. 374, Harry Andersen i APhS XVI p. 276, og ogsaa Markström finder det rimeligst at regne med monoftong.

⁵ *uabn* 279 Sjørup kan være ental eller flertal, se Wimmer DRM Ordsamling, jf. Harry Andersen i APhS XVI p. 277.

⁶ DRM I, 1 p. xxxix f., APhS III p. 296.

torisk Karakter¹. Ganske vist kan de forekommende eksempler bringes ind under de af Harry Andersen opstillede kombinatoriske regler, men der mangler eksempler paa omlydsløse former.² Harry Andersen indrømmer da ogsaa (l.c. p. 278, 279), at *u*-omlyden kan have haft en videre udbredelse i olddansk.

Former med omlyden betegnet foran bevaret *u* er faatallige, og deres forekomst er begrænset til Skaane og Bornholm (jf. ogsaa ndf. p. 53 f.). Wimmer³ hævdede oprindelig den anskuelse, at omlyden foran bevaret *u* er fællesnordisk, men er ophævet i dansk og svensk, i dansk tidligere i jysk end i skaansk. Senere har Wimmer⁴ modificeret denne anskuelse »i henhold til de senere fremkomne undersøgelser om omlyden«, men han fastholder over for Sven Söderberg⁵ og Axel Kock⁶, at *au* i *sautu*,

¹ APhS XVI p. 281; runematerialet er behandlet p. 263—65, 274—79.

² Harry Andersen antager l.c. p. 263, at ont 380 Ny Larsker 2 med sikker omlyd kan være en svensk form i modsætning til den bornholmske *and* (ant 384 Vester Marie 2, ant 378 Bodilsker 5). Formen i den sidste indskrift er nu i hvert fald svensk, idet baade rune- og sprogformer viser, at ristningen er udført af en svensker, se DR sp. 435 anm. 1. Med hensyn til den omlydte form henviser Harry Andersen til runesvensk *ant*, *ont*, *ot* (Kock UB p. 156, 160). Kock giver ingen kildehenvisning det paagældende sted, men i Ljh. I p. 407 anføres fire indskrifter (efter Brate Runverser); disse er imidlertid alle a-ristninger, d.v.s. ansurrunen har lydverdien *q*, ikke *o*, og *o* betegnes med *u*; paa samme maade forholder det sig (med en enkelt undtagelse U 245: *koþ*, *ont*) med de 32 *o*-former i Upplands runinskrifter I—III. Brate Runverser (1891) p. 24 tillægger *ot* lydverdien *ond* paa L 259, fordi den har *for*, *bort*; men læsningen af disse ord er ifølge von Friesens oplysning hos Brate Svenska runristare (1925) p. 91 f. usikker. U 245 er for øvrigt ikke absolut bevisende, der kan læses *koþ* : *ant*, jf. *þina* : *þorþ* U 864, *raþi* : *ioker*, *borker*, *hiok* U 887. Den svenske gengivelse af runen med *o* uanset lydverdien har her vildledt Kock. [Tilf.: L 259 = U 1143.]

³ Die Runenschrift (1887) p. 316 f., 326 f., jf. Runeskriftens Oprindelse, AaNO 1874 p. 214 f., 219, Philologisk-historisk Samfunds Mindeskrift (1879) p. 183 f.

⁴ DRM I, 1 p. xxxix f., lv f.

⁵ Öfversigt af Filologiska Sällskapet i Lund förhandlingar 1881—88 (LUÅ 1888—89 III) p. 102 f.; Söderberg antager, at *au* i *sautu* staaer for *ai*, og henviser til Brate i VHAAM 1886 p. 62 f.; men Wadstein har VHAAM 1891 p. 70—79 afvist, at *au* skulde kunne staa for *ai*, og en sammenligning med Sveriges Runinskrifter viser, at af Brates 16 eksempler har kun 2 urigtigt *u* for *i* (*paur* U 394, *kitulbiurn* U 977).

⁶ SvLM XII, 7 p. 19 f., ANF X p. 319 f. (*au* kan staa for *a* som følge af, at omlydte og ikke omlydte former vekslede inden for paradigmet). Kock anfører (l.c. p. 20 f.) formerne med *au* som eksempler paa, hvor mangetydig runeindskrifternes vokalbeteegnelse ofte er, »och detta faktum bör synnerligen kraftigt framhållas, när fråga är att avgöra, huruvida de nordiska språken haft två *u*-omlydsperioder eller blott en. Flera bland de av Wadstein anförda förmenta bevisen för den senare åsikten äro hämtade från yngre runinskrifter. Vål torde av

faupur maa vise, at omlyden er indtraadt i visse egne. Ifølge Kocks seneste fremstilling¹ kan formerne i det højeste vise, at den yngre *u*-omlyd er indtraadt i det sydøstlige Skaane og paa Bornholm, men selv dette er tvivlsomt. Brøndum-Nielsen² følger Wimmer i opfattelsen af sautu, men anser det for muligt, at faupur og aulfun viser kombineret omlyd.

Hesselman³ er af den anskuelse, at der ikke har været et skarpt skel mellem den ældre og den yngre *u*-omlyd; han antager, at *u*-omlyden ogsaa har været almindelig i østnordisk, men at omlydsvokalen ikke har kunnet holde sin plads i vokalsystemet og er blevet attraheret af andre vokaler.⁴ Denne anskuelse er blevet udbygget af Markström; med hensyn til runeindskrifterne slutter denne sig til Wimmers ældre opfattelse og antager, at *a* foran bevaret *u* kan betegne omlydsvokalen; muligvis kan denne dog have haft en noget afvigende kvalitet foran bortfaldet og bevaret *u*.⁵ Et tilsvarende forhold finder Markström⁶ i trøndske og

ovanstående hava framgått, att intet bland dessa av W. anförda runord talar emot två omljudsperioder. Men även om motsatsen hade varit händelsen, eller även om man möjligen framdeles skulle kunna från någon runsten uppleta något ord, som skulle synas tala häremot, så kan enligt min åsikt ingen vikt läggas därpå, då det fsv. litteraturspråket avgjort vittnar för motsatsen. Ty detta senare föreligger i säkra urkunder och använder en ljudbeteckning, som i de flesta fall är otvetydig och i många alldeles utmärkt. Runinskrifternas ljudbeteckning åter är ofta tve-tydig, deras vokalbeteckning ofta till och med mångtydig, vartill såsom väsentliga faktorer komma, att ristarne icke sällan företagit godtyckliga ändringar i det vanliga beteckningssättet i tydlig avsikt att göra ristningarna svårbegripliga, samt slutligen att det sätt, varpå flertalet svenska runinskrifter hittills publicerats, är så otillfredsställande, att man ytterst ofta är oviss om läsningens korrekthet«. Wadstein karakteriserer i SvLM XIII, 5 p. 22 note med rette dette synspunkt som »en misstro som går till fullständig överdrift« og fremhæver betydningen af, at runeindskrifterne er ældre end haandskriftlitteraturen. Kock gennemfører — heldigvis — ikke en saa vidtdreven skepsis i sin Svensk Ljudhistoria.

¹ Lhh. III p. 142 f., 267 (aulfun kan have laant vokalen fra alfuin med yngre kombineret *u*-omlyd; om faupur smst. p. 145).

² GG I² § 87. Yngre *u*-omlyd er paavist i sydvestsvenske dialekter, se Hesselman i Germanska namnstudier tillägnade Evald Lidén (1932) p. 300—310, Assar Janzén Vokalassimilationer och yngre *u*-omlyd i bohuslänska dialekter (1933), Det västsvenska yngre *u*-omlyudet på *a* i kortstaviga ord (1941), spec. p. 1—8 med henvisninger og p. 32 f.; jf. ogsaa Wessén Våra folkmål³ (1948) p. 53.

³ Omljud och brytning (1945) p. 15—19.

⁴ Jf. ogsaa Marius Kristensen Folkemål og Sproghistorie (1933) p. 94 ff., Paul Diderichsen i Selskab for nordisk Filologi. Aarsberetning 1937—38 p. 6 f.

⁵ Om utvecklingen av gammalt *a* framför *u* i nordiska språk (1954) p. 124 f.

⁶ l.c. p. 137—42. Se foruden den af Markström anførte litteratur Seip NS² p. 125 med henvisninger, Grøtvedt Skriftspråktradisjon ved Hallvardskirken og Mariakirken i Oslo 1350—1450 (1954) p. 107 f., 164—67.

østnorske haandskrifter, hvor omlyden foran bevaret *u* oftest er ubetegnet, men hvor en del skriftformer og vokalharmoniske forhold taler for, at *a* har været paavirket af *u*; denne antagelse finder ogsaa støtte i nuværende dialektforhold.

Under behandlingen af *i*-omlyden (ovf. p. 13 f.) er der gjort rede for fonologernes omlydsteori, som ikke gav nogen hjælp til forstaaelsen af denne omlyds problemer. Muligvis stiller det sig anderledes med *u*-omlyden; forholdene i de danske runeindskrifter og de norske haandskrifter kan passe til den fonologiske formulering: foran tabt *u* er ϱ et selvstændigt fonem, foran bevaret *u* en kombinatorisk variant. Efter Paul Diderichsens syn paa ortografi (ovf. p. 14) er skrivemaaden *a* den ventede, fonologiske, *au* den fonetiske; denne opfattelse forudsætter ikke nogen kvalitativ forskel (d. v. s. at manifestationen af omlydsfonemet har været forskellig fra omlydsvarianten). Hvis omlydsvokalen ikke har været meget forskellig fra *a*, og navnlig hvis den har fjernet sig mindre fra *a* foran bevaret *u* end foran bortfaldet *u*, er det forstaaeligt, at skrivemaaden *a* har været fremherskende; paafaldende er det imidlertid, at eksemplerne med bevaret *w* har *au* (*saulua*, *kauruan*), medmindre man vil antage, at de skyldes analogi fra former med ældre omlyd.¹ Medens *sautu* (og rimeligvis *faupur*, *aulfun*) viser, at omlyd foran bevaret *u* kunde indtræde i østdansk, siger formerne med *a* intet sikkert om dens fraværelse, hverken i yngre indskrifter over for ældre eller i jyske over for skaanske.

De ældste danske indskrifter har *a* foran bevaret *u*: *satu* 192 Flemløse I, *asū* (med lang vokal) 333 Örja, i endelse *truknaþu* 190 Helnæs. Det samme er tilfælde med de svenske, hvor eksemplerne er noget talrigere²: *naþu*,³ *makur*, vn. *mogr*, *Sparlösa* (ca. 800), *maþnum*, *altum*, *strantū*⁴,

¹ Bevaret *w* fremkalder ikke omlyd i østnordisk; Brøndum-Nielsen GG I² § 92 anm. 3 forklarer *saulua* som kombineret omlyd eller som analogi fra en form **solr* < **salwar* med ældre *w*-omlyd; *kauruan* kan forklares paa tilsvarende maade. Harry Andersen i APhS XX p. 321 antager kombineret omlyd i begge former (og ligeledes i inf. *kaurua*). Jf. ogsaa Koek UB p. 229, 230. Glavendrup og Sædinge er for øvrigt ældre end det tidspunkt, da *w*-omlyd ved bevaret *w* antages at indtræde (efter aar 1000), se Noreen AIG⁴ § 83, Seip NS² p. 47; om forholdet mellem ældre og yngre *w*-omlyd se i øvrigt Valter Jansson Nordiska vin-namn (1951) p. 166 f.

² Jf. Marstrander i NTS XVII p. 509.

³ Tolkes forskelligt af Ivar Lindquist *Sparlösa-stenen* (1940) p. 68 (*naþtu* nat), Marstrander l. c. p. 523 (nom. pl. *natu* nælder).

⁴ Jf. Pipping APhS IV p. 251 f.

karur,¹ vn. *gorr*, nabnum, harups² Rök (ca. 850). I to af eksemplerne drejer det sig om senere bortfaldet *u*, men hvis omlyden som antaget af Hesselman³ gaar forud for synkopen, gør det ingen forskel. Navnlig Sparlösa-stenens former er af interesse, idet omlydstendensen er stærkest mod vest.⁴

I de skaanske indskrifter er der adskillige eksempler paa *a* foran *u*: baluks 277 Södra Villie, ubsalum 279 Sjörup, fapur 318 Håstad (tabt), 325 Dagstorp, 328 Holmby, 343 Östra Herrestad; med lang vokal hakun⁵ 281 Skårby 1, uaru 330 Gårdstånga 2, anum, dat. af *han* 335 Västra Strö 2.

Det danske materiale kan tolkes saaledes, at omlyden betegnedes ved *au*, og at den gennemgaaende brug af *a* foran bevaret *u* viser, at den yngre *u*-omlyd kun har været til stede dialektalt. Harry Andersen, som antager, at *u*-omlyden har været meget begrænset i dansk, betvivler, at *a* har kunnet betegne omlydsvokalen.⁶ Imidlertid er de sikre eksempler meget faa, strengt taget kun *tanmaurk* og *kuaul*, svenske runeindskrifter viser en vekslen mellem *au* og *a*, og ogsaa norske indskrifter anvender *a*, hvor man venter omlyd.⁷ Det synes derfor rimeligt med Markström⁸ at antage, at *a* har kunnet staa for omlydsvokalen. Principielt kan *a* lige saa vel betegne omlydsvokalen *ø* som omlydsvokalen *æ*, den sidste har vel tilmed adskilt sig tydeligst fra *a*. Der er ogsaa en vis sandsynlighed for, at *anum* betegner *hōnum*, idet den middelalderlige form *honum* viser tilbage til en form med omlyd.⁹

Da der ikke i indskrifter fra 9. aarh. findes former med omlyd foran

¹ Opfattes som en *wu*-stamme **garwur*, enten med overgang til *wa*-stamme **garwar* > **garwr* med *w*-omlyd til >*gorr*, eller med bortfald af *w* > **garur* med ældre *u*-omlyd >*gorr* af Kock UB p. 204, Brøndum-Nielsen GG § 89, jf. ogsaa Hellquist SEO p. 217, Hugo Pipping i APhS IV p. 252 f.; oprindelig *wa*-stamme ifølge von Friesen Till den nordiska språkhistorien I (1901) p. 5 og i NSSSt 1934 p. 138 f., Hesselman Västnord. studier II (1913) p. 21 note 1, Brøndum-Nielsen GG I² § 89.

² Genitiv af mandsnavn, se Bugge Der Runenstein von Rök (1910) p. 80, Finnur Jónsson Norsk-islandske kultur og sprogforhold (1921) p. 245, Ivar Lindquist i Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson (1936) p. 232 f.

³ Hesselman Omljud och brytning (1945) p. 5, 16.

⁴ Hesselman l.c. p. 17 f., 19.

⁵ Jf. Brøndum-Nielsen GG III § 455,3, DR sp. 661.

⁶ APhS XVI p. 277.

⁷ Markström Om utvecklingen av gammalt *a* framför *u* i nordiska språk (1954) p. 123.

⁸ Markström l.c. p. 124.

⁹ Brøndum-Nielsen GG I² § 154,2.

synkoperet *u*, vilde det være af betydning for spørgsmaalet, om der i de senurnordiske indskrifter med begyndende synkope fandtes former, hvor omlyden kunde antages at være indtraadt. Sikre eksempler findes ikke, men *-sba* Björketorp og *na k d a* Eggjum viser synkope, og der er mulighed for, at disse former har haft omlyd (se Excurs ndf. p. 39). Hvis dette er tilfældet, er det rimeligst at opfatte forholdet saaledes, at omlydsvokalen tidligst er blevet betegnet med *a*, og at digrafen *au* først bliver anvendt fra o. 900 (det ældste eksempel er *saulua* Glavendrup), hvilket vilde svare til forholdet ved *ai* (ovf. p. 15). Anvendelsen af digrafen gennemføres ikke, *a* har stadig kunnet betegne *ø*, ligesom det kunde betegne *æ*.

Punkt 4—5. I de under punkt 1—3 opførte former med diftong og omlydsvokal er anvendelsen af *au* etymologisk bestemt. De former, der falder udenfor (punkt 4—5), forklarer Wimmer fonetisk, idet han antager, at *au* i disse betegner aabne lyd. Grundlaget for denne antagelse er, at *au* som tegn for omlydsvokal betegner *å* (Lyngbys opfattelse),¹ og at *a* i diftongen *au* har lydverdien *å* (jf. ovf. p. 19) og *ö*, samt at der ved *w*-omlyd af *æ* fremkom et *ö*.²

Det er ikke særlig sandsynligt, at risterne med *au* har tilstræbt at betegne en saadan nuance som forskellen mellem aaben og lukket lyd, selv om den stungne rune *e* synes at betegne *æ*-lyden (se ndf. p. 58 f.), og helt urimeligt forekommer det, at *a* i *aft* skulde kunne have lydverdien *ö* som i diftongen *öy* (jf. ovf. p. 21). Men dertil kommer, at Wimmer ikke har godtgjort, at de paagældende former virkelig havde aaben *å*-lyd,³ og at det er tvivlsomt, om *a* i diftongen *au* betegnede en aaben lyd paa den tid, da disse former forekommer. Hvornaar monoftongeringen gennemførtes, er der ikke helt enighed om (jf. ndf. p. 67 f.), men forud for denne maa der være foregaaet en tilnærmelse mellem diftongens to komponenter: *öy* > *øy* som *æi* > *ei* (ndf. p. 67), og noget tilsvarende maa have fundet sted med *ou* (*åu*), hvorledes man saa skal forklare, at denne diftong udviklede sig til fortunevokalen *ø*.⁴

¹ Jf. Wimmer Oldnordisk Læsebog⁵ (1896) p. XXI, Lyngby i NTF II p. 295 ff.

² Wimmer i Philologisk-historisk Samfunds Mindeskrift (1879) p. 175 f.

³ Om den forskellige kvalitet i diftongen *iö* se Kock Ljh. II p. 298 f., 308 ff., Brøndum-Nielsen GG I² § 176 anm. 1—2. Den mere aabne lyd findes i *iö* < *aiw*, den lukkede i ord med stavelsessammentrækning, i ord med urnord. *eu* samt i laaneord.

⁴ Brøndum-Nielsen GG I² § 174 antager som første trin i udviklingen *ou* > *öu* o.l. med forskydning af første komponent i palatal retning. Noreen ASG § 123,2 er af den opfattelse, at *ou* monoftongeres til *ö* med dialektal videreudvikling til *ø*. Om dialektale former, der tyder paa, at det af *ou* udviklede *ø* har været forskelligt fra andre *ø*-lyd, se Brøndum-Nielsen GG II § 310 (p. 169).

Wimmer har ikke formuleret nogen regel om, at *au* betegner den aabne lyd, men at dette har været hans mening, fremgaar dels af hans behandling af de enkelte former, dels af at den lukkede lyd i *bausa* fremhæves som noget særligt. Wimmers opfattelse af *au* som betegnelse for en aaben lyd har senere forskere ikke lagt vægt paa¹ eller ogsaa afvist (jf. ndf.).

Brøndum-Nielsen formulerer saaledes, efter at have opregnet de forskellige anvendelser, følgende regel²: »Man antager altså almindelig, at *au* i det hele kan være udtryk for samtlige rundede vokaler med undtagelse af *u* og *y*. At man ikke brugte *au* for *u* alene, kan synes meget rimeligt; men at man ikke undertiden kunde bruge *au* som tegn for *y*, synes dærimod mindre rimeligt.« Brøndum-Nielsen anser det for næsten selvfølgelig, at der maatte være trang til et særligt tegn for *y*, »og hvad lå da nærmere end at bruge det sammensatte runetegn, der kunde betegne alle de andre, fra *u* forskellige rundede vokaler, altså tegnet *au*«. Denne lydvardi antager Brøndum-Nielsen i Sønderbystenens *paurihp* og Jelling-stenens *paaurui*.³ Naar han ikke tager hensyn til Wimmers antagelse, at *au* bruges til betegnelse af aabne, rundede lyd, kan det dels skyldes, at Wimmer som nævnt ikke har formuleret nogen regel, dels at Brøndum-Nielsen stiller sig afvisende over for Wimmers antagelse af *ia u = iå* og medregner former med *ō* opstaaet ved monoftongering.

Runeindskrifternes anvendelse af de enkelte runetegn er som fremhævet i indledningen bestemt af etymologi og lydudviklingen, det samme er tilfældet med tegnforbindelsen *ai* og ligeledes med hovedanvendelserne af *au*. Det maa derfor undersøges, om de tilsyneladende saa forskelligartede anvendelser af *au* kan bringes i overensstemmelse med runeortografiens almindelige principper.

Wimmers eneste eksempel paa *au* med lydvardien lukket *ō* er *bausa* 380 Ny Larsker 2, som han sætter lig med *busa* 268 Östra Vemmenhög og identificerer med vn. *Bósi*. Men *bausa* kan lige saa vel være akk. af det fra gammeldansk og fornsvensk kendte *Bøsi*⁴ og med oprindelig

¹ Medvirkende hertil kan det ogsaa have været, at Lis Jacobsen i Haandudgave (1914) p. 31 som punkt 5 anfører lydvardierne *o, ó, å, á* som sidestillede (Wimmer har for øvrigt ikke noget eksempel, hvor *au* tillægges lydvardien kort *o*).

² AaNO 1917 p. 211. Brøndum-Nielsen anser det for muligt, at *au* ogsaa kan have haft lydvardien *u* i forbindelsen *ia u*, men denne tanke synes at være opgivet, se GG I² § 109 anm. 1; jf. dog »Trigrafen *ia u* (*iāu*) er af omstridt Betydning, betegner snarest en (mulig triftongisk varieret) *iū*-Lyd«, § 21,2.

³ Jf. ogsaa GG I² § 21,2.

⁴ Saaledes opfattes det baade af Marius Kristensen og Gunnar Knudsen Dan-

diftong; indskriften har diftongisk skrivemaade: *suain*, *raisti*, *stain*, auk. Det vn. *Bōsi*, mandnavn og tilnavn,¹ sammenstilles med norsk *bose* »stump, klods, stort stykke (i samme betydning *bause*), fyldig, kraftig karl (= *bause*)«, ved siden af dette har norsk et *bause*, »velnæret, mægtig utseende mand«, men de to ord anses ikke for beslægtede.² Det runedanske *bausa* kan sammenstilles med det sidste.³

Blandt de ord, der falder uden for hovedanvendelserne, er en gruppe, som omfatter flere ensartede eksempler, nemlig ord med *iau* af urnord. *eu*: *suǫþiaupu*, *þiaupuir*, *þiaupui*, *þiaubur(k)* 188 Ørbæk (tabt) og *niǫut*, tilsvarende har Rök *þiaurikr*. Bugge har først (1888)⁴ antaget, at *iau* kunde betegne en udtale svarende til den gutniske, altsaa med triftong, og denne opfattelse er senere hævdet af Hugo Pipping (1902), Hultman (1905), Noreen (1913, 1923), Neckel (1925)⁵, Ivar Lindquist (1928),⁶ Hesselman (1936),⁷ Lis Jacobsen (1942).⁸

Noreen opstiller følgende udviklinger⁹: urnord. *eu* bliver 1) til *iu* foran *i* og *u* i følgende stavelse, 2) til *iqu* i de øvrige tilfælde.

iqu bliver i øn. 1) til *iau* i gutnisk, 2) i øvrigt til *iū*; i vn. 1) til *iū* foran visse konsonanter, 2) i øvrigt til *iō*. — *iū* bevares i øn. og vn.

Noreens antagelse af en forskellig behandling af urnord. *eu* har som udgangspunkt Bugges paavisning af, at *eu* > *iu* foran *i* og *u* i følgende stavelse¹⁰ (*liubu*, *iupingar*). Antagelsen af udviklingen af *eu* til triftong har som grundlag lydforholdene i gutnisk, runesprogets former med *iau* samt det finske laaneord *joulu* 'jul'. Det er et noget spinkelt grundlag for at opstille en fællesnordisk lydregel, saa meget mere som den senere

marks gamle Personnavne I (1936) sp. 176 og Jacobsen & Moltke DR sp. 640, det er først foreslaaet af Lis Jacobsen Svenskevældets Fald (1929) p. 129. Lis Jacobsen regner ikke med diftong (jf. ogsaa DR sp. 946), og i DgP sammenstilles det med *Bōsi*. O. von Feilitzen The pre-conquest personal names of Domesday Book (1937) p. 201 note 4 anfører runesv. *busiṛ* som vidnesbyrd om en sideform (*ia*-stamme) med *i*-omlyd til *Bōsi* (jf. ovf. p. 9 note 2); denne forklaring er mulig for fornsv. *glda. Bōsi*, men *bausa* er akk. af en *an*-stamme.

¹ Lind Dopnamn sp. 157, Personbinamn sp. 37, Finnur Jónsson i AaNO 1907 p. 298. Jf. ogsaa R. Kinander Smålands runinskrifter p. 45 f.

² Torp Nynorsk etymologisk Ordbok p. 35, 18.

³ von Feilitzen l.c. nævner ogsaa denne mulighed for *Bōsi*.

⁴ Rök II i VHAH XXXI,3 p. 17.

⁵ Se Brøndum-Nielsen GG I² § 109 anm. 1.

⁶ APhS III p. 309 f.

⁷ Ordgeografi och språkhistoria (1936) p. 148 note 1.

⁸ DR sp. 946 anm. 26.

⁹ GNS³ § 44, § 159, § 109, AIG⁴ § 56, § 100—101.

¹⁰ ANF VIII p. 22 f.

fordeling af *iau*, *iō*, *iū* er dels geografisk bestemt (gutmisk *iau*, vestnordisk overvejende *iō*, østnordisk *iū*), dels afhænger af de efterfølgende konsonanter. Af det sparsomme materiale er tilmed to af eksemplerne i modstrid med regelen, *suąþiaųþu* og *joulu* har *u* i følgende stavelse og maa forklares som analogi efter andre bøjningsformer.

Axel Kock¹ anser det for tvivlsomt, om en udvikling til *iau* har fundet sted uden for gutnisk. Da konsonanten i alle eksemplerne er en dental eller interdental, og da brydningsdiftongen *io* i runeindskrifter undertiden kan udtrykkes med *iau*,² kan der foreligge en dialektal udvikling til *iō*, svarende til vestnordisk.

Brøndum-Nielsen³ anser heller ikke eksemplerne for afgørende, »da andre Muligheder for Forklaring foreligger (vaklende Skrivemaade, Føjrlrstning, særlig Lydudvikling til *iō* foran Dental)«. Af disse kan kun den sidste komme i betragtning, idet de ældste runeindskrifter ortografi er overordentlig konsekvent. Betegnelsen *iau* er gennemført med undtagelse af niut 239 Gørlev og fra senere tid briuti 81 Skern 2, miuka 109 Øster Alling, þiųþulfs Asmild,⁴ suiþiųþu 344 Simris 1; af de 6 eksempler er de 5 fra indskrifter fra før 900, kun Tirsted er fra tiden efter 900.⁵ Den kronologiske fordeling af *iau* og *iu* taler for, at der foreligger forskellige former.

Erik Moltke⁶ anser ud fra Gørlev-stenens niut over for niųt Nørre Næraa lydverdien *iō* som sikker (jf. ndf. p. 38).

Denne opfattelse bygger, ligesom Kocks og Brøndum-Nielsens, paa den antagelse, at *au* kan være tegn for *ō*; men vi finder aldrig i danske indskrifter *braųþur*, *maųþur*, *kaųþan* o.s.v., kun *brųþur*, *muųþur*, *kųþan*.⁷ Wimmer ansaa *ō* i *iō* for aabent, det var dog en begrundelse;

¹ Ljh. II p. 329.

² Smst. p. 398. Angaaende brydningsdiftongens kvalitet se ovf. p. 20 note 3.

³ GG I² § 109 anm. 1, jf. dog § 21,5.

⁴ Erik Moltke i Fra Viborg Amt 1951 p. 8, forf. i Runer og Rids. Festskrift til Lis Jacobsen (1952) p. 19.

⁵ Henføres i DR til Jelling-gruppen. Lindquist i APhS III p. 311 daterer den til tiden før 950; Wimmer DRM II p. 457 ff., Haandudgave nr. 90 betragtede den som en sen efterligning fra 11 aarh.

⁶ APhS XI p. 262, DR sp. 946 anm. 26, jf. ogsaa Harry Andersen i ANF LIV p. 55, AaNO 1945 p. 140. Bugge Rök I (ATS V) p. 41 sammenstillede med *au* som tegn for *ō* i runesv. *fauru*, *trau* (se om disse ndf. note 7).

⁷ Derimod findes det, om end sjældent, i svenske runeindskrifter: *þaurir Þorir* Sö 237, *iaurun Iōrun* Sö 266, jf. Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXX. De af Kock Ljh. II p. 149 anførte eksempler skal udgaa, se Wessén l.c. p. 398; *aur* Runverser no. 45 læses *ur* U 735, *fauru* L 927 læses *furu* Sö 179, *trau* i L 864 læses *trauh* og tolkes som *draug* Sö 126 (se Tillæg p. 398; jf. ndf.

men naar denne antagelse ikke stemmer med den nu gældende bestemmelse af vokalens kvalitet, saa er der ikke i danske indskrifter ortografi noget holdepunkt for at læse *iau* som *iō*.

Udviklingen til *iau* er karakteristisk for gutnisk, til *iō* for vestnordisk, i svensk forekommer *iō* dialektalt (især foran *m*; i alle stillinger i Dalarne), i dansk sjældent.¹ Ud fra disse forhold vil man paa forhaand anse *iō* for mere sandsynlig end *iau* i olddansk; men i een henseende er de lige-stillede: det ene kan lige saa vel (eller daarligt) som det andet være mellemtrin mellem urnord. *eu* og glda. *iū*. Runeindskrifterne viser, at *iū* ikke har været eneherkende i 9. aarh., og hvad enten man antager *iō* eller *iau*, maa man snarest regne med to sideformer, hvoraf *iū* er blevet den sejrende. Men som en sideform, der ikke bevares, er *iau* lige saa antagelig som *iō*. Noreen regner ganske vist med *iau* som mellemform mellem urnord. *eu* og *iō*, *iū* (som ogsaa kan gaa tilbage til urnord. *iu*), men det er vanskeligt at bringe nogen rigtig sammenhæng mellem den ældre udvikling, der er bestemt af følgende stavelsesvokal, og den senere fordeling, der er afhængig af den efterfølgende konsonant. Det forekommer rimeligere at antage, at der har været sideformer, og at den ene af disse er blevet eneraadende eller har fortrængt den anden uden for bestemte stillinger.

Under forudsætning af at *iau* skal læses *iau*, ikke *iō*, foreligger der vidnesbyrd om eksistensen af sideformer i niut Gørlev over for niąut Nørre Næraa, þiaųpui Gørlev. Gørlev-stenens former har været anført som et vigtigt bevis imod triftongteorien,² men i verbet er der mulighed for analogi efter andre bøjningsformer, hvad der ikke er i navneleddet.

Brugen af ą i niąut er paafaldende, nasalitetsbetegnelse i stillingen efter nasal er ikke sandsynlig³ og sammenblanding af ą og a heller ikke.

p. 32 note 7); om faur Runverser no. 97 (tabt) se Sö 110, baurþur Sö 290 er ifølge Wessén l.c. p. LXX snarest fejlristning.

¹ Brøndum-Nielsen GG I² § 179,2, Kock Ljh. II p. 325 ff. De senere former med *iō* viser ingen sammenhæng med runeindskrifternes *iau*, i fornsv. findes *iō* specielt foran *m*, i glda. med een undtagelse (*forbyode*) foran *v* (*liof* med afledninger), d. v. s. foran labialer.

² Erik Moltke DR sp. 946. Harry Andersen har i AaNO 1945 p. 140 hævdet, at hvis Gørlev-stenens *risþi*, *stin* viser monoftongering, kan þiaųpui ikke have triftong, men maatte have udviklet sig til *þiōđ*- (hvorfor *iau* skulde blive til *iō*, og ikke til *iō* som i *hiąu* > *hiō* og lign., begrundes ikke). Hvis man med Noreen antager, at *iqu* bliver til *iō*, er þiaųpui ortografisk udtryk for det ældre trin, medens niut (ligesom *risþi*, *stin*) viser den stedfundne udvikling. Hvorledes man end vil opfatte forholdet mellem *iau* og *iu*, stemmer þiaųpui med de ældre indskrifter, niut med de yngre.

³ Ifølge Kock Ljh. IV p. 476 f. er nasalitet først indtraadt efter fællesnordisk

Som en mulighed skal det nævnes, at \mathfrak{a} kunde have lydverdien ϱ og \mathfrak{n} \mathfrak{a} \mathfrak{u} t gengive udtalen *niqu*. Noreen¹ antager denne lydverdi af triftongen svarende til diftongen $\mathfrak{qu} < \mathfrak{au}$. Runens navn **ansur* udviklede sig til **āsur* > \acute{o} ss (jf. *aus* eller *aos* Cod. Leidensis) > \bar{o} ss²; runens lydverdi, der i urnordisk var *a*, blev i vikingetiden \mathfrak{a} , og den *u*-omlydte form kan tænkes lejlighedsvis at have givet anledning til en anvendelse for ϱ^3 (jf. \mathfrak{r} -runens brug for vokal, ndf. p. 64). Om denne brug af runen i periode 3 se ndf. p. 53 ff.

Sammen med de nu behandlede former anføres i regelen *hiau* 26 Læborg, der i etymologisk henseende forholder sig anderledes end disse. Af en grundform **hehauwa* udvikler sig **hehau* > **heau* > *hiō*⁴; dette sidste trin antages af Wimmer og Brøndum-Nielsen, men der er ingen grund til at betvivle, at skrivemaaden repræsenterer *hiau* eller *hiou*, saaledes som ogsaa Noreen antager.⁵ Om den diftongiske udtale har været bevaret paa Læborg-stenens tid, er ikke afgørende. Med *hiau* kan sammenstilles flau Oklunda-ristningen⁶ og *trauh* Sö 126⁷ (se Tillägg p. 398).

Formen *kiaurþu* 337 Valleberga er vanskelig at bestemme, fordi verbets lydforhold er omstridte.⁸ Jeg antager i tilslutning til von Friesens

tid i denne stilling, jf. ogsaa DR sp. 691. Sparlösa-stenen har dog \mathfrak{n} \mathfrak{a} \mathfrak{u} , se Lindquist Sparlösa-stenen (1940) p. 142 f.

¹ GNS³ § 44, b, AIG⁴ § 56.

² Wimmer Runenschrift (1887) p. 195 f., Noreen AIG⁴ § 116, jf. ogsaa Bugge i NTF VII p. 315 ff., Wadstein Fornnorska homiliebokens ljudlära (1890) p. 70.

³ Paa samme maade kunde da \mathfrak{a} \mathfrak{u} k 2 Haddeby 2 (skrevet \mathfrak{a} \mathfrak{u} i), 339 Stora Köpinge forklæres. I svenske runeindskrifter findes tilsvarende former: \mathfrak{a} \mathfrak{u} k Torin no. 33, \mathfrak{r} \mathfrak{a} \mathfrak{u} \mathfrak{p} \mathfrak{a} Ög 23 ($\mathfrak{u} = \mathfrak{o}$), \mathfrak{p} \mathfrak{a} \mathfrak{u} U 540 (\mathfrak{a} i øvrigt for nasaleret *a*), \mathfrak{a} \mathfrak{u} k, \mathfrak{a} \mathfrak{u} \mathfrak{p} \mathfrak{m} \mathfrak{u} \mathfrak{t} U 951, \mathfrak{a} \mathfrak{u} \mathfrak{p} \mathfrak{b} \mathfrak{i} \mathfrak{a} \mathfrak{n} U 1007, \mathfrak{a} \mathfrak{u} k U 1042. Jf. Brate Östergötlands run-
inskrifter p. xvi f. Om \mathfrak{a} for *a* i svenske indskrifter se dog ndf. p. 57 note 7.

⁴ Brøndum-Nielsen GG I² § 117, 2.

⁵ GNS³ § 240 b, jf. ogsaa Ragnvald Iversen Norrøn Grammatik (1923) § 125.

⁶ Nordisk Kultur VI p. 152. Præt. af **fliūhan* > *fljia* med udvikling $\mathfrak{au} > \bar{o}$ foran *h*, der svinder: **flauh* > *flō* (jf. flu 279 Sjörup, 295 Hällestad 1). Her maa skrivemaaden *au* være bevaret fra et ældre trin, idet *h*-svindet er senere end $\mathfrak{au} > \bar{o}$, se Brøndum-Nielsen GG I² § 107, II § 273, 2; Oklunda (med det usynkoperede *sakir*) er det ældste eksempel paa bortfald af *h*, der endnu er bevaret i oeng. laaneord *poh*.

⁷ Præt. af det til got. *driugan*, oeng. *dreogan* (præt. *dreah*, *dreag*) svarende verbum, jf. glda. *dryhæ*, part. *drughit*, med $\mathfrak{g} > \mathfrak{h}$ i udlyd, og senere svind. Det er paaafaldende, at *h* er bevaret i denne indskrift (med *e*-rune og *o*-rune), men bortfaldet i den ældre Oklunda (se ovf. note 6).

⁸ Se Koek UB p. 242—47, von Friesen i NSSt. XIV p. 123—64, Harry Andersen i APHS XVIII p. 315—24.

opfattelse, at *kiaurþu* skal læses *giørþu* med yngre *u*-omlyd, der forholder sig til *giarþe* paa Martens skaanske fonter som sautu 280 Skårby 1, 282 Hunnestad 1 til sg. sati. Mulig er ogsaa analogisk overførelse af vokalen fra part. *gōrr*, som antaget af Harry Andersen.¹

I inf. *kaurua* forklarer Wimmer anvendelsen af *au* ud fra vokalens aabne karakter; etymologisk maa betegnelsen *au* betragtes saaledes, at *au* kunde bruges for den omlydte vokal af saavel *a* som *æ*, der begge betegnedes med runen *a*.²

De hidtil behandlede former kan saaledes henføres til Wimmers hovedgrupper: 1. diftong: *bausa*, *þiaup*, *niaut*, *hiau*, 2. omlydsvokal: *kiaurþu*, *kaurua*.

Formen *siaul* 337 Valleberga er ligesom *kiaurþu* i samme indskrift vanskelig at forklare med sikkerhed. Ordet gaar tilbage til en form med lydforbindelsen *aiw* (jf. got. *saiwala*), hvis udvikling har været omstridt;³ m.h.t. ordet 'sjæl' har det endvidere været diskuteret, hvorvidt de forskellige former (eller nogle af dem) var hjemlige,⁴ eller

¹ APhS XVIII p. 319. Jf. vn. *gōrða*, Noreen AIG⁴ § 82 anm. 3.

² Harry Andersen nævner, l.c. p. 317, muligheden af en form *gōrwa* uden *i*-omlyd, hvorved *au* vilde faa den sædvanlige lydvardi *o*; Wimmer Runenschrift (1887) p. 327, DRM I, 1 p. LVI anser en saadan form for mindre sandsynlig. De danske runeindskrifteres *kaurua*, *karþi* er ikke de former, man venter efter omlydsreglerne; infinitiv med bevaret *w* skulde ikke have omlyd, medens denne derimod skulde indtræde i præt., de lydrette former er inf. *gærwa*, præt. *gōrdi*, se Brøndum-Nielsen GG I² § 89, hvor indskrifternes former forklares som analogiske; om muligheden for kombineret *w*-omlyd i inf. se Kock UB p. 230, 243, Harry Andersen i APhS XVIII p. 316. Under forudsætning af at verbet ikke har brydning, men viser palatalisering, kan *giarþe* ikke være en brudt form, men maa forudsætte en præt.-form *garþi*, en mulighed Harry Andersen ogsaa regner med, se APhS VIII p. 61, IX p. 309 ff., XVIII p. 317, jf. ogsaa Noreen ASG § 553 anm. 5. For en saadan form taler de middelalderlige *garþi* 235 Taarnborg 1, *garþ* 38 Pjedsted (begge med binderune *ar*), og ligeledes den konsekvente skrive-maade *karþi* i vikingetidens indskrifter; denne kan ikke begrundes med antagelsen af traditionel ortografi i et hyppigt anvendt ord, idet præp. 'efter', der er langt hyppigere i indskrifterne, viser meget forskellige skrivemaader.

³ Se Brøndum-Nielsen GG I² § 106.

⁴ Formen *siaul*, *siol* skulde i saa fald svare til *snior* etc. Wimmer Runenschrift (1887) p. 318, Noreen AIG² (1892) § 72,2 antager, at denne form viser *u*-omlyd, jf. ogsaa Noreen ASG § 69 [1897]. Dette betvivles af Kock i Indogermanische Forschungen V (1895) p. 155 note 2 og afvises af von Friesen Till den nord. språkhistorien I (1901) p. 50 note 1; von Friesens kritik er rettet imod Hultman, som i Finländska bidrag till svensk språk- och folkklifs forskning (1894) p. 121 note 1 »söker åt fsv. *sior*, *snior*, *slior*, *miör* vindicera ett ljudvärde *siör*, *snior* osv.«, Hultman taler imidlertid ikke om omlyd, men skriver kun, at *o* i disse former »betecknar ett ljud, öppnare än det vanliga långa *o*«. Jf. ndf. p. 34 note 7.

om det var et laaneord, indkommet med kristendommen fra forskellige sprog.¹

Brate² forklarer *siol* og *sial* som laan fra osaks. *seola*, Reinius³ slutter sig til Brates opfattelse og paapeger eksistensen af et osaks. *siala* (fremdraget af Wadstein), der kan være kilden til *sial*, men foretrækker at opfatte denne form som laan fra oldfrisisk. I svenske runeindskrifter er *sial* langt hyppigere end *siol* (27 : 6 ifølge Brate; Gotland 50 : 1), i Danmark findes derimod *siol(u)* i 8 før-middelalderlige indskrifter, men *sialu* kun i 2.⁴ Kock⁵ vil i modsætning til Brate forklare de forskellige former som hjemlige udviklinger, *siōl*, *siāl*, *sēl* kan sammenstilles med vn. *sjór*, *sjár*, *sær*; formen *siōl* repræsenterer i saa fald den normale udvikling.

Valleberga-stenens *siaul* kan da opfattes paa tre maader: 1. den kan være hjemlig, og man kunde da tænke sig den mulighed, at den aabne kvalitet har ligget omlydsvokalen nær (den er ikke identisk med omlydsvokalen, se ovf. p. 33 note 4); 2. *siaul* kan vise analogisk omlyd i forhold til *sial*⁶; 3. *siaul* kan være laant fra oldsaksisk, i saa fald skulde au have lydverdien lukket *ō*.⁷

De vekslende former af ordet inden for de enkelte omraader taler for, at det, i hvert fald overvejende, er laaneformer; hvis man vil antage hjemlig udvikling, er det ogsaa paafaldende, at formen *siol* er saa sjælden i svenske indskrifter, og tillige at den ikke bevares (jf. *frio*, *sio*, *mio* > *fro*, *sø*, gl. *miō*-). Hvis *siaul* er samme form som *siol* og laant fra osaks., skulde den vise au=lukket *ō*, som ikke ellers kendes i danske indskrifter. Skrivemaaden *siaul* forklares bedst ved at antage en omlydt

¹ Se Brøndum-Nielsen GG I² § 177 anm. 7 med henvisninger.

² Uppsalastudier tillegnede Sophus Bugge (1892) p. 11 f., jf. Östergötlands runinskrifter p. xxiii.

³ SSUF 1897—1900 p. 52 f.

⁴ Ogsaa Bornholm, der anses for afhængig af svensk indflydelse i lighed med Halland (DR sp. 785), afviger paa dette punkt fra Sverige, idet 7 af indskrifterne med *siol(u)* er bornholmske.

⁵ ANF XVII (1901) p. 363 f., Ljh. II p. 304 f.

⁶ Jf. Reinius i SSUF 1897—1900 p. 54 note 6.

⁷ Den aabne kvalitet antages i *iō* < *aiw*, den lukkede blandt andet i laaneord, se Brøndum-Nielsen GG I² § 176 anm. 1—2. At *ō* i *iō* havde forskellig kvalitet, sluttet af at *iō* i gl. og fornsv. havde forskellig udvikling (*siō* > *sio* : *hiōn*), se Kock Ljh. II p. 298 f.; at den første var mere aaben sluttet af, at östra Nyland har *iā* (f. eks. *mjäär*, fornsv. *miō*). Dette sidste kan næppe siges at være et alt for sikkert grundlag for den antagelse, at forskellen var den samme i fællesnordisk tid og middelalderen. Jf. von Friesen Till den nordiska språkhistorien (1901) p. 50 note 1.

sideform til sial (ordet er femininum), og spørgsmaalet bliver da, om ogsaa indskrifternes siol skal opfattes paa samme maade; herimod kan dog anføres to forhold: 1. ved siden af siol forekommer ogsaa siul ÖI 46, siulu U 440, og u anvendes kun undtagelsesvis i svenske indskrifter for omlydsvokalen,¹ 2. formen bevares i danske middelalderlige indskrifter: siol 147 Gudum, siul 183 Ulbølle. Det er saaledes rimeligst at opfatte siol, siul som en laaneform, men ortografisk er der intet til hinder for, at siol kan betegne en form med omlyd, og den mulighed kan ikke afvises, at den i visse tilfælde gør det (jf. ndf. p. 53 ff.).

Formen saul (som ikke er medtaget ovenfor) paa den hallandske 352 Vapnö kendes ellers ikke i danske indskrifter, men kun i svenske²; indskriften henføres i DR til middelalderen (periode 4), den har ensidige runeformerne og þ æ, men sandsynligvis ð med lydverdien q, som ikke er middelalderlig³. Brate antager, at saul er laant fra oeng. *sāwol* og gengiver en udtale *sāwul* eller *sāul*. K. G. Ljunggren sidestiller derimod saul med sol 354 Kvibille (per. 3.2, før-middelalder) og mener, at begge gengiver en udtale med aabent o, idet den laangivende engelske form skulde give mulighed for gengivelse med o eller a. Kock,⁴ der anser formen for hjemlig, ser i begge en form med omlydsvokal (jf. vn. *sól*). Denne opfattelse er for øvrigt ikke uforenelig med antagelsen af laan, og med den faar a u den sædvanlige anvendelse som omlydsvokal. Se ogsaa ndf. p. 53 f.

Formerne auft, auftir sammenstilles med uft, uftir og forklares som rundede,⁵ *oft*, *oftir* < *æft*, *æftir*. Disse former forekommer i danske

¹ I svenske indskrifter forekommer det i usur, der forklares som en omlydt sideform til *Azur*, og i fuþur, akk. af *faþir*, se DR sp. 872 f. anm. 2, Markström Om utvecklingen av gammalt a framför u i nordiska språk (1954) p. 122.

² 3 indskrifter i Östergötland, 2 i Västergötland, se Brate i Uppsalastudier tillegnade Sophus Bugge (1892) p. 9.

³ K. G. Ljunggren i ANF XLVII p. 235 f. daterer paa dette grundlag indskriften til 12. aarh. Den knytter sig imidlertid til de før-middelalderlige indskrifter ved sin rejserformel (DR sp. 1031), den har ikke stungne runer (DR sp. 1002, jf. sp. 967 anm. 2). Ogsaa skrivemaaden saul er før-middelalderlig. Hvad der mest afgørende peger tilbage paa før-middelalder, er brugen af ansur-runen med lydverdien q, idet denne rune allerede i periode 3 antager lydverdien o (DR sp. 939); men heroverfor staaer forekomsten af den middelalderlige æ-rune. Indskriften kan sammenlignes med Harg-stenen, Uppland (Nordisk Kultur VI p. 229 f.; »något ned på 1100-talet»), der har hæns med den gamle værdi af ansur-runen, moþor med den nye, og æftir med æ-rune. [Tilf.: U 595 har hæns.]

⁴ Ljh. II p. 305. Noreen ASG § 65, 2 anfører formen under u-omlyd.

⁵ Brøndum-Nielsen GG I² § 132 anm. 1, § 135. I ordbogen til Jacobsen & Moltke DR sp. 742 anm. 3 er de dog (efter Marius Kristensens raad) ladet uforklarede.

indskrifter i Jylland, paa øerne og i Skaane, i haandskriftsproget forekommer *optæ* en enkelt gang, i nuværende dialekter er den rundede form begrænset til Sjælland med Sejerø, Falster og Lolland.¹ I svenske runeindskrifter forekommer formerne i Västergötland, Östergötland, Södermanland (1 eller 2 gange), Uppland, Västmanland samt paa Gotland, i det svenske haandskriftsprog kendes den rundede form kun fra Hälsingelagen².

Runding foran *f* er noget paafaldende, navnlig i betragtning af formernes store udbredelse i danske og svenske runeindskrifter, deres sjældenhed i haandskriftsproget og begrænsede forekomst i dialekterne. Efter runeindskrifterne at dømme skulde man regne med en almindelig østnordisk overgang, men den indtræder ikke i andre tilsvarende ord,³ Hultman og Kock regner derfor med, at overgangen er betinget af tryksvag stilling. Forekomsten synes dog at stemme bedre med en gammel sideform, som kun er bevaret i visse dialekter.⁴

Efter runeindskrifternes almindelige ortografi vilde to forklaringer være tænkelige: *auft*, *auftr* kunde have diftong og *uft*, *uftir* være monoftongerede former, eller *auft*, *auftr* kunde indeholde omlydsvokalen *ø* og *uft*, *uftir* enten staa i aflydsforhold til *aft* (*æft*), *æftir*⁵ eller vise *i*-omlyd; men ingen af disse forklaringer synes at være sproghistorisk mulige.⁶

¹ Brøndum-Nielsen GG I² § 135, jf. Marius Kristensen i Danske Studier 1906 p. 154 f. Den store udbredelse i indskrifterne kunde tænkes at bero paa ortografisk efterligning med udgangspunkt i omraader, hvor overgangen dialektalt fandt sted, Marius Kristensen er tilbøjelig til at anse *oft(ir)* for en sjællandsk dialektform, som paa Harald Blaatands tid har været moderne i hirdkredse.

² Kock Ljh. I p. 261 f., Pipping Ardre-stenarna (1901) p. 20 f., Sveriges Runinskrifter I ff., Hultman Hälsingelagen (1905) p. 76 f.

³ Noreen ASG § 107 anm. 2 [1897] finder en saadan fællesnordisk overgang betænkelig; i Urgermanische Lautlehre (1894) p. 67 antager han, at der foreligger aflyd; men i AIG³ (1903) § 166 anm. 2 opgives denne forklaring til fordel for en modificeret form af Pippings i Ardre-stenarna (1901) p. 20 (tilknytning til *of*, *uf*), og ogsaa muligheden for runding nævnes (§ 82 anm. 2); i AIG⁴ (1923) § 85 anm. 2 (jf. § 172 anm. 2) antager Noreen dialektal runding. Marstrander Festskrift til Olaf Broch (1947) p. 138 f. antager, at *u* og *a* betegner »en senket, redusert vokal som blev assosieret med *ø*«, og at udviklingen er betinget af tryksvag anvendelse.

⁴ Formen kendes dog ikke i indskrifter fra før 900. Bugge NLÆR I p. 106 (1892) læser *ubt* eller *upt* paa By-stenen, men her læses *ut* af Krause Runeninskriften im älteren Futhark (1937) p. 138 (skønt der er rester af en stav mellem *u* og *t*). Wimmers læsning *uftir* paa den færøske Kirkebø-sten, som han daterer til ca. 850 (Runenschrift, 1887, p. 304, 311 f.), kan ikke opretholdes (meddelelse fra Erik Moltke 14/2 1955). Se nu Maria Simonsen i APhS XXIV p. 113 f.

⁵ Jf. Noreen Urgermanische Lautlehre (1894) p. 67 samt gotisk *aftuma*, *iftuma*.

⁶ Hvis *auft* kunde læses *øft*, vilde de to former paa Glavendrup-stenen (DR

Ved forklaringen af *a uft*, *a uftiR* er man gaaet ud fra som en selvfølge, at *au* kunde betegne *ø*, og dog er det en kendsgerning, at *au* ikke i runeindskrifterne anvendes for *ø*, medmindre det er opstaaet ved monoftongering — dette er kun traditionel ortografi — eller i *kaurua* for *ø* opstaaet ved labialomlyd af *æ*. Det hedder *bruþr brōþr*, ikke *brauþr*, *futiR fōddiR*, ikke *fautiR* 230 Tryggevælde, endvidere *uruku Urōkiu*, akk. af mn., 83 Sønder Vinge 2, *nuruna norrōna* 107 Egaa, *muþrkin mōþrgin* 133 Skivum, *stuþan stōþan* 295 Hällestad 1 og (med labialomlyd af *e*)¹ *laikfrup Læikfrōþ*, akk. af. mn., 282 Hunnestad 1, *fruþar Frōþar*, gen. af mn., 294 Baldringe.

At runerne *a* og *u* skulde være stillet sammen for at betegne *ø*, kan ikke støttes ved andre eksempler. Hvis *a uftiR* (ligesom *uftiR*) betegner en form, der er opstaaet ved labialisering af *æftiR* — forklaringen er ikke uden betænkeligheder, men synes at være den eneste mulige — antager jeg, at *au* betegner et *ø* som opstaaet ved runding af *æ*, svarende til at det betegner *ø* opstaaet af *a* og *ø* opstaaet af *æ* ved labialomlyd, at det altsaa er en ortografi, der er dannet ved analogi med den etymologiske anvendelse for omlydsvokalen.

Formen *þaurui* paa den store Jelling-sten har været meget diskuteret, fordi den ikke stemmer med dronningens navn *Þyri* i danske og islandske kilder saaledes som *þurui* paa den lille Jelling-sten og andre. Wimmer²

sp. 742 anm. 3) finde en simpel forklaring, idet *aft* kunde være samme form med omlyden ubetegnet. Under forudsætning af at *q* i overensstemmelse med runenavnets form kan betegne *ø* (jf. ovf. p. 32), vilde det endvidere være muligt at sammenstille *a uft* med den vanskelig forklarlige form *qft* 2 Haddeby 2, 4 Haddeby 4 (og maaske paa de tabte 90 Torup, 188 Ørbæk, se DR sp. 126 anm. 2, 222 anm. 4, 939 anm. 6, Erik Moltke Jonas Skonvig II, 1958, p. 59, 160), *qftiR* 213 Skovlænge, som ogsaa Wimmer sammenstillede (se ovf. p. 21). Brate Östergötlands runinskrifter p. xvii har været inde paa den tanke, han bemærker til Wimmers forklaring: »Utgår man från den u-omljudda formen av runenamnet, synes hypotesen om ett nasalt uttal av *oft* icke behöva tillgripas: *oft* är en naturlig beteckning för *oft*, om *o* er *o*-runa«, jf. ogsaa ANF XXIX p. 187. Jacobsen & Moltke DR sp. 939 anm. 6 antager, at *q* i *qft*, *qftiR* betegner udtale med *æ*, »da *q* ikke forekommer for unasaleret *a*-lyd i hovedstavelse«, men nogen forklaring paa denne brug af runen gives ikke. — Ved antagelsen af *q=ø* i *qft*, *qftiR*, *quk* og *niqut* (ovf. p. 32) vilde eksemplerne paa *q* for a reduceres til stillingen i udlyd og brugen paa Jelling- og Tirsted-stenene (se ovf. p. 5).

¹ DR sp. 651, 872 anm. 1, Brøndum-Nielsen GG I² § 85 anm. 1.

² Wimmer antager DRM I, 2 (1895) p. 14, at *q* betegner, at *y* har været nasaleret (denne forklaring er først givet af Bugge Runverser, 1891, p. 65 f.), men i DRM I, 2 (1907—08) p. XLIII lader Wimmer det staa uafgjort, om vokalen har været nasaleret *ó*, *o*, *u* eller *y*, og i DRM IV, 2 (1908) p. LXXIV er han af den opfattelse, at navnet i de gamle indskrifter har haft formen *Þórwé*.

og Brøndum-Nielsen¹ har hver paa sin maade søgt at udlæse indskriftens form som *Þyrwi*, men deres forklaringer har ikke vundet tilslutning.² Ifølge Erik Moltke³ er det umuligt at tolke þauriþ 191 Sønderby, der af Brøndum-Nielsen sammenstilles med þaurui, som *Þyriþ*, »da au aldrig i runografien kan betyde *y*, og den parallel, Brøndum-Nielsen påberåber sig i den store Jelling-stens þaurui, som han vil læse *Þyrwi*, er ikke bærekraftig til dette bevis. Jelling-stenens þaurui (med ansur-runen) må og skal nemlig læses *Þorwi*, på samme måde som Nørre Nærá-stenens niąut (med ansur-runen) skal læses *njót*, hvad der fremgår ved sammenligning med Gørlev-stenens niut«. Harry Andersen⁴ er ligeledes overbevist om, at navnet maa læses med *o*: »þaurui paa den store Jelling-Sten kan kun læses *Þörwē* (-wi), idet Digrafen *ąu*=*au* kun kan være Udtryk for *o*«. Han anser det imidlertid for usandsynligt, at dansk skulde have haft to former af navnet, med *o* og *y*, og foreslaar som »den eneste naturlige Løsning paa Problemet þaurui : þurui«, at *Þorwe* maa være den norske form af navnet, og at den store Jelling-sten er ristet af en nordmand.⁵

Baade Erik Moltke og Harry Andersen gaar saaledes ud fra, at *ąu* maa betyde *o*, og ikke kan være tegn for *y*. Men der findes ikke i de danske indskrifter et eneste eksempel paa, at *au* (*ąu*) kan betegne *o*, se ovf. p. 30; formen *Þorwi* er lige saa vel som *Þyrwi* uden støtte i indskrifternes ortografi. Skrivemaaden þaurui er en anomali, hvad enten man vil betegne den som fejlristning — og det er mere velbegrundet her end ved niąut (ovf. p. 30) — eller som en individuel ristemaade (saaledes Harry Andersen); hvad risteren i sidste tilfælde skulde have tilsigtet, kan man ikke afgøre. Man kan ikke bestemme lydverdien af *ąu* ud fra andre indskrifter, og man kan ikke bygge noget paa þaurui.

¹ AaNO 1917 p. 211 f., 217 f., jf. Wimmer Runenschrift (1887) p. 328.

² Se Lis Jacobsen Svenskevældets Fald (1929) p. 129 note 2.

³ APhS XI (1936—37) p. 262.

⁴ Sprog og Kultur XIV (1945) p. 51, 55.

⁵ Navnet *Þorvé* forekommer i vn. kun i Landnámabók som navn paa datteren af en landnamsmand (i andre kilder hedder hun *Dóra*, *Dorey*), se Lind Dopnamn sp. 1217. Af former, der peger mod norsk, finder Harry Andersen i øvrigt kun tanmaurk med *u*-omlyd, og der er efter hans mening intet, der taler imod, at indskriften kan være ristet af en nordmand. Imidlertid stemmer kunukr med bevaret *ʀ* ikke med norske runeindskrifter, som har *R*>*r* uanset foregaaende konsonant i 10. aarh., se Finnur Jónsson Norsk-islandske kultur- og sprogforhold (1921) p. 206, jf. p. 262 f., Seip NS² p. 53, Magnus Olsen i Nordisk Kultur VI p. 87; Harry Andersen omtaler overgangen *R*>*r* under *haraltr* (p. 53). — I DgP I sp. 1146 [1946] læses Jelling-stenens þaurui *Thorwe* (med henvisning til Harry Andersen i NoB 1936 p. 89), og det antages, at dansk har haft dobbeltformer.

Gennemgangen af *au* viser, at de to hovedanvendelser er 1) diftong, 2) omlydsvokal, og — hvad der ikke er mindre vigtigt — hvilke rundede vokaler *au* ikke betegner: *o*, langt og kort, *ø*, opstaaet ved *i*-omlyd af *o*, og *y*. Det vil sige: princippet for anvendelsen af *au* er det etymologiske. Der findes imidlertid et ikke ubetydeligt antal former, hvis lydforhold er omstridte, men størstedelen af dem kan forklares ud fra de to hovedanvendelser, og ingen af dem viser med sikkerhed *o* eller *ø* (*i*-omlydt). Formerne *auf*t, *auf*t_{IR} synes at kunne forklares som analogi efter den etymologiske anvendelse; kun for *þaurui* kan der ingen forklaring gives.

Excurs 4: senurnordisk -sba, nakda.

Da de ældste danske og svenske indskrifter med 16 tegns futharken kun har eksempler med *a* foran bevaret *u* (ovf. p. 25 f), er det af interesse for spørgsmaalet om lydværdien af *a* at undersøge, om de senurnordiske indskrifter med (begyndende) synkope kan indeholde former med indtraadt *u*-omlyd.

uþarabasba 360 Björketorp antages almindelig som sidste led at indeholde det i vn. kendte *spó*, *spá*, *spaadom*, en feminin *ō*-stamme **spāhu*, se Bugge NIÆR I p. 194, Noreen AIG⁴ § 153,7, § 374 anm. 1, Brøndum-Nielsen GG III § 445,1, Krause Runeninskriften im älteren Futhark (1937) p. 38, Seip NS² p. 21, og i saa fald maa man antage, at *u*-omlyden er indtraadt, se Kock Ljh. V p. 37, Seip l.c. p. 25. Synkopen forklares af Bugge Bidrag til den ældste skaldedigtningens historie (1894) p. 17 ud fra svagere betoning i andet sammensætningsled, jf. Noreen i Pauls Grundriss² I, p. 563, AIG⁴ § 153,7, Pipping i Mémoires de la Société Néo-Philologique IV (1906) p. 253, 260.

Otto von Friesen Lister- och Listerby-stenarna (1916) p. 11 anser det for usandsynligt, at *u* skulde være synkoperet efter lang stavelse (jf. *ronu*, urn. *rūnu*) og antager en fem. *ōn*-stamme **spāhōn* med udvikling til **spāha* (jf. *runar*) > **spāa*. Kock Ljh. V p. 36 f. nævner begge muligheder, jf. ogsaa Lindquist Galdrar (1923) p. 189; men Magnus Olsen Runekammen fra Setre (1933) p. 42 note 3 indvender imod *spāa*, at en saadan form er ukendt i nordisk. Hvad synkopen angaar, maa det bemærkes, at *ronu* ikke er en sikker nom. f. sg. *rūnu*, jf. Kock Ljh. V p. 18; Noreen AIG⁴ p. 375, Lis Jacobsen Forbandelsesformularer (1935) p. 28, Krause Runeninskriften im älteren Futhark (1937) p. 88 tolker det som genitiv af en fem. *ōn*-stamme, jf. isl. *runa* række. Med læsningen *felah* 1. præs. sg. 357 Stentofte (Lis Jacobsen l.c. p. 28, jf. Krause l.c. p. 92) har ogsaa denne indskrift en form med synkope af *u* efter lang stavelse (DR sp. 1009, jf. Noreen GNS³ § 249, 1 a).

Lis Jacobsen l.c. p. 37 tolker *sba* som præs. 1. sg. *uþarva spó*, »jeg spaar fordærv«; i saa fald maa der læses *spāa* (urnord. **spāhōn*), ikke *spó*, idet *spāa* er et *ōn*-verbum, jf. Noreen GNS³ § 249, 1 b. For øvrigt er det anførte fornsv. *oþarve* ikke hjemlet, se DR sp. 734.

Eggjum-stenens *nakda* er ifølge Magnus Olsen NIÆR III (1919) p. 106, 184 snarest et **nakuda-*, jf. fornsv. *nakuper*, oht. *nacot*, oeng. *nacod*, medens vn. *nøkkwiðr* gaar tilbage til et **nakweda-* og gotisk *naqaps* til **nakwada-*; jf. Falk & Torp EW p. 784, Kock Ljh. III p. 185. Formen *nakda* viser i saa fald *u*-synkope og omlyd og gengiver en form *nokdan*; Noreen AIG⁴ § 153,7 antager ligeledes *u*-synkope (udgavens forteale er dateret 1. april 1923), jf. ogsaa Brøndum-Nielsen GG I² § 122 anm. 2. I NIÆR III p. 275 (trykt 13. decbr. 1923) optager Magnus Olsen den forklaring, som Axel Kock har meddelt ham, og som fremkom i Ljh. V (1923) p. 23 f. Kock finder synkope af *u* efter kort stavelse betænkelig, naar det er bevaret i tostavellesord til ca. 900 (sunu Kälvesten), og mener, at man skal gaa ud fra den vn. form *nøkkwiðr*, og at *nakda* har været udtalt *nækdan* (jf. *mañr mænnr*) eller maaske *nokdan* (jf. at runen *a* kan betegne *u*-omlydt *a*, d. v. s. *o*). Acc. **nakkwiðan* blev ved ældre *i*-omlyd til **nækkwðan*, som med ældre *w*-omlyd gav *nøkkðan*. »Vid *w*-förlusten i **nækkwðan* behövde dock ej äldre *w*-omljud (*nøkkðan*) inträda, utan genom inflytande från nom. sg. **nækkwiðr* etc. med kvarstående *w* och därför tills vidare utan *w*-omljud fick man ack. sg. *nækkðan*.« Seip NS p. 28 (2. udg. p. 22) slutter sig hertil og anser det for rimeligst, at udtalen har været *nækdan*, ligeledes Lis Jacobsen Eggjum-Stenen (1931) p. 82, medens Krause Runeninschriften im älteren Futhark (1937) p. 106 transskriberer *nokdan*.

Den af Kock antagne nom.-form **nækkwiðr* forudsætter yngre *i*-omlyd o. 700 (om dateringen se ndf. p. 43 f.), d. v. s. Kocks tredie omlydsperiode, der dateres til tiden efter 850, se Kock UB p. 63 f. Kock Ljh. V p. 3 f. fremhæver, at Eggjum-stenen vil gøre det nødvendigt med tidligere dateringer, men at antage yngre *i*-omlyd o. 700 vilde være mere skæbnesvangert for Kocks periodesystem end antagelsen af synkope af *u* i mellemstavelse efter kort stavelse. Det ejendommelige er, at der slet ikke foreligger nogen nødvendighed herfor (Eggjums *nakda* volder ikke Kocks system en saadan vanskelighed som Stentoftens *gestumr*, ovf. p. 17 f.). Naar Kock foretrækker at regne med analogi fra nom., er det øjensynligt, fordi han ikke finder det saa sandsynligt, at *a* i *nakda* skulde have lydverdien *ø*. Men efter Kocks regler skulde nom. paa Eggjum-stenens tid hedde **nakkwiðr*, ved analogi kunde acc. faa formen **nakkðan* uden *i*- eller *w*-omlyd, og ordet kunde simpelthen læses, som det skrives (det vilde være et udpræget eksempel paa den bevarende analogi, som ifølge Pipping i Mémoires de la Société Néo-Philologique IV p. 270 ff. har spillet en stor rolle for omlydsforholdene).

Ifølge von Friesen Till den nordiska språkhistorien (1901) p. 6 f. var bøjningen efter *i*-synkopen nom. **nakwiðr*, dat. *nækudom*, og gennem analogisk udligning kunde man faa nom. **nakudr* (>fornsv. *nakudher*), dat. **nakudum* > *nokdum*. Noreen AIG⁴ § 159 gaar ud fra en bøjning nom. *nøkkwiðr*, acc. *nekðan*, *nokðan*. En form svarende til acc. *nokðan*, dat. *nokdum* kan foreligge i *nakda* men ogsaa *nækdan* er mulig.

Magnus Olsens forklaring kan ifølge Kock vanskeligt forenes med sunu Kälvesten; men der er et tilsvarende modsætningsforhold mellem *nakda* < **nakwiðan* og *karur* (<**garwar*, jf. p. 26 note 1) Rök, siktriku

Sigtriggw 2 Haddeby 2, jf. ogsaa stikUR Kälvesten, der kan være *Stiggw* eller *Stigur* (se Brate Östergötlands runinskrifter p. 6 f.). Man nødsages altsaa i begge tilfælde til at antage en forskel i udviklingen i trestavelles- og tostavellesord, et forhold, der ogsaa fremtræder i *f a t l a p r* < **fatilōdan* over for *sitir* paa Rök-stenen (von Friesen Rökstenen, 1920, p. 80, jf. Neuman i APhS IV p. 245) og *sakir*, vn. *sekr*, paa Oklundaristningen (Nordisk Kultur VI p. 152).

Ifølge Hesselman i Nordisk Kultur III—IV p. 183 kan samtlige nordiske former forklares ud fra formen **nakwed*->**nakwed*-~**nakwid*-, afhængigt af vokalen i næste stavelse, idet *e* bevares som *e* foran kons.+*a*, men gaar over til *i* foran kons.+*i*, *u* (smst. p. 372, jf. ogsaa R. C. Boer Oergermaansch handboek² § 73 aanm. samt Wessén i SSUF 1913—15 p. 56—59 med henvisninger). Den lydrette udvikling foreligger i **nakweda*->gln. *nøkkwidr*, fornsv. *nakkuidher*, medens oldisl. *nøkkwidr* har *i*-omlyd ved analogi fra fem. *nøkkwid* < **nakwidu*-. Den lydrette form i acc. m. sg. skulde da være *nøkdan*.

I 17. Aufl. (1957) p. 500 af Kluges Etymologisches Wörterbuch (ved Mitzka) anføres fra nordisk vn. *nøkkwidr*, urnord. *nakota(n)* (en forvanskning af Eggjum-stenens form), og som grundform ansættes et **nog^uodho*-, men herved bliver de *i*-omlydte former i nordisk uforklarede (Kluge & Götze¹¹, 1934, har **nog^uedho*:- **nog^uodho*-).

Der er saaledes en række uafklarede problemer, som gør tydningen af formen *nakda* usikker: vokalen i suffikset, overgangen *e*>*i*, tidspunktet for den yngre *i*-omlyds indtræden (jf. ovf. p. 9 note 4) og de helt uberegnelige analogivirkninger.

Men hvorledes man end vil opfatte lydudviklingen og analogivirkningerne, er det imidlertid en kendsgerning, at gammelnorsk har formen uden *i*-omlyd: nom. m. sg. *nocwidr*, nom. f. sg. *nocwid*, acc. m. sg. *noctan* og *noctan* (Gammelnorsk Homiliebog, se Löffler Om v-omlydet, UUA 1877, p. 13 note 2, Ordforrådet i de eldste norske håndskrifter, 1955, sp. 444); den islandske homiliebog har derimod *i*-omlyd: nom. m. sg. *nocquibr*, *necquibr*, acc. m. sg. *nøpān* (Larsson Ordforrådet p. 244). I Eggjum-indskriftens *nakda* kan der foreligge en lydret form, der svarer til gln. *noctan* med omlyd fremkaldt af bortfaldet *w* eller *u*, men uden *i*-omlyd.

Excurs 5: *u*-brydning og synkope.

Hesselmans opfattelse af forholdet mellem *u*-omlyd og synkope (ovf. p. 24) finder støtte i forholdene ved *u*-brydningen, der vanskeligt kan bringes i overensstemmelse med Kocks periodeteori. Rök-stenen har dat. *fiakurum* med ældre *u*-brydning foran bevaret, men senere synkoperet *u* (jf. fornsv. *fiughrum*) jævnsides med gen. *fiakura* med yngre *u*-brydning (jf. vn. *fiogurra*, fornsv. *fiughurra*), forudsat at formerne er lydret udviklet som antaget af Valter Jansson i Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson (1936) p. 283 f. Kock Ljh. II p. 406 f., ANF XXXIII p. 269 f., 272 f. har forsøgt forskellige analogiske forklaringer af disse former, som ikke stemmer med hans brydningsteori; jf. ovf. p. 20 note 3 samt forf. i APhS XXIV p. 38 f.

Formerne kan imidlertid forklares som lydrette, og man kan i saa fald ikke med Brøndum-Nielsen GG I² § 93 anm. 1 datere den ældre brydning ved hjælp af synkopen, og den af Brøndum-Nielsen som mulig antagne rækkefølge: *berga->biargh, *eka->iak, *bernur->biorn, *meku->miok synes ikke at stemme med materialet. I helda R Tjurkö-brakteaten (ifølge dansk brakteatkronologi efter 600) er det ældste trin af brydningen endnu ikke indtraadt, i HAERU- 359 Istaby (mellem Tjurkö og Eggjum) findes det yngste, hvis den ovf. p. 19 givne forklaring er rigtig. Sikrere eksempler er iar u paa Sparlösa-stenen (ca. 800) og fiaru paa Rök-stenen (ca 850); iar u tolkes af Ivar Lindquist Sparlösa-stenen (1940) p. 92 som gen. af vn. *iara* 'strid', af Marstrander i NTS XVII p. 509, 526 som akk. af vn. *hiorr* m. 'sværd' (oprindelig *u*-stamme, se Noreen AIG⁴ § 365 anm. 1, Brøndum-Nielsen GG III § 459). Otto von Friesen Sparlösastenen (1940) p. 68 forbinder iar u med det følgende þu og tolker det som dat. *iørðu* 'jord'. Rök-stenens fiaru tolkes af Bugge Der Runenstein von Rök (1910) p. 26 som akk. af vn. *fiør* n. 'liv' (med *u*<*wu*, jf. got. *fairhus* m. 'verden'; oprindelig *u*-stamme, se Brøndum-Nielsen GG III § 463 anm. 2), af von Friesen Rökstenen (1920) p. 39 som dat. af vn. *fiara* 'strandbred' (<*ferwōn; jf. om vn. obl. kas. *fioru* Noreen AIG⁴ § 84 anm., § 235 anm. 1). Lindroth i SNF II, 8 p. 14 f. læser fiarum (med *m* fra den følgende linie), der tolkes som *fiarrum* 'fjällan', jf. fornsv. *fierrum*. Paa Rök-stenen læses endvidere iatun (idet rammestregen læses som *i*-rune), vn. *iøtunn*, af Bugge l.c. p. 113 f., von Friesen l.c. p. 59 f., jf. Wessén Runstenen vid Röks kyrka (1958) p. 26, 54; læsningen bestrides af Pipping i SNF III, 8 p. 23, jf. ogsaa Lindquist Sparlösa-stenen (1940) p. 111 note. Kock UB p. 295 note, ANF XXXIII p. 273 afviser eksistensen af fiaru og iatun med henvisning til Lindroth og Pipping.

Tolkningen af iar u og fiaru er saaledes omstridt, men fælles for alle tolkningerne er, at de forudsætter *u*-brydning, enten ældre brydning i kort stavelse foran et endnu bevaret, men senere synkoperet *u*, eller yngre brydning, der efter periodelæren først indtraadte efter synkopen. At synkopen af *u* efter kort stavelse ikke var gennemført, viser makur Sparlösa og sunu Rök (jf. ovf. p. 17).

Kock UB (1916) p. 275, 276 henfører den ældre *u*-brydning til sen-urnordisk tid, den yngre til fællesnordisk tid, men daterer smst. p. 294 den ældre brydning efter lang stavelse til 9. aarh., efter kort stavelse til ca. 900; de sidste dateringer stemmer med synkopen. I ANF XXXIII (1917) p. 274 dateres den yngre *u*-brydning til sen urnordisk tid, hvorved den bliver ældre end synkope af *u* efter kort stavelse. Ifølge Brøndum-Nielsen GG I² § 93 tilhører den ældre brydning rimeligvis Tiden omkring 700, den yngre det 8.—9. Aarh.; dette stemmer med Kocks først anførte datering, men kan ikke forenes med tidsfæstelse ud fra synkopen. Jf. Svensson Diftongering (1944) p. 44—48.

Formerne iar u Sparlösa, fiakura, fiakurum, fiaru (og iatun) Rök viser indtraadt *u*-brydning (efter kort stavelse eller foran *u*, der ikke synkoperes) sammen med former med usynkoperet *u* efter kort stavelse. Man maa heraf drage den slutning, at *u*-brydningen er indtraadt

før synkopen. Under forudsætning af, at hæru- og hærama- er brydningsformer (jf. ovf. p. 19), viser det sidste det samme for *a*-brydningens vedkommende.

Brydningen kommer paa grund af dens lydlig karakter til ortografisk udtryk i indskrifterne, og brydningsformerne er derfor velegnede til at kaste lys over forholdet mellem lydforandringerne i ordenes rodstavelse og synkopen. For bedømmelsen af de former, hvor man kan antage omlyd, men hvor denne ikke kommer til ortografisk udtryk i de ældste indskrifter, er formerne med brydning af stor betydning, ligeledes for spørgsmaalet om omlydens kronologi i almindelighed (jf. ovf. p. 9 note 4). [Tilf.: Se ogsaa Steblin-Kamenskij i *Studia linguistica* XI.]

Excurs 6: Dateringen af Eggjum m. m.

Dateringen af Eggjum-indskriften til ca. 700 (NIÆR III p. 193) er et kompromis mellem Hakon Sheteligs arkæologiske datering af gravformen og hestefiguren til 7. aarh. (NIÆR III p. 78—82) og Magnus Olsens karakteristik af lydbetegnelse og runeformer, der peger imod første halvdel af 8. aarh. (NIÆR III p. 191); sprogformen er oldnorsk (smst. p. 181).

Finnur Jónsson har i NTF 4. R. IX p. 35 fremhævet indskriftens betydning for spørgsmaalet om de gamle digtes ægthed, og Kock Ljh. V p. 3 f. udtaler, at den vil medføre en tidligere datering af flere vokalbortfald; men en gennemgribende revision af den sproghistoriske kronologi medførte den ikke; man kan blot sammenligne Noreen AIG³ (1903) § 63, 1.2.3, § 77, 1.2, § 145 med AIG⁴ (1923) § 66, 1.2.3, § 80, 1.2, § 153 (Eggjumstenens indskrift med de ældre runer blev udsendt i 1919). Et saadant forsøg er kun gjort af Magnus Olsen Runekammen fra Setre (1933) p. 79—85 paa grundlag af hans usikre tolkning af denne indskrift; Magnus Olsen antager, at man o. 550 har haft former med synkope (saaledes ogsaa Ivar Lindquist Galdrar, 1923, p. 79 ud fra Eggjum-indskriften), og at de usynkoperede former paa de danske brakteatindskrifter er arkaiserende. Jf. hertil Wessén i ANF LII p. 361—66, K. G. Ljunggren smst. LIII p. 288—90, 293. Gustav Indrebø Norsk målsoga (1951) p. 31, 46 sætter synkopetiden til 500—700 (*u*-omlyd og *u*-brydning i kort stavelse dog først i vikingetiden, l.c. p. 50), Harry Andersen Oldnord. Gramm. (1936) p. 9 til 500—800 (900).

Ud fra sprogformen daterer Lis Jacobsen Eggjum-Stenen (1931) p. 85 ff. indskriften til begyndelsen af vikingetiden og søger at vise, at de arkæologiske forhold ikke udelukker en saadan datering (m.h.t. dateringen af hestefiguren jf. Wessén & Jansson Upplands runinskrifter III p. 178—80). Ifølge Lis Jacobsen (l.c. p. 85 f.) er sproget helt igennem i overensstemmelse med edda- og skjaldedigtningens. Det maa dog nævnes, at indskriften mangler kortstavede tostavelserord med *-u* i endelsen (jf. Kock Ljh. V p. 3 f.), man kan altsaa ikke afgøre, om indskriften repræsenterer et trin med gennemført synkope (saaledes Lis Jacobsen l.c. p. 86), men for dateringen er det ikke afgørende (jf. ovf. p. 17).

I runologisk henseende staar indskriften ifølge Lis Jacobsen l.c. p. 88 de ældste danske indskrifter (DR's Helnæs-Gørlev-gruppe) og samtidige norske meget nær. Der er ganske vist en væsentlig forskel i runebrugen, idet Eggjum — »man kunde næsten sige som Normalform« — anvender den ældre futhark og kun har sporadiske eksempler paa dobbelt lydværdi af en rune, medens de danske indskrifter anvender den yngre futhark med enkelte rester af de gamle tegn. Naar Eggjum anvender flere af de gamle runeformer, behøver det ikke at skyldes en tidsforskel, men kan bero paa den afsides beliggenhed. Heroverfor maa imidlertid fremhæves, at der er en afgørende typologisk forskel: Eggjum-indskriften anvender 24 tegns futharken (NIÆR III p. 187), de danske indskrifter 16 tegns futharken. Imellem ligger futharkens omdannelse, og over for denne principielle forskel i anvendelse af alfabet betyder det intet, at Eggjum har enkelte yngre runeformer (NIÆR III p. 190), de danske enkelte ældre (DR sp. 1020 f.). At en typologisk forskel ikke behøver at modsvares af en kronologisk, er fremhævet af Lis Jacobsen DR sp. 1035.

Eggjum-indskriftens problem er, som Kock Ljh. V p. 4 udtrykker det, at »Den är avfattad med urnordisk skrift (den längre runraden), men ingalunda på urnordiskt språk«. Kock antager, at det forældede alfabet er anvendt paa grund af indskriftens magiske karakter. Udgangspunktet for Lis Jacobsens dateringsforsøg er, at der mellem Stentoftens-Björketorp og Eggjum i sproglig henseende »er et Svælg, som for at udfyldes maa have krævet en lang Sprogudvikling« (l.c. p. 85, jf. p. 89), medens den arkæologiske datering kun tillader en ringe tidsforskel. Lis Jacobsens forsøg er konsekvent og bygger paa den rigtige grundtanke, at naar gammelt og nyt, som synes uforeneligt, findes sammen, maa det gamle (alfabetet) være bevaret ud over sin tid paa grund af særlige forhold, i dette tilfælde geografiske. Men gennemgaaende har man vistnok fulgt den (modificerede) arkæologiske datering, som stemmer med det anvendte alfabet. Otto von Friesen Nordisk Kultur VI p. 24 daterer den dog senere (»snarare mitten eller senare delen av 700-talet än dess början«), Krause Runeninschriften im älteren Futhark (1937) p. 109 f. ligeledes (begyndelsen af 8. aarh.).

Den arkæologiske datering af Eggjum harmonerer med nogle senere fremkomne arkæologiske dateringer. Runekammen fra Setre, funden 1932, dateres af Shetelig til slutningen af 6. aarh. (idet et spænde i fundet tilhører 5.—6. aarh., kammen 6.—7. aarh.); den har samme runeformer som Eggjum, men ingen af de karakteristiske urnordiske, se Magnus Olsen Runekammen fra Setre (1933) p. 77 (Sheteligs tidsfæstelse smst. p. 24—31). Krause Runeninschriften im älteren Futhark (1937) p. 52 foreslaar at datere den til midten af 7. aarh.

Ivar Lindquist Galdrar (1923) p. 79 f. daterer Blekinge-indskrifterne paa sprogligt og runologisk grundlag til 500—650, tiden imellem de læselige brakteater (efter svenske arkæologers datering) og Eggjum. En snævrere datering naar han til ved at knytte dem til et herulisk rige, der bestod 512—551 (l.c. p. 156). Denne datering har Birger Nerman i Fornvännen 1953 p. 178 ff. sluttet sig til ud fra et arkæologisk synspunkt, idet han bestemmer Stentoftens som en »domarering«, men Birger Ner-

mans opfattelse afvises af I. Atterman i Blekingeboken 1954 p. 103 ff., Erik Moltke og Torben Ramskou i Festskrift til Peter Skautrup (1956) p. 5 ff. Magnus Olsen *NLÆR* III p. 191, Runekammen fra Setre (1933) p. 79 note 1 har anset det for muligt, at Blekinge-indskrifterne kunde være fra begyndelsen af 7. aarh.

Det norske Strand-spænde dateres nu af arkæologerne til 700—750 eller ca. 750 (tidligere 9. aarh.), se Magnus Olsen Runekammen fra Setre (1933) p. 69 f. Magnus Olsen drager ud fra Strand-indskriften den slutning, at det »danske« runealfabet er opstaaet ca. 700, og daterer nu Eggjum-indskriften til 7. aarh. (l.c. p. 77, jf. p. 68 f., 78 f.).

En perle, der er fundet i en bornholmsk grav ved Lousgaard fra »yngre del af 7. aarh. eller senest omkring 700«, indeholder en kort runeindskrift, der, hvis den er meningsgivende, maa være ristet med 16 tegns futharken, se Erik Moltke i Festskrift til Peter Skautrup (1956) p. 1 ff. Erik Moltke foreslaar paa dette grundlag at datere Helnæs-Gørlev-gruppen til »fra slutningen af 600'erne (Lousgård) til før-Jellingtid« (l.c. p. 8, jf. p. 5). Ud over det alfabethistoriske har Lousgaard-perlen interesse ved at vise anvendelse af runeskrift i den periode, som Anders Bæksted Målruner og troldruner (1952) p. 140 f. har anset for at være runeløs, fordi den hidtil har været indskriftløs; jf. forf. i ANF LXIX p. 228—31.

Det maa dog nævnes, at Strand-indskriften kan være ristet med Eggjum-indskriftens alfabet (Magnus Olsen l.c. p. 74, 76, jf. Wessén i ANF LII p. 360 f., K. G. Ljunggren smst. LIII p. 293 f.), og at Lousgaard-indskriftens runeformer ligeledes kan være senurnordiske; men i saa fald skulde to runer i den ganske korte Strand-indskrift (efter Magnus Olsens tolkning) være anvendt paa samme maade som i det yngre alfabet (k for g, i for e; jf. Sølvesborg ndf.), og Lousgaard-indskriften kan ikke være meningsgivende.

Med den tidlige datering af 16 tegns futharkens opstaaen stemmer ogsaa Sparlösa-stenens runologiske karakter. Den dateres arkæologisk til ca. 800 og indeholder foruden danske runer i deres ældste form (af von Friesen kaldt samnordiske) ogsaa svensk-norske runer (kortkvisteruner), der viser en videre forenkling af runernes former, se von Friesen Sparlösa-stenen (1940) p. 95 ff. (arkæologisk datering ved Bertil Almgren smst. p. 114—27). Jf. Wessén Om vikingatidens runor (Filologiskt arkiv VI, 1957) p. 9 f.

Med disse tidlige dateringer bliver de gennemgribende runologiske og sproglige forandringer sammentrængt inden for et relativt kort tidsrum: mellem brakteaterne (efter svensk datering indtil ca. 550, efter dansk indtil ca. 650, se Moltke l.c. p. 6) og senest ca. 700 skulde baade Stentofte-Björketorp og Eggjum finde plads, medens paa den anden side enkelte gamle runeformer og usynkoperede former som sunu bevares over et længere tidsrum, indtil henimod 900 (om sandsynligheden herfor m.h.t. sprogformer se Wessén i ANF LII p. 364 f.). Da runebrakteaterne tilhører slutningen af brakteatperioden, er det, navnlig med den danske datering (600—650), vanskeligt at forlige brakteatdateringen med de tidlige dateringer af Strand-spændet og Lousgaard-perlen. De krono-

logiske problemer, saavel runologiske som sproglige, er saaledes langt fra at være afklarede.

Noget sikkert holdepunkt for en datering af de ældste danske runeindskrifter giver disse dateringer ikke. De kan stamme fra tiden umiddelbart efter 700, jf. forf. i ANF LXIX p. 230. Magnus Olsen Runekammen fra Setre (1933) p. 79 note 1 gaar ikke videre end til at antage, at nogle af dem kan være ældre end 800; i DR sp. 1035 dateres de til tiden efter 750 (eller 800). Med Erik Moltkes tidlige datering af Helnæs-Gørlev-indskrifterne bliver disse samtidige med Eggjum (ligesom ved Lis Jacobsens sene datering af denne). Runestensskikken kan dog tilhøre en senere tid end omdannelsen af futharken og Lousgaard-perlen. At de ældste danske indskrifter viser forskellige udviklingstrin er tydeligt; blandt de ældste er antagelig 190 Helnæs, medens 239 Gørlev maa høre til de yngste (om 144 Gunderup 2, der i DR henføres til Helnæs-Gørlev-gruppen, se forf. i APHS XVIII p. 299 f.). Det ældste præg har 356 Sølvesborg med bevaret w-rune; denne rune viser imidlertid, at indskriften ikke hører til Helnæs-Gørlev-gruppen, men er ristet med sen-urnordisk alfabet ligesom Eggjum (ligesom denne har den $t=nd$, desuden $p=d$), 16 tegns futharken har ingen w-rune. Lis Jacobsen DR sp. 1021 skelner ikke mellem de øvrige indskrifteres gamle runeformer og Sølvesborg-stenens w-rune, der hører hjemme i et andet tegnsystem.

ia

Wimmer opstiller følgende anvendelser¹:

1. Brydningsdiftongen ia²: usbiarnaR 81 Skern 2, raupumskialta 202 Rønninge, biarki 295—296 Hällestad 1—2. Af anden oprindelse er ia i følgende ord³: frialsi 58 Hørning, mikial 380 Ny Larsker 2, sialu 390 Øster Marie 1, 398 Øster Larsker 2, hiar 353 Holm (periode 4).

2.=e: ias rel. pron. (i 5 indskrifter), iaR rel. pron. (2 indskrifter), ian (ia)n konj. (i 8 indskrifter), piakn 209 Glavendrup, 213 Skovlænge,

¹ DRM I, 1 p. LIII f.

² Det samlede materiale er anført i DR sp. 793 f.

³ Ikke anført i DRM. frialsi til adj. *frials* (<*frhals*) har ia i hiat, det bliver ved *i*-omlyd til *frialsi* og med svind af *i* til *frælsi* (Koeck Ljh. II p. 291, Brøndum-Nielsen GG I² § 177 anm. 3, II § 386,1; anderledes Noreen AIG⁴ § 295 anm. 3). Wimmer DRM II p. 263 mener, at frialsi næppe er »*fri-ælsi* (for *-hælsi*), men uden tvivl blot=*frælsi* (med ia=æ), som undertiden ellers», saaledes ogsaa ordbogen (ved forf.) i DR sp. 651, jf. sp. 945 anm. 21 samt Brøndum-Nielsen GG I² § 177 anm. 3 og Harry Andersen i ANF LIV p. 53. Efter Wimmers fremsættelse i indledningen betegner ia imidlertid kun i eet tilfælde (iaft) omlydsvokalen æ, og der er ingen grund til at betvivle, at frialsi skal læses *frialsi* med hiat eller diftong. I mikial er *i* foran *a* udtryk for palatalisering af *k*, se Brøndum-Nielsen GG II § 247, 413,2; DR sp. 945 anm. 21 nævner ogsaa muligheden ia=æ. sialu er snarest et laaneord, jf. ovf. p. 34. Om hiar se ndf. p. 48.

293 Stora Herrestad, 343 Östra Herrestad, þiakna gen. pl. 277 Södra Villie, nuruiak 42 Jelling 2, haiþuiarþan 209 Glavendrup, uiar 217 Sædinge.

Wimmer anser det for usandsynligt, at þiakn skulde betegne en form med brydning, idet Glavendrup har þiakn og haiþuiarþan, Gunderup 1 þaikn, andre indskrifter þikn. Derimod skal þiarki efter Wimmer næppe læses *bergi*.¹

3.=æ (meget sjælden): iaft 56 Sønder Vissing 2. Da de ældre indskrifter skelner mellem ai=æ og ia=e, angiver iaft ifølge Wimmer muligvis udtalen *eft* og þaikn udtalen *þægn*.²

Bortset fra de to sidste former er forholdet tydeligt: ai er tegn for æ (omlydsvokal), ia betegner oprindeligt *ǣ*, d.v.s. adskillelsen mellem de to digrafer er etymologisk.

Wimmer tillægger ia lydverdien *e*, Brøndum-Nielsen³ og Harry Andersen⁴ ser derimod i ia udtryk for lydaabning, altsaa det samme som kan betegnes med *a*.⁵

Hesselman har i 1936 i en interessant afhandling »Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia«⁶ fremsat den opfattelse, at ia i de danske runeindskrifter altid betegner diftongen *ia*;⁷ ias, ian viser

¹ Om þiakn se DR sp. 731 anm. 3, 945 anm. 22 samt Hesselman Västnordiska studier I (1912) p. 52 f., 72, om þiarki DR sp. 636, 793.

² I svenske runeindskrifter holdes ai og ia ikke etymologisk adskilte, se ndf. note 7. Sammenblandingen er sandsynligvis et yngre ortografisk fænomen.

³ GG I² § 161, jf. § 21,3 samt Kock Ljh. I p. 120 f.

⁴ ANF LIV p. 50.

⁵ I brugen af *a* ser ogsaa Wimmer DRM I, 1 p. xli udtryk for lydaabning. Eksemplerne med *a* og ia for oprindeligt (men ikke brudt) *e* er samlede i DR sp. 845 med anm. 1.

⁶ Ordgeografi och språkhistoria p. 127 ff., om ia p. 146 ff., jf. Omljud och brytning (1945) p. 46 f.

⁷ iaft kan være »dittografi eller ofullkomlig uppfattning av ljudfördelningen i ordfogon« (det følger efter þisi). Hesselman har ikke inddraget det samlede svenske runemateriale med ia og ai, som ikke viser samme etymologiske adskillelse som det danske; selv om de svenske indskrifter ortografisk staar paa et yngre trin end de danske, maa disse eksempler dog tages i betragtning, medmindre man vil antage, at digraferne er anvendt efter andre principper end i de danske. Hvis ia i ældre indskrifter betegner æ (<ǣ), som ai betegner æ opstaaet ved *i*-omlyd, saa kan brugen af ia og ai i svenske indskrifter bedømmes paa samme maade som anvendelsen af *i*-runen til betegnelse af omlyds-æ (jf. ovf. p. 1); men hvis ia udelukkende har været diftongbetegnelse i de ældre indskrifter, maa ia for omlydt æ kræve en særlig forklaring. Forekomsten af ia til betegnelse af omlyds-æ synes for øvrigt at være sjælden ogsaa i svenske indskrifter; Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXIX anfører kun et eksempel, miarki *mærki* Sö. 192: det kan

diftongering af \bar{e} , som i disse ord kan være opstaaet ved forlydsforlængelse, »Nämligen i starktonig ställning«. Formerne *haiþuiarþan*, *nuruiak* og *uiar* er det ikke umuligt at forklare som brydningsformer paa et tidligt stadium med faldende eller svævende diftong, saaledes at der endnu ikke var nogen fonetisk vanskelighed ved at kombinere *i* med foregaaende *u* (*r*, *l*).

Denne hypotese er fra et ortografisk synspunkt overordentlig tiltalende, idet tegnforbindelsen *ia*, der ikke som *ai* og *au* betegner omlyds-vokal, da altid vilde have den anden hovedanvendelse, diftong.

Grundlaget for Hesselmanns diftongeringsteori er formerne *hiär* 'her' og *iär*, præsens af 'være', i østsvenske dialekter, de kendes ogsaa fra runeindskrifter og haandskrifter i disse omraader. Formen *hiär* forklares i almindelighed ved brydning,¹ men ordet har langt *e*, germansk *e*², der i oht. og osaks. diftongeres, men i nordisk i almindelighed bevares som \bar{e} (vn. *hér*). Ifølge Hesselmann viser de svenske former, at østlig fornsvensk i en vis periode, »Birka-svenskan«, har haft en tilsvarende diftongering.² I oht. og osaks. findes diftongeret *e*² ogsaa i prætt. av de reduplicerende verber af 1., 2. og 4. klasse, vn. *heita*, *falla*, *lata*, og i fornsv. forekommer diftongerede former i prætt. af *falla*, *halda*, der af Kock forklares ved brydning³; at tilsvarende har været tilfældet med 4. og 1. klasse, sandsynliggøres af fornгутnisk *liat* (Säve no. 154), *riap* (Gutasaga) og runesv. *liet* (L 1002); disse former forekommer i et omraade, der svarer til det, som Hesselmann rekonstruerer for *hiär*⁴. Vn. *fell*, *helt* har oprindeligt langt, lukket *e*, som ikke brydes.⁵ Hesselmann viser, at *fial* er ældre end *fiol*, og at saa vel kronologi som dialektgeografien taler imod Kocks forklaring (Turinge har *fial* sg. over for *hiltu* pl.).

Den diftongerede form prætt. *iär* er ligeledes af Kock⁶ forklaret ud fra brydning i pl., analogisk overførelse til sg. og følgende omdannelse, men forholdene i gutnisk modsiger denne forklaring.⁷ Hesselmann⁸ opfatter formen som opstaaet ved vokalforlængelse i forlyd i trykstærk stilling og

vel forklares som ombytning, jf. smst. p. LXXII § 73 (om Wesséns opfattelse se ovf. p. 7 note 2). Om *uia Röök*, Glavendrup se ndf. p. 62.

¹ Saaledes Kock Ljh. III p. 224 f., UB p. 251 f.

² Ordgeografi och språkhistoria p. 149 f.

³ Brydning af kort *e* til *fiollu* i pl., analogisk overført til sg. *fiol*, som derefter omdannes til *fial* i analogi med *fann* : *funnu*. Se Ljh. II p. 374, 407.

⁴ Ordgeografi och språkhistoria p. 150 ff.

⁵ l.c. p. 155, jf. Omljud och brytning (1945) p. 49.

⁶ Ljh. II p. 405, UB p. 288.

⁷ Pipping (og Lidén) Gutalag och Gutasaga (1905—07) p. LXVII.

⁸ Ordgeografi och språkhistoria p. 156 f.

diftongering af det forlængede *e*. »På liknande sätt förstås runsv. og runda. *ian* ,men', *ias*, *iaR* ,som' — ord som givetvis en gång på ett äldre stadium haft alternativ förekomst i starkton.«¹

Diftongeringens omraade svarer til den svenske ekspansions udbredelse o. aar 900; Hesselman sammenstiller med de sproglige spor af svensk kolonisation i Slesvig og paa Lolland, som P. K. Thorsen og Marius Kristensen har fremdraget, og med runestenenes vidnesbyrd om svenskevældet. Diftongeringen er karakteristisk for, hvad Hesselman kalder »Birka-svenskan« eller »Hedeby-nordisk«; udbredelsescentrum i Sverige er Birka og Uppsala, men novationen er sandsynligvis opstaaet i Hedeby og har forbindelse med frankisk diftongering.

Th. Frings har i sin afhandling »Germanisch *ō* und *ē*«² givet Hesselmans synspunkter tilslutning med hensyn til *hiär* og præet. af de reduplicerende verber og fremhæver den dialektgeografiske metode i modsætning til Noreens og Kocks junggrammatiske forklaringsmaade.³ Men i øvrigt synes afhandlingen ikke at have sat sig videre spor. Wessén⁴ forklarer runesv. *hiar*, fsv. *hiär* som »brytning av *ē* til *ia*« med henvisning til Hesselman (om Wessén hermed slutter sig til Hesselmans opfattelse af dette ord som diftongeret, eller om han trods det lange *e* antager, at der foreligger brydning, er uklart); men Hesselmans forklaring af de reduplicerende præterita afvises.⁵ Seip⁶ er enig med Hesselman i, at *hiär* viser diftongering, men mener, at denne er betinget af stillingen efter *h*. Formen *fial* synes Seip at opfatte anderledes end Hesselman; han paapeger tillige, at baade *hiær* og *fiall* findes i norsk og altsaa ikke er begrænset til »Birka-svenskan«.

Formerne i de danske runeindskrifter staa saaledes ikke i centrum af Hesselmans hypotese; den kan være rigtig, uden at forklaringen af disse former behøver at være det.

¹ Ordgeografi och språkhistoria p. 157.

² PBB LXIII p. 9—15, jf. p. 85 f.

³ l.c. p. 11: »Das ist eine Denkweise, Beweisführung und Methodik, die uns von der deutschen und romanischen Sprachatlasarbeit vertraut ist. Schon das spricht für ihre Berechtigung und für die Sicherheit der Ergebnisse, ganz abgesehen von ähnlicher Lagerung anderer Reste, Relikte, die Hesselman anführt und die sich gewiss, wie in Frankreich, Deutschland, Italien, beliebig vermehren lassen.« Jf. p. 13.

⁴ Svensk språkhistoria (1941) p. 18 note 2, jf. Södermanlands runinskrifter p. LXXI § 72 anm. 8.

⁵ 11. cc. p. 15, p. LXXII (*ia* betegner brydningsdiftongen *io* i *fial*).

⁶ SvLM 1947 p. 200 f. Om *fiall* skriver Seip: »Jeg tror som Hesselman, at vi her har minne om reduplisert pret., altså nærmest en progressiv assimilasjon.«

Om forekomsten af *ia*-formerne i danske runeindskrifter skriver Hesselman: »Den geografiska fördelningen av *ia* är orienterad å öster, söder och sydväst«: Slesvig, østkysten af Nørrejylland op til Randers, de syddanske øer Lolland og Falster, det østlige og sydøstlige Skaane; i det nordlige og vestlige Jylland, Fyn, Sjælland og det vestlige Skaane træffes kun udiftongerede former. Til denne geografiske fordeling maa bemærkes, at den i nogen grad falder sammen med en kronologisk forskel og til dels er betinget af runeindskrifternes geografiske fordeling overhovedet: der findes ingen eksempler i de indskrifter, der i DR henføres til Helnæs-Gørlev- eller Før-Jelling-gruppen, og hvis vigtigste udbredelsesomraade er henholdsvis Fyn og det sydlige Jylland (192 Flemløse 1 har *is*, 209 Glavendrup *is* og *in*, 230 Tryggvælde *is*); de forekommer hovedsagelig i indskrifter af Jelling- og Efter-Jelling-type, den første bedst repræsenteret i det sydlige Jylland og paa Lolland, den anden dominerende i Østjylland og Sydskaane.¹ Runestenenene i disse to grupper er i det hele taget østligt (og sydligt) orienterede²; der findes kun 2 vestjyske indskrifter med *is*, 154 Torup og 155 Sjørind, og 1 sjællandsk med *ix* 229 Sandby 3 (periode 3) samt 1 med *in* 228 Sandby 2; *ias* og *is* findes begge i det østjyske omraade, *in* er saa sjældent (2 danske runestene), at der næppe kan drages slutninger om geografiske forskelle, *ian* forekommer 1 gang (296 Hällestad 2) uden for det sydskaanske omraade.

Hvad formerne *ias*, *ian* angaar, har John Svensson³ fremhævet, at forlængelse i trykstærk stilling stemmer daarligt med disse ords almindelige anvendelse i tryksvag stilling; Svensson antager, at de har brydning, hvis *ia* er diftong, men hans brydningsteori er omstridt. Hesselman anvender i sin senere formulering⁴ ikke trykstærk stilling, men henviser til, at vokal i forlyd af urnordiske enstavelsesord i kvalitativ henseende behandles som de tilsvarende lange. Hesselman og Svensson gaar ligesom Wimmer ud fra *e* i *ias* og *ian*; for det sidste ords vedkommende stemmer det ikke med den almindelige opfattelse af ordets etymologi,⁵ men ved

¹ Lis Jacobsen DR sp. 1026.

² Se DR Atlas kort p. 432 ff. og sammenlign hermed form- og indskriftfortegnelsen hos Harry Andersen i ANF LIV p. 56 f.

³ Diftongering med palatalt förslag (1944) p. 43 f.

⁴ Omljud och brytning (1945) p. 46 f.

⁵ Formen forklares ved *i*-omlyd af **andi* af von Friesen Rökstenen (1920) p. 32 f., af **and̄i*, **anpi* Brøndum-Nielsen GG I² § 79 (jf. dog § 161 anm. 2). Ordet sammenstilles enten med gr. *anti*, lat. *ante*, se New English Dictionary I (1881) p. 316, E. H. Sehrt Zur Geschichte der westgermanischen Konjunktion Und (Hesperia no. 8. 1916) p. 1 ff., eller hyppigst med sanskrit *átha* (< **ñthá*), se Kluge

siden af *ian* staar in (som *ias* og *is*), og det synes med bestemthed at vise, at man maa gaa ud fra *e*.¹

Harry Andersen har udførligt diskuteret Hesselmanns opfattelse af *ias* og *ian* i sin afhandling »Digrafen *ia* paa danske Runestene«. ² Han anfører Glavendrup-stenens former med *i*, *ia* og *a*: *in*, *is*, *iþa*, *rita*=*en(n)*, *es*, *eða*, ? : *uar*, *uarþi*=*wær*, *wærði* : *haiþuiarþan*, *þiakn*=*hæidwærdan*, *þiagn* og skriver: »De her anførte Former synes ikke at tale til Gunst for Hesselmanns Forklaring; de synes at vise, at *ia* i *nuruiak*, *uiar* og *haiþuiarþan* (jf. *uar*=*wær*) maa betyde *æ* og derved tillige at være et indirekte Bevis for at *ia* i *ias*, *iar* og *ian* snarest betyder *æ*.«
Hvad der kan tale imod Hesselmann, er efter mit skøn egentlig kun, at Glavendrup ikke har *uiar* parallelt med *uiarþan*; fra et ortografisk synspunkt synes denne indskrift ikke at støtte Harry Andersens opfattelse, der forudsætter, at indskriften dels har baade *a* og *ia* til betegnelse af lydaabningen, dels anvender *ia* baade for lydaabning og brydningsdiftong.

Med hensyn til brydningsformerne opholder Harry Andersen sig særlig ved Hesselmanns antagelse af, at former som gl. *heþuarþæ*, *uagh*, *warþa*, *wara* skulde gaa tilbage til former med brydning, men kommer ikke nærmere ind paa muligheden for brydning efter *w*, der mest maa vække tvivl. At de kan have haft brydning med svævende

i PBB X p. 444, Falk & Torp EW p. 192, Kluge Etymologisches Wörterbuch¹⁷ (ved Mitzka) (1957) p. 804, Pokorny Indogermanisches etymologisches Wörterbuch p. 50 (1948). Sehrt l.c. p. 2 indvender imod denne etymologi, at **ntha* maatte give *und*, og at formerne med *a* bliver uforklarede. Medens de øvrige vestgermanske former tydeligt gaar tilbage til **anti*, har oht. *anti*, *enti*, *inti*, *unt(e)* været forklaret ved aflyd; ifølge Sehrt l.c. p. 20—23 er *enti*, *inti* udviklet af *anti* (det ældste i kilderne) ved *i*-omlyd og *unt(e)* (det yngste) af *inti*. Men Braune & Mitzka Althochdeutsche Grammatik⁸ (1953) § 70 anm. 2 anser dog aflyd (*and-* : *und-*) for mulig, jf. ogsaa A. Green i Modern Language Notes XXXII p. 232, Franck Etymologisch woordenboek² (1912) p. 155, M. J. van der Meer Historische Grammatik der niederländischen Sprache I (1927) § 154.

¹ Ifølge von Friesen Rökstenen (1920) p. 33 skal *in* i denne indskrift læses *æn* og viser tidlig anvendelse af *i* til betegnelse af *æ*<*e*. I de danske indskrifter forekommer denne brug imidlertid først i slutningen af 10. aarh., og hvis man skal gaa ud fra *a*>*æ*, maa *in* paa Glavendrup vise lydlukning til *e* i trykssvag stilling, se Harry Andersen i ANF LIV p. 50 f. (der henvises til GG § 161 anm. 2, men paa dette sted anføres *en* som en form med bevaret *e* i *infortis* med henvisning til Hänninger, der behandler ordet under fællesnordisk kort *e*). Harry Andersen har senere, ANF LVIII p. 127 f., gjort den opfattelse gældende, at *in* har oprindeligt *e* og jævnfører med oeng. *end*, osaks. *endi*, oht. *enti* (men disse former antages almindelig at have *i*-omlyd; jf. p. 50 note 5).

² ANF LIV p. 45 ff.

diftong, men senere være gaaet tilbage til monoftong, kan ikke helt udelukkes.¹ Den vægtigste indvending gælder formen *uiar*: »Her skulde vi altsaa efter Hesselman have følgende Udvikling: **wirar* > **werar* > *wiarr*, d. v. s. først har *a* givet *a*-Omlyd og saa *a*-Brydning.«² *A*-omlyden af *i* er ganske vist »ett ännu outrett kapitel«,³ men noget eksempel paa *a*-brydning af et oprindeligt *i* kendes ikke.

Sammenligner man med *ai* og *au*, er det en nærliggende tanke, at *ia* i *uiar* kunde betegne *a*-omlyden af *i*, som *ai* og *au* betegner *i*- og *u*-omlyden af *a*; men dette kan kun være en ren gisning.

Det kan næppe være en afgørende indvending imod antagelsen af *ia*=*æ*, at former med og uden brydning faar samme lydbetegnelse; hvad der kan anføres til støtte for Hesselmans hypotese, er, at *ia* kun forekommer efter *w* samt i forlyd i enstavelsesord, medens lydaabning i øvrigt betegnes med *a*-runen: *maþ mæþ*, *sam sæm*, *himpaki hembægi*, *kuask kwæzk*,⁴ og navnlig, at *ia* forekommer i flere indskrifter, der anvender den stungne *i*-rune (*e*): 1 Haddeby 1, 3 Haddeby 3, 66 Aarhus 4, 83 Sønder Vinge 2, 212 Tillitse (periode 3.2), 337 Valleberga (jf. ndf. p. 58 f.). Derimod forekommer der ikke *e*-rune i nogen dansk runeindskrift, som betegner lydaabningen med *a*. Navnlig er der grund til at lægge vægt paa, at den før-middelalderlige Tillitse-indskrift har formen *iaR*, idet den viser gennemført brug af *e*-runen for *e* og *æ*, i alt 11 ord (jf. dog *aok*).

Spørgsmaalet om lydverdien af *ia* kan ikke besvares med sikkerhed. Rent lydhistorisk giver Brøndum-Nielsens og Harry Andersens opfattelse

¹ Jf. Hesselman Omljud och brytning (1945) p. 47 f. Ogsaa John Svensson Diftongering med palatalt förslag (1944) p. 177 anser det for muligt, at der har været et palatalt diftongeringselement mellem *w* og *r*, som senere er forsvundet.

² Harry Andersen l. c. p. 49 note 3.

³ Hesselman Omljud och brytning (1945) p. 20. Hesselman fremhæver, at eksemplerne paa *a*-omlyd af *i* »i de nordiska språken äro få och delvis osäkra, likaså i fornengelskan och i de nordliga kontinentalgermanska språken. ... I de jämförelsevis säkra nordiska exemplen står *e* < *i* i kort stavelse framför *r* eller *d* följda av *a*. Man kan erinra om den särskilt i Norge vanliga dialektala övergången av *i* > *ě* framför *d* och om de vanliga förändringarna av vokaler framför *r*«. Det maa være ud fra dette syn paa *ě* < *i*, at Hesselman har anset det for muligt, at *uiar* kunde have brydning. Her kan ogsaa nævnes, at Kock i PBB XXIII p. 547 forklarer oeng. *wer* ud fra *i*'ets stilling mellem *w* og *r* og foran *a* (oeng. har kun *wer* og *nest*, se Brunner & Sievers Altenglische Grammatik, 1942, § 45 anm. 3). Hvis *i* > *e* kan forklares som lydaabning, bortfalder Harry Andersens indvending imod formen *uiar*.

⁴ DR sp. 845.

den simpleste forklaring, men fra et ortografisk synspunkt er Hesselmanns at foretrække, og den kan næppe siges at være lydligt umulig.

Selv om man vil antage, at ia kan betegne *æ*, er digrafen dog ikke at betragte som en sammenstilling af runetegn til betegnelse af en mellem-liggende lyd; det fremgaar af, at den kun anvendes for oprindeligt *ě* og ikke kan betegne omlydsvokalen. Hvis ia i ias, ian osv. er digraf, maa den forklares paa samme maade som au i auft, auftiR, d. v. s. som betegnelse for den lydforandring, som *e* (skrevet i) har undergaaet.

2. ansur-runen

Runen *𐌺*, senere *ꝥ*, der i urnordisk tid var a-rune, bliver i vikingetiden tegn for det nasalerede *a* (*q*), svarende til lydudviklingen i runens navn *ansur* > *ásur*. I slutningen af vikingetiden faar den lydverdien *o*, men det er omstridt, hvorvidt denne er betinget af lydudviklingen *ásur* > *óss* > *óss*, eller om den skyldes indflydelse fra det engelske runealfabet.¹ Lydverdien af runen er et vigtigt kronologisk kriterium.² I danske indskrifter er dette dog af mindre betydning, da hovedmængden af dem tilhører tiden før den nye anvendelse³; det er hovedsagelig paa Bornholm, den spiller en rolle.⁴

I de bornholmske indskrifter med o-rune fremtræder en karakteristisk forskel, idet den i nogle er gennemført, i andre ikke, dog med den begrænsning, at den kun anvendes for *o*-lyd, men ikke for *ø*-lyd,⁵ og diftongisk betegnelse kan være bevaret i auk, aup-.

Gennemført brug af o-runen findes i følgende indskrifter:

371 Aaker 2: f(ru)biorn, isbiorn, siolu. Men faþur.

¹ Saaledes Wimmer Runeskriftens Oprindelse (AaNO 1874) p. 167, Runenschrift (1887) p. 195—97 (med henvisning til forskellen mellem *ás* gud og *óss* runenavn), Brate Runverser (1891) p. 26, Svenska runristare (1925) p. 8, Arntz Runenkunde² (1944) p. 191. Hjemlig udvikling antages derimod af Bugge i NTF VII p. 315 f., NLÆR Inledning p. 71, Grienberger i ANF XIV p. 111, von Friesen Upplands runstenar (1313) p. 41, Nordisk Kultur VI p. 149; jf. ogsaa Wadstein Fornnorska homilibokens ljudlära (1890) p. 70 f.

² Brate Svenska runristare (1925) p. 7 f., jf. Brate Östergötlands runinskrifter Inledning § 5, Wessén Södermanlands runinskrifter Inledning § 77, Lis Jacobsen Evje-Stenen og Alstad-Stenen (1933) p. 18.

³ Lis Jacobsen DR sp. 940 anm. 7 er af den mening, at de danske runeindskrifter har faaet den ved fremmed paavirkning (fra norsk og svensk), idet der mangler kontinuitet i Danmark.

⁴ Jacobsen & Moltke DR sp. 1038.

⁵ Tilsvarende i svenske indskrifter, se Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXXVI § 77 anm. 1; smst. p. LXVII anføres kun et eksempel med *o* for *ø*.

389 Nyker: lo ..., alkoþar, ok, (b)r(oþu)r,¹ siolu : bryþra.

391 Øster Marie 2: [t]ofi, siol. Men faþur.

392 Øster Marie 3: tofi, ok (og auk), (b)roþor (askutr kan være *Asgutr*).

398 Øster Larsker 2: broþir, eimotr (med lydaabning, men sikmut): auk. Men faþur, sialu.

399 Klemensker 1: bonta, siolu: auk, aupbiarn, aupbiarnar.

401 Klemensker 3: tosta, broþur, moþur : auk. Men faþur.

Kun delvis gennemført er anvendelsen i følgende indskrifter:

380 Ny Larsker 2: kobusuain, (ur)ostu, ont : (ur)ostu,² tr(u)tin³: auk (om bausa se ovf. p. 28 f.).

385 Vester Marie 3: s(i)ol : [br](u)þur.⁴

387 Vester Marie 5: koþr, skogi : bruþur : auk, saklausan.

400 Klemensker 2: foþur : þurlak, bruþur, bruþr : auk.

402 Klemensker 4: foþur, bonta, siol : kuþan : aulakr, auk.

I en af disse indskrifter, 400 Klemensker 2, fremtræder o-runen som tegn for omlydsvokalen *o*, medens o-lyden betegnes ved u-runen, og det samme er sandsynligvis tilfældet med 380 Ny Larsker 2.

Wimmer⁵ tolker navnet kobusuain Ny Larsker 2 som *Kópu-Swæin* og antager, at det drejer sig om en efterkommer efter jomsvikingen *Sigurþr kápa*. Formen kobu viser i saa fald yngre u-omlyd af langt *a*.⁶ Brøndum-Nielsen⁷ foreslaar at læse *Kēpuswæin*, et som proprium anvendt appellativ (jf. *Bertel Købswen*) svarende til fornsv. *kōpoman*, eller *Kēpu-Swæin* med et proprium som sidste led. Brøndum-Nielsens tolkning forudsætter, »at den som *o* (*ó*) læste Rune vel — som i senere Runeskrift — kunde tydes som *ø-Tegn*«. Denne antagelse er, som ogsaa Brøndum-

¹ Jf. DR Atlas fig. 940—41. Wimmer læste bruþur: »runerne uþu [er] meget stærkt afflisede, men kan alle endnu følges i tydelige spor« DRM III p. 302.

² »Lige efter |: følges formen af et Λ i temmelig svage, men fuldkommen sikre spor, idet kun toppen og hovedstavens nederste del er helt forsvundet« Wimmer DRM I, 2 p. 153. Jf. det optrukne foto i DR Atlas fig. 917.

³ »I trutin er største delen af u-runens bistav bortfliset« Wimmer l.c. p. 154 f. Jf. DR Atlas fig. 917.

⁴ »Endnu svagere er de spor af en stav, som ses foran þ, og som ifølge sin form kun kan være bistaven af et u« Wimmer DRM III p. 224. Jf. DR Atlas fig. 928.

⁵ Wimmer DRM I, 2 p. 157 f., IV, 2 p. LIII; saaledes ogsaa Jacobsen & Moltke DR sp. 675.

⁶ Seip Låneordstudier I (1915) p. 10 f. antager, at visse danske dialektformer gaar tilbage til en saadan form; jf. hertil Wigforss i ANF XXXIV p. 242 f.

⁷ Dialekter og Dialektforskning (1927) p. 86, GG I² § 87. Hertil har Lis Jacobsen i Scandia V p. 128 f. sluttet sig (anderledes DR sp. 438 anm. 1), ligeledes G. Knudsen og M. Kristensen DGP I. Fornavne sp. 812, jf. dog II. Tilnavne sp. 539.

Nielsen fremhæver, hypotetisk, i de bornholmske indskrifter forekommer runen ikke med denne lydverdi; selv indskrifter med gennemført o-rune betegner *ø* med u- eller y-rune: frubiorn eller frybiorn 371 Aaker 2, bryþra 389 Nyker, og dette forhold genfindes som nævnt i svenske indskrifter.¹ Da Ny Larsker 2 har diftongbetegnelse i suain, raisti, stain og bausa (jf. ovf. p. 28), maatte man ogsaa vente, at *køpu-* var skrevet kaubu. Ingen af disse forhold kan siges at være bevisende, men de taler dog begge til gunst for Wimmers opfattelse.

I samme indskrift forekommer ordet urostu, hvor o-runen kan staa for omlydsvokal, medens o-lyden betegnes ved u-runen. Efter den etymologi, som Ture Johannisson,² har givet, er ordet omdannet af *urrista* efter former som *þjónasta*, *þjónosta*, hvor *-osta* stammer fra oblik kasus med u-omlyd i afledningsendelsen.³

Ud fra denne etymologi og Wimmers tolkning af navnet bliver indskriftens ortografi konsekvent: ansur-runen betegner omlydsvokalen *o*: kobusuain *Kópu-Swæin*, (ur)ostu *orrostu*, ont *ond*,⁴ u-runen er tegn for *o*: (ur)ostu, tr(u)tin *dróttin*, og diftongerne *ou*, *øy* gengives med *au*: auk, bausa ligesom *æi* med *ai*: suain, raisti, stain.

Materialet er dog i sig selv utilstrækkeligt til at fastslaa en speciel brug af ansur-runen som betegnelse for omlydsvokalen. 402 Klemensker 4 har runen dels for omlydsvokalen i foþur, dels for *o* i bonta ved siden af *u* for *o* i kuþan, og samme forhold møder antagelig i 354 Kvibille, Halland, hvor *o* i sol rimeligvis betegner omlydsvokalen⁵ (ligesom *au*

¹ Se ovf. p. 53 note 5. Naar Brøndum-Nielsens tolkning af Jacobsen & Moltke DR sp. 940 anm. 11 afvises med den begrundelse, at »værdien *ø* tilhører udelukkende periode 4«, maa der dog erindres om, at det bornholmske materiale er meget lille. Sö. 347, som ikke er middelalderlig, har akk. frokn, gen. froknar, der tolkes som et mansnavn *Frokn*; men denne indskrift har i modsætning til Ny Larsker 2 gennemført brug af o-runen (forudsat at hulmstain skal læses *Hulmstæin*).

² Symbolae philologicae Gotoburgenses (GHÅ 1950:3) p. 179—98. Den ældre litteratur er anført hos Brøndum-Nielsen GG I² § 88 anm. 1.

³ Kock Altnordischer u-Umlaut in Ableitungs- und Beugungsendungen (LUÅ 1918) p. 8 f. med note 2.

⁴ Om muligheden for at læse *ant* se ndf. p. 56.

⁵ Saaledes Noreen ASG § 65,2 [1897]; Brate i Uppsalastudier tillegnede Sophus Bugge (1892) p. 13 antager derimod, at sol gengiver *säl*, med henvisning til, at L 967 (Sö. 382) har sol, þurkisl, fauþur, d.v.s. betegner omlydsvokalen med *au*, jf. Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXVII, 363 (hvor fauþur dog anses for fejlristning). — Formen sol findes ogsaa paa den norske Granevoll-sten over for bruþur; Seip NS (1931) p. 84 antager, at vokalen i dette laaneord har staaet nærmere ved en norsk *o*-lyd end en norsk *a*-lyd (*ā* > *ō* kendes dog først fra engelsk i 12. aarh.), sml. hermed K. G. Ljunggren ovf. p. 35 (om Kvibille) samt Lis Jacobsen

i saul 352 Vapnö, jf. ovf. p. 35), og *o*-lyden betegnes med *o*-runen i þorlak, men med *u*-runen i þurgutr; 387 Vester Marie 5 betegner ligeledes *o*-lyden dels med *o*-runen i koþr, skogi, dels med *u*-runen i bruþur. Ud fra de bornholmske indskrifter kan man antagelig kun slutte, at ansur-runen bruges dels for *o*, dels for omlydsvokalen *ø*, samt at brugen er gennemført i nogle indskrifter, i andre kun delvis.

En sammenligning med de svenske indskrifter, som de bornholmske viser stor lighed med, er imidlertid belysende for forholdet. Her forekommer ansur-runen som tegn for omlydsvokalen (navnlig i akk. af *fapir*), men ikke for *o* i indskrifter, der tillige anvender runen som tegn for nasaleret *a*¹:

U 32: *ant* : foþur : krukr, bruþur; U 629: þina, anta, hans, runar : foþur : þurfastr; U 644: antini : foþur; U 654: at : foþur; U 661: anunt, at, antutar : foþur²; U 990: at : foþur; U 992: foþur foþur ,farfar', foþur : kunu.

Saadanne indskrifter, hvor ansur-runen betegner nasaleret *a* og *u*-omlyd af *a*, medens *o* betegnes ved *u*-runen (for saa vidt den forekommer), maa betragtes som *a*-ristninger, ikke som *o*-ristninger.³ Det er muligt, at ansur-runen paa tilsvarende maade kan være tegn for nasaleret *a* i *nt* (jf. *ata anda*, obl. kas. af *andi* 370 Aaker 1 og *nt* 384 Vester Marie 2⁴) og *ø* i *kþ* busuain, urþstu 380 Ny Larsker 2.

Evje-Stenen og Alstad-Stenen (1933) p. 18, Magnus Olsen NIYR I (1941) p. 180 og III (1954) p. 155. Ifølge Trygve Knudsen i MM 1936 p. 192 f. har systemet med omlydsbestemt indre bøjning trukket laaneordet *sál* til sig. Seip NS³ (1955) p. 66 har udeladt sin tidligere forklaring.

¹ Se Wessén & Jansson Upplands runinskrifter I p. 45, III p. 96, 116 (U 644, 654); men U 992 bedømmes anderledes »ristaren använder *o*-runan som tecken för icke-nasalerat *a*-ljud« (smst. IV p. 162), jf. ogsaa om foþur U 912 smst. III p. 649. U 629 antages smst. III p. 66 at være udført af samme rister, Torfast, som U 599, der har arniutr *Arnniutr* (ellers ukendt), þurfastr *Þorfastr*, runar *runar*, og som et fælles træk anføres »den væcklande beteckningen av *a*-ljudet med *a* och med *o*«, jf. smst. II p. 513 samt von Friesen Upplands runstenar (1913) p. 45, 78, Brate Svenska runristare (1925) p. 49 f. Men i U 629 kan ansur-runen i alle ordene betegne nasaleret *a* eller omlydsvokalen. Brate antager, at ansur-runen betegner omlydsvokalen i foþur over for hrmuþ *Hærmuþ* Ög 142, se Östergötlands runinskrifter p. xvii, 135. Undtagelsesvis kan runen anvendes for *ø* og *o* i samme indskrift; Sö 115 har foþur og þuoti, fejl for þroti *Þrötti* mn.; ifølge Brate Södermanlands runinskrifter p. 87 viser foþur *u*-omlyd, medens Wessén smst. p. lxxvii er tilbøjelig til at antage, at runen staar for unasaleret *a*. Se i øvrigt Markström Om utvecklingen av gammalt *a* framför *u* (1954) p. 121.

² Brate Runverser (1891) p. 24 anser det for muligt, at lydverdien er *ø*.

³ Brate Runverser (1891) p. 24 synes at regne dem for *o*-ristninger. Jf. Ög. p. xv.

⁴ Se Jacobsen & Moltke DR sp. 441 anm. 3, 939 f. med anm. 8.

Lydværdien ρ maa ogsaa antages at foreligge i suarthofpi U 457¹ (der ogsaa har $\text{an}ut$), og det er derfor usikkert, om formen $-haufpi$ altid skal udlæses med diftong,² eller om a u kan staa for omlydsvokalen ρ .³

Af særlig interesse er U 492 med formerne $asbion$, $aupbiorn$, $biorn$, $fopur$, hvor Wessén & Jansson antager, at o er tegn for »ett labialiseret a -ljud eller ett mellanljud mellan a och o , som kunde tecknas a eller o «. De kommer ikke nærmere ind paa brydningsdiftongens opstaaen, men hvis opfattelsen af indskriftens lydbetegnelse er rigtig, taler denne for, at diftongen har været ia , der har udviklet sig til $i\rho$.⁴

I indskrifter, der har o for ρ og u for o kunde forholdet være det, at brugen af o -runen ikke var gennemført, hvilket kendes fra en del indskrifter⁵, og i de indskrifter, der anvender ansur-runen foran nasal konsonant og foran u i den følgende stavelse, kunde det tænkes, at runen anvendtes for nasaleret og unasaleret a ⁶; men dels er en saadan brug af runen ret sjælden,⁷ dels forekommer den i de her anførte indskrifter kun i ord, hvor den kan have lydværdierne nasaleret a og omlydsvokal, og det synes derfor rimeligst at antage, at den har disse lydværdier, men ikke bruges for unasaleret a .

Brugen af ansur-runen til betegnelse af omlydsvokalen ρ er let forklarlig ud fra runenavnets udvikling (ovf. p. 53), og det er muligt, at denne anvendelse forekommer sporadisk i ældre indskrifter (se ovf. p. 32 note 3). Den senere brug af runen til betegnelse af o -lyd kan forklares paa tilsvarende maade, og forekomsten af lydværdien ρ kan maaske støtte den antagelse, at udviklingen er hjemlig, saaledes at lydværdierne svarer til de forskellige trin i runenavnets udvikling: urnord. a : *ansur* >

¹ Se Wessén & Jansson Upplands runinskrifter II p. 261, jf. Kock Ljh. I p. 407.

² Saaledes Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXX § 72 anm. 4.

³ Saaledes Kock Ljh. I p. 407, III p. 132.

⁴ Jf. *biaurn* ovf. p. 20 note 3 samt forf. i APhS XXIV p. 40 f. *biaurn* og *biorn* kan være den lydret udviklede form; men det er ogsaa muligt, at den omlydte form *biorn* sporadisk har kunnet genindføres, efter at overgangen til *biorn* (i runeindskrifterne betegnet ved skrivemaaden *biurn*) har fundet sted, idet analogi med u -stammer med rodvokal a (*vollr*, gen. *vallar*) kan have gjort sig gældende; jf. *spónn* for *spónn*, Noreen AIG⁴ § 81 anm.

⁵ Se Brate Östergötlands runinskrifter p. xiv f., Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXXVI; jf. ogsaa *fopur* : *pora* : *bruþur* U 34.

⁶ Saaledes Wessén & Jansson i nogle tilfælde, se ovf. p. 56 note 1.

⁷ Se Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXVII, LXXVI. Fra Uppland kan anføres U 987: $r\ a\ s\ a\ r\ æ\ i\ s\ a$, $\text{þ}\ i\ n\ a\ \text{þ}\ e\ n\ n\ a$, $\text{a}\ \text{f}\ t\ i\ r\ \text{æ}\ \text{f}\ t\ i\ r$, $\text{s}\ t\ a\ n\ \text{s}\ t\ e\ i\ n$, $\text{a}\ n\ \text{a}\ n\ d$; den anses af Wessén & Jansson Upplands runinskrifter IV p. 150 for at være ristet af den Torfast, der har signeret U 599 og 629, af hvilke den ene har ansur-runen for unasaleret a (se ovf. p. 56 note 1).

vikingetid *a* (og *o*) : *áss* (og *óss*) > sen vikingetid eller før-middelalder *o* : *óss*. Men muligheden for engelsk paavirkning kan dog næppe afvises.

Efter materialet at dømme er forholdet følgende¹ (sml. om *ʀ*-runen ndf. p. 66): runen faar i svenske (og bornholmske) indskrifter fra 11. aarh. en begrænset anvendelse som betegnelse for omlydsvokalen, samtidig med at den stadig betegner det nasale *a*, men denne brug bliver ikke almindelig. Anvendelsen som *o*-rune er opstaaet i de norske bygger vest for havet, og her kan engelsk indflydelse have gjort sig gældende. Derfra kommer brugen til Norge, *o* bliver runens lydværdi, og anvendelsen for nasalt *a* ophører. Fra Norge breder brugen som *o*-rune sig til Sverige. Paa danske runestene skyldes anvendelsen af *o*-runen paavirkning fra Sverige²; derimod kan den paa runemønterne bero paa indflydelse fra Danelagen, idet flertallet af møntmestrene var kommet derfra (jf. p. 68).

3. Stungen i-rune (e).

De stungne runer kommer i brug o. aar 1000, men anvendes ikke konsekvent.³ De hyppigst forekommende er runerne *g* og *e* (stungent *k* og *i*); *g* bruges mere end *e*, i de indskrifter fra periode 2.2, der har stungne runer, er af ca. 40 *g*-lyd halvdelen betegnet med *g*-rune, halvdelen med *k*-rune, medens *e*-runen er brugt i ca. 40 tilfælde, *i*-runen i ca. 80. »Ikke på en eneste sten fra periode 2 er anvendelsen systematisk, ofte findes i en indskrift kun en enkelt eller et par stungne runer.« I nogle indskrifter bruges dog *g*-rune for spirant, *k*-rune for klusil.⁴

¹ Brugen af *o*-rune synes at forekomme tidligst paa Man. Magnus Olsen Viking Antiquities VI p. 220 henfører den til tiden »towards the end of the 10th century«; som eneste sikre eksempel paa tidlig anvendelse anføres Kirk Braddan II, der af Shetelig henføres til gruppe 4, »Gauts skole« (ca. 950—1000). En lignende datering giver Brate i Fornvännen 1907 p. 87, men ud fra Wimmers antagelse af engelsk paavirkning; jf. ogsaa Magnus Olsen i Nordisk Kultur VI p. 89. Magnus Olsen anfører som muligt eksempel *ᚱulaibr Aleifr* Kirk Ballaugh, men her kan læses *au* som tegn for nasaleret omlydsvokal. *o*-rune findes ogsaa paa Kirk Michael III, den anses for at være dansk og henføres til ca. 1000, se Magnus Olsen l.c. p. 217; paa denne tid anvendtes *o*-rune ikke i danske indskrifter (jf. Lis Jacobsen DR sp. 940 anm. 7), og den maa da være indslag fra norsk runebrug paa Man. Brugen af *o*-rune er ogsaa ældre i Norge end i Sverige, se Lis Jacobsen Evje-Stenen og Alstad-Stenen (1933) p. 18 (o. 1020), Magnus Olsen Nordisk Kultur VI p. 84 (»fra omkring år 1000«), 97, NIYR III p. 27, 109, von Friesen i Nordisk Kultur VI p. 149 (»framemot år 1050«).

² Jf. Brøndum-Nielsen GG § 20,4, Lis Jacobsen DR sp. 940 anm. 7.

³ Se Lis Jacobsen DR sp. 1000. En fortegnelse over de indskrifter, der har stungne runer, findes DR sp. 1037 f.

⁴ Erik Moltke DR sp. 954 f. anm. 1.

I de indskrifter fra periode 2, der har stungen i-rune, fordeler e og i (samt ai og ia) sig saaledes:

1 Haddeby 1: eftir, erik, trekiar, tregr : rispi, stin, himþigi, suins, filaga : haiþabu, ias, ian.

3 Haddeby 3: uestr : suin, stin, himþiga, hiþabu : ias, ian.

6 Slesvig (svensk): enklanti : l(i)t, r(isa) : stain.

62 Sjelle: eþi, þ(e)nsi, t(u)e(g)ia : fraystain, stain.

66 Aarhus 4: eftir, fela(k)a : rispu, stin : iar.

68 Aarhus 6: frebiurn, eftir, mest : þir, rispu, stin, filaka, trik, miþ.

83 Sønder Vinge 2: þensi : rispi, stin, siþ : ias.

97 Aalum 4: eftir : lit, risa, stin, is, bitr (eller betr).

237 Alsted: eskil, þesi, eftir : s<t>ina, ystin, apalmiki.

289 Bjäresjö 3: trek, st(e)n (DRM stin) : rispi.

315 Lund 2: let : kirua.

321 Västra Karaby: frebiurn, þesi, eftir, felaga : rispu, stina.

328 Holmby: þesi, ef(t)ir : suin, rispi, stina.

329 Gårdstånga 1 : felaga, þise, ufter : rispu, stina, þise.

337 Valleberga: suen, eftir, þera, uel, þer : þisi, suina : ian.

345 Simris 2 (svensk): let, resa, sten, þensa : sigrifr, triks : aiftir.

Den stungne rune forekommer med følgende lydverdier:

1. $\bar{e} < \bar{æ}i$: erik, eþi, suen, þera, þer, (svenske:) resa, sten.

2. $\bar{e} < \bar{ø}y$: frebiurn.¹

3. \bar{e} (> $\bar{æ}$): felaka (3), let (2).

4. \bar{x} (ved i-omlyd af a): eftir (8), trekiar, tregr, trek, enklanti, eskil, þesi akk. m. pl. (3), þensi, þensa (jf. ovf. p. 8 note 1).

5. $\bar{x} < \bar{æ}i$: mest.

6. \bar{e} (> \bar{x}): uestr, uel.

Det mest iøjnefaldende træk i e-runens anvendelse er, at den forekommer 8 gange i præp. eftir, men ikke en eneste gang i rispi, stin (resa, sten findes paa 345 Simris 2, der er udført af en svensk rister; det svarer til brugen i periode 3). Det tyder paa, at den stungne rune fortrinsvis har været anvendt til betegnelse af æ-lyd. Af de eksempler, hvor e-runen betegner monoftongeret æi, er de tre, suen, þera, þer, fra

¹ Formen formodes af Brøndum-Nielsen GG I² § 175 anm. 2 at være udtryk for delabialisering. Kock Ljh. II p. 275 anser de tilsvarende former i svensk for et dialektalt (upplandsk) fænomen.

samme indskrift, 337 Valleberga, og ingen af disse viser med sikkerhed, at e-runen kunde anvendes for e-lyd; *suen*¹ kan være *Swæn* med $\text{æi} > \text{æ}$ foran konsonantgruppe eller i relativ tryksvag stilling ligesom glda. *swæn*, *Swæn*²; en tilsvarende udvikling i relativ tryksvag stilling kan foreligge i þæra , þær , jf. glda. *thær(r)æ*, *thæ*.³ At þæra , þær skal opfattes paa denne maade, bestyrkes af, at der ogsaa forekommer former med a: þæra 91 Grensten, þær 6 Slesvig, 280 Skårby 1; disse former maa læses þæra , þær .⁴ Medens de middelalderlige former kan vise $\text{æi} > \text{ē} > \text{ǣ}$ eller $\text{æi} > \text{ǣ}$, er kun den sidste forklaring rimelig for runeindskrifternes former, og den maa antages at fremtræde i saavel þæra , þær som þæra , þær .

Formen erik 1 Haddeby 1 kan ifølge Kock muligvis være *Ærik* med $\text{æi} > \text{æ}$ i tryksvag stilling (fortis paa andet sammensætningsled), idet e-runen i denne indskrift er tegn for æ-lyd, medens e betegnes ved i-runen.⁵ Jf. at den norske form *Erik* af Seip antages at forudsætte denne trykfordeling.⁶

eþi 62 Sjelle tolkes som ,ed' eller ,hede' (stednavnet foran kan ikke læses), af vn. *eid* eller *heidr*. Sjelle er maaske svenskpaavirket.⁷

Der findes saaledes ikke sikre danske eksempler, der forudsætter lydverdien e, men enkelte, hvor denne kan være ē eller æ . De er tydelige undtagelser, og hovedanvendelsen kan fastslaas at være betegnelsen for æ-lyd.⁸ Brugen af e-runen for æ-lyd er ikke gennemført i indskrifter med e-rune, men det stemmer med runeortografien. I indskrifter fra periode 3 bliver anvendelsen af e-rune til betegnelse af ē almindelig.

¹ Wimmer læste *suin*, men ifølge Jacobsen & Moltke DR sp. 383 anm. 2 er e-runen sikker.

² Brøndum-Nielsen GG I² § 105,2, jf. Kock Ljh. I p. 197.

³ Brøndum-Nielsen GG I² § 163 med anm. 2; *thæ* antages at være udviklet af *thē*, m. h. t. *thær(r)æ* nævnes ogsaa muligheden for $\text{æ} < \text{æi}$.

⁴ Se Harry Andersen i ANF LVI p. 259—61, jf. LVII p. 110. Kock Ljh. I p. 340 antager $\text{æi} > \text{ā}(\text{ǣ})$ i þær (om $\text{æi} > \text{ǣ}$ i fornsv. *þærræ*, *þær* se smst. p. 202 f.), jf. ogsaa Marstrander Bidrag til det norske sprogs historie i Irland p. 155.

⁵ Ljh. II p. 234. Se om navnet Assar Janzén i Nordisk Kultur VII p. 68 f.

⁶ Seip NS² p. 143.

⁷ *ay* (*fray*-) kendes ellers kun i svenske indskrifter.

⁸ Hermed kan sammenlignes, at e-runen med lydverdien æ er karakteristisk for de ældre norske indskrifter, og at den først fik lydverdien lukket e, da runen þ var blevet tegn for æ , se Marstrander i Festskrift til Olaf Broch (1947) p. 105 f. Forholdene i norsk runeskrift er dog forskellige fra dansk, idet norsk kun undtagelsesvis har $\text{ē} < \text{æi}$; Marstrander slutter ud fra diftongbetegnelsen, idet ei er ældre end æi . I danske indskrifter findes e-runen med lydverdien ē i periode 3 og er saaledes ældre end brugen af æ-runen, der tilhører periode 4 (DR sp. 943).

Naar e-runen har lydværdien \bar{e} , er det af lydhistorisk interesse, at ordet *felagi* med fællesnordisk \bar{e} skrives med e-rune i tre af de fem indskrifter, hvori ordet forekommer.

Medens lydaabning af $\bar{e} > \bar{æ}$ ret hyppigt betegnes ved brug af a-runen,¹ findes a kun undtagelsesvis for \bar{e} ; Brøndum-Nielsen² anfører sAR 295 Hällestad 1, sAR 42 Jelling 2, DR desuden suǫþiaupu 216 Tirsted og lat 293 Stora Herrestad (tabt), men det paapeges her, at sAR og lat kan have faaet vokalforkortelse paa grund af hyppig brug i tryksvag stilling, saaledes at a er udtryk for lydaabning af kort vokal.³ Harry Andersen⁴ har fremhævet, at sAR, sAR staar isoleret, idet andre ord med \bar{e} ikke ristes med a-rune (der findes intet falaka), og har tænkt sig muligheden af tidlig udvikling foran \bar{e} ; i senere afhandlinger hævder han den opfattelse, at lydaabningen af \bar{e} er tidlig (se ndf.).

Formerne sAR (sAR) og lat kan muligvis være udtryk for lydaabning $\bar{e} > \bar{æ}$, men sikre vidnesbyrd er de ikke, og suǫþiaupu 216 Tirsted maa formodentlig paa grund af indskriftens karakter tages med et vist forbehold.⁵ Ogsaa andre eksempler er usikre; i Rök-stenens uamup ser Brate⁶ og von Friesen⁷ et *Wæmoþ*, hvor forleddet identificeres med vn. *Vé-*, og de slutter deraf, at \bar{e} er blevet til $\bar{æ}$ i Östergötland i 9. aarh. Tidligere har navnet været opfattet som et *Wamop*, og denne tolkning hævdes af Erik Noreen,⁸ som betvivler, at overgangen $\bar{e} > \bar{æ}$ kan være

¹ Brøndum-Nielsen GG I² § 161, DR sp. 845.

² GG I² § 162.

³ Artiklen Lydaabning (ved forf.) DR (1942) sp. 846 anm. 4, jf. ANF LVII p. 106. Om tryksvag udvikling i pronominet se Brøndum-Nielsen GG I² § 100, jf. ogsaa II § 399,2, om verbet *lata* smst. § 126 anm. 4, § 138 anm. 1.

⁴ ANF LVI (1942) p. 258, 261, jf. LVII (1943) p. 106—10. Harry Andersen indvender imod antagelsen af tryksvag udvikling, at ordet i indskrifterne staar i trykstærk stilling, men det er ikke ualmindeligt, at ord, der hyppigt staar i tryksvag stilling, faar en form, der er betinget af denne stilling, og at denne form anvendes saavel i tryksvag som i trykstærk stilling; det er f. eks. tilfældet med nyda. *lade*.

⁵ Ivar Lindquist læser *Swe-*, von Friesen *Swæ-*, se DR sp. 721; ud fra Wimmers opfattelse af indskriften anser Kock Ljh. I p. 95 *Swi-* for muligt. Man kan vel heller ikke udelukke muligheden af vokalforkortelse ved hovedtryk paa andet led, jf. Kock Alt- und neuschwedische Accentuierung (1901) p. 190 ff., Seip NS² p. 43 f.

⁶ Se Bugge Der Runenstein von Rök (1910) p. 266.

⁷ Rökstenen (1920) p. 30 f.; von Friesen nævner ogsaa den mulighed, at a-runen kan betegne \bar{e} , og mener, at formen i begge tilfælde kan sammenstilles med runedansk uar, uarþi osv. (som har kort vokal).

⁸ Fornvännen 1943 p. 359; herimod Harry Andersen i APhS XX p. 324. Kock UB p. 64 note læser *Wa-*, men Ljh. IV p. 473 *Wa-* eller *Wæ-*; jf. ogsaa Wessén Runstenen vid Röks kyrka (1958) p. 28.

saa gammel; von Friesen indvender mod denne tolkning, at *Wa-* skulde skrives med *a*, men hans etymologi til ordet *vn. vá* er omstridt.¹ I Rökstenens *uiauari* kan *ia* ifølge von Friesen² muligvis gengive *ǣ*, saaledes at ordet svarer til et *vn. *véveri* og viser lydaabning.

Lis Jacobsen³ læser paa Eggjum-stenen *harsi* og tolker det som *hersi* 'her' (jf. *hirs* 131 Aars) med lydaabning, der forekommer sporadisk i norske middelalderdiplomer. Med hendes datering af indskriften (jf. *ovf.* p. 43) vilde dette eksempel være samtidigt med Rök-stenens.

Eksemplerne med *a*-runen for oprindeligt *ē* er usikre som dateringsgrundlag, men dette udelukker ikke, at lydaabningen *ē > ǣ* kan være tidlig. Noreen,⁴ Wessén⁵ og Skautrup⁶ har fremhævet, at den maa være ældre end (eller samtidig med) monoftongeringen *æi > ē*, idet dette *ē* ikke faar lydaabning, og det samme synspunkt har Harry Andersen gjort gældende.⁷

Wessén gør dog opmærksom paa, at forskellen i behandlingen af de to *ē*-lyd ikke nødvendigvis er bestemt af udviklingernes kronologi, men at der kan være en vis sammenhæng imellem dem.⁸ En saadan forbindelse

¹ Se Pipping i SNF XXII:3 p. 4, Harry Andersen i AaNO 1943 p. 170.

² Rökstenen (1920) p. 50. von Friesen anser det ogsaa for muligt at læse *vēa-* eller *vīa-*; Wessén Runstenen vid Röks kyrka (1958) p. 53 læser *vēa-*. Harry Andersen har tolket *uia lips* 209 Glavendrup som et navn *Wēlips*, men har senere opgivet denne tolkning, se Selskab for nordisk Filologi. Aarsberetning 1956—57 p. 3, APhS XXV (under udgivelse).

³ Eggjum-Stenen (1931) p. 50, jf. Krause Runeninschriften im älteren Futhark (1937) p. 106: *hærsi* (?). Magnus Olsen læser *harsis*.

⁴ ASG § 114,1: »Jedenfalls muss er überall älter sein als die Entstehung des aschw. *ē* aus gemeinnord. *æi* ... weil dies sekundäre *ē* nicht den Übergang mitmacht.«

⁵ Svensk språkhistoria I (1941) § 8: »bör vara äldre än kontraktionen av *ai* till *ē* ... eftersom detta nya *ē* icke deltagar«. I Öster- og Västergötland optræder monoftongering o. aar 1000. Ifølge Koek Ljh. I p. 146 f. skulde svenske runeindskrifter vise, at *ē* bevarede temmelig længe i fornsv., men eksemplerne er fra Uppland og Södermanland, og afsnittet er skrevet for Hesselmanns paavising af udviklingens geografiske udbredelse (hans afhandling nævnes i en tilføjelse).

⁶ DSH I (1944) p. 132: »Da ordene med oprindeligt *ai > ē* ... ikke deltagar i denne udvikling, må lydåbningen være samtidig med eller lidt ældre end monoftongeringen.«

⁷ ANF LVI (1942) p. 259, LVII (1943) p. 109, AaNO 1945 p. 141, APhS XX (1950) p. 324.

⁸ »Ett visst samband finnes dock sannolikt mellan de båda förändringarna. Det gamla *ē* fanns endast i ett fåtal ord. Det kom med tiden att stå mellan tvenne nytillkomna ljud, som förekommo i ett stort antal ord: omljuds-*ä* ... och det *ē*, som utvecklas ur diftongen *ai—äi—ei*. Tre olika *e-ä* kvaliteter kunde ej upprätthållas; det gamla *ē* attraherades till ettdera av de båda andra.«

mellem ændringer i forskellige vokalers kvalitet er blevet hævdet af Amund B. Larsen¹; en gruppe lyd kvaliteter kan glide samtidig eller efterhaanden, og den ene lyd kan øve et tryk paa den anden, som forplanter sig videre til flere eller færre andre. For de norske vokalers vedkommende viser Amund B. Larsen, at den ældste vokalændring har den største geografiske udbredelse.

Af monoftongeringen og lydaabningen af \bar{e} har den første den videste udbredelse, idet lydaabningen kun er gøtisk og dansk.² Monoftongeringen kan saaledes være ældst og forskydningen $\bar{e} > \bar{æ}$ staa i sammenhæng med den; men noget afgørende om de to udviklingers indbyrdes kronologi kan næppe siges.

Runeindskrifterne er ikke meget givende, idet de kun indeholder faa ord med \bar{e} ³; i de ældste danske indskrifter forekommer kun rit *rēt* 239 Gørlev, men denne form er af særlig interesse, idet indskriften har ual *wæl* med betegnet lydaabning af $\bar{æ}$ og rispi stin *rēs pi stēn* med betegnet monoftongering.⁴ Rök-stenen har uituaki *wētwangi* over for marika *Mæringa*.⁵ De ældste indskrifter (9. aarh.) anvender ikke i-runen for $\bar{æ}$ (omlydsvokal), og formerne paa Gørlev og Rök taler saaledes ikke for antagelsen af tidlig lydaabning. Derimod er det muligt, at sār og suāþia uþu er vidnesbyrd om, at lydaabningen er indtraadt i 10. aarh., hvilket er en rimelig antagelse, og hvis den her fremsatte opfattelse af e-runens anvendelse er rigtig, skulde udviklingen med sikkerhed være bevidnet efter aar 1000 i formen felaka.

Foruden i rodstavelse findes e-runen i endelsen i þise, ufter 329 Gårdstånga 1. Anders Bjerrum har behandlet disse former i sin afhandling »De tryksvage vokaler i danske runeindskrifter«⁶ og opstiller forskellige muligheder (vokalharmoni, vokalbalance, regelløs vekslen),⁷ men ud fra

¹ Sognemålene (1926) p. 9 f., jf. Marius Kristensen Folkemål og Sproghistorie (1933) p. 48—51, Bertil Malmberg Kort lärobok i fonetik (1949) p. 167 f., Rooth Huvuddragen av det tyska språkets historia² (1955) p. 144; N. O. Heinertz i Moderna språk LI (1957) p. 473 stiller sig afvisende over for tanken.

² Se Wessén Våra folkmål (1935) p. 53, Svensk språkhistoria I (1941) § 8. Om monoftongeringens udbredelse se Brøndum-Nielsen Dialekter og Dialektforskning (1927) p. 65 ff. med kort 4.

³ Se Harry Andersen i ANF LVII p. 108 f.

⁴ Jf. Harry Andersen i AaNO 1945 p. 141.

⁵ Noreen ASG § 114,1; anderledes Kock Ljh. I p. 147 note 1.

⁶ APhS XXI (1952) p. 53 ff.

⁷ I.e. p. 57, jf. p. 64; ufter *øfter* er nævnt under vokalharmoni i GG I² (1950) § 200 anm. 2; þise *þæsse* stemmer ikke med de vokalharmoniske regler i skaanske haandskrifter, se Harry Andersen i APhS XXIV (1957) p. 48.

den forudsætning, at e-runen betegner *e*; dette maa efter det anførte anses for tvivlsomt.¹

Excurs 7: Runen λ som vokaltegn.

I nogle faa danske indskrifter anvendes runen λ som tegn for vokal (i DRM og DR gengivet ved ϵ): lrt let 55 Sønder Vissing 1, trrk *dræng* 127 Hobro 2, skibarR *skipare* 363 Sturkö, Blekinge. Denne brug af runen antages at stamme fra Sverige, se Brøndum-Nielsen GG I p. 56 (2 udg. p. 58), Jacobsen & Moltke DR sp. 952, jf. sp. 809. For Hobrostenens vedkommende er forbindelsen med Sverige indlysende, og de blekingske indskrifter er ligesom de hallandske stærkt svensk-paavirkede (DR sp. 785, jf. sp. 1023); m.h.t. Sønder Vissing er forholdet mindre klart, se Wimmer DRM I,2 p. 79, forf. i APhS XVIII p. 293—99.

Lis Jacobsen DRM Haandudgave (1914) p. 21 note 1 sammenligner denne anvendelse af runen med brugen af stungen rune og betragter den som »et andet Forsøg paa at faa et fra i forskelligt Tegn for *e*«, idet »den gamle Elgr-Rune (λ), der som Tegn for *R* var ved at overflødiggøres, da de to *r*-Lyd faldt sammen, anvendtes som Tegn for *e*, *æ*«. Ogsaa Brøndum-Nielsen GG I p. 56 (2 udg. p. 58) anfører, at runen »var bleven overflødig som *r*-Tegn«. Sønder Vissing er imidlertid betydelig ældre end sammenfaldet af *r* og *r*, og ogsaa i indskrifter fra første halvdel af 11. aarh. med runen som vokaltegn anvendes den samtidig som *R*-rune. At brugen af runen for vokal skulde være et forsøg paa at faa et særligt tegn for *e*- og *æ*-lyd, stemmer ikke med de upplandske eksempler (se ndf.).

Harry Andersen APhS XXIV p. 46 f. anser det for usandsynligt, at skibarE (DR's gengivelse) kan være *skipare* med vokalsvækkelse; han foreslaar at tillægge runen lydverdien *ir*, som den undertiden har, og at opfatte ordet som en *ija*-stamme *skiparir*. Runen kan imidlertid i denne indskrift have lydverdien *i* som i de upplandske indskrifter.

Wimmer Runenskrift (1887) p. 247 sammenstiller med den tilsvarende anvendelse i Västergötland. Af de 10 indskrifter, som Liljegren anfører fra Åse herred, har i det mindste 4 denne brug. Den er imidlertid ikke (som antaget i APhS XVIII p. 294) almindelig i Västergötland; uden for Åse herred forekommer den i Torin Westergötlands Runinskrifter (1871—93) kun i 2 fra Viste herred.

Anvendelsen er den samme som i de danske, idet runen bruges for \bar{e} , $\bar{e} > \bar{æ}$, \bar{a} , men ikke for $\bar{e} < \bar{æ}i$: Torin 37 Sisslagården rfti *æfti* : risi, frit, pkn, 38 Töfta Börjesgården trrk *dræng* : rispi, stin, 41 Bragnum rftir *æftir*, 42 Ås fr[laka] *felaga*, [t]rrk *dræng* : rispi, efti, 45 Håle rftir *æftir*, prkn *þegn* : suin, 86 Sal srti *sætti*, prnsi *þænsi*, rftir *æftir* : stin. Jf. ogsaa krrua 82 Stommen. [Se korr.-note p. 77.]

I Östergötland bruges runen paa tilsvarende maade i tre indskrifter:

¹ Lis Jacobsen anser i Nordisk tidskrift 1946 p. 369 de stungne runer i disse former for fejlristninger eller usikker lydengivelse. Harry Andersen l.c. foreslaar at opfatte *þise* som fejl for *þesi*.

Ög 83 RS *es*, URSTR *vestr* : stin, suin, Ög 179 RFTI *æfti*, RSKIL *Æskil* : stin, Ög 219 RFTIR *æftir* : risþi, stin. Desuden forekommer den med lyd værdien y i RUIR *yvir* Ög 170.

Runens anvendelse tyder paa, at den betegner æ-lyd, (ligesom den stungne rune, jf. ovf. p. 59) og er udtryk for lydaabning i ord med e; lrt Sønder Vissing betegner i saa fald *læt* (eller *læt*).

I Södermanland forekommer runen som vokaltegn i tre indskrifter: Sö 82 (se p. 60 f., 387), Sö 98 RFT-*æft*-, Sö 222 aFTR *æftir*.

I Uppland, hvor denne brug især er almindelig i Roslagen (Sven B. F. Jansson Runinskrifter i Norrtäljetrakten, 1945, p. 62 f.), betegner runen i-, e- og æ-lyd, samme lyd som i-runen. U 60 kirrþu, þrir (utolkede), lrt *let*, ifTR *æftir*, RKRKRIPNR *Ingifripar*, irFRKR *ærfingi*, urþa *Vida*, U 93 SRKUASTR *Sigvastr*, U 124 þorkirsl *Þorgisl*, lrtu *letu*, U 537 urþbian *Vidbiorn*, U 567 hahurþr *Hægvidr*, U 573 urhtafr *Vigdiarfr*, lrtu *letu*, uriha *Viga*, U 590 ranbrarn *Ragnbiorn*, lrt *let*, urhralm *Vighialm*, fuilhr *Fullugi* (?), arfr *arfi*, U 593 lrtu *letu*. Desuden forekommer den i tre indskrifter med tvivlsom lyd værdi: U 947 grra, *gæra* eller *gora*, U 948 strþinkr, *Stödingr* eller *Stydingr*, U 954 þru þau (?), arrukr *Öyrikr* (?).

Brugen af runen som vokaltegn maa forklares ud fra forlyden i runens navn (det akrofone princip), men der er ikke enighed om, hvilket navn der ligger til grund.

Wimmer Runenschrift (1887) p. 132 f., 243 ff. gaar ud fra runens navn i den oldengelske runesang *eolhx* (lydværdi *x*), en forvanskning af *eolh*, der svarer til et nordisk *elgr* (< **algir*); han antager, at *elgr* er runens gamle navn i nordisk, og at navnet *yr* er et sent laan fra oldengelsk. Denne forklaring anføres af Brøndum-Nielsen GG I² p. 58, Jacobsen & Moltke DR sp. 952. I Wimmers ældre fremstilling Runeskiftens Oprindelse (1874) p. 118 f., 198 f. antager han en form **elgja*-, fælles-gotisk **elhjaz*, nordisk **elhir*, og dette stemmer med, at han anser runen for en e-rune; grundformen **algir* maatte give en æ-rune. Om nordisk **algir* over for vestgermansk **elhaz* se von Friesen Nordisk Kultur VI p. 65, Hellquist SEO p. 1208. Wimmers forklaring passer paa brugen i Danmark og Götalandene, men ikke paa anvendelsen som i-rune i Uppland.

Bugge NIÆR I (1893) p. 133—35, Indledning (1905) p. 65 f. mener ligesom Wimmer, at runens gamle navn er *elgr*, og afviser de forslag, der er fremsat af Brate i VHAAM 1886 p. 49 ff. og von Grienberger i ANF XIV (1898) p. 101 ff. Bugge slutter sig ligeledes til Wimmers opfattelse, at runen som vokaltegn er en e-rune, og stiller sig tvivlende over for Brates antagelse, at den skulde være en i-rune. Men han imødegæer Wimmers forklaring af e-runen og hans opfattelse af runenavnet *yr*. Optegnelserne fra 9. og 10. aarh. med de nordiske runenavne viser, at runen ikke hed *elgr* paa den tid, da den blev anvendt som vokaltegn. Abecedarium Nordmannicum har *yr*, Codex Leidensis *ir*, i en irsk optegnelse hedder den *eir* og angives at betegne e; *eir* maa være en gengivelse af nordisk **ér* (jf. ogsaa Marstrander Bidrag til det norske sprogs historie i Irland, 1915, p. 135). Bugge antager, at ogsaa *ir* i Leidenhaandskriftet kan angive udtalen **ér*, med *i* for *é* som i *fiu* (Indledning

p. 65). Navnet er identisk med *eah* i den oldengelske runesang, om runen J e; *éR* er udviklet af **ihaar* (jf. oeng. *ih*, *éoh*, oht. *iha*); jf. Emil Olson i ANF XXXI p. 3. »Fordi Runen A i Nordboernes Sprog dialektisk hed *éR*, *íR*, derfor er det altsaa, at den kunde betegne en e-Lyd, muligens ogsaa undertiden en i-Lyd« (I p. 134).

Denne opfattelse slutter von Friesen Nordisk Kultur VI p. 150 sig til (»I Götaland och även Svealand kan R-runan vars namn var *yr*, *ir* också någon gång brukas som tecken för *i*-, *y*-, *e*- eller *æ*-ljud«), ligeledes Sven B. F. Jansson Runinskrifter i Norrtäljetrakten (1945) p. 62 f. De gaar dog ud fra navneformen *íR*, og hvis man vil antage, at runens anvendelse som vokaltegn er bestemt af een navneform, maa det være denne, saaledes at den er en i-rune, som i Götaland specielt anvendes i i-runens funktion som tegn for *æ*-lyd.

Bugges forklaring maa foretrækkes for Wimmers, fordi den knytter runens anvendelse som vokaltegn til dens navn i vikingetiden, og fordi den forskellige brug i Götaland og Svealand begge kan forklares ud fra den. Desuden bliver det samme runenavn, blot i en anden form, udgangspunkt for runens brug som vokaltegn i norske indskrifter, nemlig som *y*-rune.

I Norge, hvor *R* og *r* faldt sammen fra begyndelsen af det 10. aarh. og A saaledes overflødig som konsonanttegn, fik runen lydverdien *y*, svarende til navneformen *ýR* (Bugge NIÆR I p. 133 note 1, Magnus Olsen Nordisk Kultur VI p. 84, 97). Wimmer Runenskrift p. 243 f. afviser Müllenhoffs antagelse, at dette navn skulde være identisk med det oldengelske navn for runen J *eah* 'takstræ', selv om der ikke sprogligt kan indvendes noget imod sammenstilligen; han mener, at dette runenavn er et laan fra det engelske runenavn *yr*, navn paa den til alfabetet føjede *y*-rune (se gengivelserne i Nordisk Kultur VI p. 56 f.). Bugge NIÆR I p. 133—35 slutter sig til Müllenhoffs opfattelse, fordi betydningen 'takstræ' er fælles, og fordi *yr*, *ir* i optegnelserne er navn paa runen A *R* (om *yr* : *ir* se Kock UB p. 213 f.). Ordet gaar tilbage til **iwaR* (jf. oeng. *iw*, oht. *iwa*; om etymologien se Hellquist SEO p. 266). Bugge anser det dog for muligt, at det engelske runenavn kan have bidraget til, at *yr* blev den eneraadende form for runens navn i nordisk.

Forholdet kan sammenfattes saaledes (sml. om *a*-runen ovf. p. 58): Navnet paa runen A svarede ikke som ved de øvrige runer til runens lydverdi, og runen kunde da ud fra det akrofone princip blive brugt for begyndelseslyden i navnet. Dette sker sporadisk i Sverige efter ca. aar 1000 (i Danmark i en indskrift fra 10. aarh.), samtidig med at runen bevarer sin funktion som konsonanttegn. I Götaland (og Danmark) er den en *e*-rune (jf. navneformen *éR*), i Svealand en *i*-rune (jf. navneformen *íR*); en hyppigere anvendelse findes inden for bestemte omraader (Åse herred, Roslagen), i øvrigt er brugen sjælden, den vinder ikke fodfæste og fortrænger ikke brugen som konsonant. I norske runeindskrifter, hvor *R* som konsonanttegn blev overflødig i 10. aarh., fik runen lydverdien *y* (jf. navneformen *ýR*); denne overføres til Sverige og Danmark og bliver i middelalderen runens faste og eneste lydverdi; som konsonanttegn bruges den nu ikke mere.

Excurs 8: Monoftongering.

De ældste former med betegnet monoftongering er *risþi, stin* 239 Gørlev, der hører til den ældste gruppe af danske runeindskrifter (Helnæs-Gørlev-gruppen; om datering se ovf. p. 46). Erik Moltke i APhS XI p. 258 drager heraf følgende slutning: »når Gørlev-risteren har monoftongeret *æi*, så må alle indskrifter vest for Øresund, der er yngre end Gørlev-stenen, altså Glavendrup-typen og hele Jelling-gruppen have gennemført den samme lydforenkling, selv om de stædigt holder fast ved den traditionelle skrivemåde ... Men ydermere gør Gørlev-stenen ved sit nære slægtskab med Helnæs-gruppen spørgsmålet om disse stenes stilling til diftongerne svævende; den mulighed kan nemlig ikke udelukkes, at også denne gruppe har gennemført monoftongeringen, selv om det ikke er kommet til grafisk udtryk.«

Der er ikke noget urimeligt i at antage, at en lydudvikling kan være ældre end det ældste skriftlige udtryk for den, men Gørlev er dog snarest et tidligt isoleret eksempel. Wimmer, der ikke kendte denne indskrift, udtaler sig med forsigtighed om lydovergangens gennemførelse (DRM I, 1 p. LI): »Skrivemåden med *i* betegner i de ældre indskrifter den begyndende, i de yngre den fuldstændige overgang af tvelyden til den lange enkelte lyd *é*.«

Harry Andersen har i AaNO 1945 p. 138—46 gjort den opfattelse gældende, at Gørlev-stenens former ikke kan tages som udtryk for, at monoftongeringen var indtraadt, idet ikke blot Helnæs-Gørlev-gruppens øvrige indskrifter, men ogsaa Før-Jelling-gruppens har *ai*. Harry Andersen hævder derfor, at *risþi stin* maa staa for *raisþi stain*, og at udeladelsen af *a* maa skyldes enten *ristermanér* (sml. Stentoftten) eller have magisk formaal (talmagi). Baade Erik Moltke og Harry Andersen betragter forskellen mellem diftong og monoftong som noget absolut, men Marius Kristensen Folkemaal og Sproghistorie (1933) p. 84 ff. har med rette fremhævet, at grænsen mellem lang vokal og diftong ikke er skarp (l. c. p. 85), at udviklingen af *ai* kan være foregaaet i jævn glidning uden et eneste spring (l. c. p. 86 f.), og fra det næste trin *ei* »er der kun kort, ja så kort, at det er vanskeligt at sige, hvor skellet er, til langt *ē*« (l. c. p. 88). Marius Kristensen skriver (l. c. p. 85), at »først en betydelig ændring af udtalen kan man vente at finde betegnet i skrift«, og hvis man antager, at der o. 900 har været en stærk tilnærmelse mellem diftongens to elementer, maaske en glidning mellem *ei* og *eⁱ*, saa er det ikke uforklarligt, at Gørlev-risteren har kunnet anvende *i*, de andre ristere det traditionelle *ai* (med Stentoftten-risterens manér kan det ikke sammenstilles; han skriver *lasar lausar*, men duds *dauðs*, betegner altsaa diftongen skiftevis med dens første og sidste element), og muligheden af talmagi vil Harry Andersen næppe fastholde efter Anders Bækstedts behandling af spørgsmaalet i Målruner og Troldruner (1952).

Brøndum-Nielsen GG § 172 anfører de ældste eksempler fra runeindskrifterne »fra 10. Aarh. af« (i 1. udg. dateres Gørlev til c. 900, i 2. udg. til 925 (950)), men mener, at de kun giver et temmelig usikkert grundlag for datering. Ifølge Brøndum-Nielsen viser runemønterne fra Lund

(c. 1050) ligesom de samtidige bornholmske indskrifter, at udviklingen var senere i østdansk, og laaneord i oldengelsk vidner om, at diftongerne endnu var bevarede i laanetiden.

Hvad de bornholmske indskrifter angaar, beror diftongbetegnelsen snarest paa laan fra svensk runeortografi og har næppe lydligt grundlag, se Erik Moltke DR sp. 853, 897. Til sammenligning kan anføres, at de ældste runeindskrifter i Södermanland og Uppland har monoftongbetegnelse ved paavirkning fra sydligere landsdele, medens de yngre har diftongbetegnelse som udtryk for den da endnu i Södermanland og Uppland bevarede udtale. Se Wessén Södermanlands runinskrifter p. LXXI, Svensk språkhistoria (1941) § 10, jf. ogsaa Sven B. F. Jansson i Fornvännen 1952 p. 110 med note 1.

De bornholmske indskrifter dateres i DR sp. 1028 til tiden 1050—1150 og inddeles i to grupper, hovedsagelig paa grundlag af ansur-runens anvendelse (smst. sp. 1038). Gennemført monoftongbetegnelse har 370 Aaker 1, den eneste bornholmske indskrift, der med sikkerhed har bevaret ansur-runen for nasalt *a* (DR sp. 940 anm. 8), og paa den anden side findes gennemført diftongbetegnelse i indskrifter med *o*-rune: 391 Øster Marie 2 þeir, reistu, sdein, 398 Øster Larsker 2 eimotr, þeir, reisa, stein, 402 Klemensker 4 reisa, stein; om 380 Ny Larsker 2 se ovf. p. 55. Inkonsekvent betegnelse findes saavel i indskrifter uden *o*-rune: 403 Klemensker 5 reistu, suin, sten, 404 Klemensker 6 (r)ais(ti), stin, suin, rist, sueni, som i indskrifter med *o*-rune: 387 Vester Marie 5 stein, risti, suek, 401 Klemensker 3 raisa, stein, suenkir. Disse forhold tyder paa, at *ai*, *ei* ikke er gengivelse af bevarede diftonger i bornholmsk.

Runemønterne kan ikke bruges til sproghistoriske dateringer, idet møntmestrene overvejende er kommet hertil fra Danelagen, og møntindskrifternes vekslende mellem monoftong og diftong svarer til forholdene i Danelagen, se Kristian Hald i Studier tilegnede Verner Dahlerup (1934) p. 187, Historisk Tidsskrift 11R. II p. 525 f.

Laaneordene i engelsk er heller ikke sikre vidnesbyrd om bevarede diftonger i dansk, idet sprogdudviklingen i Danelagen ikke fulgte med den hjemlige, de senere indvandring bragte ingen ændring i den ældre tilstand, se Luick Historische Grammatik der englischen Sprache p. 380 § 381, Harald Lindkvist Middle-English Place-Names of Scandinavian Origin I (1912) p. 19 f., Skautrup DSH I p. 98. En undtagelse herfra danner dog personnavnene, se Luick l.c. p. 390 § 384 anm. 1, O. von Feilitzen The Pre-Conquest Personal Names of Domesday Book (1937) p. 67.

Professor Kristian Hald har venligst meddelt mig, at efter hans opfattelse viser det danske stednavnemateriale i England, at der ikke har været nogen monoftongerestendens paa den tid, da den store immigration fandt sted (ca. 875—925). De monoftongerede former, der forekommer, er enten betinget af lydudvikling i særlige stillinger eller skyldes anglo-normannisk skrivervskik; i sidste tilfælde erstattes de i yngre kilder, hvis ortografi viser bedre tilpasning til det nordisk-engelske lydssystem, med diftongbetegnelse (jf. hermed de svenske runeindskrifter ovf.).

Der synes saaledes at være en vis modsætning mellem Gørlev-stenen og stednavnene i Danelagen. Gørlev-stenen kan ikke dateres, men den hører til de ældste danske indskrifter, idet den har bevaret den gamle form af ansur-runen og R efter dental i armutr. Der behøver imidlertid ikke at være noget langt tidsrum mellem den og den lille Jelling-sten, som har þusi for ældre þausi, og der synes derfor ikke at være nogen grund til at betvivle, at risþi, stin er udtryk for monoftongering eller i hvert fald en tilnærmelse til monoftong (ogsaa niut over for niāut Nørre Næraa synes at være en yngre form, jf. ovf. p. 31). Om det kronologiske forhold mellem monoftongeringen $\ae i > \bar{e}$ og lydaabningen $\bar{e} > \bar{a}$ se ovf. p. 62 f. Antager man, at Gørlev-indskriften er fra tiden efter 900, og at diftongerne i Danelagen fæstnedes med den tidligste indvandring før 900, kan de to vidnesbyrd vel dog forenes. Jf. ogsaa Skautrup DSH I p. 98: »at en sprogform i udvikling, når den isoleres eller møder fremmede sprog, ikke blot kan standse i denne udvikling, men ogsaa kan gribe tilbage til det ældre trin, er kendt fra andre lignende situationer.«

Selv om de bornholmske indskrifter og runemønterne fra Lund ikke kan tages som gyldige vidnesbyrd om, at diftongerne kunde bevares i østdansk til efter 1050, er det dog ikke usandsynligt, at de har holdt sig længere i østdansk end i ømaal og jysk (jf. Wimmer DRM I, I p. LI, III p. 3 f., 187 f.); det vilde stemme med monoftongeringens forløb og udbredelsesretning, jf. Wessén Svensk språkhistoria (1941) § 10, Skautrup DSH I p. 128 f. Mere tvivlsomt er det, om dette forhold kommer til udtryk i runeindskrifterne, idet de skaanske indskrifter er fra tiden o. aar 1000 (i DR henføres de til Efter-Jelling gruppen), og næsten alle viser monoftongering. Kock Ljh II p. 235 f. antager dog, at indskrifter fra det sydøstlige Skaane viser, at diftonger der var bevaret o. aar 1000 — ligesom paa det overfor liggende Bornholm til o. 1050 og senere — medens indskrifter fra den vestlige del viser monoftongering. Hvor meget vægt man kan lægge herpaa, er imidlertid usikkert, idet de fleste af de paagældende indskrifter paa grundlag af karakteristiske runeformer af Erik Moltke DR sp. 933 f. antages at være udført af samme rister, Hunnestad-mesteren; det drejer sig om 280—81 Skårby 1—2, 282—83 Hunnestad 1—2, 287—88 Bjäresjö 1—2, i øvrigt findes stāin kun paa 291 Sövestad 2 og 343 Östra Herrestad.

Som kortet DR Atlas (p. 437) viser, findes disse indskrifter inden for et ret lille omraade (Ljunits og Herrestads herreder), men 289 Bjäresjö 3 har risþi, st(e)n, og hvis man ikke vil antage en meget skarp grænse imod vest, ligger ogsaa 270 Skivarp, 271 Tullstorp, 275 Solberga, 276 Örsjö, 277 Södra Villie, 278 Västra Nöbbelöv, 279 Sjörup inden for dette omraade (270—76 i Vemmenhögs hd., 277—79 i Ljunits hd. ligesom Hunnestad og Skårby), men de har risþi, stin; om nuværende dialektgrænser se Ingemar Ingers Studier över det sydvästskaanska dialektområdet (1939) p. 50, 280. Man maa da snarest antage, at stāin (ligesom aftir) er en karakteristisk form for Hunnestad-mesteren, og at indskrifterne ikke kan tages som udtryk for bevaret diftong.

Slutning.

Formaalet med denne undersøgelse har været at vise, at de danske runeindskrifteres vokalbeteegnelse er mere regelmæssig end almindelig antaget, hvilket giver dem en øget sproghistorisk betydning. Regelmæssigheden træder tydeligt frem i anvendelse af den stungne *i*-rune, som i periode 2 betegner *æ*, ikke *e*; kun *faa* og ikke helt sikre eksempler viser brugen for *e*, som bliver almindelig i periode 3. Derimod er ansur-runens anvendelse til betegnelse af omlydsvokalen *ø* i periode 3 kun at betragte som et tilløb og findes kun i et mindre antal indskrifter. Denne brug er ligesom brugen af *ʌ* som vokaltegn betinget af runenavnet, og muligvis findes den ligesom denne sporadisk i ældre indskrifter.

Størst interesse knytter sig til tegnforbindelserne *ai* og *au*, idet det kan vises, at de ligesom de enkelte runetegn anvendes efter et etymologisk princip og betegner dels diftonger, dels omlydsvokaler. Ved at anlægge dette synspunkt kan man naa til en klarere forstaaelse af digrafernes begrænsede anvendelse for lyd, som ikke havde et eget runetegn. Hvad *au* angaar, er der dog en del undtagelser, for nogles vedkommende maaske hun tilsyneladende. Men det maa understreges, at det drejer sig om ord, hvis lydforhold er omstridte, og det maa derfor være metodisk rigtigt at foretrække den forklaring, der stemmer med en af de to hovedanvendelser af *au* (f. eks. *niʌut*, *piʌuþ*). Ved den anvendte betragtning kommer man ud over den vanskelighed, der følger med at skulle bestemme forholdet mellem den enkelte indskrifts skrivemaade af et ord og dettes lydlige stade paa indskriftens tid. Om præteritum af *hoggwa* paa Læborg-stenens tid udtaltes *hiʌu* eller *hiō*, kan ikke afgøres, det sikre er, at skrivemaaden *hia u* svarer til det ældre trin.

Hvis man som hidtil vil opstille den regel, at »to sammenstillede Runer betegnede den Lyd, der laa mellem de to Lyd, de var Tegn for« (ovf. p. 6), kan man undgaa de forholdsvis mange undtagelser; man kan da registrere de forekommende anvendelser og komme til det resultat, at *au* »i det hele kan være udtryk for samtlige rundede vokaler med undtagelse af *u* og *y*« (ovf. p. 28), altsaa *ø*, *o* og *ø*; lydverdien *o* kan man finde i *hia u*, *niʌut*, *piʌuþ*, *þʌurui*; men undersøger man, hvorledes *o*-lyden betegnes, viser det sig, at medens *au* i de anførte ord veksler med *u* (*hu*, d. v. s. *hiu* 264 *Hyby* 1, *niut*, *þiʌuþ*, *þurui*), er der ingen tilsvarende vekslens i hyppige ord som *bruþur*, *muþur*, *kuþan*. Anvendelsen af *au* for *o* faar saaledes et tilfældigt præg, og man maa nøjes med at konstatere, at *au* veksler med *u* i nogle ord, ikke i andre.

Vil man bestemme, hvilken lydvardi de enkelte runetegn eller digraferne

har i en bestemt indskrift, nødsages man til at bestemme det kronologiske forhold mellem den enkelte indskrift og forskellige lydudviklinger. I indskrifter, der er yngre end monoftongeringen, maa man betragte *au* som digraf, betegnelse for *ø*; man finder da, at *ta uþr* veksler med *tu þr*, men at der ikke er en tilsvarende vekslen i *bru þr*. Det samme er tilfældet med digrafen *ai*; den betegner *æ* og *ē* (*raisþi*, *stain*), men den kan ikke anvendes i *uir*, oldn *verr*, glda. **wæer*, eller *filaka*, oldn. *fēlaga*, glda. *fǣlaga*.

Wessén opfatter *ai* og *ia* som kompromisformer mellem de to skrive-maader med *i* og med *a*, ligeledes *ia u* som kompromis mellem *ia* og *iu*. Denne forklaring kan ikke anvendes paa de danske former, idet *ai* er ældre en brugen af *i* for *æ*, og der ikke er vekslen mellem *ia* og *iu*.

Digraferne *ai* og *au* forekommer først o. 900 (*nairbis Tryggvælde*, *saulua Glavendrup*) og siger saaledes ikke noget afgørende om omlyds-processens forløb eller kronologi. Men brugen af *au* i former med bevaret *u* er af interesse, fordi den viser, at den yngre *u*-omlyd ogsaa har forekommet i østnordisk, og *au* i *biaurn* taler for, at brydningsdiftongen har været *iø*, opstaaet ved *u*-omlyd af *ia*, og denne antagelse bestyrkes af ældre former med *ia*.

Axel Kock har stillet sig skeptisk over for former i runeindskrifter, der staar i modstrid med hans omlyds- og brydningslære (se ovf. p. 20 note 3, 23 note 6). Naar det drejer sig om de yngre svenske indskrifter, maa det indrømmes, at deres ortografi er uregelmæssig og ofte fejlfuld, og størstedelen af dem forelæa ikke tilfredsstillende udgivet paa Kocks tid; men Kocks skepsis er ikke berettiget over for de danske indskrifter i Wimmers læsning, heller ikke over for Rök-indskriften. At en indskrift ikke er tolket i sin helhed, er heller ikke et tilstrækkeligt grundlag for at forkaste de enkelte former; de kan være grammatisk sikre, f. eks. *gestumR Stentofen*, og selv om en form ikke er sikkert tolket, kan den være sproghistorisk anvendelig, f. eks. *iaru Sparlösa*, *fiaru Rök*.

Fonologiens lære om forskellen mellem fonemer og varianter er af betydning for forstaaelsen af indskrifternes vekslen mellem *ą* og *a* foran bevaret nasal, og der er grund til at tage den i betragtning ved bedømmelsen af den vaklende betegnelse af omlyden foran bevaret *u*. Derimod synes den ikke at kunne yde noget bidrag til løsning af *i*-omlydens problemer.

København, april 1959.

INDSKRIFTREGISTER

- Danmark*
(herunder Skaane, Halland, Blekinge)
- Alsted 59.
Asferg 5.
Asmild 7, 30.
Avnslev 10.
Baldringe 37.
Bjerregrav (1) 3, 21.
Bjerregrav (2) 21.
Bjäsresjö (1) 20, 21, 69.
Bjäsresjö (2) 69.
Bjäsresjö (3) 59, 69.
Björketorp 17, 18, 19, 27, 39, 44, 45.
Bodilsker (5) 23.
Bække (2) 14.
Dagstorp 26.
Egaa 37.
Flemløse (1) 2, 10, 25, 50.
Flemløse (2) 2.
Fuglie (1) 21.
Glavendrup 3, 7, 11, 20, 21, 25, 27, 36, 46, 47, 48, 50, 51, 62, 71,
Glemminge 11, 20.
Grensten 60.
Gudum 35.
Gunderup (1) 8, 20, 47.
Gunderup (2) 46.
Gørlev 7, 20, 21, 30, 31, 38, 46, 63, 67, 69.
Gårdstånga (1) 59, 63.
Gårdstånga (2) 26.
Haddeby (1) 2, 52, 59, 60.
Haddeby (2) 5, 21, 32, 37, 41.
Haddeby (3) 52, 59.
- Haddeby (4) 5, 20, 37.
Helnæs 2, 25, 46.
Hobro (2) 5, 64.
Holm 46.
Holmby 26, 59.
Hunnestad (1) 20, 33, 37, 69.
Hunnestad (2) 69.
Hyby (1) 70.
Hällestad (1) 32, 37, 46, 61.
Hällestad (2) 5, 8, 46, 50.
Hörning 46.
Håstad 26.
Istaby 8, 19, 42.
Jelling (1) 2, 3, 69.
Jelling (2) 2, 3, 5, 7, 19, 20, 22, 28, 37, 38, 47, 61.
Karlevi 7, 10.
Klemensker (1) 54.
Klemensker (2) 54.
Klemensker (3) 54, 68.
Klemensker (4) 54, 55, 68.
Klemensker (5) 68.
Klemensker (6) 68.
Kragelund 9.
Kvibille 35, 55.
Lousgaard 45, 46.
Lund (2) 59.
Læborg 21, 32, 70.
Mejlby 3.
Nyker 54, 55.
Ny Larsker (2) 21, 23, 28, 46, 54, 55, 56, 68.
Nørre Næraa 5, 22, 30, 31, 38, 69.
Pjedsted 33.
- Randbøl 9, 14, 15.
Randers (1) 20.
Rønninge 46.
Sandby (2) 50.
Sandby (3) 50.
Simris (1) 30.
Simris (2) 59.
Sjelle 59, 60.
Sjørind 3, 11, 50.
Sjörup 5, 22, 26, 32, 69.
Skern (1) 20.
Skern (2) 20, 30, 46.
Skivarp 69.
Skivum 3, 7, 8, 15, 19, 20, 37.
Skovlænge 5, 21, 37, 46.
Skaane 8.
Skårby (1) 20, 26, 33, 60, 69.
Skårby (2) 69.
Slesvig 59, 60.
Solberga 8, 69.
Stenalt 21.
Stentoften 14, 15, 18, 19, 39, 40, 44, 45, 67, 71.
Stora Herrestad 20, 47, 61.
Stora Köpinge 5, 32.
Sturkö 64.
Sædinge 7, 19, 20, 25, 47.
Södra Villie 26, 47, 69.
Sölvesborg 45, 46.
Sonderby 28, 38.
Sonder Vinge (2) 37, 52, 59.
Sonder Vissing (1) 20, 64, 65.
Sonder Vissing (2) 47.
Sövestad (2) 69.

- Tillitse 52.
 Tirsted 5, 21, 30, 37, 61.
 Tjurkö 42.
 Torup M 5, 37.
 Torup T 50.
 Tryggevalde 3, 7, 11, 15,
 21, 37, 50, 71.
 Tullstorp 69.
 Taarnborg (1) 33.
 Ulbølle 35.
 Valleberga 21, 32, 33, 52,
 59, 60.
 Vapnö 35, 56.
 Vedelspang, se Haddeby
 2.
 Vester Marie (2) 23, 56.
 Vester Marie (3) 54.
 Vester Marie (5) 54, 56,
 68.
 Vordingborg 21.
 Västra Karaby 59.
 Västra Nöbbelöv 8, 69.
 Västra Strö (2) 26.
 Ørbæk 5, 29, 37.
 Ørja 10, 25.
 Ørsjö 8, 69.
 Øster Alling 30.
 Øster Larsker (2) 46, 54,
 68.
 Øster Løgum 7.
 Øster Marie (1) 46.
 Øster Marie (2) 54, 68.
 Øster Marie (3) 54.
 Øster Marie (4) 20.
 Östra Herrestad 26, 47,
 69.
 Östra Vemmenhög 8, 28.
 Aaker (1) 56, 68.
 Aaker (2) 53, 55.
 Aalum (4) 59.
 Aarhus (4) 52, 59.
 Aarhus (6) 59.
 Aars 62.
- Sverige*
- Berg (Sö 192) 47.
 Berga (U 947) 65.
 Berga (L 1002) 48.
- Bragnum (Vg 101) 64, 77.
 Bredsättra (U 537) 65.
 Broby (U 990) 56.
 Broby (U 992) 56.
 Burvik (U 590) 65.
 Börje (U 912) 56.
 Danmark (U 948) 65.
 Ekilla (U 644) 56.
 Fagerlöt (Sö 126) 30, 32.
 Farsta (Sö 290) 31.
 Fors (Sö 237) 20, 30.
 Frölunda (Sö 222) 65.
 Funbo (U 987) 57.
 Gerstaberg (Sö 347) 55.
 Gripsholm (Sö 179) 30.
 Grynsta (U 629) 56, 57.
 Grönsta (Sö 110) 31.
 Gursten 17.
 Hafdhem (Säve 154) 48.
 Hanunda (U 599) 56, 57.
 Harg (U 595) 35.
 Husby-Lyhundra (U 540)
 32.
 Håle (Vg 103) 64.
 Högby (Ög 83) 65.
 Jäder (Sö 98) 65.
 Järvsö 21.
 Karlberg (U 124) 65.
 Kolunda (Sö 115) 56.
 Kragsta (U 573) 65.
 Källbo (U 1042) 32.
 Kälvesten (Ög 8) 40, 41.
 Köping (Öl 46) 35.
 Lohärad (U 567) 65.
 Lundby (Ög 219) 65.
 Långarnö (U 735) 30.
 Mällösa (U 245) 23.
 Odensala (U 440) 35.
 Oklunda 17, 32, 41.
 Ortala (U 593) 65.
 Per Jonsgården (Vg 128)
 32.
 Råby (U 661) 56.
 Rö 12.
 Rök (Ög 136) 2, 3, 10, 17,
 21, 26, 29, 40, 41, 42,
 48, 61, 62, 63, 71.
 Sal (Vg 104) 64, 77.
- Sanda (Sö 266) 20, 30.
 Sigtuna (U 394) 23.
 Sisslagården (Lärkega-
 pet) (Vg 113) 64.
 Skillsta (U 887) 23.
 Skråmsta (U 457) 57.
 Sparlösa (Vg 119) 10, 17,
 25, 26, 32, 42, 45, 71.
 Stockby (U 32) 65.
 Stommen (Vg 33) 64.
 Stora Ek (Vg 4) 20.
 Stora Åby (Ög 142) 56.
 Sundby (U 34) 57.
 Säby (U 951) 32.
 Särestad (Vg 105) 77.
 Söderby (U 954) 65.
 Tierp (U 1143) 23.
 Torp (Sö 229) 20.
 Tumbo (Sö 82) 65.
 Turinge (Sö 338) 48.
 Töfta Börjesgården (Vg
 114) 64, 77.
 Uppsala (U 942) 20.
 Vadstena (Ög 179) 65.
 Varpsund (U 654) 56.
 Vik (U 864) 23.
 Visteby (U 1007) 32.
 Vittulsberg (U 977) 23.
 Väddesta (U 93) 65.
 Västeråker (U 847) 20.
 Åker (Sö 382) 55.
 Ås (Vg 112) 64.
 Älby (Sö 256) 20.
 Ängby (U 60) 65.
 Örby (U 492) 57.
 Örminge (Ög 23) 32.
 Ösby (Ög 170) 65, 77.
- Norge*
- (herunder Færoerne og
 Man)
- By 12, 36.
 Eggjum 3, 4, 9, 15, 27,
 40 f., 42, 43 f., 45, 46,
 62.
 Granevoll 55.
 Kirk Andreas II 21.

Kirk Ballaugh 58.
Kirk Braddan II 58.
Kirk Braddan III 21.

Kirk Marown 21.
Kirk Michael III 58.
Kirkebø 36.

Setre 44.
Strand 45.
Veblungsnæs 12.

ORDREGISTER¹

- aft 10, 21, 27, 37.
aftir 3, 8, 10, 11, 15, 69.
aftir 65.
aift 7, 15.
aiftir 3, 8, 15, 59.
ailti 7, 8.
airu 8.
aisi 8, 9.
arrukr 65.
alfuin 24.
alkopar 54.
altum 25.
ant 23.
anum 26.
aok 52.
arfr 65.
arinbiaurk 21.
armutr 69.
asbion 57.
askutr 54.
apalmiki 59.
auft 21, 35 f., 39, 53.
auftir 21, 35 f., 39, 53.
augutr 19.
auk 29, 53, 54, 55.
auka 20.
aulakr 54.
aulfun 20, 24, 25.
aursi 21.
aur 30.
austain 19.
aup- 53.
aupbiarn, aupbiarnar 54.
aupbiorn 57.
aft 5, 21, 37.
aftir 5, 21, 37, 57.
aintils 10.
an 57.
ant 23, 55, 56.
anta 56.
antini 56.
anunt 56.
anut 57.
anutar 56.
arniutr 56.
asu 25.
at 56.
ata 56.
auk 5, 32, 37.
aulaibr 58.
aupbian 32.
aupmunt 32.
baistr 7, 15.
baluks 26.
bariutip 18.
barutr 17, 18.
batri 15.
baurpur 31.
bausa 21, 28 f., 33, 54, 55.
betr 59.
biarki 46, 47.
-biarn 20.
biaurn, -biaurn 20, 57, 71.
biorn, -biorn 21, 57.
bitr 59.
-biurn 57.
bonta 54, 55.
borkeR 23.
bort 23.
briuti 30.
bropir, bropor, bropur 54.
brupr 37, 54, 71.
brupur 30, 54, 55, 56, 57, 70.
brypra 54, 55.
busa 28.
busir 29.
-duds 67.
efti 64.
eftir 3, 8, 59.
eimotr 54, 68.
eirilar 12.
enklanti 59.
erik 3, 59, 60.
eskil 59.
epi 59, 60.
faapi 2.
fatlapr 41.
fapi 2.
fapur 26, 53, 54.
fauru 30.
faur 31.
faupur 20, 24, 25, 55.
felaga 59.
felah 18, 39.
felaka 59, 63.
fiakura 21, 41 f.
fiakurum 21, 41 f.
fial 48.
fiaru 42, 71.
fiarum 42.
filaga 59.
filaga 5.
filaka 59, 71.
firlaka 64.
flaistr 10.
flau 32.
flu 32.
for 23.
fopur 54, 55, 56, 57.
fopurfopur 56.
fraystain 59, 60.

¹ Runen ƒ med lydverdien nasaleret og unasaleret *a* er gengivet *ā* og sat efter *a*; med lydverdien *o* og *q* er den gengivet *o*. Runen ʀ som vokaltegn er gengivet *R* og sat efter *i*.

- fraþa 5.
 frebiurn 59.
 frialsi 46.
 friti 64.
 frokn, froknar 55.
 frubiorn (eller fry-) 53,
 55.
 fruþar 37.
 fuilhr 65.
 furu 30.
 futir 37.
 fuþur 21, 35.
 garþi 33.
 gestumr 9, 14, 15, 17 f.,
 40, 71.
 giarþe 33.
 grra 65.
 haerama- 43.
 haeramalaustr 19.
 haeru- 42, 43.
 haeruwulafir 19.
 hahurþr 65.
 haidera 19.
 haidr 18, 19.
 hairulfr 7, 8.
 haiþabu 3, 59.
 haiþuiarþan 47, 48, 51.
 hakun 26.
 hans 35.
 haraltr 38.
 hari- 18.
 hars 62.
 harsi 62.
 harþa 5.
 haruþs 26.
 -haufþi 57.
 hauk 19.
 haulau 21.
 hans 35, 56.
 heder 19.
 heldar 42.
 heramalasar 19.
 hiar 46, 49.
 hiau 21, 32, 33, 70.
 hider 18, 19.
 hiltu 48.
 himþaki 52.
 himþiga, himþigi 59.
 hiok 23.
 hirsi 62.
 hiþabu 59.
 hiu (hu) 70.
 hribna 14.
 hrnuþ 56.
 huariae, huarir 10.
 hulmstain 55.
 iaft 46, 47.
 ian 46, 47, 49, 50 f., 53,
 59.
 iaru 42, 71.
 iar 46, 49, 51, 52, 59.
 ias 15, 46, 47, 49, 50 f.,
 53, 59.
 iatun 42.
 iaurun 20, 30.
 iaþ 46, 59.
 iaþi 5.
 iftir 3, 8, 11, 15, 77.
 iftrr 65.
 in 50, 51.
 ioker 23.
 irfrkr 65.
 ir 50.
 is 15, 50, 51, 59.
 isbiorn 53.
 iþa 51.
 iuþingar 29.
 rfti 64, 65.
 rftir 64.
 rftir 64, 65, 77.
 rkrkriþnr 65.
 rs 65.
 rskil 65.
 ruir 65, 77.
 karþi 33.
 karur 26, 40.
 kaurua 20, 21, 25, 33, 37.
 kauruan 20, 25.
 kiaurþu 21, 32 f.
 kirrþu 65.
 kirua 59.
 kitulbiurn 23.
 krrua 64.
 klamulan 3.
 kobusuain 54 f., 56.
 kop 23.
 kopr 54, 56.
 krukr 56.
 kuask 52.
 kuaul 19, 26.
 kunu 56.
 kunukr 38.
 kuþan 30, 54, 55, 70.
 kuþaa 5.
 lagi 9.
 laikfrup 37.
 -lasar 18, 67.
 lat 61.
 let 59.
 liat 48.
 liet 48.
 liki 9, 14, 15.
 lit 59.
 liubu 29.
 lrt 64, 65.
 lrtu 65.
 maistar 10.
 makin- 10.
 makur 17, 25, 42.
 man 3.
 marika 10, 63.
 maþ 52.
 manr 9, 15, 40.
 manum 25.
 mest 59.
 miarki 47.
 mikial 46.
 miþ 59.
 miuka 30.
 moþor 35.
 moþur 54.
 muar 7.
 mukmini 2, 10.
 muþrkin 37.
 muþur 30, 70.
 nabnum 26.
 nairbis 7, 8, 9, 15, 71.
 nakda 9, 27, 40 f.
 naþu 25, 32.
 niþu 5, 22, 29, 30, 31 f.,
 33, 37, 38, 69, 70.
 niut 30, 31, 38, 69, 70.
 nuruiak 47, 48, 51.
 nuruna 37.

- ok 54.
 ont 23, 54, 55.
 ot 23.
 raisa 68.
 raist 7.
 raisti 29, 55, 68.
 raispi 7, 71.
 raip 10.
 rAkinu- 10.
 ranbarn 65.
 raupumskialta 46.
 rāsa 57.
 rāpi 23.
 rāpū 32.
 reisa 68.
 reistu 68.
 resa 59.
 rhuulfr 2.
 risa 59.
 rist 68.
 risti 68.
 rispi 3, 31, 59, 63, 64, 65,
 67, 69.
 rispu 59.
 rit 63.
 rita 51.
 ronu 39.
 runar 39.
 runar 56.
 ruulfr 2.
 sairawidar 12.
 sakir 17, 32, 41.
 saklausan 54.
 sam 52.
 sar 61.
 sati 33.
 satu 25.
 saul 35, 56.
 saulua 20, 25, 27, 71.
 sautu 20, 23, 24, 25, 33.
 sār 5, 61, 63.
 -sba 27, 39.
 sbaur 20.
 sial 34, 35.
 sialu 34, 46, 54.
 siaul 21, 33 f.
 sigrifr 59.
 sikmut 54.
 siktriku 40.
 siol 33, 35, 54.
 siolu 34, 53, 54.
 sitir 17, 41.
 siþ 59.
 siul, siulu 35.
 srkuastr 65.
 srti 64.
 skibarr 64.
 skogi 54, 56.
 sol 35, 55.
 stain 7, 29, 55, 59, 64, 69,
 71.
 stata 5.
 stan 57.
 staþr 10.
 stein 68.
 sten 59, 68, 69.
 stikur 41.
 stin 3, 31, 59, 63, 64, 65,
 67, 68, 69.
 stina 59.
 stina 59.
 strþinkr 65.
 strantu 25.
 stuþan 37.
 suain 29, 55.
 suarthofpi 57.
 suþpiaupu 5, 21, 29, 30,
 61, 63,
 suek 68.
 suen 59, 60.
 sueni 68.
 suenkir 68.
 suin 59, 60, 64, 65, 68.
 suina 59.
 suins 3, 59.
 suiþiaupu 30.
 sunu 40, 42, 45.
 sunur 17.
 taiþir 10.
 tanmarkar 3.
 tanmaurk 3, 19, 26, 38.
 tauþr 3, 19, 71.
 taþmarku 3, 19.
 tiauku 20.
 tofi 54.
 tosta 54.
 trau 30.
 trauh 30, 32.
 trāki 10.
 tregr 59.
 trek 59.
 trekjar 59.
 trik 59, 77.
 triks 59.
 trrk 64, 77.
 truknaþu 25.
 trutin 54, 55.
 tuegia 59.
 tuþr 71.
 þAiar 8.
 þaikn 8, 47.
 þainsi 8.
 þaisi 7, 8.
 þansi 3.
 þar 60.
 þara 60.
 þaum 20, 21.
 þaurihþ 28, 38.
 þaurir 20, 30.
 þaur 23.
 þausi 2, 7, 19, 69.
 þansi 3.
 þau 32.
 þaurui 5, 22, 28, 37 f.,
 39, 70.
 þeir 68.
 þeir 68.
 þensa 59.
 þensi 59.
 þer 59, 60.
 þera 59, 60.
 þesi 59.
 þiakn 46, 47, 51.
 þiakna 47.
 þiauburk 29.
 þiaurikr 29.
 þiaup- 33, 70.
 þiaupui 21, 29, 31.
 þiaupuir 21, 29.
 þikn 47, 64.
 þim 20.
 þina 23, 56, 57.
 þir 59.
 þisi 59.

þise 59, 63, 64.	ual 63.	urþbian 65.
þiuþ- 70.	uamuþ 61.	upt 36.
þiuþulfs 30.	uar 3, 11, 51, 61.	urasuti 3.
þrir 65.	uarþi 11, 51, 61.	urostu 54, 55, 56.
þrkn 64, 77.	uaru 26.	uruku 37.
þrnsi 64, 77.	ubsalum 26.	ur 30.
þrnsr 77.	ubt 36.	usbiarnar 46.
þru 65.	uel 59.	usbiaurn 20.
þora 57.	uestr 59.	usur 21, 35.
þorkirsl 65.	uft 35 f.	ut 36.
þorlak 56.	ufter 59, 63.	uþarabasba 39.
þorþ 23.	uftir 35, 36.	uþinkaur 19, 20.
þroti 56.	uia 48.	-wolafr 18.
þum 20.	uialips 62.	ystin 59.
þuoti 56.	uiar 47, 48, 51, 52.	æftir 35.
þurbiaurn 21.	uiauari 62.	æsæ 9.
þurfastr 56.	uir 3, 11, 71.	
þurfastr 56.	uirþi 11.	
þurgutr 56.	uituaki 63.	
þurkisl 55.	urhralm 65.	
þurlak 54.	urhtafr 65.	
þurui 37, 70.	urha 65.	
þusi 2, 7, 69.	urstr 65.	
uabn 22.	urþa 65.	

Runenavne

eah 66.
eolh, **elgr* 65.
oss 32, 53, 57 f.
yr, *ir*, **er* 65 f.

Korrekturnote til s. 64 f.

I Västergötlands runinskrifter hft. 3 (1958) forekommer nogle nylæsninger: Vg 104 þrnsr *þænsi* (T 86 þrnsi), Vg 105 rftir *æftir* (T 43 Särestad iftir), Vg 114 trik *dræng* (T 38 trrk); endvidere har Vg 101 (T 41) þrkn *þegn*. Nylæsningen þrnsr giver det eneste eksempel paa brugen som i-rune i Västergötland. I ruir Ög 170 kan r være en i-rune med lydverdien *y*, svarende til brugen af den almindelige i-rune; i de fra Uppland anførte eksempler med usikker lydverdi kan r være i-rune.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning	1—6
1. Digrafer	6—53
ai	7—15
Excurs 1: Penzls omlydsteori	15—17
Excurs 2: gestumr	17—18
Excurs 3: Senurnordisk Ae (Ai)	19
au	19—39
Excurs 4: Senurnordisk -sba, naKda	39—41
Excurs 5: u-brydning og synkope	41—43
Excurs 6: Dateringen af Eggjum m.m.	43—46
ia	46—53
2. ansur-runen	53—58
3. Stungen i-rune (e)	58—64
Excurs 7: Runen A som vokaltegn	64—66
Excurs 8: Monoftongering	67—69
Slutning	70—71

M. STEBLIN-KAMENSKIJ

Den islandske klusilforskyvning i fonologisk fremstilling.

En sammenlikning av de gammelislandske og de moderne islandske klusiler viser at klusilenes endring ned gjennom tidene innenfor islandsk etter sitt vesen var fonologisk mer enn fonetisk.¹ Den mest gjennomgripende endring av de islandske klusiler besto nemlig i at aspirasjonen ble distinktiv i stedet for stemtheten. I moderne islandsk er fonemene |ptk| og |bdg| henholdsvis aspirerte og uaspirerte klusiler, mens de i gammelislandsk var henholdsvis ustemte og stemte klusiler. Det fonologiske innhold av de gammelislandske klusiler fremgår ikke bare av deres opprinnelse og motsvarende lyd i andre germanske språk, men også av det følgende: i alle stillinger hvor motsetningen mellom |ptk| og |bdg| i gammelislandsk er opphevet (det vil vi nesten overalt i inn- og utlyd), finner vi bare |ptk|, men ikke |bdg|. Grunnen må selvfølgelig være at stemtheten var den distinktive faktor for disse fonemene: hvor motsetningen mellom stemte og ustemte klusiler var opphevet, var selve den distinktive faktoren (stemtheten, altså) overflødig. Rigtignok hadde assimilasjonen $nt > tt$, $nk > kk$, $mp > pp$ til

¹ En fonologisk behandling av nyislandske klusiler finnes bare i K. Malone, *The phonemes of Modern Icelandic*, *Studies in Honor of A. M. Sturtevant*, Lawrence, 1952, s. 5—21, og E. Haugen, *On the consonant pattern of Modern Icelandic*, *Acta Linguistica*, II, fasc. 2, 1941, s. 98—107 og *The phonemics of Modern Icelandic*, *Language*, 34 (1958), s. 55—88; Rent fonetiske beskrivelser av nyislandske klusiler foreligger i Árni Bödvarsson, *Hljóðfræði*, Reykjavík, 1953; Björn Guðfinnsson, *Mállýzkur*, Reykjavík, 1946 og *Breytingar í framburði og stafsetningu*, Reykjavík, 1947; Stefán Einarsson, *Icelandic*, Baltimore, 1945; B. Kress, *Die Laute des modernen Isländischen*, Leipzig, 1937; Sveinbjörn Sveinbjörnsson, *Icelandic phonetics*, *Acta Jutlandica*, V, Supplementum, Aarhus, 1933; Stefán Einarsson, *Beiträge zur Phonetik der isländischen Sprache*, Oslo, 1927; Jón Ófeigsson, *Træk af moderne islandsk Lydlære* (i *Blöndals Íslenzk-dönsk orðabók*, Reykjavík, 1920—1924). Tidligere fremstillinger av nyislandsk fonetikk er her ikke angitt.

følge at bare |bdg| ble mulig etter nasaler (d. v. s. forekom nå i nøytralisasjonsstilling). Men det er betegnende at denne nøytralisering snart ble opphevet på ny: sammenlikn gammelislandske former *blint*, *rankt* intetkjønn av *blindr*, *rangr* o. s. v.

Sett fra et rent fonetisk synspunkt besto forandringen av de islandske klusiler bare i at uaspirerte klusiler ble mer eller mindre stemmeløse, mens aspirerte klusiler ikke undergikk noen forandring: etter all sannsynlighet hadde |ptk| vært aspirerte i fremlyd allerede i gammelislandsk.¹

Andre klusilendringer gjaldt bare noen deler av Island.

Slik ble i Sør- og Vest-Island nøytraliseringen av motsvarende representanter for de to klusilserier fastholdt overalt i innlyd og innført etter en nasal (sml. *henta* |'hɛnda| og *henda* |'henda|, hvor ŋ og n er blitt forskjellige fonemer, mens klusilene har falt sammen i ett fonem, selv om det fonetisk sett er fortis i *henta* og lenis i *henda*). På den annen side, i en rekke stillinger og især etter en vokal ble ustemte klusiler svekket, det vil si, uaspirerte ustemte fortes ble i disse stillinger til uaspirerte ustemte lenes (til eksempel i *slapa* |'sla:ba|, *gata* |'ga:da|, *vaka* |va:ga| osv.). Som kjent er klusilsvekkelsen gjennomført flere steder i Norden: over hele Danmark, i noen målføre i sørvest og sør i Norge (Rogaland, Vest og Aust Agder), i Sør-Sverige (Skåne, Vest-Blekinge, Halland og Båhuslän), på Orknøyene, Shetland, Sør-Færøyene og sporadisk i svenske målføre i Estland.² Den spores i nord-frisisk.³ Allikevel, siden disse språkområder aldri har vært et sammenhengende hele, har vi grunn til å tro at klusilsvekkelsen i disse områder har utviklet seg ut fra sams tendenser og uten indre sammenheng.

Til forskjell herfra ble i Nord- og Øst-Island motsetningen mellom motsvarende representanter for de to klusilserier fastholdt etter en nasal (sml. *henta* |'henta| og *henda* |'henda|) og innført etter en vokal (sml. *slapa* |'sla:pa| og *slabba* |'slab:a|, hvor den distinktive faktoren i klusiler er aspirasjonen, ikke lengden, siden korte og lange uaspirerte klusiler er i komplementær distribusjon).

¹ Se især H. Abrahams, *Les tendances évolutives des occlusives germaniques*, Aarhus, 1949, s. 44—58, C. J. S. Marstrander, *Okklusiver og substrater*, NTS, V, 1932, s. 258—314, Hj. Lindroth, *Några anmärkingar om tenues i urgermanska*, Festskrift til Hj. Falk, Oslo, 1927, s. 227—244.

² Se P. Skautrup, *Det danske sprogs historie*, I, Kbh. 1944, s. 229; D. A. Seip, *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, Oslo, 1955, s. 237 og 337; M. Hægstad, *Vestnorske målføre fyre 1350*, II, I, Kristiania, 1915, s. 57—58 og 116, II, 2, 2, Kristiania, 1919, s. 117; J. Brøndum-Nielsen, *Dialekter og dialektforskning*, Kbh., 1927, s. 76—77.

³ E. W. Selmer, *Die nordfriesische Tenuiserweichung*, Festschrift Siebs, 1933.

På den anden side, etter en nasal og etter en vokal ble ustemte klusiler «forsterket», det vil si, uaspirerte ustemte klusiler ble i disse stillinger til aspirerte (for eksempel i *slapa* [ˈsla:pa| osv.).

Likesom andre germanske klusilforskyvninger var disse endringer felles for alle klusilene, men til forskjell fra andre germanske klusilforskyvninger fremgår den islandske klusilforskyvning av en sammenlikning av nutidsspråket med det gamle skriftspråket, ikke av en sammenlikning av det gamle skriftspråket med det hypotetiske urspråket. Årsaker som var virksomme ved denne klusilforskyvning, er derfor lettere å undersøke enn ved andre germanske klusilforskyvninger.

Det er innlysende at aspirasjonen i klusiler kunne bli distinktiv fordi ustemte klusiler alt i gammelislandsk hadde vært aspirerte i fremlyd, det vil si i stillingen hvor de oftest kontrasterte med uaspirerte stemte klusiler. Sannsynligvis hadde de vært aspirerte allerede i urnordisk og til og med i urgermansk. Til tross for det ble aspirasjonen fremdeles ikke-distinktiv i andre germanske språk (norsk, svensk, engelsk, nederlandsk og nederlandsk). Men det er betegnende at i disse språkene nåtildags kontrasterer ustemte og stemte klusiler ikke bare i fremlyd, men også i inn- og utlyd, det vil si i stillinger hvor ustemte klusiler er likeså uaspirerte som stemte klusiler. Man kan derfor trygt si at ingen av disse språkene nå har forutsetninger for at aspirasjonen skal bli distinktiv i klusilene.

Men innenfor islandsk fans det formodentlig ikke bare disse, men også andre forutsetninger for aspirasjonen til å bli distinktiv i klusilene. Noen av disse forutsetninger kunne man finne i tendenser som var virksomme i det systemet som utgjordes av klusiler og homorgane spiranter. Innenfor islandsk har det alltid bestått en nær sammenheng mellom klusiler og homorgane spiranter. Denne sammenheng finner uttrykk til og med i den islandske skriftlige tradisjon. Bokstavene *g* og *p* kan gjengi både en klusil og en spirant, og det samme gjorde for ikke lenge siden bokstaven *d*.

I urnordisk synes stemte klusiler og stemte spiranter å ha vært allofoner av fonemene |bdg|, mens ustemte klusiler |ptk| og ustemte spiranter |fpx| visstnok var særskilte fonemer. Senere spaltet fonemene |bdg| seg i stemte klusiler og stemte spiranter, og disse stemte spiranter falt sammen med motsvarende ustemte spiranter. Dette hadde til følge at ustemte spiranter etter stemte lyd ble stemte, med andre ord at stemtheten i spirantene ble ikke-distinktiv. Senere ble den ikke-distinktiv også i klusilene, siden aspirasjonen i klusilene ble distinktiv.

Således, hvis man ser bort fra noen mindre avvik (især når det gjelder labialene, hvor sonanten |w| grep inn, og velarene, hvor den ustemte

spiranten tidlig gikk over til [h], utviklet hele systemet dannet av klusiler og homorgane spiranter seg i samme retning:

Ur nordisk	Gammelislandsk	Moderne islandsk
ustemte klusiler	ustemte klusiler	<i>aspirerte klusiler</i>
stemte (klusiler og spiranter)	stemte klusiler	<i>uaspirerte klusiler</i>
ustemte spiranter	<i>spiranter</i>	<i>spiranter</i>

Seriene nøytrale med hensyn til stemtheten er kursivert i tabellen.

Denne utvikling hadde sannsynligvis mye å si for den islandske klusilforskyvning.

Hva klusilsvekkelsen angår, har man forsøkt å forklare den som et utslag av forskyvningen i stavelsesaksentuering.¹ Allikevel er det lett å avvise denne forklaringen ved å peke på Island, hvor stavelsesaksentueringen ikke ble forskjøvet, så vidt vi vet.

Når man betrakter klusilsvekkelsen fra et fonologisk synspunkt, blir man straks oppmerksom på at klusiler ble svekket bare hvor motsetningen mellom motsvarende representanter for de to klusilserier hadde vært opphevet, d. v. s. i nøytralisasjonsstillingen (nemlig etter en vokal, etter [s] i fremlyd, osv.). Det er naturlig at så lenge stemtheten er distinktiv, i stillinger hvor motsetningen mellom stemte og ustemte klusiler er opphevet, finner man bare ustemte klusiler. Men det er likeså naturlig at, når aspirasjonen blir distinktiv istedenfor stemtheten, man i disse stillinger finner uaspirerte klusiler. Klusilsvekkelsen er nettopp forvandlingen av de fonologisk ustemte til de fonologisk uaspirerte i nøytralisasjonsstillingen. Saken er at de fonologisk ustemte visstnok var fortes, mens de fonologisk uaspirerte er lenes. Derfor, når ustemte klusiler forvandles til uaspirerte, forvandles de på samme tid fra fortes til lenes, det vil si svekkes.

Således er klusilsvekkelsen et utslag av at aspirasjonen i klusilene blir til den distinktive faktor istedenfor stemtheten. Man kan derfor formode at overalt hvor klusilsvekkelsen fant sted, var aspirasjonen blitt distinktiv isteden for stemtheten, d. v. s. var aspirasjonen blitt fonemisert. Allikevel, siden bokstavene p, t, k kunne gjengi så vel ustemte som aspirerte fonemer, mens bokstavene b, d, g kunne gjengi så vel stemte som uaspirerte fonemer, kommer i regelen denne endring i distinktive

¹ P. Skautrup, *Det danske sprogs historie*, I, Kbh., 1944, s. 228; D. A. Seip, *Om overgangen p, t, k > b, d, g i dansk og Verners lov*, *Studier i norsk språkhistorie*, Oslo, 1934; A. B. Larsen, *Om bløte og haarde konsonanter i norsk*, *Sproglige og historiske avhandlinger* viede S. Bugges minde, 1908.

faktorer ikke til uttrykk i skriften. Man taler derfor sedvanlig om klusilsvekkelsen, ikke om aspirasjonsfonemisering, skjønt den siste var den viktigere overgang, mens den første bare var dens fonetiske følge.

I denne forbindelse kan det pekes på at den sinnrike forklaring av de germanske lydforskyvninger som har vært fremsatt av J. Kuryłowicz,¹ synes å stille tingene på hodet. Kuryłowicz har visstnok rett når han sier at lydforskyvningen består i at den «markerte» serie (d. v. s. de stemte eller de aspirerte) blir til den «ikke-markerte» (d. v. s. de ustemte eller de uaspirerte) eller omvendt. Men han tar utslaget av denne omveltningen for dens årsak, når han sier at aspirasjonen blir til den distinktive faktor fordi den «ikke-markerte» serie (d. v. s. de ustemte) i nøytralisasjonsstillingen blir identifisert med den «markerte» serie (d. v. s. de aspirerte) eller at den «markerte» serie blir til den «ikke-markerte» (eller omvendt) fordi dens anvendelse blir utvidet (eller innskrenket). Det er åpenbart at det stikk motsatte er tilfelle: ustemte klusiler blir i nøytralisasjonsstillingen til uaspirerte fordi aspirasjonen er blitt til den distinktive faktoren, eller, med andre ord, anvendelsen av en klusilserie blir utvidet (eller innskrenket) fordi den «markerte» serie blir til den «ikke-markerte» eller den «ikke-markerte» til den «markerte».

Skjønt aspirasjonsfonemisering må formodes overalt hvor klusilsvekkelsen har inntrådt, fører aspirasjonsfonemiseringen ikke alltid til klusilsvekkelsen. Den kan nemlig føre til «klusilforsterkningen». Det sier seg selv at klusilsvekkelsen kunne inntre bare hvis motsetningen mellom fonemene |ptk| og |bdg| i pågjeldende stilling fremdeles var opphevet. Derimot, hvis motsetningen mellom pågjeldende fonemer i denne stillingen ikke lenger er opphevet, blir ustemte klusiler forvandlet til aspirerte, det vil si, de blir «forsterket» istedenfor å bli svekket, og det hender virkelig i Øst- og Nord-Island (for eksempel i *tapa* |'ta:pa|, *gata* |'ga:ta|, *vaka* |'va:ka| o. s. v.). Tendenser som fonetisk sett synes å peke i den stikk motsatte retning finner således den samme fonologiske forklaringen.

Man ser således at fonetiske og fonologiske faktorer griper inn i hverandre, og det er nettopp deres samspill som gir grunnlag for en klusilforskyvning.

¹ J. Kuryłowicz, *Le sens des mutations consonantiques*, *Lingua*, 1947, I, s. 77; se også Biuletyń polskiego towarzystwa językoznawczego, 1958, s. 203.

VILHELM KIIL

Hliðskjalf og seidhjallr.

Hliðskjalf nemnes i innleidingsprosaen både til *Grímnismál* og til *Skírnismál*. I den første heiter det: *Óðinn ok Frigg sátu í Hliðskjölfu ok sá of heima alla. Óðinn mælti: «Sér þú Agnar fóstura þinn, hvar hann elr börn við gýgi í hellinum?»* — I *Skírnismál*-prosaen fortelles det at *Freyr sonr Njarðar hafði ein dag setsk í Hliðskjalf ok sá of heima alla; hann sá í jötunheima ok sá þar mey fagra, þá er hon gekk frá skála fœdur síns til skemmu; þar af fekk hann hugsóttir miklar.*

Det er tydelig at *Hliðskjalf* her ikke bare er tenkt som en høgt liggende observasjonsstad, men som en plass der en får magisk innblikk i de dulde verdener, i jotunheimene. Hit til *Gymis garða* kommer ellers bare den som er *feigr* eller *framgenginn*, slik vi hører det av *Skírnismál* 12.

Odin kalles *Hliðskjalftar harri* i ei *lausavísa* av *Hallfrœðr vandráðaskáld*:

Fyrr vas hitt, es harra
Hliðskjalftar gatk sjalfan,
skipt es á gumna giptu,
gedskjótan vel blóta.

I prosa lyder dette: *Hitt vas fyrr, es gatk vel blóta sjalfan gedskjótan harra Hliðskjalftar; skipt es á giptu gumna.* — «Det var før, at jeg vel kunne dyrke sjølve den hugrappe *Hliðskjalf*-fyrsten; mannsens lykke er omskiftelig.» — Når Odin her kalles *gedskjótr*, sikter vel dette helst til den magiske evna á «*fara í ham*» som er typisk for Odin. En kan minne om namnene på Odins sendebud, ramnene *Huginn* og *Muninn* som egentlig hører til Odins *ham-fœng*.

Også i en versestomp som tillegges en islending *Þórólfr skáld* er Odin karakterisert ved si *Hliðskjalf*:

Sagði hitt es hugði
Hliðskjalftar gramr sjölfum
hlífar-styggs þars hoggnir
Háreks líðar váru.

— *Hliðskjalfar gramr sagði sjölfum hitt, es hugði, þars líðar hliðar-styggs Háreks váru höggvir.* «*Hliðskjalf*-fyrsten (d.e. Odin) sa dem sjøl det han visste, der hvor følgesmennene til den Hårek ble drept som hadde avsky for skjold.» Vi skal merke oss at også her er det tale om Odin som den vitende, den som *hygg*r, altså atter en kombinasjon av *Hliðskjalf*- og *hugr*-forestillinger.

På denne måten ledes vi inn på den tanken at *Hliðskjalf* er et navn på ei særlig kultisk innretning som har vært nær knytt til Odin, og det ligger da nær å tenke på Odins samband med *seiðr*, den magiske kunsten som må ha vært et av grunndragene i Odinskulten. I *Ynglinga saga* forteller Snorre: *Ódinn kunni þá íþrótt, er mestr máttur fylgði, ok framði sjalfr, er seiðr heitir, en af því mátti hann vita orlog manna ok órdna hluti, svá ok at gera mǫnnum bana eða óhamingju eða vanheilendi, svá ok at taka frá mǫnnum vit eða afl ok gefa óðrum. En þessi fjölkyngi, er framíð er, fylgir svá mikil ergi, at eigi þótti karlmǫnnum skammlaust við at fara, ok var gyðjunum kend sú íþrótt.*

I *Lokasenna* 24 skjeller Loke Odin ut for denne form for *ergi*:

Enn þik síða kudu
 Sámseyju í
 ok draptu á vett sem vǫlur;
 vitka líki
 fórtu verþjóð yfir,
 ok hugðak þat args aðal.

Det ligger i denne sammenhengen nær å tenke seg at *Hliðskjalf* opprinnelig er et appellativ og at det er ei nemning for det redskapet som de gamle norrøne kjeldene kaller en *seidhjallr*, som skildres som et høgt stillas på fire stolper og tjente som opphaldsstad for en *seiðmaðr* eller ei *seiðkona* (*vǫlva*) under utøvinga av denne magiske kunsten, jfr. t.d. skildringa i *Gǫngu-Hrólf's saga*: *sjá þar* (d.e. *í húsínu*) *hjall háan, ok undir fjóra stólpa. Mǫndull fór inn undir hjallin — seiðmǫnnum brá svá við, at þeir brutu ojan seiðhjallinn,* — (om kjeldene ellers se Dag Strömbäck, *Sejd*, s. 110 f.).

Framleden i *hliðskjalf* er identisk med gno. *hlið*, *n* «åpning, port» og seidhjellen må derfor ha vært kjennemerka med ei eller fleire portåpninger. Når seidhjellen stod på fire stolper kunne det høve godt at det er åpningene mellom dem det siktes til med *hlið*. Ellers er jo dør-symbollet det vanlige symbol for inngangen til dødsriket både hos antikkens folk, hos de gamle egyptere og hos de gamle forasiatiske

kulturfolkene. Det heiter også i *Grógaldr* om sønnen som kaller på sin døde mor:

Vaki þú, Gróa! vaki þú góð kona,
vek er þik dauðra dura,
ef þú þat mant
at þú þinn mög bæðir
til kumbldysjar koma.

At en *seidhjallr* virkelig har vært et slikt «port-stillas», ei *hlidskjalf*, er også vitnefast ved Ibn Faðlan's skildring av ei slik spådomsinnretning som var i bruk ved en høvdingebegravelse hos de svenske kjøpmenn, *rus*, ved nedre Volga år 922. Merkelig nok har man tidligere ikke skjönt at det er en *seidhjallr* som trelkvinna blir løfta opp på og der skuer inn i de dødes verden. Dette skjer like før hun blir avliva og brent sammen med herren sin. Ibn Faðlan forteller:¹ Da det var blitt fredag ettermiddag, tok de trelkvinnen bort til noe som de hadde laget lik en dørkarm (*malban*).² Så satte hun benene sine på håndflatene til mennene og kom så høyt at hun raget opp over den dørkarmen, og sa noe på et språk hun talte. Derpå slapp de henne ned; men så løftet de henne opp enda en gang, og hun gjorde som hun hadde gjort første gangen. Derpå slapp de henne ned og løftet henne opp for tredje gang, og hun gjorde som hun hadde gjort de to første gangene. Så rakte de henne en høne, og hun kuttet hodet av den og kastet det; de tok hønen og kastet den i skipet.

¹ Omsettinga er her gjengitt etter Harris Birkeland, Nordens historie i middelalderen etter arabiske kilder. Skrifter utg. av Det norske Vit. Akad. i Oslo, II 1954, No. 2, s. 22.

² I Schück's omsetting lyder dette slik: Då det nu var fredag middag, så förde de trälinnan till en ställning, som de hade gjort, och som liknade den framspringande gesimsen på en dörr. (Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria, 2, s. 289 f.) Både Schück og Birkeland refererer til C. M. Frähn, Ibn Foszlans und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit, St. Petersburg 1823, der det heiter: Als es nun Freitag nachmittag war, so führte man das Mädchen zu einem Dinge hin, das sie gemacht hatten, und das dem vorspringenden Gesims einer Türe glich. Sie setzte ihre Füße auf die flachen Hände der Männer, sah auf dieses Gesims hinab und sprach dabei etwas in ihrer Sprache, worauf sie sie herunter liessen. Dann liessen sie sie wieder aufsteigen, und sie tat wie das erste Mal. —

Det nytttes her det arabiske ord *albab* for «port, dør» og *milben* som sies å være brukt om bl. a. ei form som man lager teglstein i, likeså ramme som legges som grunnlag for en brønnumur. C. A. Holmboe (Vid. Selsk. Forhandl. 1869) gjengir etter S. de Sacy ordet *milben* («rammen om en dør») med «dørkarm». Holmboe gjør også merksam på at det er uriktig av Frähn å oversette «sah auf dieses Gesims hinab» og at det betyr «steg opp på Genstanden».

Da spurte jeg tolken om det hun gjorde. Han svarte: «Den første gangen de løftet henne opp, sa hun: «Se der! Jeg ser min far og min mor.» Den andre gangen sa hun: «Se der! Jeg ser alle de døde slektningene mine sittende.» Den tredje gangen sa hun: «Se der! Jeg ser min herre sitte i paradiset, og paradiset er fagert og grønt, og sammen med ham er menn og unge gutter (tjenere); han kaller på meg. La meg så gå til ham!» Så gikk de med henne bort mot skipet.

Seidhjellen var volvenes sete; det må være et slikt stillas som *Pórvaldr Kodránsson* kaller *heidinn stallr*:

Fórk með dóm inn dýra,
drengr hlýddi mér engi;
gátum háð at hreyti
hlautteins, goda sveini,
en við enga svinnu
aldin rýgr við skaldi
— þá kreppi goð gyðju —
gall ór heidnum stalli.

«Jeg virka for den gode sak, ingen mann hørte på meg; jeg fikk spott av hlaut-tein-strøeren, gudenes tjener; og med inga høvisk åtferd hylte den gamle hekse mot skalden fra det hedenske stillaset. — Gud bøye den gydja!» Prep. *ór*, som er belagt i de fleste hdskr. tyder på at den gamle prestinna (*gydja*) sjøl har holdt til oppe på en *stallr* da hun «skreik mot skalden», og bruken av verbet *gella* tyder på at det her er tale om *galdr*, trolldomssang, retta mot misjonæren.

Alexander Bugge gjengir i sin «Norges historie» (I, s. 213) etter irske kjelder ei fortelling om de hedenske nordmenn i Irland: «Den første vikingekonge i Irland hed Turgeis eller Torgils. Han opslog sin bolig i Armagh, det helligste sted i Erin, og gjorde domkirken om til et hedensk tempel, hvor han selv var hovgode. Hans hustru hed Otta eller Aud. Hun bodde i Clonmacnois, den næst største helligdom i Irland. Der sad hun paa alteret i domkirken og gav sine «orakelsvar» som det heder.»

På det berømte Bayeux-teppet er det framstilt en scene (fig. 1 b) med overskrift «ubi unus clericus et Ælfgýva». Ei kvinne i fotsid drakt og med hode og hals hyllt i et klede står bak et portliknende stillas prydd med utskårne drakehoder. Til høyre for henne står en mann med tonsur men ellers i vanlig mansdrakt. Mens kvinna står stille med armene strakt litt framover, er presten i sterk rørsle og med den høyre handa slår han kvinna over munn og nese.

Det er ikke hittil gitt noen plausibel forklaring på dette bildet (jfr.

Charles H. Gibbs-Smith's «Notes on the Plates» til «The Bayeux Tapestry. A Comprehensive Survey» utg. av Sir Frank Stenton og medarbeiderer, London 1957, s. 166, 19). Sannsynligvis forestiller bildet gjenstanden for samtalen mellom Harald Godvinsøn og hertug Vilhelm i sistnemntes hall, som er motivet for opptrinnet like foran (fig. 1 a). Hertugen sitter her på sin tronstol og en av hans menn står på hans høyre side og meddeler ham noe idet han peiker med den frie venstre handa mot Harald som står på hertugens venstre hand. Harald ser ut til å ha sterke innvendinger mot det som mannen sier, idet han ivrig og innstendig viser til sin følgesvein (med mustasjer) som om han trekker denne til vitne på sine ord. — Den rimeligste forklaringa på disse bildene synes meg å være at Vilhelms mann har beskyldt Harald for å ha søkt å ramme Vilhelm ved hjelp av ei angelsaksisk trollkvinne som er kalt Ælfgifu, men at en prest har gjort trolldommen makteslaus ved å slå trollkjerringa til blods. Ei slik åtgjerd mot trollmenn og trollkjerringer er velkjent fra nordisk folketru (jfr. t. d. Törners «Samling af Widskeppelser» nr. 293 og nr. 1063, Skrifter utg. av Kgl. Gustav Adolfs Akad. 15, Uppsala 1946 og Skrifter utg. av Norsk Folkeminnesamling). At disse forestillingene er gamle i Norden viser fortellinga i Orvar-Odds saga (*Fornaldar sögur* II) der det fortelles om Odd som ikke ville bli spådd av volva *Heidr* at han *rekr sprotann á nasir henni svá hart, at þegar lá blóð á jörðu*. — En kan også minne om episoden fra Olav Tryggvasons saga der kongen slår den svenske dronninga Sigrid storråde i ansiktet, da hun ikke vil gi avkall på heidendommen: *hann laust með glófa sínum í andlit henni heldr tráðliga ok mælti: «hygg þú hrokkinskinnan at ek vill eiga þik né svá hundheidna ok afgamla. —» Þá mælti Sigríðr: «Þessi öll saman smán ok svívirðing er þú gerir mér, Óláfr, mætti verða þinn bani.»* — Etter denne trusselen kaller kongen henne *bandsett blótgýdja*. Bakgrunnen for fortellinga om slaget med hansken ser såleis ut til å være tradisjonen om at man på denne måten kunne uskadeliggjøre ei *seidkona*.

Den sannsynligste forklaringa på portstillaset foran Ælfgifu på Bayeux-teppet er at det skal forestille en *seidhjallr*. At tegneren har tenkt seg et golv over portåpningen går fram av det faktum at denne 'portalen' har et rett, horisontalt overstykke, i motsetning til alle andre sule-flankerte åpninger på Bayeux-teppets bygninger; de er alle bundet sammen med et bølgeforma kvelv. Raden av firkanta figurer på den horisontale tverrbjelken ser ut til å skulle framstille plankeendene i dette golvet, slik som tegneren også gjengir golvet i vaktårnet ved den engelske kysten som Harald nærmer seg på heimturen, eller golvet som skiller de to scenene ved kong Edwards død.

Fig. 1a.

Fig. 1b.

Fig. 1. Bilder fra Bayeux-teppet. 1a: Scene i hertug Vilhelms hall.
1b: «hvor en viss prest og Ælfgýva».

Fig. 2. «Likpodium» fra et av Oseberg-teppene. Foto av tegning, tilh. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Også ellers i tradisjonen om Vilhelm erobreren nemnes kvinner som åpenbart driver med trolldom på en *seidhjallr*. Det fortelles i Gesta Herwardi (fol. 335) at Vilhelm under sitt åtak på Isle of Ely i Sør-England fikk hjelp av ei spåkvinne som fra en opphøyd plass blant åtaksmennene gjorde trolldomskunster mot forsvarerne. Men åtaket mislyktes og trollkjerringa datt ned og braut nakken. (Jfr. også Dag Strömbäck, Sejd, s. 116).

Odin er volvenes herre og fortrolige; I *Voluspá* fortelles at Odin gav volva gaver, også slike som var tjenlige for hennes virksomhet:

Valdi henni Herföðr
hringa ok men,
*fess-spjöll spaklig
ok spáganda;
sá hon vítt ok of vítt
of veröld hverja.

Gjennom den døde volva i hel søker Odin sin viten om de ting som ennå ikke er skjedd, om Baldrs død og om den nye sønnen hemneren *Váli* (*Vegtamskv.*); men Odin er også volvenes herre og mester og kan med sine kunster føre de såkalte *túnridur* vill, slik som han sier i *Hávamál* str. 155:

Þat kank túnda
ef ek sé túnridur
leika lopti á.
Ek svá vink
at þær villar fara
sinna heimhama
sinna heimhuga

som jeg oppfatter slik: «Det 10. kan jeg: hvis jeg skulle se tunridersker sveve i lufta. Det utvirker jeg at de farer vill med sine heimvendende hamer med sine heimvendende huger».¹

Ordet *túnriða*, f meiner egentlig «hun som rider på gjerdet»; det ser her ut til å være tale om ei lægre form for *seidr*, sannsynligvis av meir

¹ Jeg oppfatter *sinna heimhama*, *sinna heimhuga* som «henseendens genitiv», jfr. *þeir váru villir vega* i *Sólarljóð* 62. Ordet *heimhugr* er ennå bevart i nyn. *heimhug*, m «Længsel til Hjemmet; Lyst til at være hjemme» (Aasen), og *heimhamr* må være den *hamr* som den heimvendende *hugr* har ikledd seg. Om de divergerende tolkninger av *Hávamál* 155 se ellers Dag Strömbäck, Sejd, s. 168—182.

improvisert og primitiv art. Det er vel den slags form for trolldom det siktes til i den eldre Västergötalagen: Iak sa at þu reet a quiggrindu lösharæþ. ok i trols ham.

Det lause håret er også karakteristisk for volva i ekstase; vi kan minne om Egil Skallagrimssons *Berudrápa*, der Odin kalles *vinr fallhadds* «det oppløyste kvinnehårs venn» (se min avh. «Ladejarlenes *ennidúkr* og Fjordens *díar*», Maal og Minne, 1959).

Vi kan ikke i dette arbeide komme nøyere inn på Odins forhold til volvene og deres *Valhöll*-utgaver valkyrjene, som kalles *Óðins meyjár* eller *Herjans dísir*. Det er tydelig at det er Odin som er deres herre og mester, som de omgås intimt under seansene; slik det sies i *Völuspá* om volva:

ein sat hon úti
þá's hinn aldni kom,
yggjungur ása
ok í augu leit.
Hvers fregnið mik?
hví freistið mín?
alt veitk, Óðinn,
hvar þú auga falt — —.

Etter indentifiseringa av *hlíðskjalf* med seidhjellen, skulle ordet *skjalf* på det nærmeste være synonymt med gno. *hjalrr*, m, nyn. *hjell*, m «Stillads, Række af jævnsides liggende Stænger eller Stokke paa et høit Underlag» (Aasen). Etymologisk ser gno. *skjalf*, *skjolf*, f ut til å høre sammen med ags. *scylfe* som forekommer i omsettinga av Genesis' beretning om Noas ark. Det gjengir her lat. *mansiuncula* om «ei sammenføyning til å oppholde seg i el. på», et «kammer»: *gescype scylfan on scipes bösme* (fac tibi arcam de lignis lævigatis: mansiunculas in arce facies). I mellomlågtsk er *schelf* «ein Brettergerüst, um etwas darauf oder darunter zu stellen», holl. *schelf* betegner opprinnelig «planken beschot om hooi of veldvruchten te bewaren», lågt. *schelfe*, *schelve* brukes om «Stapel oder Haufe von Heu oder sonstigen Feldfrüchten, der mit einem Dach überdeckt wird», ghty. *scellb*, *scelp* 'fornix', ags. *scelf* 'camera pastorum'. — Den opprinnelige tydinga av ordet har åpenbart vært «noe som er gjort av kløyvd tre, av planker» og denne opprinnelige meninga høver særst godt med vår sammenlikning med en *hjalrr*.

Som vi skal se, later det til at også det usammensatte *skjalf* i gno. har vært brukt om en *seidhjallr*. Jeg vil her først gjengi *Ynglingatal* 10:

Þat telk undr
 ef Agna herr
 skjalfar ráð
 at sköpum þóttu,
 þás goeding
 með gollmeni
 lóga dís
 at lopti hóf,
 hinn's við taur
 temja skyldi
 svalan hest
 Signýjar vers.

Denne strofa oppfatter jeg slik: «Det sier jeg er et under (en forunderlig ting), dersom herflokken til Agne syntes at (seid)hjellens råd (d.e. orakelsvaret) var i sin orden, dengang dagsrasjonenes gudinne løfta den høgbårne med gullhalsbandet opp i lufta, han som var bestemt til å temme Signys ektemanns svale hest (d.e. bli hengt) med en gullring».

Kjenninga *lóga dís* må her helst ha meint «husfrue»,¹ idet dette stemmer med Snorres oppfatning av uttrykket (*Ynglinga saga*), slik at kong Agne ble hengt av sin hustru, som Snorre forteller var ei finsk kongsdatter som het *Skjölf*. Ordet *lóga* kan her være gen. pl. av gno. *lóg*, n «framlegging til bruk», jfr. *leggja í lóg* «forbruke», *baka til lógs* «bake så mye som trengs til dagen», *koma einu í lóg* «få bruk for noe», jfr. ags. *gelógian úp* «legge ordentlig på plass», «porsjonere ut», jfr. ags. *hléfdiga*, eng. *lady*, og Tune-steinens wita <n>da-halaiban. Det er tydelig å skjønne at Snorre har trudd at *skjalfar* var gen. av et kvinnenamn *Skjölf*, som også nemnes som et *heiti* for gudinna Frøya i *Þulur*. Det er imidlertid her tale om et *ráð* som er at *sköpum* d.v.s. etter skjebnens bestemmelse, og det faller da rimeligere å tenke på *ráð* i mening «tilråd» enn i mening «tiltak». Det rimeligste er derfor at denne strofa i *Ynglingatal* gjengir et gammalt sagn om at kong Agne er blitt hengt etter Odins dom, at det er tale om et orakelsvar der det tvetydige *taur(r)* både kunne være navn på en lokalitet (Tören ved Stockholm) og ei nemning på «gullring», jfr. mannskjenninga *taura Týr* i ei *lausavísa* av skalden *Kormákr* (jfr. Hj. Falk, Altn. Waff., s. 61). — Ei liknende fortelling om sagnkongen *Víkarr* kjennes fra Starkadsagnene, som jo er nøye knytt

¹ Hdskr. J. 2 har *lolka*, som kunne være et oppr. *lukla (dís)*, altså også ei kjenning for «husfrue».

sammen med sagnkrinsen om Hagbard og Signy. I Starkadsagnet fortelles det hvordan kong Vikars menn rådspurte gudene om hva som skulle gjøres for å avbøte den manglende bør, og svaret falt slik ut at Odin ville ha en mann av hæren; han skulle henges etter loddtrekning og loddet falt på kongen. Også i dette sagnet blir henginga utført ved Odins magiske inngripen. Det er mulig at henginga «på lissom» i det sagnet som kan ligge til grunn for *Ynglingatal* 10 har vært utført av Agnes hustru, men at Odin ved sine kunster har fått sin vilje.

Ordet *skjalǫ* opptrer i den eldre diktinga også i sammensetninga *lidskjalǫ*, nemlig i *Atlakv.* 14, der det fortelles at Gunnar og Hogne på si ferd får øye på landet til Atle:

Land sáu Atla
ok lidskjalǫfar *drúpa,
Bikka greppar standa
á borg hinni háu.

«De så landet til Atle, og vaktstillas lute seg framover, (de så) de sterke karene til Bikke stå oppe på den høge borga.» Her har jeg foreslått en emendasjon *drúpa* for R's *drúpa* som hverken høver formalt eller reallt. På grunn av allitterasjonen må *lid-* her være det riktige og ordet *lidskjalǫ* sikte til vakttårn som var vanlige på festningsmurene og som gjerne raget utover sjøelve muren, *borg*, slik at et *drúpa* ville høve særs godt. — Forrædernamnet *Bikki* er vel her brukt om den svikfulle Atle.

Frøyanamnet *Skjalǫ* kan forklares som «hun som har å gjøre med en *skjalǫ*» og sikte til Frøya som seidgudinne. I følge *Ynglinga saga* var det Frøya som først lærte æsene seidkunsten: *Dóttir Njardar var Freyja; hon var blótgydja; hon kendi fyrst með ásum seid, sem vonum var títt.*

Også Odinsnamnet *Skilǫ* som kjennes fra *Grimnismál* 54 kan gis ei sannsynlig tolking som «han som hører ihop med seidhjellen». Opprinnelig er *skilǫ* kanskje et appellativ, ei nemning for den gamle «prestekongen», som på denne måten har fått namn etter sin religiøse funksjon; *skilǫ* er nemlig også et namn på medlemmene av den gamle svenske kongeætten.

Ordet *skjalǫ* forekommer dessuten i en god del stadnamn på den skandinaviske halvøya. Den første oversikt over de svenske namnene finner en i Löfflers arbeid (ANF, 10, s. 166 ff.) og over de norske i Oluf Rygh's «Tillægg» (samme, s. 173 f.). Erik Björkman (Namn och Bygd, 7, s. 163 ff.) meinte at disse namnene opprinnelig er naturnamn og at *skjalǫ* må stilles sammen med det ags. *scylǫ*, *scelǫ* «crag, peak, rock, pin-

nacle, turret» og at det er dette ordet for en naturformasjon som en har å gjøre med også i de mytiske *skjalf*-namnene. Han forklarte såleis *Hliðskjalf* som «ett utsiktsberg eller utsiktstorn» og ville med Löffler utlede appellativet *skilfingr* fra et oppsvensk stadnamn *Skialf*, som skulle være et naturgitt namn på en gammel kongsgard i disse traktenene.

Magnus Olsen, som slutta seg til denne tanken («Ættegård og helligdom», s. 274 ff.), rekna med at de mytiske namnene *Hliðskjalf* og *Valaskjalf* hadde fått «borgerrett i myte og kultus» ved at svearnes gamle kongeslekt, *scilfingas* i *Beowulf*, er blitt hevd opp i gudenes krins, og som følge av det er gudekongen Odin blitt utstyrt med en bolig *Hliðskjalf* som hadde sitt namn etter den hypotetiske upplandske kongsgard *Skjalf*. *Valaskjalf* skulle så være laga i analogi med *Hliðskjalf*.

Mot dette kan en innvende at ingen av disse to mytiske namnene er namn på en gard; som vi skal se kalles Odins og Frøys garder *Gladshheimr* og *Alfheimr*. *Valaskjalf* sies å være en *salr*, eller ei innretning i denne og *Hliðskjalf* nemnes som en sitteplass, mens Odins *høll* kalles *Valhøll*.

En skulle såleis helst tru at de mytiske *skjalf*-namnene hadde kultisk opphav, at de opprinnelig var namn på ei innretning med kultformål.

Med utgangspunkt i tolkinga av *skjalf* som ei oppbygging av planker, et stillas, en *hjallr*, synes det meg derfor rimeligere å oppfatte de skandinaviske *skjalf*-namnene som minner om gamle kultstader, som namn på lokaliteter for gamle nordiske orakel-innretninger. Ei slik oppfatning hindrer ikke at enkelte av de nordiske *skialf*-namnene som stadnamn opprinnelig kan være namn på høgder i landskapet, at de altså er kommet opp fordi lokaliteten minnet om ei *skjalf*, jfr. *Skjælva* som namn på ei fjellaksel i Lofoten (O. Rygh, ANF, 10, s. 173). Landskapsnamn som er blitt til ved slike sammenlikninger er jo vanlige, som t.d. *Stafr*, *Súl(a)*, *Støng*, *Stóll*, *Kjólr*, *Hjalli*, *Ægisdyrr*. Men de fleste andre *skjalf*-namn ser ut til å kunne forklares best som namn på gamle kultstader, der en hadde faste innretninger til fremme av *seiðr*. *Viðsgärde* by i Ramsta sn, Hagunda hd, Uppsala län, skrevet *i wiskælf* 1369, er utvilsomt et opprinnelig *Viðskialf*, «helligdoms-skjalv», og viser såleis direkte samband mellom *seiðhjellen* og helligdommen. Men namnet viser samtidig at *seiðinnretninger* ikke nødvendigvis var knytt til hellige lokaliteter, noe vi også har vitnesbyrd om fra den islandske litteraturen.

Losgärde eller *Loskäl* by i Bälinge ved Gamla Uppsala er skrevet *in loaskialf* 1291; namnet må, likesom vel også *Loskälva* by i Lohärads sn, Lyhundra hd, Stockholms län, skrevet *ij Lodskelue* 1579, være sammensatt med gsv. *lō*, som enten kan være brukt om en (hellig) lund, eller

også er identisk med *lō*, f, «engslette». Kanskje har *lō* her den opprinnelige tyding «lysning i skogen», av germ. *lauhō*, *lauha*.¹

Det er de sammensatte *skjalǫ*, med dette ord som etterled, som presumptivt vil kunne gi oss de beste opplysninger om eventuell sosial eller religiøs tilknytning. Et fyldig materiale for de svenske *skjalǫ*-namnene, så vel med omsyn til deres eldste skriftformer som til de topografiske forhold ved de ulike lokaliteter, er lagt fram av Eric Elgqvist i hans monografi «Skälv och skilfingar. Vad nordiska ortnamn vittna om svenska expansionssträvanden omkring mitten av första årtusendet e. Kr.» (Lund 1944). Elgqvists forsøk å tolke *skjalǫ*-namnene som minner om gammalsvensk strategi er ikke overbevisende når det gjelder topografien, og den tolkinga han hevder for *skjalǫ* som «vakttorn» har, som Erik Rooth² sier, «nur eine theoretische Chance».

Ei større gruppe av svenske *-skjalǫ* kan enklest tolkes som sammensatt med personnamn. Dette taler også imot oppfattinga av *-skjalǫ* som naturnamn. Dessuten merker en seg snart at disse personnamnene ikke kan ha hørt til de vanlige egnamn, men at de høver best som tilnamn på personer som har drevet med trolldom av den spesielle type som kaltes *seiðr*.

Vi skal først ta for oss namnet *Hönsgårde* på en samling gardsbruk (svensk *by*) i Husby sn, Långhundra hd, Stockholms län, der de eldre skriftformene (*hidhinskelf* 1333, o.s.v.) utvilsomt godtgjør at vi her har ei sammensetning med det gsv. mannsnamnet *Hidhin*, gno. *Hedinn* som opprinnelig er et tilnamn med tyding «skinn, skinnpels» og såleis kan høve godt om en trollmann som gjerne var kledd i lodne klær, jfr. Odinsnamnet *Lodungr* «han med lodden kappe» (*Pulur*). En kan også minne om trollmannen med ham-namnet *Svanr* i *Njáls saga* som *tók geitskinn eit ok vaǫði um höfuð sér ok mælti: «Verði þoka, ok verði skriði, —.»*

I de mytiske Hjadningesagnene er *Hedinn* namnet på gjengangeren,

¹ Jfr. det finske stadnamnet *Lauhamäki* (H. Pipping, *Finländska ortnamn*, Skrifter utg. av Åbo akademi nr. 7.)

² Erik Rooth, «Nordseegermanische Beiträge», *Filologiskt Arkiv* 5, Kgl. Vitterhets Hist. och Antikv.-Akademien, Sthlm. 1957, der han bl. a. underkaster ordet *skjalǫ*'s etymologi ei ny og grundig gransking. Rooth avviser her Erik Björkmans tolking av ags. *scylf* som «Fellspitze» og peiker på at det semasiologisk ikke er grunn til å skjelle mellom *scylfe* (**skelbōn*-) og *scylf* (**skelba*-), som begge er av samme opprinnelse som gmlnord. *skialǫ* (**skelbō*-). For dette siste holder Rooth fast ved Brates tolking «avsats, hylla» i NoB 1, 1913. — Jeg skylder redaktøren for ANF professor Ljunggren takk for at han har gjort meg merksam på såvel Rooths som Elgqvists arbeide, som var meg ukjente da jeg sendte inn mitt manuskript til trykning.

som hver morgen vekkes opp fra de døde av hekse Hild, som, likesom seid-gudinna Frøyja, kalles *fordæða*. Vi skal også merke oss at hun tenkes å sitte i *einum lundi* mens hun iakttar kampen mellom dødningehærene som hun har vakt opp (*Sqrla pátttr* i *Flateyjarbók* I).

Ennå klarere er *Hedinn*-namnets tilknytning til seiden i den islandske tradisjonen om Tangbrands kristningsforsøk, idet *Galdra-Hedinn* her er namnet på den islandske trollmannen som hedningene betalte for at han skulle drepe Tangbrand og hans følge med sine trolldomskunster (*Kristni saga*, den store sagaen om Olav Tryggvason i *Fornmanna sögur* II og *Njáls saga*). Det heiter i *Njála* (102. kap.) om *Galdra-Hedinn*: *Hann fór upp á Arnastakksheiði ok efldi þar blót mikit* med den følge at da Tangbrand og følget hans reid av garde, *þá brast í sundr jörðin undir hesti hans, en hann hljóp af hestinum ok komst upp á bakkann; en jörðin svalg hestinn með öllum reidingi, ok sá þeir hann aldri síðan*.

I fortellinga om den trolldomskyndige *Svanr* var innhyllinga av hodet¹ i skinn et hovedtrekk i førebuinga til samkvemmet med åndeverdenen. I den norske folkevisa om Steinfinn Fefinnson kommer helten også inn i berget (d.e. underverdenen) til søstrene som er hos trollene på dette viset:

Det var Steinfinn Fefinnson
sveiper sitt hovud i skinn,
så gjeng'e han seg i berje nord
til sine systrar inn.

I den danske folkevisa om «ungen Sveidal», som står i nær sammenheng med *Grógaldr* og *Fjólsvinnsmál* (jfr. S. Bugge, *Sæmundar Edda*, utg. 1867, s. 352 ff.) heiter det om helten:

Det var ungen Sveidal
han svøber sig Hoved i Skind,
saa gaar han i Stuen
alt for sine Høvmænd ind:
«Her sidder I alle mine Mænd,
drikker Mjød af Skaale,
mens jeg gaar til Bjerget
med min kjære Moder at tale.»
Det var ungen Sveidal

¹ Det tilhyllte hodet er også karakteristisk for den greske mysten når han får del i mysteriet og har samkvem med de ktoniske guddommene, slik vi ser det på fleire billedframstillinger.

han tog til at kalde:
 der revned Mur og Malmersten,
 og Bjerget tog til at falde.
 «Hvem er det der kalder
 og vækker mig saa mod?
 maa jeg ikke med Freden ligge
 op under den sorte Jord? —»

Om den døde volva som kommer til Herdis i *Laxdæla saga* heiter det at *hon var í vefjarskikkju ok faldin höfuðúki*. En av namnene blant trollkvenna heiti i *Pulur* er da også *Sveipinfalda*. Vi skal også merke oss at *Grímr* og *Gríma* er vanlige navn på folk som driver med trolldom i de islandske sagaene, likesom *Grímhildr* blir brukt om den trollkjerringa i mareskikkelse som tok livet av *Vanlandi* (*Ynglingatal* 3), og det samme namnet bærer den trolldomskyndige mor til Gudrun Gjukesdatter i Sigurdsdiktene. Jeg har i ei anna avhandling handsama uttrykket *hjalmfaldinn* om Odin i *Hauströng* (ANF, 74, s. 15 ff.).

En kan også minne om det norrøne uttrykket *vefja hedni um höfuð einum* som brukes i meininga «synkverve en» (jfr. *Eyrbyggja saga*, 20. kap. der denne handlinga tillegges trollkjerringa Katla; likeså *Grettis saga*, 148. kap.). I *Eiríks saga rauða* fortelles det om volva at *hon hafði á höfði lambskinnskofra svartan ok við innan kattarskinn hvítt. — Hon hafði kalfskinnskúa loðna á fótum —. Hon hafði á höndum sér kattskinnsglófa, ok váru hvítar innan ok loðnar.*

Liknende utstyr må være årsaken til tilnamnet *skinnhúfa* på trollmannen Þórgrímr i *Vatnsdæla saga*. I et nyere islandsk eventyr kalles trollkjerringa *Hettu-Gríma* (Jón Árnason, *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri*, 2, s. 348 ff.), vel etter gammalt forebilde; i *Bardar saga Snæfellsáss* fortelles det om *Hetta trollkona*. Mot denne bakgrunnen er jeg bøynd til å tolke det svenske stadnamnet *Hättskär* på en by i Sala landsförs., Övertjurbo hd, Västmanlands län, som i 1371 skrives *in Hettoskyalf* som et minne om en seidhjell som tilhørte ei volve *Hætta*, gno. *Hetta*.

Mot en liknende bakgrunn tør en vel også tolke namnet *Nopsgärde* på en by i Fröslunda sn, Lagunda hd, Uppsala län, skrevet *af Nuppskæl* 1390. Foreleden er her helst gen. av personnamnet *Gnúpa*, som nemnes i runeinnskrifta på en av Vedelspangsteinene. Denne *Gnúpa* var sønn av en svensk vikingehøvding i Hedeby og er vel identisk med den jyske konge *Gnúpa* som nemnes i den store sagaen om Olav Tryggveson (*Fornm. sögur* I, s. 116). Namnet er et nom. ag. til verbet **gnúpa*, identisk med nyn. *núpa* «dude, hänge med Hovedet» (Aasen), og et

Gnúpuskjalf kunne høve godt med at de som dreiv med trolldom gjerne har hatt fysiske defekter, jfr. tilnamn som *bægifótr*, *réttilbeini* og vel også *kelda*.¹ En kan videre minne om namn som *Krókr* og *Krækja* på et par trollfolk i *Bardar saga Snæfellsáss* eller *Kolr kroppinbaki* i *Þórsteins saga Víkingssonar*.

Et tilsvarende til *Hidhin-skjalf* har vi sannsynligvis i namnet *Gunnarskär* på en enkeltgard i Tumbo sn, Västerrekarne hd, Södermanlands län, som m.a. oppviser de gamle skriftformene i *Gumareskjälff* 1369, i *gomarskæl* 1425 og i *gummarskæll* 1425. Dette namnet er tidligere tolka som sammensatt med det gsv. mannsnamnet *Gudhmar*, men kan enklere leses som *Gumarskjalf*, der føreleden er gen. av et tilnamn *gumarr*, m med tydinga «vær, sauebukk» som vi finner i *Pulur*. Det ville høve godt om en trollmann om var kledd i saueskinn, kanskje med horn og tilbehør.

Et anna namn av samme type, *Gorre*, synes å inngå i namnet *Gårdskäl* på en by i Klosters sn, Österrekarne hd, Södermanlands län, der de eldste oppgitte skriftformer er *gorraskel* 1450—1500. Såfremt en her har å gjøre med et *skjalf*, kan føreleden være gen. sg. av et tilnamn *gorre*, m «væren», idet nyn. *gorre* også er brukt som kjelenamn til vær, sauebukk, mens ordet egentlig, i likhet med sv. di.'s *gårre*, *gurra*, brukes om en smågutt.

Som tilnamn på en seidmann kunne også høve et *Varir*, «han som (åt)varer», et nom. ag. til gno. *vara*, som kanskje er å finne i namnet *Vårskäl* på en by i Vårkumla sn, Frökinds hd, Skaraborgs län. Skriftformene *Warisskælff* 1401, i *Varesskælua* 1407 synes snarere å heimele et slikt tilnamn enn et personnamn gsv. *Varinn*, «den blodige», (jfr. det mytiske sjønamnet *Varinn*, ANF, 74, s. 65), som nok også kunne tenkes å være et tilnamn på en trollkarl. De parallelle skriftformene *Waraskelua* 1397 og *j Waraskælff* 1461 kunne også forutsette et tilnamn **vare*, gno. **vari*, bestemt form av adj. *varr* «vis, kyndig» som også ville høve godt som tilnamn på en *seidmaðr*; jfr. *-vör* i trollkjerringnamn.

Mens *Färdskär*, by i Harakers sn, Norrbo hd, Västmanlands län, skrevet *in Fiardiskielff*, *in Fyardaskyalff* 1371, ser ut til å være sammensatt med gen. pl. av gsv. *fiærdher*, m «fjord», idet også de stedlige forhold iflg. Elgqvist kan stemme med namnet, er naturforholdene ved *Fjällskär* gard i Stigtomta sn, Jönåkers hd, Södermanlands län, skrevet *j ferdeskelfue* og *j fierdaskielff* 1366, «sådana, att man har svært att förstå, att den kunnat vara helt eller delvis omgiven av vatten» (Elgqvist, s. 26).

¹ Jfr. nyn. *kjelda*, f «Skjørhed indvendig i et Træ» også: «en kold Gysen; Rystelse, Skræk» (Aasen).

Iallfall for dette siste namnet synes derfor ei anna forklaring å være på sin plass. En kunne tenke på ei sammendraging av et opprinnelig **Fjǫrræða-skjalǫf*, sammensatt med et persontilnamn *fjǫrræði*, «han som hersker over liv og død» og som kunne være ei høvelig nemning på en seidmann.

Rasgårde by i Munktorps sn, Snävringe hd, Västmanlands län, skrevet i *radhaskæl* 1467, i *rathaskæll* 1499, kan være sammensatt med et personnamn svarende til glda. *Rathi*, gno. *Hradi* »den hurtige», som egentlig er et tilnamn, og kunne høve om en magiker. Likeså ser *Bår(d)skär* gard i Härkeberga sn, Trögds hd, Uppsala län, skrevet *de bardaskielw* 1329, i *Bardhaskel* 1392, ut til å være sammensatt med et personnamn *Bardhe* «den skjeggede», som også kan høve om en seidmann, jfr. Odinsnamn som *Hárbarðr*, *Sidgrani*, o.l., eller jotunnamnet *Þistilbarði* i *Pulur*. En kan imidlertid ikke se heilt bort fra at føreleden i dette namnet kan ha sikta til et utstyr med maskeutskjæringer på sjølve seidhjellen, noe i likhet med det *barð* som er årsaken til gamle norske skipsnamn som *Jarnbarði*. Slike *grímur* er da også å finne på Bayeux-teppets seidhjell som vi før har studert.

De tallrike mannsnamnene som vi har sett utvilsomt inngår som føreled i de svenske *skjalǫf*-namnene tyder på at en gang i tiden har den offentlige orakeltrolldom vært drevet vel så vanlig av menn som av kvinner, og dette faller da også godt i tråd med at den gamle svenske prestekongen, *skilǫfingr*, har fått sitt namn fra sin funksjon på seidhjellen.

Et par svenske *skjalǫf*-namn synes også å vitne om seidens tilknytning til værmagi, slik en kjenner den fra de norrøne kjelder der trollmannen eller trollkjerringa framkaller tåke og vind, jfr. ord som *gerninga-vedr*. I strøk der sommerregnet er en avgjørende faktor for åringen skulle en vente at regnmagien hadde en sentral plass. Det er derfor naturlig å søke bakgrunnen for det gamle *Væper(s)skjalǫf*, nå *Värskäl*, gard i Bettna sn, Oppunda hd, Södermanlands län, i ei kultinnretning med særlig tilknytning til værmagi, skjönt de gamle skriftformene, som i *Wædhirskæl* 1401, også kunne stå for ei sammensetning med et gsv. mannsnamn *Vædher*, som i så fall helst kan ha vært et tilnamn på en gammal svensk «værprofet».¹ Inga skriftform gir imidlertid her sikker heimel for et *-skjalǫf*. Det er derimot tilfelle for *Urskäla*, tidligere gard i Tuna sn, Jönåkers hd, Södermanlands län, der en, ved siden av *in Vrskialum*

¹ En kan ellers ikke se heilt bort fra en kontaminasjon av et opprinnelig **Væpursskjalǫf*, sammensatt med gsv. *væpur* «sauebukk, vær», her brukt om en trollmann, jfr. de tidligere nemnte *Gumarsskjalǫf* og *Gorraskjalǫf*.

1348, har *in vrskielþh* ca. 1350. Føreliden er vel helst gsv. *ūr*, *n* (i gen. sg. eller stammeform), identisk med gno *úr*, *n* «regnskodde», og er kanskje et vitne om gammel regnmagi i et typisk svensk sommerskur-område.

Tre av de norske stadnamnene som sannsynligvis er sammensatt med *-skjalf* stikker, som Magnus Olsen sier, skarpt av fra de øvrige. Av disse ser han ganske bort fra det forsvunne gardsnamnet «i *Lidskialg*» i Ullensvang, Hardanger, men i fall det mytiske *Hlidskjalf* opprinnelig er ei nemning for et orakestillas, kan det vel tenkes at namnet også i Hardanger dekker gammalt kultbruk. Av de øvrige er *Valaskioll* et gammalt navn på Tune prestegard i Østfold og en kunne derfor tenke på hedenske kulttradisjoner på denne staden. Namnet er vel identisk med *Valaskjalf* i *Grimnismál*, som vi skal se sannsynligvis har meint «dødens skjalf» og vært vidd guden Frøy. Det tredje av våre avstikkende *-skjalf* er *Viskjøl* i Botne ved Holmestrand, skrevet «a *Uidaskiage*» (1378) som vel helst har vært et opprinnelig *Vidarskjalf*, «skjalfen i skogen», brukt om en orakelhelligdom i en skogrydning, slik også tilfellet kan ha vært ved det svenske *Lōaskjalf*. Etter de norrøne kjeldene ser det ut til at slike helligdommer ofte har vært å finne i skogrydninger, kanskje fordi volvene eller seidmennene som betjente dem gjerne holdt seg sondra fra andre mennesker. I *Sorla þáttr* (*Flateyjarbók* I) hører vi at Frøya, som her bærer volvenamnet *Gøndul*, sitter på en «stol» i en skogrydning. Det fortelles om *Hedinn* at han en dag for i en skog med sine menn. *Hann varð staddr í rjóðri einn sinna manna. Hann sá konu sitja á stóli í rjóðrinu mykla veksti ok frída sjónum. Hon kvaddi Hedinn kurteislíga. Han spurði hana at nafni en hon nefndist Gøndul.* Dette gjentar seg og vi får høre hvordan hun får inngitt *Hedin* de tanker som tjener *Odins* hensikt.

Vi skal merke oss at i *Norna-Gests þáttr* finner de tre nornenes spådom stad i *Græningr*, som her er blitt til namnet på den garden der *Norna-Gestr* fødes, men som må ha meint en skogrydning. Også i denne fortellinga sitter nornene på høge seter. — I *Ólafs saga hins helga* (*Flateyjb.* II, s. 314) nemnes setra *Græningar*, nå en gard, i Valldalen på Møre, *þar engi maðr má vera um nætr fyrir trollagangi ok meinvætta, er þar eru í sætrinu.* — I *Orvar-Odds saga* kommer 'volva og seidkona' *Heidr* til garden *Berurjóðr* (i Rogaland), der hun *ætludu til seidar mikils um nóttina.* Også her foregår seiden i et *rjóðr* som opprinnelig kan ha vært (oppfatta som) tilhaldsstad for ei volve, *Bera*, «binna». Både *Græningr* og *Berurjóðr* kan såleis være komne inn som lokaliteter i disse sagnene fordi en tenkte seg at seiden helst ble øvd på slike avsides stader, jfr. *Galdra-Hedinn* som gikk opp på et isolert høgt fjell for å *efla blót* og *Þórhallr veidimaðr* som også gikk avsides opp på ei *hamargnípa* for å seide (*Eiríks saga rauða*).

I *Göngu-Hrólfs saga* holder seidmennene til i skogen: *Eru komnir 12 menn í skóginn skamt hédan, — þeir eru ofan Ormalandi, ok eru nú at efla seid, — —*. De sies å ha et hus i skogen og inni det en høg hjell på fire stolper.

Ifølge *Hyndluljóð* 33 *eru volur allar / frá Vidólfi*, og dette mytiske trollmannsnavnet må vel helst ha vært oppfatta som «Skog-ulven». — Likeså heiter det om den mytiske trollkjerringa i *Völuspá* 48: *Austr sat hin aldna / í Jarnviði*.

Heiðr er navnet på den mytiske volva i *Völuspá* 22:

Heidi hana hétu
hvars til húsa kom
völu velspá
vitti hon ganda,
seid hon *hvarkunn,¹
seid hugleikin,
æ vas hon angan
illrar brúðar.

Dette navnet *Heiðr* blir ofte brukt på volver i eldre og yngre islandsk sagntradisjon. Navnet må vel helst stilles sammen med gno. *heidr*, nyn. *heid*, f «øde fjellstrekning», da. *hede*, got. *hairpi*, f d.s., jfr. gotl. *haid* «stor skog», gkymbr. *coit* «skog». Til dette ordet hører vel også ulvenavnet gno. *heidíngi*, m, vel egtl. «han som hører heime i ei heid», jfr. ulvenavnet *viðnir*, «han som hører til skogen».

Også hos Saxo Grammaticus tenkes skjebnemøyene å holde til i ødemarka, på heden. *Høðr* (Hotherus) farer vill i tåken og kommer til noen skogmøyers avlukke (in quoddam silvestrium virginum conclave incidit). Også seinere i fortellinga, da han flakker om i avsides liggende strøk (*extrema locorum*) og ferdes i folketomme skoger (*mortalibus nemus emensus*), treffer han atter på de samme møyer, som nå sies å holde til i ei hole. Seinere kalles de 'nymfer'.

Vi skal også merke oss at helligdommene for *Þorgerðr hólga-brúðr*, som nærmest har vært oppfatta som et slags *hamingja* for háløygætten på Lade, tenktes å ligge avsides, i et *rjóðr*, slik de skildres fleire stader i *Flateyjarbók*. Likeså utstyres *Njáls saga* Torgerd med en *faldr*, en duk til å hylle hodet i.

¹ Denne konjekturen har jeg tidligere foreslått i MM 1958, s. 26. Om de øvrige tolkninger se Dag Strömbäck, *Sejd*, s. 17—21.

Vaneguden Njord sies å ha «bortgjømte (hellig)stader», *afdul*, i ei *lausavisa* av Hallfrød vandrådeskald:

fjard lætk afdul Njardar

«Jeg sier at Njords avsidesliggende gjømmer er fjerna». En må tenke på Tacitus's skildring av Nerthus-helligdommen med sitt «avgjømte tjørn» (*secreto lacu*). Jfr. også de før nemnte svenske *Lōaskjalf*.

Vi hører nok at også Njord hadde sine *hof* og *hørgar*, slik som i *Vafþrúðnismál* 38:

hofum ok hōrgum
hann rædr hundmōrgum

men det føyes til:

ok vardat hann ásum alinn.

Njord hørte heime hos og var skapt av «de vise vaner» og kalles derfor også sjøl *vanr*, «vaneguden» hos Þórdr *Sjáreksson*; sønnen Frøy kalles *vaningi* «som er av vaneætt» i *Skírnismál* og dattera Frøya *vanabrúðr* hos *Einarr Skúlason*. Som jeg før har gjort rede for (ANF, 74, s. 44 ff. og s. 61 f.) er det de spådomskyndige vanene som kalles *regin ǫll* i *Vǫluspá*-skildringene av de kritiske situasjonene i gudenes historie; det er de som tar avgjerdene etter å ha funnet ut årsaken:

þá gengu regin ǫll
á rǫkstóla,
ginnheilög goð
ok of þat gættusk

— — —.

De *rǫkstólar* som vanene «gikk opp på» kan neppe ha vært tenkt som sitteplasser i en vanlig *dómr*; i så fall ville neppe uttrykket *ganga á* med akk. ha vært nytta. Førledden *rǫk*-er vel helst å oppfatte som stammeform av ordet *rǫk*, n pl. her i meininga «forklaring». Ordet hører ihop med verbet *rekja* som også kan ha meininga «forklare», (jfr. *rekja draumar til eins* «sove på noe»), i likhet med det tilsv. ags. *reccan*, glsaks. *rekkian*, ghty. *recken*. Siden det er vanegudene som *gættusk* «akta på (tegnene)» må en helst tru at det er tale om å *fremja seid*, og at *rǫkstóll* er enstydig med *seidhjallr*.

Som nemnt er *skilfingar* namnet på den gamle svenske kongeætten og en kunne tenke seg at ordet opprinnelig har karakterisert representanten for den religiøse kongemakta som tok sine direktiver fra de

ktoniske maktene ved hjelp av ei *skjalf*. Det ville da høve best om det ikke var Odin men vaneguden Frøy som var den opprinnelige *Skilfingr* og det er da også visse ting som styrker ei slik oppfatning. For de alminnelige bufaste svenske bønder må Frøy ha vært en langt viktigere gud enn Odin, likesom vi skal merke oss at Frøy opprinnelig var den som tok vare på de avdødes ånder, at han var alvenes herre. Dette går tydelig fram av namnet på bustaden hans, som kalles *Alfheimr* «de dødes verden».

I *Grímnismál* reknes opp de tolv gudeboliger; både gudens namn og namnet på bustaden hans nemnes her uttrykkelig. Enkelte ganger får vi fleire detaljer. Vi får først høre at Tor bur i *Þrúðheimi* og seinere at hallen hans heiter *Bilskirnir*, Odin bur i *Glaðsheimr* i *Valhöll*. Om andre guders bustad vites mindre, såleis heiter det om den avbleikte guden *Ullr*:

Ýdalir heita
þar's Ullr of hefr
sér of gǫrva sali.

Det vites så lite om denne gudens bustad at resten av strofa blir nytta til å fortelle om Frøys domæne:

Alfheim Frey
gáfu í árdaga
tívar at tannféi.

Alfheimr er i *Grímnismál* den tredje i rekka av bustader og den følgende strofa som tar til med *sá bær es hinn þriði*, «denne garden er den tredje», holder fram med skildringa av denne Frøys bustad og her sies *Valaskjalf* å være namn på noe som guden i tidenes morgen lot innrette for seg, *véltili sér áss í árdaga*; Vi må her snarere tenke på ei kultisk innretning enn på sjølv hallen; verbet *véla*, «innrette med kunst», kan likevel etter sammenhengen være brukt om langhuset, *salr*; om en *bær* kan det ikke være tale. Strofa lyder slik:

Bær's sá hinn þriði,
es blíð regin
silfri þokðu sali;
Valaskjalf heitir
es véltili sér
áss í árdaga.

«Denne garden er den tredje, der de blide guddomsmakter (d.e. vanene, se ANF, 74, s. 45) tekte langhuset med sølv. Den kalles *Valaskjalv* som

guden innretta til seg i tidenes morgen.» Det er tydelig at *áss* her må gå attende på Frøy, som sist er nemnt med namn. Det kan ikke være tale om et *Valaskjalf* som bustad for Odinssønnen *Váli*, slik som mellom andre Magnus Olsen meiner (*Ættegård og helligdom*, s. 278). Alle andre gudeboliger i *Grimnismál* har sitt særnamn; ingen har eierens namn knytt til bustadsnamnet. Dessuten ville en eventuell bustad for Våle bli den 13de gudeboligen og det er et umulig tall her. — Et argument for kort og mot lang første vokal i føreleden til namnet *Valaskjalf* er det faktum at *Snorra edda* åpenbart har satt namnet som identisk med *Valhöll*, siden den tenker seg *Valaskjalf* som Odins bolig; men Valhall kommer jo som den femte i rekka av gudeboliger, slik at ei identifisering av denne tredje gudeboligen med den femte må settes ut av betraktning. En sammenheng mellom dette *Vala-* med gno. *valr*, m «de faldne» er neppe sannsynlig. Lex. poet. oppfatter riktignok *Valaskjalf* som sammensatt med gen. pl. av dette ordet; men ei fleirtallsform synes påfallende. En må vel helst rekne med at det er gen. sg. av et svaktbøyd *vali*, m en her har for seg og det synes meg naturlig å identifisere dette ordet med nyn. *vale*, m «dvale» som Ross har anført fra Sørvest-Norge, jfr. adj. *valen* og verbet *valna* «svinne hen». Et ord *vali*, m kan såleis godt tenkes brukt om en dødlignende tilstand, slik at *Valaskjalf* kan ha meint «dvale-stillaset» og ha vært brukt om ei innretning for den avdødes legeme, som vi skal se, helst om et podium der liket er blitt stillt før gravlegging eller brenning. Et slikt namn *Valaskjalf*, om de dødes opphaldsstad, ville høve godt som namn på dødsguden Frøys sal, der de sæle døde, *alfar*, holdt til hos sin herre; at også alvene bodde i gudenes boliger hører vi i *Grimnismál* 4, som innleiing for opprekninga av gudenes 12 boliger:

Land 's heilagt
es liggja sék
ásum ok alfum nær!

Det kan tilmed være at også *Hlidskjalf* opprinnelig er ei nemning for Frøys domæne. Vi skal merke oss at i prosainnleiinga til *Skírnismál* er det Frøy og ikke Odin som sitter i *Hlidskjalf* og ser inn i jotunheimene. Begge disse gudene er jo ellers tenkt å være herrer for de avdødes sjeler, slik at *hlidskjalf* og *valaskjalf* kan være nemninger for den samme innretninga, for likpodiet. Men hvis *hlidskjalf*, som vi har sett, også har vært brukt om seidhjellen, så må dette ha sin grunn i at den seidende gjorde bruk av likpodiet for å fremme sitt formål, nemlig å komme i kontakt med dødsrikets ånder, slik vi har sett det i spådomsinnretninga hos

'rus'. — At dette faktisk har funnet stad, får vi direkte vitnemål om også i det merkelige visjonsdiktet *Sólarljóð*, som har bevart fleire eldgamle etnologiske drag. I str. 34—39 forteller dikteren her om si helsott, da

heljar reip
kómu hardliga
sveigð at síðum mér.

I str. 40—46 hører vi om hans død, da han

hvarf, kallaðr frá kvölum.

Så følger det ei skildring av den første natta etter døden, da liket ennå lå ustelt (47):

Öllum lengri
var sú hin eina nótt,
er ek lá stird á strám.

Så blir liket stelt og vaska, slik vi hører det i str. 50:

lauga vatn
er mér leidast var
eitt allra hluta.

Som vi skal se, ser skildringa ut til å gjengi hedenske skikker. Likvask ble også brukt i hedensk tid som det går fram av påbudene i *Sigrdrífumál* 34:

Laug skal göra
þeims lidnir eru,
hendr tvá ok höfuð,
kemba ok þerra,
áðr í kistu fari,
ok biðja sælan sofa.

Sannsynligvis tenkes i *Sólarljóð* den døde å ha tilhørt et hedensk miljø; det må være bakgrunnen for neste str. (51), der vi hører at den døde etter lauginga ble lagt på likbåra:

á nornastóli
satk níu dagar;
þaðan vark á hest hafinn;

gýgjar sól
er skein grimliga
ór skýdrúpnis skyrmi.¹

Ordet *norn* er her åpenbart brukt om ei volva, slik en t.d. også finner det i *Báttir af Norna-Gesti* og i «økse»-kjenninga *skjaldar norn* i *Ólafs drápa Tryggvasonar*, likeså i «ulve»-kjenninga *norna grey* i *Hamðismál* 29. I nyisl. er *norn* brukt om ei «heks» (jfr. Blöndal). Den døde sies å *sitja* d.e. «forbli, oppholde sig» ni dager på «mornestolen», d.e. seidhjellen, som altså her er brukt synonymt med en hedensk katafalk. Hj. Falk («Sólarljóð», Skrifter utg. av Vid.-selsk. i Kria. II, 1914, No. 7, s. 29) uttalte at «en nidages frist mellem dødsdagen og begravelsen er ukjent i gammel tid»; men han tenkte vel da på de kristne begravningsskikker. Jeg har i et tidligere arbeide (Maal og Minne 1953, s. 103 ff.) vist at 10-dagesfristen har vært vanlig i hedensk tid blant nordiske folk og også i *Sólarljóð* er det jo tale om 10 nætter, idet den døde lå på likstrå den første; forøvrig er det jo av mindre vekt hvorvidt den tradisjonen som kommer til uttrykk her hadde ni eller ti dager.

Forfatteren av *Sólarljóð* ser ut til å ha identifisert seidhjellen med likpodiet også i ei anna merkelig strofe, lenger ut i diktet, nemlig str. 76, som jeg foreslår å lese slik:

Bjúgvor ok Listvor
sitja í *Berðis durum,
*örgangs-stóli á;
*firna dreyri
fellr ór nqsum þeim,
sá vegr fjón með fyrðum.

Som allerede Bugge har peikt på mangler det første linjeparet stavrim og Bugge meinte at det helst var *Herðis* i 2. linje som skyldtes ei forvansking. Jeg foreslår å lese *Berðis*, gen. sg. av *Berðir* av **Barþia*- «den skjeggete», som kan være ei gammel nemning for Odin, som jo kalles *Hárbarðr*, «Gråskjegging», *Langbarðr*, *Síðgrani*, «han med langt munnskjegg» og *Síðskeggr*. Det er her tale om to trollkjerringer som bærer de karakteriserende namnene «den krombøyde» og «den kloke»; de sies å «sitte i Odins dør» som vel etter det vi har sett helst må være ei omskriving

¹ Hdskr.'s *skyrmi*, *skirmi* kan vel helst forutsette et *skyrmi*, dat. sg. av *skyrm*, n. nyn. *skyrm*, n «oppriving, bringing for lyset» og *skyrma*, f «Rift eller Ridse». Det er åpenbart tale om månens bistre skinn fra ei rift i den skydede himlen, *skýdrúpnir*.

for *Hliðskjalf*. Komplementet á *órgangs-stóli* «på bortgangens stillas» gir ei nøyere skildring av deres tilholdsstad. Gno. *órgangr*, er overlevert i sammensetninga *órgangs-fé* om fe som er forvillet. Ordet må vel i *Sólarljóð* 76 være brukt om bortgang fra denne verden, jfr. ord som *órferð*, f, *órferð*, «avgang, endelykt» og *genginn* i meininga «avdød», (*Hávamál* 72). Ordet er i hdskr. skrevet *organs*, *Aurgans* og *orgañz*.

Å oppfatte dette ordet som «orgel-stol» er neppe rimelig i denne sammenhengen. — En kunne vel også tenke på et ord som hang sammen med nyn. *orga-vid* og *orga-ris*, der føreleden sikter til noe som er fletta sammen. Jfr. gno. *orguvidargardr* (D.N. XI 35).

I 4. linje har hdskr. *járna dreyri*, der første ordet av Rask ble endra til *norna* som gir allitterasjon med *nosum* i neste linje. Men ei endring til *firna* gir bedre sammenheng. Dette ordet er gen. pl. av *firn*, n som nettop bruktes om noe som var utenom det vanlige, helst om noe forferdelig. Trollkjerringblodet tenktes, som vi har sett, å inneholde trolldomskraft i potensert form; blodet var jo sjølv livskrafta.

Skikken å stille den døde på likbåre er velkjent også fra det gamle Grekenland i før-Solonsk tid (jfr. S. Eitrem, *Hermes und die Toten*, s. 39). Disse skikkene gikk ut på å sette liket på ei seng utafør døra, og det er vel liknende skikker det siktes til i *Hávamál* 70:

eld sák upp brenna/ audgum manni fyr,
en úti vas dauðr fyr durum.

— Det er vel her tale om brenning av likhalmen o. l.

Såvidt jeg skjønner er vi så heldige å ha ei samtidig billedframstilling av et slikt gammalnordisk stillas for utstilling av et lik, altså ei innretning som etter *Sólarljóð* 51 også skulle kunne gjengi forma av en *seidhjallr*. Det gjelder den merkelige figuren på et av Oseberg-teppene (fig. 2) som ser ut som en portinngang med et flatt golv over og på dette står det et telt, dekt, som det ser ut, med ornerte tepper. Midt under dette podiet står en kraftig trestamme, slik at portåpningen i perspektivet blir delt i to halvdeler. Såvidt en kan skjønne skal de to stolpene som holder podiet oppe, en på hver side, tenkes å representere ialt fire bærestolper, en i hvert hjørne, slik at figuren danner en *hjalr* eller ei *skjalf*. Figurene omkring denne hjellen framstiller uten tvil funerære opptog og også sjølv hjellen er flankert med snodde ormefigurer og fugler, figurer som høver godt inn i et funerært miljø. Heile billedframstillinga er preget av parader av hester og folk i fullt utstyr. Hestene har knuter på halene, noe som også tyder på gravrituale. Teltet oppe på podiet svarer til det

vi veit var skikk ved begravelser, jfr. Ibn Fadlans beretning. Men et telt er også nemnt å høre til utstyret på en seidhjell; i *Hrólfs saga kraka* (kap. 33) fortelles om trollkvinna *Skuld*, som egentlig er namn på ei av de tre nornene, at *hún sat í sínu svarta tjaldi á seidhjalli sínum*.

Av særlig interesse er tresula under midten av likpodiet på Oseberg-tapetet. Den må være av symbolisk art og henge sammen med de samme forestillinger som bragte de svenske kjøpmennene til å reise opp en bjørkestamme på gravhaugen til *rus-høvdingen*, slik Ibn Fadlan skildrer sine opplevelser. Etter å ha fortalt om brenninga av *rus-høvdingen* og trellkvinna i teltet på skipet, sier han: Derpå bygde de på det stedet der skipet som de hadde trukket opp av elven, hadde stått, noe som liknet en rund haug. Midt på den reiste de opp en stor trestøtte av bjørk. På den skrev de navnet til mannen og navnet til russekongen, og så gikk de sin vei.

Denne tresula har åpenbart tjent samme hensikt som bautasteinen heime i Norden. Den dypere symbolikk i reisinga av sulur og steiner bunner i ei magisk handling som har til hensikt å gi den døde evne til nytt liv, til oppstandelse. Det er de samme tankene som kom til uttrykk i de gamle egypteres reising av *Dhed-sula*, som symboliserte Osiris's oppstandelse fra de døde og i grekernes reising av gravstelen.

Identifiseringa av seidhjellen med likbåra er ikke så uforståelig som den kanskje synes ved første blick. Det er tydelig at *seidr* etter sin art er ei særlig form for nekromanti. Det er gjennom sitt samkvem med dødsriket at volva får sitt klarsyn, men for å oppnå dette samkvemmet må hun imitere den dødes tilstand. Hun gjør dette ved å ta opphold på ei likbåre og hun lar seg falle hen i en dødliknende sømn. Vi kan her minne om fortellinga i den før nemnte *Hrólfs saga kraka* der ei anna volve med det vanlige volvenamnet *Heidr* er blitt satt á *seidhjall einn háan*. *Konung spyrr þá, hvat hún sæi til tíðinda — «því at ek veit», sagði hann, «at nú mun mart fyrir þik bera, ok sé ek nú mikla gæfu á þér at svara mér sem skjótast.» Seidkonan slær þá í sundr kjóptunum ok geispar mjök, ok varð henni þá ljód á munni.*

En kan også minne om Snorres skildring i *Ynglinga saga* av Odins seidkunst: *Óðinn skipte hömum. Lá þá búkrinn sem sofinn eða dauðr, enn hann var þá fugl, eða fiskr eða ormr ok fór á einni stund á fjarlæg lönd at sínum eyrendum eða annarra manna*. Fuglen, fisken og ormen er hamdyr som hører til i de tre elementer luft, vann og jord og både fuglen og ormen er på Osebergtapetet plasert like ved siden av likpodiet.

Odin tenkes å være i nært samkvem med de døde. Han er *Valföðr*,

Val-Gautr og herren til *Valhöll*. Han er *drauga dróttinn* og *hanga-godð*, *hanga-týr*; hans ferder til dødsriket er et vanlig trekk i mytene.

I denne sammenhengen skal vi særlig feste oss ved at Odin i *Reginismál* kalles *karl af bergi*. Her sies han riktignok å stå på et berg ved kysten. Men dette er vel ei sekundær oppfatning av situasjonen. Odin sies nemlig også i *Sigrdróm*. 14 å «stå på berget»; men her er det tale om Odin i kommunikasjon med dødsriket, Odin under samtale med Mims hode:

á bjargi stóð
með Brímis eggjar,
hafði sér á höfði hjalm;
þá mælti Míms höfuð
fróðligt it fyrsta orð
ok sagði sanna stafi.

Det ser ut til at *berg*, *bjarg*, her er brukt om de dødes tilhaldsstad, gravhaugen; i ags. brukes *beorh*, *beorg* i meninga «haug, gravhaug», jfr. engelsk *barrow* «gravhaug» og det er ikke usannsynlig at det også i nordiske språk i eldre tid kan ha hatt denne særmeininga.

Dette ville også gi ei rimelig forklaring på uttrykket *Sigtýs berg* i *Atlakv.* 30, som det var skikk å sverge ved under inngåing av ekteskap; hvis «Odins berg» her meiner «gravhaugen», ville en slik ed være naturlig; sverging ved stader i underverdenen er velkjent, en kan bare minne om den gammalgreske eden ved dødselva Styks, som selv gudene var nødt til å holde.

Vi har sett at «ungen Sveidal» også «gaar til Bjerget» når han skal tale med sin døde mor. Forestillingene om at de døde holdt til i berget går att i de gammelislandske forestillingene om å *deyja í fjall*.

Når de gamle nordiske sagnkonger tenktes å «sitte på haug», så henger dette sannsynligvis også sammen med deres opprinnelige funksjon som stammens medisinnmenn, som her på gravhaugen søkte kommunikasjon med den store døde, med 'heroen'.

Som nekromantisk lokalitet kan gravhaugen ha tjent fra de eldste tider. Endrede gravskikker kan ha medført endringer også i nekromantien. Skikken å sette liket på et podium utafør døra kan imidlertid tenkes å være fra indoeuropeisk tid og et ledd i likbrenningsskikkene. Vår hypotese at seiden ble innledet som en imitasjon av dødsritene synes også å bestyrkes ved det som fortelles i Sigurdsdiktene om valkyrja *Sigrdrífa*, som ligger i en magisk sømn oppe på det høge *Hindarfjall* inne i en skjoldborg omgitt av flammende eld, slik det skildres i *Fáfnismál* 42—44, (jfr. *Grípisspá* 15—17).

I diktet *Sigrdrífumál* vekkes valkyrja av den magiske sømnen som Odin har lagt på henne; hun spør:

«Hvat beit brynju?
hvi brák svefni?
hverr feldi af mér
fólvar naudir?»

Og da Sigurd har fortalt hvem han er, holder hun fram:

Lengi ek svaf,
lengi ek sofnud vas,
lǫng eru lýða læ;
Óðinn því veldr,
es eigi máttak
bregða blunnstǫfum.

En minnes uvilkårlig ordene til den døde volva som Odin vekker opp utafør heldøra (*Vegtamskv.* 5):

Hvat 's manna þat
mér ókunnra
es mér hefr aukit
erfitt sinni;
vask snivin snjóvi
ok slegin regni
ok drifin dǫggu,
dauð vask lengi.

I *Sigrdr.mál* tar valkyrja til å spå helten like etter at hun er våkna opp av den magiske sømnen. Hun gir ham minnesdrikken, *minnisveig*, slik at han skal hugse spådommen.

Det er vanskelig å oppfatte disse scenene annerleis enn at de har sin bakgrunn i det som skjedde under en *seiðr*.

At volva tenktes å ha hjelp av de dødes ånder er tydelig; ved skademaagi er hjelpeåndene kalt *troll* og å seide vil si å vekke opp slike usæle ånder, slik vi hører det i de kirkelige forordninger (Dip. Isl. II, 223): *ef þat verðr kent kǫrlum eða konum at þau seiði eða magni troll upp at ríða mǫnnum eða búfé, —»*

Identifiseringa av den norrøne tradisjonens *seiðhjallr* med Oseberg-tapetets likpodium ville ikke være fullstendig om vi ikke kunne gjøre det sannsynlig at også seidhjellen har vært utstyrt med ei sentral-sule.

Om dette tier riktignok den norrøne prosa-tradisjonen og det er ikke så underlig; det må ha gått 2—3 hundre år mellom seidhjellens forsvinnen og oppskrivninga av disse tradisjonene. Det ser imidlertid ut til at volva tenktes å bruke verdensstøtta, *Yggdrasill*, som kommunikasjonsveg på sine ferder til de skjulte verdener, slik vi tør ta hennes ord i *Völuspá* 2:

Ek man jotna
 ár of borna
 þás forðumk
 fœdda höfðu
 nú mank heima,
 nú ívídi,
 mjötvid mæran
 fyr mold neðan.

Den *mærr mjötviðr* det her er tale om må være *Yggdrasill*, jfr. *Fjölsvinnsmál* 22. Om *Yggdrasils* sammenheng med underverdenen se *Völuspá*, 19—20 og *Grimnismál* 31.

Det ville være rimelig om også seidhjellen hadde hatt ei sule som symbol for *Yggdrasill*, noe i likhet med de sjamanstillas som har vært i bruk hos de nordsibiriske dolganer ved Chatangaelva. Som adkomstveg på sine hamferder til oververdenen hadde sjamanene hos dem et stillas halvannen meter høgt og med et «tak» båret oppe av fire hjørnestolper, mens det i midten stod ei sule som skulle framstille verdensstøtta, «den aldri styrtende sula», som den kaltes på deres språk.¹ Toppen av denne nådde opp over «taket» og bar en tohoda ørnefigur, «himmelfuglen», som har et tilsvarende i ørna i toppen av *Yggdrasill* slik som *Grimnismál* 32 veit å berette. På denne sula tenktes sjamanen å stige opp på sine hamferder gjennom de ni himler til den øverste gud. I de nordiske forestillingene tenktes liknende hamferder å gå til de ni underverdener, slik den vise jotunen forteller om sine ferder (*Vafþrúðnismál* 43):

Frá jotna rúnum
 ok allra goða
 ek kann segja satt,
 þvíat hvern hefk
 heim of komit:

¹ Det henvises til Uno Harva, Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker, F. F. Comm., No. 125, fig. 5—7.

níu komk heima
fyr niðhel neðan,
þaðan deyja ór helju halir.

Som jeg også i tidligere avhandlinger har peikt på er det tydelig at våre forfedre i mangt har brukt de samiske veidefolkene som modell for sine jotunskikkelser. Det kan da også være at forestillingene om hamferder er blitt utforma ved kjennskap til samenes sjamanisme.

Likskapen mellom den nordiske *seidhjallr* og dolgan-sjamanens himmelstativ må vel helst kvile på gammalt felles opphav. Vi må rekne med eldgamle forutsetninger for såvel Osebergtapetets likpodium som dettes magiske imitåmen, seidhjellen. Fra den minoiske kulturen på Kreta kjennes alterliknende modeller som består av et offerbord med skåler båret oppe av ei sentral sule, omgitt av fire hjørnestolper (se Arthur J. Evans, Mycenaean Tree and Pillar Cult, *The Journal of Hellenic Studies*, 21 (1901), s. 114—116). Dette ser ut til å ha hatt tilknytning til kulten av de ktoniske maktene; Evans minner om ritene ved Odyssevs ofringer ved inngangen til Hades.

At det høge sætet for den nordiske volva har gamle aner får vi også et levende inntrykk av når vi leser Tacitus's fortelling om brukter-spåmøya Veleða som tok en vesentlig del i batavenes opprør mot romerne i år 69—70 e. Kr. Tacitus (*Germania* 8 og *Historia* 4) forteller at hun «lenge ble holdt likesom en guddom av mange», at hun hadde utstrakt hersker-makt, «etter germanenes gamle skikk som får dem til å betrakte mange kvinner som utstyrt med spådomsgave, og etter som deres overtru auker, endog som gudinner». Om denne Veleða sier Tacitus at hun holdt til på et høgt «tårn-stillas» og at en av hennes nære slektninger, som var utvalt til det, bragte henne spørsmålene og kom tilbake igjen med svarene, som om han hadde vært en guddoms sendebud (*Hist.* 4). Tacitus bruker ordene *ipsa edita in turris* og det står såleis intet om at hun bodde oppe i et tårn, slik som man vanlig har villet oppfatte teksten. Prep. *in* nyttes jo både i vår betydning «i» og «på». Det er også sannsynlig at *turris* ikke her har meint et vanlig tårnforma hus, fordi faste tårnbygninger neppe har vært i bruk hos de lite stasjonære tyske stammene på denne tida. *Turris* brukes imidlertid også om et dueslag, et duehus som står alleine på en hög påle (*Var.*, *Ovid*) og særlig skal vi merke oss at Cæsar bruker *turris* om et opptømra høgt tårnliknende stillas som tjente som forsvars- og også som angrepsbasis i felten (*De bello gallico*, V, 40, 48), i bruhoder (VI, 29) ja til og med på skipene (III, 14). Romerne anvendte også flytt-

bare tårn ved beleiringer (II, 12, 30, 33 o. s. v.). Disse tårnene kunne da ha fleire etasjer og hver etasje ha et brystvern.

Også hos kimbrenne, som vel hørte heime i Nord-Jylland, ser liknende skikker ut til å ha vært i svang. I Strabos «Geografi» (7, 3.2) heiter det om kimbrenne: Kvinnene deres som pleide å ledsage dem på deres tokter, førtes av prestinner som var spåkvinner; disse var gråhåra og kledd i hvitt med kapper av lin som var festa med spender, omgjordet med bronsebelter og berrføtt. Og med sverdet i hand brukte disse prestinnene å ta seg av krigsfangene over heile valplassen, og etter først å ha satt kranser på hodene deres brukte de å føre dem til et messingkar som tok omtrent 20 amforer; og de hadde en oppbygd plattform som prestinnene steg opp på og så, idet hun bøyde seg over kjelen, skar hun strupen over på hver fange etter at han var blitt løfta opp; og fra blodet som strømte ut i karret brukte noen av prestinnene å forutsi framtida mens atter andre pleide å sprette opp kroppen og etter gransking av innvoldene forutsi seier for sitt eget folk.

ROLF HELLER

Studien zu Aufbau und Stil der Laxdœla saga.

Walter Baetke zum 75. Geburtstag gewidmet.

In den beiden letzten Jahrzehnten hat sich als Folge einer Reihe von Einzeluntersuchungen mehr und mehr die Erkenntnis durchgesetzt, dass die Isländersagas als literarische Schöpfungen des 13. Jahrhunderts zu betrachten sind. Begabte Verfasser dieser Zeit rücken damit an die Stelle, die nach der früher allgemein herrschenden Ansicht von der »mündlichen Saga« eingenommen wurde. Jene mündliche Saga liess für den, der im 13. Jahrhundert die Feder auf das Pergament setzte, wenig mehr zu tun übrig als das Niederschreiben bereits geformter Erzählungen, allenfalls ein gewisses Ordnen und Ausfeilen des Stoffes. Nach jener Auffassung gab es überhaupt keinen »Verfasser« im eigentlichen Sinne. Für Vorzüge oder Mängel im Aufbau oder in der Darstellung einer Saga zeichnete gewissermassen niemand verantwortlich. Die Forschung früherer Jahrzehnte beschäftigte sich daher auch nur gelegentlich mit diesen Fragen. Ihr Hauptaugenmerk legte sie auf die vermeintlichen historischen und kulturhistorischen Schätze, die die Sagas durch die mündliche Überlieferung aus der heidnischen Zeit in das 13. Jahrhundert hinübergerettet haben sollten.

Der Aufbau und die Darstellung einer Saga fordern aber eine grundlegend andere Wertung, wenn diese Saga ein literarisches Kunstwerk des 13. Jahrhunderts und eine Dichterpersönlichkeit ihr »geistiger Vater« ist. Man hat früher über den ohne allen Zweifel vorhandenen Gemeinsamkeiten innerhalb der Isländersagas das Besondere der einzelnen Werke zu wenig beachtet. Die Übereinstimmungen glaubte man weitgehend aus dem Wirken einer jahrhundertelangen mündlichen Überlieferung ableiten zu können. Dagegen haben sich in den letzten Jahren die Stimmen gemehrt, die die inneren wie äusseren Besonderheiten einzelner Sagas hervorheben. Mögen zahlreiche im isländischen Alltag wurzelnde Motive in fast allen Sagas zu finden sein, mag der Eindruck

der Zusammengehörigkeit verstärkt werden durch die konsequent realistische Darstellung in den meisten von ihnen — jede Saga hat trotz allem eigene, nur ihr gehörende Züge, mag es sich dabei um ein häufiges Verwenden einer Motivgruppe, ein Vernachlässigen einer anderen handeln, mögen Eigentümlichkeiten des Stils oder der Wortwahl ins Auge fallen. In diesen Unterschieden spricht sich die Eigenart des jeweiligen Verfassers aus. Sie können indirekt Zeugnis ablegen für seine Bildung und seine — z.T. daraus resultierenden — Interessen, sie können Hinweise geben auf seine Stellung in der Gesellschaft und zu ihr. Diese Unterschiede erwachsen nicht zuletzt aus den unterschiedlichen Fähigkeiten der einzelnen Verfasser. Die Sagas müssen also als Spiegelbilder von Dichterpersönlichkeiten gesehen werden. — Stehen die Sagas damit in einer Reihe mit den literarischen Kunstwerken aller Zeiten und aller Länder, so ergibt sich daraus zugleich ihre besondere Bedeutung. Jene Dichter des 13. Jahrhunderts sind sämtlich nicht namentlich bekannt. Will man sich ein Bild von ihnen machen, kann man das einzig und allein durch das Medium der Sagas. Schon dieser Umstand würde dafür sprechen, Aufbau, Stil und Wortschatz jeder Saga zu untersuchen, um auf diesem Wege Saga und Sagaverfasser in literargeschichtlicher wie in kulturgeschichtlicher Beziehung einordnen zu können. Dazu kommen aber noch andere Gesichtspunkte. Beobachtungen an Aufbau und Darstellung können eine Antwort auf die Frage geben, ob es sich bei einer Saga um eine einheitliche Komposition handelt, ob *ein* Verfasser das Werk nach einem wohlüberlegten Plan angelegt hat.¹ Beobachtungen hinsichtlich der Wortwahl in verschiedenen Sagas können im Ergebnis dazu führen, dass man mit grösserer Sicherheit als bisher über Abhängigkeit oder Unabhängigkeit einzelner Werke voneinander urteilen kann. Es ist zu bedauern — wenn auch als Folge der lange Zeit herrschenden Ansichten verständlich —, dass man bislang diese Möglichkeiten der Sagaforschung zu wenig genutzt hat.

Gegenstand der folgenden Untersuchung ist die *Laxdœla saga*.² Wesentliche Besonderheiten in Aufbau und Darstellung sollen gesammelt und gesichtet werden.

¹ Als Musterbeispiel kann die *Brennu-Njáls saga* genannt werden. Lange Zeit herrschte die Ansicht, sie sei durch Vereinigung zweier ursprünglich selbständiger Teile entstanden. Erst Einar Ól. Sveinsson hat mit seinen beiden Arbeiten: »Um Njálu« und »Á Njálsbúd« den Nachweis erbracht, dass die Saga von Anfang an als einheitliches Werk geschrieben worden ist.

² Die *Laxdœla saga* wird zitiert nach der Ausgabe von Kålund, København 1889—91 (Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur XIX).

Nach dem oben Gesagten liegt es auf der Hand, dass es sich dabei nur um einen ersten Schritt auf einem längeren Wege handeln kann. Der Aussagewert des Materials wird sich vorläufig im allgemeinen auf diese eine Saga beschränken. Erst die Betrachtung anderer Sagas unter denselben Gesichtspunkten würde eine vergleichende Auswertung des Materials erlauben.¹ Das Ziel dieser Untersuchung kann daher nur sein, einen Einblick zu geben in die Arbeitsweise des Dichters der Laxdœla saga. Daneben soll versucht werden, besondere Interessen des Verfassers sichtbar werden zu lassen.²

Dem Leser der Laxdœla saga fällt als erste Eigenheit der Darstellung ein wiederholtes, ja häufiges Erscheinen von Wörtern und Ausdrücken auf. Es wird sehr bald deutlich, dass sich der Verfasser in bestimmten Zusammenhängen fast stets der gleichen Ausdrücke bedient. Die Wiederholungen nehmen einen so breiten Raum ein, dass ein Zufall oder anders ausgedrückt: ein unbewusstes Einfließen ausgeschlossen ist. Man muss davon ausgehen, dass der Verfasser darum gewusst hat, dass er in vielen, wenn nicht den meisten Fällen absichtlich mit diesen Wiederholungen gearbeitet hat. Ich spreche deshalb im folgenden von den »Lieblingsausdrücken« des Verfassers.

Am häufigsten sind derartige Lieblingsausdrücke in den Beschreibungen von Personen und Sachen greifbar. Bei den Einführungen scheint der Verfasser von einer bestimmten Auswahl von Wörtern (vornehmlich Adjektiven) auszugehen. Man darf sagen, dass bei den Hauptpersonen und bei den meisten zweitrangigen Figuren mindestens ein Teil dieser Wörter erscheint. Was die einzelnen Beschreibungen voneinander abhebt, sind zusätzliche charakterisierende Wörter, gewissermassen Einzelgänger, die nur einmal, oder wenigstens in geringer Zahl, auftreten. Dass trotzdem eine gewisse Monotonie die Personenbeschreibungen durchzieht, lässt sich nicht leugnen, ja mehr noch: der Leser bekommt trotz einer ganzen Reihe beschreibender Adjektive keine rechte Vorstellung von dem Aussehen der Beschriebenen; es steckt zu viel Typisches darin.³

Bei der Einführung von Frauen stossen wir am häufigsten auf das Wort: »væn« — væn (kona); kvenna vænst; allra kvenna vænst; en vænsta

¹ Vereinzelte Ansätze zu einer vergleichenden Betrachtung sind den Anmerkungen zu entnehmen.

² Wertvolle Hinweise hat schon Einar Ól. Sveinsson in der Einleitung zu seiner Ausgabe der Saga in Íslenzk Fornrit, Bd. V, Reykjavík 1934, S. V ff., gegeben.

³ Auf die mangelnde Fähigkeit des Verfassers, Personen zu zeichnen, hat schon Einar Ól. Sveinsson gewiesen; a.a.O. S. XV.

—, insgesamt auf 9 Fälle.¹ Dazu gesellt sich 3mal das bedeutungsverwandte »fríð« — fríd sýnum; kvenna fríðust; en fríðasta kona —². 6 Frauen werden »skörungr« — sk. mikill; enn mesti (kven-)sk.; sk. mikill í vitsmunum; sk. í skapi — genannt³, und Gudrun wird ausserdem noch von ihrem Feinde bestätigt, sie sei »mjök fyrir ǫðrum konum um allan skörungskap«⁴. 2mal gilt eine Frau als »ofláti mikill«⁵, 2mal erscheint »skapstór«⁶. Und schliesslich ist noch das wiederholt auftauchende »vitr« zu erwähnen.⁷

Die Beschreibung von Höskulds Frau Jorunn ist ein Beweis dafür, dass die genannten Eigenschaften unter Umständen *einer* Person beigelegt werden:

»Jórunn ... var væn kona ok ofláti mikill; hon var ok skörungr mikill í vitsmunum ... var þat brátt auðsét á hennar högum, at hon mundi vera vitr ok vel at sér ok margs vel kunnandi, ok heldr skapstór jafnan.«⁸

Die Bevorzugung bestimmter Ausdrücke ist noch auffälliger bei der Vorstellung männlicher Personen. Man gewinnt den Eindruck, dass dem Verfasser nur der als Mann gilt, von dem er sagt: »mikill (maðr) ok sterkr«. Der volle Wortlaut tritt an 13 Stellen auf, Teile davon und gleichbedeutende Umschreibungen an weiteren 11.⁹ Ins Auge fallend ist daneben die häufige Verwendung der Adjektive »fríðr« — fríðr (maðr) sýnum; enn fríðasti sýnum; allra manna fríðastr —¹⁰, »vænn« — vænn (maðr, sveinn); vgl. auch: enn vænligsti maðr —¹¹ und »sköruligr« — sk. (maðr sýnum); enn sköruligsti í yfirbragði —¹², und zur Heraushebung dient

¹ S. cc. 7; 9; 20; 23; 31; 32; 40; 70; 78. — Damit erscheint das Wort etwa in der Hälfte aller Beschreibungen von Frauen.

² S. cc. 12; 41; 44.

³ S. cc. 7; 9; 14; 24; 31; 68; 69 — an den beiden letzten Stellen ist Gudrun gemeint. Nur c. 21 wird ein Mann als »skörungr« bezeichnet: Olaf Pfau.

⁴ S. c. 56; vgl. auch c. 29. Bei einem Mann wird in c. 62 davon gesprochen.

⁵ S. cc. 9; 20.

⁶ S. cc. 9; 31.

⁷ S. cc. 9; 31; 33; 39 — die beiden letzten Stellen beziehen sich auf Gudrun.

⁸ C. 9. — Textstellen werden durchgehend in Kleinschreibung zitiert, um ein einheitliches Bild zu erhalten.

⁹ S. cc. 7 (2mal); 8; 9; 10; 16; 22; 28 (2mal); 32; 53; 54; 57 — cc. 9; 11 (2mal); 14; 28; 38; 56; 57; 63; 67; 70.

¹⁰ S. cc. 7 (2mal); 8; 20; 22; 28 (2mal); 63. — Nur 2mal ist das Wort an Sachen geknüpft; c. 9: »með fríðu fǫruneyti« und c. 17: »fé ... var bæði mikit ok fritt«.

¹¹ S. cc. 7; 16; 25; 32; 52; 56; 57.

¹² S. cc. 7; 9; 21 (2mal); 73.

mehrfach die Bezeichnung: »atgørvimaðr« — mikill atgørvimaðr; atgørvimaðr enn mesti; vgl. auch: hafa atgørví jafnfram hinum beztum mönnum —¹.

Auch hier finden wir in der Regel ein Nebeneinander verschiedener Ausdrücke in einer Beschreibung:

»Óláfr ... var mikill maðr ok sterkr, fríðr sýnum ok atgørvimaðr enn mesti« — »Herjólfur var mikill maðr ok sterkr; ekki var hann fríðr maðr sýnum ok þó enn sköruligsti í yfirbragði.«²

Höchste Auszeichnung verteilt der Verfasser an Männer und Frauen mit den Worten: »hann (hon) var (mikit) afbragð annarra manna (kvenna)«³.

In diesen Zusammenhang ist auch »kurteis« — enn kurteisasti maðr; kurteis kona — und seine Ableitung »kurteisligr« zu stellen.⁴ Dazu gesellt sich 3mal »kurteisi« als Bezeichnung für vornehmes (ritterliches) Auftreten und Handeln.⁵

Die meisten dieser Wörter haben den Charakter eines Etiketts. Ihre einzige Aufgabe ist es, die beschriebene Person in körperlicher, geistiger oder charakterlicher Beziehung als überdurchschnittlich zu bezeichnen⁶, ohne dass im allgemeinen eine innere Verbindung hergestellt wird zwischen dieser Beschreibung und dem Sagageschehen.⁷ Ausser den genannten Ausdrücken stellt der Verfasser noch einige weitere in den Dienst des Hervorhebens von Personen. Im Einleitungsteil der Saga, d.h. bis zum Auftreten Kjartans in c. 28, liebt er es, männliche Gestalten als »stóráttadr maðr« vorzuführen. In nicht weniger als 9 Fällen geschieht das, wovon 3 auf Olaf Pfau entfallen.⁸ Nach c. 27 tritt der Ausdruck nur noch 1mal auf.⁹ Die Erklärung ist wohl darin zu suchen, dass mit der Geburt Kjartans der Hauptteil der Saga und damit die Hauptpersonen erreicht sind, bei denen eine Betonung der vornehmen Herkunft überflüssig erschien.¹⁰ Bei Olaf feilan, Höskuld, Olaf Pfau und Thorkel

¹ S. cc. 7; 8; 19; 28.

² C. 7.

³ S. cc. 4 (Unn); 13 (2mal Olaf Pfau); 45 (Kjartan); 73 (Bolli Bollissohn).

⁴ S. cc. 28; 32; 63 (2mal).

⁵ S. cc. 13; 45; 77. — Einar Ól. Sveinsson sagt über »kurteisi«: »nær merking þess orðs frá yfirhöfn til innstu hugrenninga«; a.a.O. S. XVII.

⁶ Man beachte die grosse Zahl von Superlativen.

⁷ Eine Ausnahme bildet nur »skapstór« und vielleicht die Bezeichnung »oflæti mikill« für Jorunn (c. 9).

⁸ S. cc. 4 (3mal); 6; 9; 21 (3mal); 26.

⁹ C. 45.

¹⁰ Ausser »stóráttadr« erscheinen zum gleichen Zwecke z.B. »kynstórr«, »ættstórr«

weist der Verfasser ausdrücklich auf ihre hervorragende Stellung hin; jeder von ihnen »gerðisk (ríkr maðr ok) höfðingi mikill«¹. Auch sonst müht er sich ständig, deutlich zu machen, dass die von ihm bevorzugten Gestalten ihrer Umgebung überlegen sind oder sein wollen — »hann (hon) er mjök fyrir þeim (fyrir öðrum mönnum, konum; fyrir bræðrum)« ist sein Lieblingsausdruck dafür. Er erscheint bei Olaf Pfau, bei Kjartan (3mal), seinem Bruder Halldor (2mal), bei Gudrun und Bolli Bollissohn²; aus dem Kreise der Grossen fällt nur Hall, Ingjalds Bruder, heraus.³

Auch der durch eine aussergewöhnliche Reise erworbene Ruhm dient der Charakterisierung von Personen und erscheint als feste Formel. Sowohl von Olaf Pfau mit Bezug auf seine Irlandfahrt, wie von Bolli Bollissohn mit Bezug auf seine Reise nach Byzanz wird gesagt: »hann varð frægr af ferð þess«. ⁴

So wie bei der Angabe körperlicher und charakterlicher Eigenschaften Typisches im Wortgebrauch unübersehbar ist, erheben sich auch die Beschreibungen der Bewaffnung und Kleidung über einer formelhaft starren Grundlage. Betrachten wir als erstes die Beschreibung Olaf Pfaus, als er sich den Iren in voller Waffenrüstung an Bord seines Schiffes zeigt:

»Óláfr ... var svá búinn, at hann var í brynju ok hafði hjálm á höfði gullrodinn. hann var gyrðr sverði, ok váru gullrekin hjóltin. hann hafði krókasþjót í hendi hoggtekit ok allgóð mál í. raudan skjöld hafði hann fyrir sér, ok var dregit á leó með gulli.«⁵

Die Mehrzahl der hierin enthaltenen Angaben gehört zum Formelschatz des Verfassers, d.h. sie erscheinen fast gleichlautend in den anderen ausführlicheren Beschreibungen. So lauten die 2 vollständigsten:

»Kjartan ... gyrði sik með sverðinu konungsnaut; hann hafði á höfði hjálm gullrodinn ok skjöld á hlið raudan, ok dreginn á með gulli krossinn helgi; hann hafði í hendi spjót ok gullrekinn falrinn á.«⁶

und »kyngóðr«. Keines dieser Wörter erreicht jedoch eine solche Vielzahl wie »stóraættadr«.

¹ S. cc. 7; 9; 24; 70.

² S. cc. 26; 39; 40; 43; 52; 53; 56; 73.

³ S. c. 14.

⁴ Für Olaf vgl. cc. 22; 23. Schon in Norwegen heisst es: »er Óláfs for allfræg«; c. 21. Für Bolli vgl. c. 77.

⁵ C. 21. — Teile dieser Beschreibung sind der des Königs Magnus berfœttr in der Morkinskinna (c. 44) nachgebildet. Dasselbe gilt für die Beschreibung Geirmunds in c. 29 und die Bollis in c. 77. Vgl. dazu Heller, Literarisches Schaffen in der Laxdœla saga, Halle 1960, S. 25 ff.

⁶ C. 44.

— »Bolli ... var gyrd̄r Fótbit, ok váru at honum hjolt gullbúin ok medalkaflinn gulli vafidr; hann hafdi gyldan hjálm á hofdi ok rauðan skjöld á hlið, ok á dreginn riddari með gulli; hann hafdi gladel í hendi, sem títt er í útlöndum ...«¹

Helm, Schwert und Schild werden an jeder Stelle erwähnt. Dass nur bei Olaf von einer Brünne die Rede ist, liegt darin begründet, dass es sich nur in diesem Falle um ein kriegerisches Unternehmen handelt. Für den Verfasser gehört jedenfalls auch dieses Stück zur typischen Ausrüstung. Wo eine Beschreibung einem Waffengang vorangeht, berichtet er: »hann var í brynju«², ja er betont ausdrücklich, dass Bolli in seinem letzten Kampfe keine Brünne trägt.³

Deutlicher wird das Formelhafte des Ausdrucks in den Angaben über das Tragen eines Helmes. Fast stets heisst es da: »hann hafdi hjálm á hofdi«⁴, und mehrfach steht ein charakterisierendes »gullrodinn« dabei.⁵ Dass ein Helm nach den Worten des Verfassers auch bei einem Freundschaftsbesuch, bei der Werbung und bei einem friedlichen Heimritt vom Schiff getragen worden sein soll, fällt besonders auf, da es jeweils nur von der Hauptgestalt gesagt wird. Es drängt sich der Verdacht auf, dass der Dichter in seiner Freude am äusseren Glanz den Boden der Wirklichkeit verlassen hat, spricht er doch auch gerade an diesen Stellen von den vergoldeten Helmen.

Bei den Schwertern finden wir folgende wiederkehrende Angaben: »hann hafdi sverð (búit) í hendi« und »hann var gyrd̄r sverði«⁶. Wie bei der Kopfbedeckung offenbart der Verfasser bei den Waffen eine Vorliebe für verzierte oder goldgeschmückte Exemplare. So fanden wir bei Olafs Schwert schon den Hinweis: »ok váru gullrekin hjolt«⁷, und Bollis Waffe zeigt als Besonderheiten: »hjolt gullbúin ok medalkaflinn gulli vafidr«⁸. Ähnliches erscheint auch bei »bryntröll gullrekit«⁹ und »spjót ok gullrekinn falrinn á«¹⁰.

¹ C. 77.

² Neben c. 21 vgl. cc. 37; 63 (»í spangabrynju«).

³ C. 55: »enga hafdi hann brynju«.

⁴ S. cc. 21; 23; 37; 44; 55 (»hann setti hjálm á hofud sér«); 63 (»sá ... hafdi stálhúfu á hofdi«); 77.

⁵ S. cc. 21; 23; 44; 77 (»gyldan hjálm«).

⁶ S. cc. 23; 29; 37; 44; 55; 77.

⁷ Vgl. oben S. 6. — Geirmunds Schwert (c. 29) ist mit Walrosszahn verziert (»stannahjolt at«). Auch hier haben wir es mit einer literarischen Nachbildung zu tun. Vorbild ist das Schwert Leggbitr des Magnus berfœttr in der Beschreibung der Morkinskinna; vgl. S. 6, Anm. 5.

⁸ C. 77. ⁹ C. 37. ¹⁰ C. 44.

Neben den nüchternen Angaben: »hann hafði skjöld á hlið« oder »fyrir sér«¹, je nachdem ob es sich um friedliche oder kriegerische Umstände handelt, stehen jene 3 oben zitierten Beschreibungen, die ihrem Helden in fast übereinstimmenden Worten einen roten Schild mit goldener figürlicher Verzierung zuschreiben. Es besteht kein Zweifel, dass der Verfasser sich hierbei eines Anachronismus schuldig gemacht hat. Schildzeichen dieser Art gehören einer späteren Zeit an. Das Gefallen an Prunk und Pracht hat ihn auf einen falschen Weg geführt², und das wahrscheinlich nicht nur in dieser einen Hinsicht: die Angabe eines »roten« Schildes ist an sich fragwürdig — zumindest an der Kjartan betreffenden Stelle —, da es sich in historischen Werken bei roten Schilden stets um Kriegsschilde handelt.³

Zur vornehmen Kleidung gehört in der Saga ein Gewand von »skarlat«, und in den meisten Fällen wird hinzugesetzt, dass es von roter Farbe ist.⁴

Die unterscheidenden Angaben sind bei diesen Beschreibungen zahlreicher und vielgestaltiger als bei den Personenvorstellungen. Waffenbeschreibungen sind mehr in die Sagahandlung eingebettet und deshalb deutlicher auf die jeweilige Situation abgestimmt. Trotz allem ist offensichtlich, dass der Verfasser auch dabei von einem beschränkten Kreis von Ausdrücken ausgeht und grosszügig mit Wiederholungen arbeitet.

Es hat sich gezeigt, dass der Verfasser allenthalben bemüht ist, seine Personen als überdurchschnittliche, hervorragende Menschen hinzustellen und sie entsprechend auszustatten. Man darf noch weiter gehen und sagen: alles, was er beschreibt, sucht er als ausgezeichnet in seiner Art darzustellen. In den Einführungen männlicher Personen stiessen wir auf das Adjektiv »skoruligr«. Viel häufiger als da erscheint es als schmückendes Beiwort bei grossen Zusammenkünften, Hochzeiten u.ä.; »veizla (all)-skorulig« gehört zu den Lieblingsausdrücken des Dichters.⁵

So wie hier für Feste und Feiern hat er auch für Gebäude und Wirtschaften, deren Grösse und Ausstattung er hervorheben will, einen

¹ S. cc. 37; 55.

² Vgl. Falk, Altnordische Waffenkunde, Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Kl., Kristiania 1914, No. 6, S. 145 f. — Der goldene Löwe auf dem Schild Olafs ist wiederum der Beschreibung des Königs Magnus berfoettr in der Morkinnskinna entnommen; vgl. Heller, a.a.O.

³ Vgl. Falk, a.a.O. S. 131.

⁴ S. cc. 23; 29; 40; 44; 63; 77.

⁵ S. cc. 7; 9; 23; 27; 35; 69; ähnliche Verbindungen stehen cc. 27; 33; 45; 49; 70. Neben »skoruligr« kann sich nur »virduligr« behaupten, vgl. u.a. cc. 43; 70. Imal (c. 45) erscheint »ágætr« in dieser Verbindung.

bevorzugten Ausdruck: »*risuligr*«. ¹ Bei Olaf, Bolli und Gudrun finden wir dabei den übereinstimmenden Wortlaut: »*setja bú saman (ok varð þat brátt) risuligt*«. ²

In der Darstellung der Beziehungen von Sagapersonen untereinander spielen das Verb »*unna*« und das Substantiv »*blíða*« eine bedeutende Rolle.

An sich zeigt das Verb nichts Besonderes und erscheint selbstverständlich auch in anderen Sagas. Meines Erachtens kommt es jedoch nirgendwo so häufig vor wie in der Laxd. An 24 Stellen — über die ganze Saga hin — stösst der Leser darauf, und fast ausnahmslos ist die Aussage: »*hann (hon) unni honum (henni)*« durch eine steigernde oder einschränkende Angabe erweitert — *mikit*; *mest* (*manna*, *allra barna*); *um alla menn fram*; *eigi minna en þeim*; *lítit=lítt* —. ³ Bei der Hälfte der Fälle wird mit diesen Worten der Liebe der Eltern zu den Kindern Ausdruck verliehen, und zwar stets im positiven Sinne. Für eigentlich Liebende, also für die Beziehungen von Frau und Mann, wird dieser Ausdruck nur 7mal verwendet⁴; 6mal handelt es sich dabei um Herzensangelegenheiten der weiblichen Hauptgestalt der Saga. Man darf das neben vielem anderen als Hinweis darauf werten, dass Gudrun Osvífrstochter in hervorragendem Masse die Gedanken des Verfassers beschäftigt hat, als er seine Saga schrieb.⁵ Deshalb lauten auch die letzten ihr in den Mund gelegten Worte: »*þeim var ek verst, er ek unna mest*«. Sie beleuchten noch einmal blitzartig den schwersten Konflikt, den sie durchlebt hat, und könnten daher als Motto über der Haupthandlung stehen.

Nicht weniger auffallend als die Verwendung von »*unna*« ist das Auftreten des Substantivs »*blíða*«. Unter Einbeziehung zweier Stellen mit »*blíðliga*« und einer mit »*blíðr*« treffen wir hier auf 23 Fälle, die die gesamte Saga durchziehen. Dabei schälen sich bestimmte Situationen heraus,

¹ S. cc. 24 (2mal); 29; 69.

² S. cc. 24; 52; 56. Ohne »*risuligt*« steht der Ausdruck cc. 5 (2mal) und 13.

³ S. cc. 8; 9; 23; 27; 28 (3mal); 30; 32; 33 (2mal); 34; 37; 38; 39; 44; 49; 56; 70 (2mal); 76; 78 (3mal).

⁴ Eheliche Liebe wird meist durch »*ást(ir)*« ausgedrückt; dazu vgl. unten S. 11.

⁵ Der einzige Gudrun nicht betreffende Fall einer Beziehung von Mann und Frau steht in c. 32, wo von Thord und seiner Frau Aud gesagt wird: »*hann unni henni lítit*«. Vielleicht liegt aber auch hier eine Beziehung — eine indirekte freilich — zu Gudrun vor. Die Angabe über das schlechte Verhältnis Thords zu seiner Frau bereitet auf seine baldige Scheidung vor, die es ihm ermöglicht, Gudrun zu heiraten. Auf deren Zusammenleben hatte Gest angespielt, als er (c. 33) zu Gudrun sagte: »*þeim muntu unna mikit*«.

in denen sich der Sagadichter dieses Ausdruckes bedient. Mit 14 Beispielen steht die Empfangssituation weitaus an der Spitze. Da heisst es entweder: »hann tók (við) honum með (allri, mikilli, enni mestu) blíðu«, »hann tók vel við honum ok blíðliga« oder: »hann fagnar honum með (...) blíðu«, »hann fagnar honum blíðliga«.¹ Es macht dabei keinen Unterschied, ob von einem offiziellen Empfang bei einem norwegischen Könige die Rede ist — wie bei Höskuld, Olaf Pfau und Kjartan — oder von einem Zusammentreffen mit Verwandten und Freunden. An 3 Stellen fällt das Wort beim Abschiede; einmal in der bekannten Form — »skilja þeir með mikilli blíðu«² —, 2mal in Verbindung mit einer Verneinung, wodurch die zwischen Verwandten schwelende Feindschaft ausgedrückt wird — »skiljask þeir með engri blíðu«³ —, deren Ausbruch Unheil für die Beteiligten und ihre Umgebung heraufbeschwört. 2 Fälle schliesslich nehmen auf schon bestehende Spannungen zwischen Verwandten Bezug und stellen — ein wenig bedauernd — fest: »ekki verðr slík blíða (engi blíða verðr) á með ykkur ... sem ádr«.⁴ Auch für dieses Wort finden sich Belege in anderen Isländersagas; sie treten jedoch nicht in solcher Menge auf und haben nicht — oder nur selten — die beschriebenen Situationen zum Inhalt. Empfänge schildert jede Saga, sie tut es aber in der Regel mit den Worten: »hann tók við honum vel« oder »hann fagnar honum vel«. Dass in der Laxd. »blíða« eine so grosse Rolle spielt, müssen wir einer Vorliebe des Verfassers für dieses Wort zuschreiben.⁵

Wenn der Dichter die Personen der Saga zum Gespräch zusammenführt, bevorzugt er eine unter den zahlreichen sich anbietenden Formulierungen: »taka þeir (þau) tal (saman, milli sín, með sér)«. 13 Unterhaltungen werden mit diesen Worten eingeleitet.⁶ Und wenn er von dem Ende einer Zusammenkunft oder eines Gespräches berichtet, zieht er

¹ S. cc. 13; 21; 22 (3mal); 40; 41; 42; 45 (2mal); 58; 68; 70 (2mal).

² C. 38.

³ S. c. 37 (Hrut und Thorleik); c. 45 (Kjartan und Bolli).

⁴ S. cc. 19; 45. — Die restlichen Beispiele stehen in verschiedenen Zusammenhängen, vgl. cc. 40 (2mal); 41; 77.

⁵ Auffallend häufig werden »blíða« und verwandte Wörter — blíðr, blíðligr, blíðliga u.ä. — in der Þorláks saga biskups und in der Jóns saga helga verwendet. Wir haben es danach offenbar mit einem Wort zu tun, das vorwiegend in der Sprache der Geistlichen zu Hause war. Ich halte es nicht für ausgeschlossen, dass der Verfasser der Laxd. aus dieser Richtung beeinflusst wurde, sei es, dass er selbst Geistlicher war oder enge Beziehungen zu Geistlichen hatte.

⁶ S. cc. 21 (2mal); 22; 23 (3mal); 26; 33; 43; 59; 60; 71 (2mal); vgl. ausserdem c. 45: »þat er minn vili, at þú takir tal við Hrefnu« und ebd.: »er komit saman tali þeira«.

ebenfalls einen Ausdruck allen übrigen vor: »*síðan var slíttit fundi (þinginu, talínu)*«; 10mal beendet er damit ein Zusammensein oder einen Gedankenaustausch.¹

Wie bei den besprochenen Themen stützt sich der Verfasser auch nur auf wenige Ausdrücke, wenn er von ehelicher Liebe und der Geburt von Kindern berichtet. In der Regel heisst es von den Verheirateten nur: »*takask með þeim góðar (miklar) ástir*«²; gleichbedeutend sind die Formulierungen: »*vel var um samfarar þeira*«³ und »*samfor þeira var góð*«⁴. Im Wortlaut daran angelehnt, im Inhalt jedoch ins Gegenteil gekehrt, sind die unter sich gleichen Bemerkungen über das Zusammenleben von Geirmund und Thurid und von Bolli und Gudrun: »*ekki var mart um í samforum þeira Geirmundar ok Þuridar; var svá af beggja þeira hendi*« (c. 30) — »*ekki var mart í samforum þeira Bolla af Guðrúnar hendi*« (c. 43). Beide Ehen sind unter ungünstigen Voraussetzungen geschlossen worden und bringen den Ehepartnern kein Glück.

Über Herjolf und Thorgerd berichtet die Saga: »*þau ... höfðu eigi lengi ásamt verit, áðr þeim varð sonar auðit. sá sveinn var vatni ausinn, ok nafn gefit, ok var kalladr Hrútr*« (c. 8). Den einleitenden Satz finden wir fast unverändert im folgenden Kapitel wieder: »*Höskuldr ok Jórunn höfðu eigi lengi ásamt verit, áðr þeim varð barna auðit*«. Die weiteren Angaben erscheinen in dieser Reihenfolge noch an zwei Stellen, bei denen nur die Geburt selbst mit anderen Worten ausgedrückt wird: »*Þorleikr gat son við konu sinni. sá sveinn var vatni ausinn, ok nafn gefit, ok kalladr Bolli*« (c. 25) — »*Óláfr ok Þorgerðr áttu son; sá sveinn var vatni ausinn, ok nafn gefit; lét Óláfr kalla hann Kjartan*« (c. 28). Für die Geburt stellen sich neben je ein zweites Beispiel für die Ausdrücke: »*geta son*« und »*veiga son*«⁵ vier Fälle mit den Worten: »*hon föeddi barn (svein)*«⁶.

Für die Namengebung werden stets dieselben verbalen Fügungen verwendet, die schon zitierten »(honum) var nafn gefit« und »(hann) var kalladr« — bei zweiteiliger Angabe immer in dieser Reihenfolge⁷ — und

¹ S. cc. 12; 21; 23; 40 (2mal); 45; 50; 60; 71; 75. — An einigen Stellen verwendet er die Ausdrücke: »*er því var lokit*«, »*hann lauk málinu*«, »*skilja þau talit*« — keinen aber so häufig wie den oben zitierten.

² S. cc. 7; 24; 45; 69; 70.

³ C. 9.

⁴ C. 35.

⁵ S. c. 52: »*þau Bolli ok Guðrún gátu son*«; c. 70: »*þau Þorkell ok Guðrún áttu son*«.

⁶ S. c. 13 (Melkorka); c. 36 (Gudrun); c. 47 (Hrefna); c. 56 (Gudrun).

⁷ Zu den Beispielen stellt sich noch c. 52: »*þeim sveini var nafn gefit, ok kalladr Þorleikr*«.

»(hann) var nefndr« im Austausch mit jenen¹. Dass die Angabe: »sá sveinn var vatni ausinn« in c. 36 zum letzten Male erscheint, beruht nicht auf Zufall. Der Verfasser hat sie mit Absicht nur bei Geburten vor dem Jahre 1000, also vor der Annahme des Christentums, eingesetzt.

Der Verfasser hat in diesem Zusammenhang noch ein Zeichen für seine Neigung zu Wiederholungen gegeben. Bei der Hälfte der genannten Jungen finden wir in der Charakterisierung das Wort »snemma (snemm-indis)«; es soll hervorheben, dass sie Gleichaltrige in ihrer Entwicklung überragten.²

Bei den Angaben über das Lebensende von Sagapersonen³ nimmt der Verfasser eine ähnliche Haltung ein wie bei denen über die Geburt von Kindern. — Die Darstellungen über den Tod im Kampfe und durch Ertrinken lasse ich dabei vorläufig ausser acht. Sie sind unter besonderen poetischen Gesichtspunkten entstanden und fordern eine gesonderte Betrachtung.⁴ — Am häufigsten treffen wir auf die kurze Angabe: »tók hann sótt ok andaðisk«. ⁵ So wie nach dem Tode Kjartans und Bollis die Bemerkung »harmdaudi oðrum«⁶ noch einmal ihr Ansehen und ihre Beliebtheit beleuchten soll, erscheint sonst zuweilen der Zusatz: »þat þótti (monnum) mikill skáði«. ⁷

2mal ist der Gedanke ausgemalt, dass eine Krankheit einem zuvor nie kränklichen Menschen den Tod bringen wird. Trotz Verschiedenheit im Wortlaut besteht kein Zweifel, dass eine Motivwiederholung vorliegt — »kalladi Hrappur til sín Vígdísi konu sína ok mælti: ,ekki hefi ek verit kvellisjúkr', segir hann, ,ok er þat líkast, at þessi sótt skili vórar samvistur'« (c. 17); — »Höskuldr ... sendi eptir sonum sínum ok oðrum frændum. ok er þeir kómu, mælti Höskuldr ...: ,ek hefi tekit þyngd noðkura; hefi ek verit ósótt næmr maðr; hygg ek, at þessi sótt muni leida mik til bana'« (c. 26). In beiden Fällen schliessen sich letzte Anordnungen an, dann tritt der Tod ein. Die Ahnung, dass eine Krankheit zum Tode

¹ S. cc. 9; 47; 56; 70.

² Vgl. cc. 8; 25; 52; 56; 70.

³ Nennt der Verfasser den Wohnsitz einer Person, liebt er es, zu erwähnen, dass diese Person bis ins Alter auf diesem Hofe gesessen habe — »hann bjó þar til elli« (cc. 3; 6; 7; 19; 78; ähnlich c. 56). Für das Nachlassen der körperlichen Kraft im Alter bedient er sich einige Male des Ausdrucks: »hann var (noðkut) hniginn (á enn efra aldr)« (cc. 10; 17; 20; 78).

⁴ Vgl. unten S. 34.

⁵ S. cc. 7; 8 (2mal); 24; 66; 78 (2mal). Das Verb »deyja« erscheint nur in c. 17 (2mal).

⁶ S. unten S. 37.

⁷ S. cc. 8; 26; 66; vgl. auch c. 37.

führen wird, äussert auch Gest (c. 66); Berührungen mit c. 17 sind dabei unverkennbar: »er at honum leið sóttin, þá kalladi hann til sín Þórd lága son sinn ok mælti: „svá segir mér hugr um, at þessi sótt muni skilja vára samvistu“«.

Dass in einer Saga, die so oft Personengruppen auf dem Ritt oder auf einem Schiff beobachtet, Angaben über die Zahl der Beteiligten gemacht werden, kann nicht verwundern. Wohl aber fällt es auf, wenn dabei die Zwölfzahl ständig wiederkehrt. Auch andere Sagas neigen zur Verwendung bestimmter Zahlen, aber die Bevorzugung *einer* Zahl gegenüber allen anderen ist wohl selten so deutlich wie in der Laxd. Die häufigsten Verbindungen sind: »þeir váru (riðu) tólf saman«, »hann reid með (við) tólfta mann«, »tólf váru á skipi«.¹ Dass unter diesen Umständen den Zahlen keine Bedeutung beigemessen werden kann, liegt auf der Hand; sie haben typisierenden Charakter.² Ähnlich verhält es sich mit der Angabe: »hann var tólf vetra gamall«.³ Da auf Island ein Junge mit diesem Alter als erwachsen angesehen wurde, stellen die Sagaverfasser Zwölfjährige gern zum ersten Male in die Auseinandersetzungen der Männer hinein. Bei einigen dieser Angaben in der Laxd. ist seit langem bekannt und anerkannt, dass sie historisch nicht zuverlässig sind, so bei Bolli Bollissohn vor dem Rachezug gegen Helgi und bei Gellir vor seiner ersten Auslandsreise; beide werden nur von der unhistorischen Chronologie des Schlussteiles der Saga getragen. Wenn dann schliesslich von »tólf« Sklavinnen, »tólf hundrud« Gästen, Geschenken im Werte von »tólf aurar« und »tólf alnar« Garn gesprochen wird, wird man diese Angaben ebensowenig für bare Münze nehmen wie die anderen.⁴

Diese erste Sichtung des Wortschatzes der Laxd. ergibt, dass eine Reihe von Ausdrücken das besondere Gefallen des Verfassers gefunden hat. Bei Niederschrift seiner Saga hat er immer wieder auf sie zurückgegriffen.

Am augenfälligsten ist diese Erscheinung beim Beschreiben von Personen und Ausrüstungsgegenständen.⁵ Hier besteht allerdings die Mög-

¹ S. cc. 14; 18; 19; 22; 35 (2mal); 43; 44; 45; 47; 48; 77.

² Vgl. dazu Walter, Kritische Untersuchungen zu den Fehdeschilderungen der *Íslendinga sögur*, (ungedr.) Diss. Leipzig 1951, S. 16. — Die Zahlenangaben bei van Ham, a.a.O. S. 151 f., sind unvollständig.

³ S. cc. 16; 37; 59 (vgl. auch: »atburdr ... varð ... fyrir tólf vetrum«); 64; 74.

⁴ S. cc. 12 (2mal); 27; 26; 78; 49.

⁵ Aus dem gewöhnlichen Stil fällt nur die Beschreibung der Teilnehmer an dem Zuge gegen Helgi in c. 63 heraus. Dieses Kapitel wirft jedoch auch noch andere Fragen auf und steht in dem Verdacht, unter fremdem Einfluss entstanden zu sein; vgl. Einar Ól. Sveinsson, a.a.O. S. X f. und S. XXXI f.

lichkeit, dass der Verfasser in einer Art Schreibtradition gestanden hat. Erst vergleichende Untersuchungen werden ein endgültiges Urteil darüber zulassen.¹ Wenn man beweisen will, dass die Laxd. als ein wohldurchdachtes Ganzes aus der Feder eines Dichters geflossen ist, können diese Ausdrücke daher nicht herangezogen werden. Eher kommen dafür die übrigen oben besprochenen Wortfolgen in Frage, sofern sie durch die ganze Saga zu verfolgen sind. Sie sprechen für den schreibenden Verfasser.

Auf ihn deuten auch weitere zwei Dutzend mehrfach verwendete verbale Formulierungen, auf die hier nicht näher eingegangen werden kann. Man möchte sie zwar nicht mit den Lieblingsausdrücken auf eine Stufe stellen, da sie meist in geringerer Zahl auftreten als jene, aber auch sie tragen dazu bei, trotz der Fülle der geschilderten Ereignisse den Eindruck eines organischen Ganzen hervorzurufen. Und die Menge der Belege und der Umstand, dass einige nur in bestimmten Zusammenhängen auftreten, also wohl bewusst eingesetzt sind, sprechen ebenfalls für einen nach einem wohldurchdachten Plan schreibenden Verfasser. Zur vollständigen Klärung der Frage wollen wir nach weiteren Anzeichen suchen. Eines davon ist die Wiederholung eines Ausdruckes im gleichen Zusammenhang mit dem Zwecke, der Schilderung Eindringlichkeit und den aufgestellten Behauptungen grösseres Gewicht zu verleihen. Es ist ein bewusst angewandtes Mittel, das die Aufmerksamkeit des Publikums in eine bestimmte Richtung lenken soll.

Die wichtigsten Beispiele werden zitiert in der Reihenfolge des Auftretens der Hauptpersonen in der Saga:

Vor dem Hauptteil der Saga ist es die Gestalt Olaf Pfaus, der der Verfasser die grösste Aufmerksamkeit geschenkt hat. Über das Verhältnis des Vaters zu Olaf sagt er: »*Höskuldr lagði ást mikla við sveininn*« (c. 13). Wie könnte es anders sein, als dass auch der Ziehvater Thord den Jungen, der siebenjährig zu ihm übersiedelt, mit Liebe umgibt — »*leggr við hann mikla ást*« (c. 16). Die Sympathie des Verfassers für Olaf teilt sich in dieser Wiederholung dem Hörer oder Leser mit.

Sie äussert sich auch darin, dass Olaf Pfau als erster in der Saga als Muster des Vollkommenen geschildert wird. — Auf dem Thing staunen die Leute über den Zwölfjährigen, »*hversu hann var ágætliga skapadr. þar eptir helt Óláfr sik at vápnabúnáði ok klæðum*« (c. 16). Als er heran-

¹ Es ist mir aufgefallen, dass Snorri Sturluson in seiner Heimskringla dieselben Ausdrücke mit denselben Abstufungen und in vergleichbarer Häufigkeit verwendet. Möglicherweise hat er das grosse Vorbild für die Sagaverfasser abgegeben.

gewachsen ist, wird erneut betont: »hann bjó sik vel at vápnum ok klæðum« (c. 20), und es ist selbstverständlich, dass er nach seiner Irlandfahrt nicht weniger prächtig auf dem Thing auftritt — »hann var vel búinn at vápnum ok klæðum« (c. 22).

Diese Irlandreise stellt ihn überhaupt über alle anderen. »Óláfr varð frægr af ferð þessi« (c. 22), behauptet der Verfasser und legt — wie zur Bestätigung — gleich darauf Egil dieselben Worte in den Mund — »Óláfr er frægr af ferð sinni« (c. 23).

Bei der Werbung Olafs um Thorgerd, die Tochter Egils, muss dieser zuerst eine Absage überbringen — »spyr Hǫskuldr, hversu gengit hafi bónordsmálin. Egill lét lítt yfir, segir alt, hversu farit hafði. Hǫskuldr kvað fastliga horfa« (c. 23). Kurz darauf fragt Olaf den Vater, »hvat líði bónordsmálum. Hǫskuldr kvað seinliga horfa af hennar hendi« (ebd.). — Die schlechten Aussichten in der Werbungsangelegenheit werden so hervorgehoben, damit die glückliche Lösung durch Olafs persönliches Eingreifen umso deutlicher für seine Vorzüge spricht.

Olaf in den Vordergrund zu rücken, ist auch der Zweck einer Höskuld zugeschriebenen Äusserung anlässlich der Übersiedelung nach Hjardarholt: »nær er þat mínu hugbodi, at þetta gangi eptir, at lengi sé hans nafn uppi« (c. 24). Und selbst Jorunn muss ungewollt Olafs Lob singen, wenn der Verfasser sie sagen lässt: »hefir ambáttarson sjá auð til þess, at uppi sé hans nafn« (ebd.).¹

Später, als Olafs Kinder schon herangewachsen sind, wird noch einmal seine geachtete Stellung erwähnt: »Óláfr Hǫskuldsson sat í búi sínu í miklum sóma« (c. 31), und die Worte werden wiederholt — »Óláfr sitr nú í búi sínu með miklum sóma« (c. 39) —, ehe sich das Hauptaugenmerk des Verfassers Kjartan, Gudrun und Bolli zuwendet.

Der Dichter hat sich bemüht, Kjartan und Bolli in ihren Jugendjahren auf Island so fest wie möglich miteinander zu verbinden, damit ihre Entzweiung und die sich daraus ergebenden Folgen als umso grösseres Unheil erscheinen. Zu jenen Bemühungen gehört es, wenn er Bolli stets wie einen Schatten neben Kjartan gehen lässt — »fór Kjartan hvergi þess, er eigi fylgði Bolli honum« (c. 39); »Bolli var í ferð með honum, því at svá var ástúðigt með þeim fóstbræðrum, at hvárgi þóttisk nýta mega, at þeir væri eigi ásamt« (c. 40); »reið Kjartan til skips, ok Bolli frændi hans var í för með honum« (ebd.).

Beim Zusammentreffen von Gest und Gudrun heisst es: »váru þau

¹ Es zeugt von dem Können des Dichters, wie er mit der wortgleichen Herausstreichung Olafs eine Charakteristik der Eheleute Höskuld und Jorunn verbindet.

bædi *vittr ok orðig*« (c. 33), und als Kjartan später Gefallen an Gudrun findet, wird sie fast übereinstimmend charakterisiert: »hon var bædi *vittr ok málsnjöll*« (c. 39). Klugheit soll als wesentliche Eigenschaft festgehalten werden.

Kjartans plötzlicher Entschluss zur Auslandsreise ruft teils Verwundung, teils Verstimmung hervor. Von seinem Vater wird berichtet: »er Óláfr frétti þessa ráðabreytni, þá þótti honum Kjartan þessu hafa skjótt ráðit« (c. 40), und kurze Zeit darauf wirft ihm Gudrun vor: »*skjótt hefjir þú þetta ráðit, Kjartan*« (ebd.). Eine Ahnung steigt auf, dass aus dieser Reise nichts Gutes entstehen wird.

Als Bolli allein nach Island zurückgekehrt ist und um Gudrun wirbt, verspricht ihm ihr Vater: »*fýsa mun ek þessa*« (c. 43), und im gleichen Zusammenhang wird erwähnt, dass ihre Brüder ebenso denken — »*synir Ósvífrs fýsa þessa mjök*« (ebd.). — Die Wiederholung soll verständlich machen, warum Gudrun gegen ihren Willen nachgibt.

Beim Gelage in Hjardarholt nach Kjartans Verheiratung wird von einer Bediensteten die Frage nach der Sitzordnung der Frauen aufgeworfen. »þá mælti Kjartan til konu þeirar, er um kvenna skipunina hafði rætt — því at engi var annarr skjótari til at svara —: ‚Hrefna skal sitja í öndvegi‘« (c. 46). Als Gudrun am nächsten Tage Hrefna bittet, ihr das kostbare Kopftuch zu zeigen, hört Kjartan diese Worte. »*hann varð skjótari til at svara en Hrefna: ‚ekki skal hon falda sér með motri at þessu boði‘*« (ebd.). Beide Male bedeutet die schnelle Antwort einen Hieb gegen Gudrun. Es soll deutlich werden, wie die unerfüllte Liebe sich in Hass gewandelt hat.

Als die Auseinandersetzung zwischen Kjartan auf der einen, Bolli und Gudrun auf der anderen Seite dem Höhepunkt zutreibt, steht Bolli innerlich zwischen den Parteien. Der Verfasser lässt das erkennen, wenn er bei Gudruns Hetze gegen Kjartan sagt: »*Bolli lét, sem hann heyrði eigi, sem jafnan er Kjartani var hallmælt*« (c. 47), und er macht es noch deutlicher, wenn er die Worte wiederholt, als Kjartan beim Kampf im Svinatal Bolli zu reizen sucht: »*Bolli lét, sem hann heyrði eigi*« (c. 49).

Nach Kjartans Tod ist Halldor der erste unter den Olafssöhnen: »*hann var mjök fyrir þeim bræðrum*« (c. 52). Und gerade in diesem Punkte sucht ihn seine Mutter zu treffen, als sie zur Rache für Kjartan treibt: »*kveð ek þik af því at þessu, Halldórr, ..., at þú pykkisk mest fyrir yðr bræðrum*« (c. 53). Damit ist entschieden: Halldor muss und wird den Rachezug führen.

Auf Snorris Rat hin treibt Gudrun mit Thorgils ein böses Spiel. Ein scheinheiliges Eheversprechen sichert seine Hilfe bei der Rache für Bolli.

Zu spät erkennt er den Betrug. Der Verfasser macht diesen Betrug so deutlich wie nur möglich, indem er das entscheidende zweideutige Wort dreimal anführt. — Snorri gibt den Rat: »honum skal at visu heita ráðahag ok gera þat þó með undirmálum þeim, at þú sér engum manni samlendum gipt qðrum en Þorgíslí« (c. 59). Gudrun verspricht daraufhin: »nú skírskota ek því við vitni ydru, at ek heit Þorgíslí at giptask engum manni qðrum samlendum en honum« (c. 60), und wiederholt später: »þat hygg ek, at ek héta þér því, at giptask engum manni samlendum qðrum en þér« (c. 65).

Bolli Bollissohn hat die Tochter des Goden Snorri zur Frau bekommen und ist nach Tunga übergesiedelt. Die Saga berichtet: »Snorri lagði ok mikla stund á at veita Bolla vels« (c. 70). Nachdem Bolli als berühmter Mann aus Byzanz zurückgekehrt ist, knüpft der Verfasser daran an und sagt: »Snorri lagði eigi minni stund nú á at veita Bolla með allri blíðu en fyrr, er hann var með honum« (c. 77). — Es ist eine der wenigen Stellen, wo der Dichter ausdrücklich auf früher Gesagtes zurückgreift.

Ausserhalb des Kreises der Hauptpersonen treffen wir zweimal auf diese Erscheinung, beide Male in Verbindung mit der Zaubererfamilie um Kotkel. — Als die Familie durch den Goden Hallstein eine Wohnstätte gefunden hat, finden wir die Worte: »var þeira bygd ekki vinsæls« (c. 35). Die Abneigung der Umwohnenden ist eine Folge des Auftretens dieser Leute — sie stiften nur Unheil. Als sie durch Zauber Thords Tod bewirkt haben, müssen sie die Gegend verlassen. Es gelingt ihnen, sich durch ein Geschenk mit Thorleik anzufreunden und von ihm eine neue Bleibe zu erhalten. Und wieder fällt dasselbe Urteil — »var sú bygd óvinsæls« (c. 36). — Es wird deutlich, dass neues Unheil von dieser Familie zu erwarten ist. Zweimal betreiben sie ihr zauberisches todbringendes Handwerk. Das erste Mal fällt ihnen Thord zum Opfer, das zweite Mal töten sie Kari Hrutssohn. An der ersten Stelle finden wir die Worte: »til hans (d.h. Thord) var gort veðrit« (c. 35), an der zweiten: »til hans (d.h. Kari) var leikr gorr« (c. 37).

Schon in zahlreichen Sagas ist mir aufgefallen, dass Wörter und Redewendungen, die im allgemeinen wenig gebraucht werden oder überhaupt nur in einer Saga nachweisbar sind, selten nur an einer Stelle erscheinen. Meist tauchen sie kurz darauf, zuweilen erst nach längerem Zwischenraum ein zweites Mal auf. Die Fälle, in denen das betreffende Wort kurz hintereinander zweimal in denselben Zusammenhang gestellt ist, verfolgen den gleichen literarischen Zweck wie die zuletzt zitierten: sie sollen verdeutlichen, die Aufmerksamkeit des Publikums auf einen bestimmten

Punkt lenken. Wenn ich sie dennoch mit denen zusammenstelle, wo entweder die Ausdrücke zwar eng benachbart, aber in verschiedenem Zusammenhang oder gar in weit auseinanderliegenden Handlungsteilen stehen, so hat das seinen Grund darin, dass wir es hier mit lexikalischen Besonderheiten zu tun haben. Ich bin der Ansicht, dass sich durch die Beobachtung solcher Besonderheiten am ehesten Eigenheiten des Verfassers — etwa hinsichtlich seiner Bildung oder seiner Interessen — oder Abhängigkeiten von Sagas untereinander feststellen lassen. Die Zahl solcher »Doppelgänger« in der Laxd. ist beachtlich. Zuerst werden die zu einem Zusammenhang gehörigen angeführt, dann die zwar benachbarten, aber voneinander unabhängigen, und zuletzt die räumlich wie sachlich voneinander getrennten:

Als Höskuld seinen Sohn Olaf auffordert zu heiraten, erwidert der: »máttu svá til ætla, at ek mun *framarla* á horfa um kvánfangit« (c. 22). Höskuld schlägt Thorgerd Egilstochter vor, und sie besprechen die Angelegenheit mit dem Vater der Erwählten. Egil ist nicht abgeneigt und sagt: »Óláfr er frægr af ferð sinni; er ok eigi kynligt, at slíkir menn ætli *framarla* til, því at hann skortir eigi ætt né fríðleika« (c. 23).

Für seinen Heiratsvorschlag gibt Höskuld unter anderem die Begründung: »er þat ok vænna, at þér yrði þá *eðling* at *mægðum* við þá Mýramenn« (c. 22). Dass er mit dieser Annahme recht hatte, will die Saga deutlich machen. Nachdem Olaf sich in Hjardarholt niedergelassen hat, heisst es deshalb: »Óláfi var ok mikil *eðling* at *tengðum* við Mýramenn« (c. 24). — Der Verfasser berichtet freilich nichts, was als Stütze für seine Behauptung betrachtet werden könnte.¹

Der erste Schlag der Laugarleute gegen Kjartan ist die Wegnahme seines Schwertes — eines Geschenkes von Olaf Tryggvissohn — während eines Besuches. Zwar wird es wieder gefunden, aber Kjartan hält es von da an nicht mehr so in Ehren wie zuvor. »þetta lét Kjartan á sik *bíta* ok vildi eigi hafa svá búit. Óláfr mælti: *láttu þetta ekki á þik bíta*« (c. 46).

Die Spannungen zwischen den jungen Leuten trüben anfangs das gute Verhältnis zwischen den Vätern nicht. »þeir Óláfr ok Ósvífr heldu sinni vináttu, þótt nokkut væri *þústr* á með enum yngnum monnum« (c. 46). Bald aber stehen sie den ausbrechenden Feindseligkeiten ohnmächtig gegenüber, und selbst die umwohnenden Bauern werden von ihnen berührt. Einer von ihnen ist Thorarin. »(hann) lýsir því, at hann vildi selja Tungu-land; var þat bæði, at honum þurru lausafé, enda þótti

¹ Der Ausdruck »eðling at e-u« scheint nicht häufig verwendet worden zu sein.

honum mjök vaxa þústr milli manna í heraðinu; en honum var kært við hváratveggju« (c. 47).¹

Nach Kjartans Rückkehr aus Norwegen macht Gudrun ihrem Mann Bolli den Vorwurf, er habe ihr nicht die volle Wahrheit über Kjartan gesagt. Auf seinen Entschuldigungsversuch antwortet sie nichts, »en þat var audfynt, at henni líkadi illa, því at þat ætluðu flestir menn, at henni væri enn mikil eptirsjá at um Kjartan, þó at hon hyldi yfir« (c. 44). Kurze Zeit später kommt Thurid mit ihrem Bruder Kjartan ins Gespräch. Dabei fallen die Worte: »þat er mér sagt, frændi, at þú sér heldr hljóðr vetrlangt; tala menn þat, at þér muni vera eptirsjá at um Guðrúnu« (c. 45).²

Nach Bollis Erschlagung begleitet Gudrun die Davonreitenden ein Stück Weges und unterhält sich mit ihnen — »Guðrún gekk á veg með þeim ok taladi við þá um hrið« (c. 55). »þat ræddu þeir forunautar Halldórs at Guðrúnu þætti lítit dráp Bolla, er hon slósk á leidiord við þá ok átti alt tal við þá, svá sem þeir hefði ekki at gørt, þat er henni væri í móti skapi. þá svarar Halldórr: ,ekki er þat mín ætlan, at Guðrúnu þykki lítit lát Bolla; hygg ek, at henni gengi þat meir til leidiords við oss, at hon vildi vita sem gørst, hverir menn hefði verit í þessi ferð« (c. 56).³

Bei den Vorbereitungen zum Rachezug für Bolli schlägt Snorri vor, »þeir Lambi ok Þorsteinn skulu vera í ferð með sonum þínum (d.h. Gudruns), ok er þeim Lamba þat makligt fridkaup« (c. 59). Thorgils, als Anführer des Zuges, wendet sich daraufhin an Thorstein: »viljum vér þess biðja þik, Þorsteinn, at þú sér í ferð þessi með þeim brøðrum ok kaupir þik svá í frið ok í sætt« (c. 61), und anschliessend fordert er Lambi ebenfalls zur Teilnahme auf. Der aber wendet ein: »ilt þykki mér fridkaup í þessu ok ódrensiligt« (ebd.).

Wie schon erwähnt⁴, greift Kotkels Familie zweimal mit ihrem Zaubertreiben in die Handlung ein und veranlasst beide Male den Tod eines Unschuldigen. Nach der ersten Untat zwingt Gest ihren bisherigen

¹ In dieser Bedeutung ist das Wort unter den Isländersagas nur in der Grœnlendinga saga zu finden.

² Der Ausdruck »e-m er eptirsjá at um e-n« taucht ausser in der Laxd. nur noch im Þidrandi þátrr auf. Einar Ól. Sveinsson hat darauf gewiesen (a.a.O. S. XLII f.), dass der Laxd.-Verfasser diesem Þátrr Erzählstoff entlehnt hat. Wir dürfen den vorliegenden ungewöhnlichen Ausdruck diesem Lehngut zuzählen. Vgl. unten zu »ofseinat«.

³ Das Wort »leidiord« ist sonst nur noch einmal in einer Handschrift der Sturlunga saga nachweisbar.

⁴ Vgl. S. 17.

Beschützer, sie davonzujagen. Dabei werden Gest die bitteren Worte in den Mund gelegt: »ok er þó ofseinat« (c. 36). Dieselben Worte spricht Olaf nach dem zweiten Verbrechen, das Karis Tod herbeiführte — »er þó ofseinat nú« (c. 37). — Nimmt man diese Parallele mit den beiden oben genannten zusammen, so wird deutlich, dass der Verfasser die beiden Handlungseinheiten nebeneinander und mit Bezug aufeinander geschaffen hat.¹ Wir haben hier mehr als blossе Wortwiederholungen vor uns, wir dürfen es eine Motivdoppelung nennen. Diesem einen Fall kann ich später eine ganze Reihe zur Seite stellen.

Ein erstes Beispiel für eine Wiederholung auf engem Raume, aber ohne sachlichen Zusammenhang birgt die Schilderung von Ankunft und Aufenthalt der Familie Ketils in Schottland (c. 4). »Ketill staðfestisk þar ok annat frændlið hans, nema Þorsteinn, dótturson hans«. Nach Thorsteins Tode rüstet seine Mutter Unn zur Fahrt nach Island: »ok er skipit var algørt, þá bjó hon skipit ok hafði auð fjár. hon hafði í brott með sér alt frændlið sitt, þat er á lífi var«.

Als Olafs Schiff eines Nachts unerwartet in bedrohliche Landnähe gerät, springen die Wachleute auf »ok báðu menn vaka sem tíðast«. Einen Versuch, das Schiff zu wenden, lehnt Olaf mit den Worten ab: »ekki eru þau efni í um vart mál, því at ek sé, at þóðar eru alt fyrir skutstafn, ok felli seglit sem tíðast«² (c. 21). Die am Morgen herbeiströmenden Landesbewohner — Iren — suchen sich des Schiffes vergebens zu bemächtigen. Das energische Auftreten der Fremden schüchtert sie ein. »Írar ... hlaupa saman í eitt þorp. síðan kemr kurr mikill í lið þeira, ok þykkir þeim nú auðvitat, at þetta var herskip« (ebd.). Sie schicken Botschaft an ihren König, und der eilt mit einer Schar herbei. Als Olafs Mannen die Iren heranreiten sehen, »þá þagna þeir, því at þeim þótti mikill lidsmunr við at eiga. en er Óláfr heyrði þenna kurr, sem í sveit

¹ Interessant und aufschlussreich ist, dass die zweite Situation nicht etwa nur ein Nachläufer der ersten ist. Der zitierte Ausdruck ist neben anderem dem *Þidrandi þátrr* entnommen; vgl. S. 19, Anm. 2. — Sonst erscheint er sehr selten. — Die von Einar Ól. Sveinsson festgestellte Stoffübernahme betrifft jedoch die zweite Stelle, die Tötung Karis. Das deutet darauf, dass das erste Auftreten der Zauberer trotz des scheinbaren Vorranges vom Dichter erst mit dem Blick auf das spätere geschaffen wurde.

² Schon in c. 15 wird »sem tíðast« zweimal verwendet. — Vigdis will einen Verwandten vor Nachstellungen in Sicherheit bringen und gibt dafür ihrem Knecht den Auftrag: »vil ek, at þú farir þegar ok fylgir honum í brott sem tíðast«. Der Knecht sucht den Verfolgten auf und »bað þá fara á brott sem tíðast«. — Noch einmal erscheint es in c. 63: »Þorgils ... bað þá taka hesta sína ok ríða at sem tíðast«.

hans gerðisk, það hann þá herða hugina, — því at nú er gott efni í váru máli, heilsa þeir Írar nú Mýrkjartani konungi sínum« (ebd.).¹

Gudruns Trennung von Thorvald, ihrem ersten Manne, und Thords Scheidung von Aud stehen nach der Saga in Zusammenhang — Gespräche zwischen Gudrun und Thord geben jeweils den letzten Anstoss für das Vorgehen; ihre Heirat bildet den alles erklärenden Abschluss. Es verwundert nicht, dass Wortparallelen auftauchen. — Bei beiden Scheidungen spielt ein (unziemliches) Kleidungsstück eine Rolle. Thord rät Gudrun: »gerðu honum skyrtu ok brautgangs höfuðsmátt ok seg skilit við hann fyrir þessar sakir« (c. 34) — Gudrun antwortet Thord auf die Frage, was eine Frau verdiene, die Männerhosen trage: »slíkt víti á konum at skapa fyrir þat á sitt hóf sem karlmanni, ef hann hefir höfuðsmátt svá mikla, at sjái geirvortur hans berar, brautgangssök hvárttveggja« (c. 35). Nach der Trennung heisst es bei ihr: »var gort féskipti þeira Þorvalds ok Guðrúnar« (c. 34), und bei ihm: »reid Þórðr til féskiptis vestr til Saurbœjar« (c. 35). — Aud rächt sich an Thord für den schnöden Verrat, sie greift zur Waffe und verwundet ihn im eigenen Hause schwer. Sein neuer Schwiegervater Osvifr »baud at ríða eptir henni, kvað hana fámenna til mundu hafa farit, ok væri henni skapat víti« (c. 35).²

Gudrun erfährt durch Bolli von Kjartans Beziehungen in Norwegen — »Bolli segir, hvert orðtak manna var á um vináttu þeira Kjartans ok Ingibjargar konungssystur« (c. 42). »Guðrún kvað þat góð tíðendi, — þen því at eins er Kjartani fullboðit, ef hann fær góða konu« (ebd.). Bald darauf gibt Bolli seinen Entschluss bekannt zu heiraten. Olaf erwidert: »þær eru flestar konur, at vér munum kalla, at þeim sé fullboðit, þar er þú ert« (c. 43).³ Als er jedoch hört, dass Bolli um Gudrun werben will, sagt er: »þar er þat mál, er ek vil engan hlut at eiga; er þér, Bolli, þat í engan stað ókunnara en mér, hvert orðtak á var um kærleika með þeim Kjartani ok Guðrúnu« (ebd.).⁴

Kjartan hat die Leute von Laugar tagelang im Hause eingeschlossen, um sie zu demütigen. Hrefna fragt ihn nach der Rückkehr anzüglich nach Gudrun. »Kjartan svarar ok roðnadi mjök við — var mognnum

¹ Das Wort »kurr« wird in den Isländersagas selten verwendet, häufiger in den Königssagas.

² Vgl. auch c. 59: »... at eigi skapi þér þeim slíkt víti«, und c. 49.

³ In dem Gespräch zwischen Egil und seiner Tochter über Olafs Werbung erscheint dieser Ausdruck schon einmal: »hefir þú eigi þat spurt, at hann er dótturson Mýrkjartans Írakonungs? er hann miklu betr borinn í móðurkyn en fðurætt, ok væri oss þat þó fullboðit« (c. 23).

⁴ Ein ähnlicher Ausdruck steht schon in c. 34: »fell þar mörq umræða á um kærleika þeira Þórðar ok Guðrúnar«.

auðfynt, at hann reiddisk við, er hon hafði þetta í fleymingi« (c. 47). Mit einem — eigentlich von Bolli beabsichtigten — Landkauf versetzt Kjartan seinen Gegnern einen zweiten Hieb. Eine zu den Laugarleuten gehörende Frau berichtet: »*auðfynt þótti mér þat á, at Kjartani var ekki annat jafnlétt hjalat sem um landkaup þeira Þórarins*« (ebd.).¹

Bei der dritten Gruppe von »Doppelgängern« — sachlich unabhängig und an verschiedenen Stellen der Saga eingesetzt — ist ein Zitieren nur möglich in alphabetischer Reihenfolge der Stichwörter.

Bei einer Beratung über die Ausreise nach Island tritt Björn als Sprecher auf und beginnt mit den Worten: »*skjótt mun ek birta minn vilja*« (c. 2). — Denselben Ausdruck finden wir, als Osvifr Gudrun von Bollis Werbung unterrichtet — »*mun ek hér um skjótt birta minn vilja ...*« (c. 43).

Von Thorgerd, Olafs Frau, wird berichtet, dass »*audsætt var þat öllum mönnum, at hon var skörungur mikill, en fáskiptin hversdagliga*« (c. 24). — Dasselbe wird Geirmund nachgesagt, als er sich bei Olaf aufhält: »*Geirmundur var fáskiptinn hversdagla, óþýðr við flesta*« (c. 29).

Um Höskuld herauszustreichen, behauptet die Saga: »*hann var fyrr fullkominn at hyggju en vetra tolu*« (c. 7), und dasselbe Lob erhält der jüngere Bolli: »*fullkominn var hann at afli ok hyggju, svá at þeir váru margir, er eigi biðu meira þroska, þó at alrosknir væri*« (c. 59).²

In c. 14 beschreibt der Verfasser einen Fischfangplatz im Breitfjord: »*veidistöð sú liggur á Breidafirdi, er Bjarneyjar heita. þær eyjar eru margar saman ok váru mjök gagnauðgar*«. — Eine zweite Landschaftsbeschreibung findet sich in c. 24; dort heisst es: »*þat váru víðar lendur ok fagar ok mjök gagnauðgar*«. ³

Thorgils lehnt Hilfe für Gudrun ab mit der Begründung, »*því þarftu þetta mál ekki við mik at ræða, at þú hefir þvert tekit at ganga með mér*« (c. 60). — Bolli hat um Snorris Tochter geworben, »*ok er Snorri fann, at henni var ekki þetta í móti skapi, at ganga með Bolla, þá er þetta at ráði gørt, ok fóru festar fram*« (c. 70).

Nach Tötung der Zaubererfamilie »*mælti Ósvifr til Guðrúnar ok brœðra hennar, bað þau á minnask, hvárt þá væri betr ráðit at hafa þar lagit sjálfa sik í hættu við heljarmenn slíka, sem þau Kotkell váru*« (c. 39). —

¹ Schon in c. 44 finden wir das Wort. — Gudrun macht Bolli Vorwürfe, er habe ihr nicht die volle Wahrheit gesagt über Kjartan. »*Guðrún taladi fátt til þessa efnis, en þat var auðfynt, at henni líkadi illa*«.

² Einar Ól. Sveinsson hat auf Seitenstücke zu diesem Ausdruck bei Gregor dem Grossen aufmerksam gemacht; a.a.O. S. XIX, Anm. 2.

³ Das Wort ist in den Isländer- und in den Königssagas selten.

Eid zögert, Thorkel gegen den Ächter Grim ziehen zu lassen: »ekki em ek þess fúss, þykki mér þú miklu til hætta, hversu ferðin teksk, en at eiga við *heljarmann slíkan, sem Grímr er*« (c. 57).

Osvifr unterrichtet Gudrun von Bollis Werbung und sagt dabei: »*Bolla mun eigi frá hnekt, ef ek skal ráða*« (c. 43). — Ähnlich äussert sich Snorri, als er für Thorkel um Gudrun wirbt: »kvazk einsætt þykkja at *hnekkja Þorkatli eigi frá*« (c. 68).

Ehe Halbjörn ertränkt wird, spricht er einen Fluch über Thorleik. Der Verfasser setzt erklärend hinzu: »*mjök þykkir þetta atkvæði á hafa hrinit*« (c. 37). — In c. 51 verwendet er denselben Ausdruck bei einer Prophezeiung Osvifrs: »*þótti þat mjök hafa á hrinit, er Ósvifr hafði spát*«.

In Gest's ahnungsvoller Äusserung über das Schicksal Kjartans und Bollis stehen die Worte: »ekki kemr mér at óvörum, þótt *Bolli standi yfir höfuðsvörðum Kjartans*« (c. 33). — Als König Olaf von Kjartans geplante Anschlag erfahren hat, sagt er zu ihm: »eigi mun þér þess auðit verða at *standa yfir höfuðsvörðum mínum*« (c. 40).

Vigdis hat den Beutel mit dem Bestechungsgeld aus ihres Mannes Kiste geholt. »Ingjaldr verðr við þetta *léttrúnn* ok réttir höndina at móti fésjóðnum« (c. 15). — Olaf will nach der Hochzeit seinen Schwiegervater ehren: »gaf Óláfr Agli sverðit Mýrkjartansnaut, ok varð Egill *allléttrúnn* við gjöfina« (c. 23).¹

Nachdem Myrkjartan Olaf als Enkel anerkannt hat, lässt ihn der Verfasser sagen: »sómi ydvarr mun þar við liggja, *hvert mannkaup mér þykkir í þér*, þá er ek reyni þik meir« (c. 21). — Bolli Bollissohn fordert sein Erbteil. Sein Stiefvater Þorkell lézk þat ætla fyrir sér at leysa Bolla vel af hendi, — er þat fyrir marg's sakir makligt, því at ek vænti þess, at *gott verði mannkaup í Bolla*« (c. 70).

Gudrun drängt Bolli, mit ihren Brüdern gegen Kjartan zu ziehen. »ok við fortölur Guðrúnar *miklaði Bolli fyrir sér fjánskap allan á hendr Kjartani* ok sakir ok vápnadisk síðan skjótt« (c. 48). — Später bei der Beratung über die Rache für Bolli sagt sie zu Snorri: »eigi má ek vita, at þessir menn siti um kyrt allir, er *ek hefji áðr þenna fjánskap miklat á hendr*« (c. 59).

Über den ersten Ehemann Gudruns entscheidet allein der Vater; »ekki var Guðrún at þessu spurð, ok *heldr gerði hon sér at þessu ógetit*, ok var þó kyrt« (c. 34). — Kjartans Entschluss zur Ausreise überrascht Gudrun. »hefir hon þar um nokkur orð, þau er Kjartan mátti skilja, at *Guðrún lét sér ógetit at þessu*« (c. 40).²

¹ Dieses Wort ist in den Isländersagas sehr selten.

² Dieser Ausdruck ist nur in der Laxd. nachweisbar. — Die Saga bringt daneben

Nach Kjartans Schwimmwettkampf mit dem ihm unbekanntem Olaf fallen von seiten des Königs folgende Worte zur Charakterisierung des Isländers: »þæði er, at þú ert gørviligr maðr, enda lætr þú allstórliga« (c. 40). — Olaf der Heilige begegnet beleidigenden Worten Thorkels mit kluger Mässigung: »þæði er, Þorkell, at þú ert mikils verðr, enda gerisk þú nú allstórr« (c. 74).

Im Auftrage der Söhne Bollis sucht Snorri eine Busse von den Olafs-söhnen zu erhalten. »Halldórr tók þessu ekki fjarri« (c. 71). — Demselben Halldor will später Thorstein — von Thorkel unterstützt — Land abkaufen: »Halldórr tók ekki svá fjarri í fyrstu, ok intusk þeir til um kaupakosti; ok er þeim þótti hann ekki fjarri taka, þá feldi Þorkell sik mjök við umræðuna« (c. 75).¹

Thorleik ist unzufrieden, dass sein Halbbruder Olaf von ihrer beider Vater ein beträchtliches Erbe erhalten hat. »honum gazk illa at þessu ok þótti Høskuldr hafa haft undirmál við sik« (c. 26). — Snorri schlägt Gudrun eine List vor, mit der sie Thorgils übertölpeln soll: »honum skal at vísu heita ráðahag ok gera þat þó með undirmálum þeim, at þú sér engum manni samlendum gipt øðrum en Þorgisli« (c. 59).

Von Hrapp wird c. 17 gesagt, »at hann gerðisk úrigr vidreignar; veitti nú nábúum sínum svá mikinn ágang, at ...« — Als Olaf mit Myrkjartan an einem Kriegszuge teilnimmt, »var Óláfr með sveit sína á konungsskipi, ok þótti sú sveit heldr úrig vidskiptis, þeim er í móti váru« (c. 21).²

Von Thorgerd wird berichtet: »hon nam eigi yndi á Íslandi eptir dauda Kolls« (c. 7). — Ähnlich heisst es später von Thorleik: »ferr hann suðr til Danmerkr, þviat hann festi ekki yndi í Noregi« (c. 38).³

Gest antwortet auf die Frage seines Sohnes, warum er Tränen auf den Wangen habe: »þarfleysa er at segja þat, en eigi nenni ek at þegja yfir því, er á þínum dögum mun fram koma« (c. 33). — Kjartan hat seinen Entschluss kundgetan, den König zu verbrennen, und hadert darüber mit Bolli: »en margir tóku undir, at þetta væri þarfleysutal« (c. 40).⁴

einige ähnliche Formulierungen, die aber in anderen Werken Gegenstücke haben. Vgl. c. 26: »honum gazk illa at þessu«; c. 52: »sveininum vard at þessu illa getit«; c. 58: »þar þykkisk í ráðum vera með henni Þorgils Hølluson, ok má vera, at honum sé eigi allr getnadr at þessu«; c. 69: »þefir þú tekist þat svá fast, at þér mun ekki at getask, nema hann sé sœmiliga af høndum leyst«.

¹ Schon einmal, bei Thorbjörns Werbung um Melkorka erscheint ein ähnlicher Wortlaut: »Melkorka tók því fjarri« (c. 20).

² Das Wort »úrigr« ist in dieser Bedeutung selten.

³ Vgl. noch c. 21: »Óláfr ... kvað móður sína mundu hafa litit yndi, ef hann kœmi eigi apr«.

⁴ Ich halte es nicht für einen Zufall, dass die unter »þarfleysa« und die unter

Der Unruhestifter Hrapp belästigt seine Nachbarn. »veik hann á þat stundum fyrir þeim, at þeim mundi þungbýlt verða í nánd honum, ef þeir heldi nokkurn annan fyrir betra mann en hann« (c. 10). — Hallbjörn verflucht Thorleik: »þat mæli ek um ... at Þorleikr eigi þar fá skemtanar-daga heðan í frá ok öllum verði þungbýlt, þeim sem í hans rúm setjask« (c. 37).¹

Myrkjartan behauptet gegenüber Olaf: »þú hefir svá mikit ættarbragð af móður þinni, at vel má þik þar af kenna« (c. 21), und Gest äussert später denselben Gedanken, als er Olafs — ihm bis dahin unbekannte — Söhne aus einer Schar von Jungen heraus erkannt hat und die anderen betrachtet: »ekki kvazk Gestr þekkjja ættarbragð Óláfs á þeim mönnum« (c. 33).²

Bei Aufführung der Doppelgänger hat sich schon an einigen Stellen ergeben, dass nicht blosse Wiederholung eines Wortes, einer Redewendung oder eines Satzes vorliegt, dass vielmehr offensichtlich ganze Szenen aufeinander bezogen sind. Derartige Motivwiederholungen — wie ich sie im folgenden nennen werde — sind in der Laxd. nicht selten. Der Ver-

»standa yfir höfuðsvörðum e-s« angeführten Textstellen jeweils demselben Zusammenhang angehören und in unmittelbarer Nähe zueinander stehen.

¹ Der Ausdruck ist nur in der Laxd. nachweisbar.

² Ich füge hier einige Wiederholungen von Wörtern, Redewendungen und Sätzen an, die zwar an sich auffällig sind, deren Wortmaterial aber häufig auch in anderen Isländersagas verwendet wird, so dass es keine der oben genannten Schlussfolgerungen zulässt. Ich zitiere in alphabetischer Reihenfolge der Stichwörter:

c. 2: »med einrædi mínu« — c. 43: »vid einrædi þitt«;

c. 37: »þann hlut ..., er verr muni gegna« — c. 40: »þann kost ..., er þeim gegndi verr«;

c. 48: »eigi muntu bera giptu til at gera svá, at öllum þykki vel« — c. 56: »þó at vér frændr bærim eigi giptu til samþykkis«;

c. 7: »þykkir ok ráðahagr hans nú miklu betri en áðr ok virðuligri« — c. 16: »miklu var ráð Þórdar godda betra, síðan Óláfr kom til hans«;

c. 48: »þykki mér ok rekin ván« — c. 59: »nú þykki mér rekin ván«;

c. 37: »heldr seint« — c. 40: »heldr seint«;

c. 43: »ef þetta semsk með ydr« — c. 44: »mun ok brátt semjask með ykkir frændum«;

c. 38: »muntu þar þykkja sómamaðr, sem þú kemr« — c. 70: »ek vænti, at þú þykkir vaskr maðr, hvar sem þú kemr með dugandi mönnum«;

c. 51: »lík Kjartans stóð uppi viku í Hjardarholti« — c. 66: »lík Gests stóð uppi tvær nætr í Haga«;

c. 29: »Óláfr segir jarli, hversu af stóðsk um ferd hans« — c. 47: »ekki sagdi Kjartan fōður sínum, hversu af stóðsk um ferd þessa«;

c. 33: »um Kjartan mun þykkja mest vert, meðan hann er uppi« — c. 38: »Þorleikr ... þótti þó mikils verðr, meðan hann var uppi«.

fasser hat sich also in verschiedenen Fällen bei Schaffung einer Szene einer anderen erinnert und dieser Erzählelemente entnommen. Er wollte auf diese Weise die Aufmerksamkeit auf inhaltlich Zusammengehöriges oder Vergleichbares lenken, wollte somit dem Hörer oder Leser den Überblick über die weitgespannte Handlung erleichtern. Diese Wiederholungen dienen im Gerüst der Saga als Klammern. In anderen Fällen wird sich eine Ähnlichkeit unbewusst ergeben haben auf Grund einer sachlichen Verwandtschaft der Situationen und Ereignisse.

Für unseren Zusammenhang ist die Beobachtung wichtig, dass in allen Beispielen neben der Ähnlichkeit im Inhalt eine Ähnlichkeit oder Übereinstimmung in der Form auftritt. Wortparallelen sollen nach dem Willen des Verfassers den Zusammenhang verdeutlichen. In einzelnen Fällen ermöglicht ihre Beobachtung überhaupt erst, seine Gedankengänge voll zu erfassen.

Nur an einer einzigen Stelle stellt der Verfasser selbst einen Zusammenhang her. —

Sein Bericht über Höskulds Heimkehr aus Norwegen lautet: »Höskuldr lendi í Laxárósi; lætr þar bera farm af skipi sínu, en setja upp skipit fyrir innan Laxá ok gerir þar hróf at« (c. 13). Als Höskulds Sohn Olaf viele Jahre später ebenfalls aus Norwegen heimkehrt und im Breitfjord an Land kommt, heisst es: »bera nú bryggjur á land í Laxárósi. lætr Óláfr bera víðu af skipi ok setr upp skipit í hróf þat, er faðir hans hafði gera látit« (c. 29).

In allen anderen Fällen hat der Verfasser nur indirekte Hinweise für sein Publikum gegeben.

Wir wissen nicht, wie der Dichter gearbeitet hat, wissen nicht, ob die Saga in einem Zuge niedergeschrieben ist oder ob einzelne Teile vor anderen entstanden sind. Was aus dem vorliegenden Werke mit Sicherheit hervorgeht, ist, dass die Darstellung der Geschehnisse um Kjartan, Gudrun und Bolli das Hauptanliegen des Verfassers war. Das geht einmal aus dem breiten Raum hervor, den sie einnehmen, zum anderen daraus, dass diese Partien unbestritten die künstlerischen Höhepunkte der Saga bilden. Nur in der Laxd. erscheint eine Frau in einer so wichtigen Rolle. Von ihrem Eintreten in die Handlung in c. 33 an beherrscht sie direkt oder indirekt das Geschehen bis zum Schluss der Saga. Es nimmt bei dieser Sachlage nicht wunder, wenn der Verfasser für zwei seiner kleineren Frauenrollen Gudrun zum Vorbild genommen hat, bzw. Parallelvorgänge für sie und Gudrun geschaffen hat.

Sowohl Vigdis als auch Melkorka erscheinen dadurch gewissermassen als Vorläuferinnen Gudruns. Wie diese (c. 69) schützt Vigdis (cc. 14—16)

gegen den Willen des eigenen Mannes einen Verfolgten. Es ist dabei ganz natürlich, dass die Umrisse bei Gudrun vergrößert sind, dass ihre Entschlossenheit wie die äusseren Machtmittel die der Vigdis übersteigen. Dass der Verfasser die Motivparallele bewusst gestaltet hat, beweisen Berührungen im Wortlaut. — Als Thorolf unterwegs ist, um Vigdis aufzusuchen, wird berichtet: »*hann ferr mjök hulðu höfði*« (c. 14). Nur noch einmal in der Saga wird das von einer Person gesagt, von Gunnar, dem Töter Thidrandis, nachdem er bei Gudrun Unterschlupf gefunden hat — »*fór hann mjök hulðu höfði*« —, und zur Begründung wird hinzugesetzt: »*því at margir stórir menn veittu þar eptirsjár*« (c. 69). Dasselbe hören wir auch aus dem Munde von Vigdis, als sie Thorolf gegenüber ihre Bedenken äussert: »*sýnisk mér svá, sem þeir menn muni vedsetja bæði sik ok fé sitt, er þér veita ásjá, svá stórir menn sem hér munu veita eptirsjár*« (c. 14). Vigdis beherbergt Thorolf trotz allem und weiss ihn auch vor den Verfolgern zu schützen, selbst als ihr Mann Thord aus Feigheit den Gesuchten ausliefern will. Vigdis beantwortet dieses menschliche Versagen mit der Trennung von ihrem Mann. »*Vigdis ... sagði skilit við Þórð godða, ok fór hon til frænda sinna ok sagði þeim þetta ... þeir Hvammverjar létu fara orð um, at þeir ætludu sér helming fjár þess, er Þórðr goddi hafði at varðveita*« (c. 16). Auch hier ist ein vergleichbarer Vorgang bei Gudrun zu finden. Als sie nach tätlichen Auseinandersetzungen ihren ersten — ungeliebten — Mann verlässt, berichtet die Saga: »*segir Guðrún skilit við Þorvald, ok fór heim til Lauga. síðan var gört féskipti þeira Þorvalds ok Guðrúnar, ok hafði hon helming fjár alls*« (c. 34).¹ Dass auch hier kein zufälliges Nebeneinander vorliegt, ergibt sich aus der Art der Vorstellung beider Männer. Über Thord heisst es: »*hann var auðmadr mikill*« (c. 11), und mehrfach wird im Laufe des Geschehens angedeutet, dass er kein Held ist, so z.B. wenn Vigdis sagt: »*bóndi minn ... er ekki garmenni mikit*« (c. 14). Und Thorvald wird gleich mit den Worten: »*auðigr madr ok engi hetja*« (c. 34), eingeführt.²

Auch Melkorka ist in mancher Hinsicht eine Vorläuferin Gudruns. Wie diese hat sie den Mut zur Konsequenz; sie sucht sich zu rächen, als sie von dem geliebten Mann vernachlässigt wird.³ Beide Frauen

¹ Wir haben oben S. 21 bereits erkannt, dass diese Scheidung in engstem sachlichem wie erzähltechnischem Zusammenhang steht mit der Scheidung Thords von Aud.

² Noch einmal erscheint eine ähnliche Charakteristik. Thord im Hundatal — eine Nebenperson — wird vorgestellt als »*auðigr madr ok ekki mikilmenni*« (c. 38). Vielleicht hat Thord goddi bei ihm Pate gestanden, denn dieser Namensvetter wird in keine Handlung eingesetzt, wo sich jene Worte bewahrheiten könnten.

³ M. Schildknecht-Burri hat in ihrer Arbeit: »Die altertümlichen und jüngern

willigen in eine Heirat ein — wenn auch Gudrun nur zum Schein —, um dem Sohn, bzw. den Söhnen Hilfe zu verschaffen. In diesem Zusammenhang stehen auch wieder deutliche Wortparallelen. Thorbjörn hat sich schon geraume Zeit um Melkorka bemüht: »Þorbjörn skríður hafði mest veitt umsjá um bú Melkorku« (c. 20). Ähnlich nähert sich Thorgils der Gudrun: »Þorgils ... kom jafnan til Helgafells ok bauð sik til umsýslu með Guðrúnu« (c. 57). Beide machen ihre Unterstützung für die Söhne von der Heirat abhängig. Dabei bedient sich der Verfasser wiederholt desselben Ausdrucks. — Melkorka wünscht, dass Olaf ihre Verwandten in Irland aufsucht, und teilt ihm ihren Entschluss mit: »mun ek heldr þat til vinna at giptask Þorbirni, ef þú ræzk þá til ferdar heldr en áðr, því at ek ætla, at hann leggi fram vöruna, svá sem þú kannt þér þorf til, ef hann náir ráðahag við mik« (c. 20). Und Thorbjörn antwortet tatsächlich in diesem Sinne auf Olafs Bitte um materielle Unterstützung: »þat mun því at eins, nema ek ná ráðahag við Melkorku« (ebd.). Bei Thorgils geht es darum, dass er den Rachezug gegen Helgi anführen soll. Gudrun berichtet Snorri, als sie den Plan dafür schmieden: »ekki fór Þorgils undan at hefna Bolla, ef hann næði ráðahag við mik« (c. 59). Auch hier hören wir die Bedingung ein zweites Mal, aus dem Munde des Mannes (c. 60), und Gudrun kommt auf sie zurück, als sie vor Zeugen — scheinbar — die Erfüllung des Wunsches zusagt (ebd.).

Berührungen in der Darstellung finden sich ausserdem bei Auftritten mit Thorgils einerseits und Thorkel Eyjolfsson andererseits. Ehe Thorgils die genannte Bedingung ausspricht, äussert er zu Gudrun: »því þarftu þetta mál ekki við mik at ræða, at þú hefir þvert tekit at ganga með mér. en alt er mér þat samt í hug ok fyrr, þá er vit höfum þetta átt at tala« (c. 60). Ähnlich antwortet Thorkel nach der Rückkehr von einer Auslandsreise, als Snorri auf die schon früher besprochene Heirat mit Gudrun eingeht: »alt er mér slikt it sama í hug, sem þá ræddum vit« (c. 68). Snorri übernimmt daraufhin die Rolle des Werbers für Thorkel. Über diese Werbung berichtet die Saga: »þeir fóru til Helgafells. Guðrún tók við Snorra ágæta vel; var þeim veittr allgóðr beini, ok er þeir höfðu verit þar eina nótt, þá kallar Snorri til tals við sik Guðrúnu ok mælti: ‚svá er mál með vexti ...‘« (c. 68). Damit sind die Vorgänge bei Thorgils' Rückkehr vom Rachezug zu vergleichen: »Þorgils Hólluson ríðr út til Helgafells ... Guðrún ... heilsar Þorgíslí ... eptir þat er þeim beini veittr, ok er þeir váru mettir, var þeim fylgt til rekkna; sofa þeir af nóttina. um daginn eptir gengr Þorgíslí til tals við Guðrúnu ok mælti: ‚svá er háttat ...‘« (c. 65).

Merkmale der Laxdoela Saga«, Luzern 1945, S. 53 f., auf diesen Zusammenhang gewiesen.

Neben Gudrun steht — ebenfalls alle überragend — Kjartan. Auch an ihn hat der Verfasser Tatbestände und Ereignisse geknüpft, die in gleicher oder ähnlicher Weise bei anderen auftreten.

Zwei Schwerter spielen eine bedeutende Rolle in der Saga. Eines davon ist der Fótbitr, Geirmunds Waffe; das zweite ist ein Geschenk Olafs an Kjartan. Beide gehen dem rechtmässigen Besitzer durch einen Diebstahl verloren, und sowohl für Geirmund wie für Kjartan wird zuvor betont, dass sie es nicht aus der Hand geben — »Geirmundr ... lét þat aldregi hendi firr ganga« (c. 29); »Kjartan ... var ... sjaldan vanr at láta þat hendi firr ganga« (c. 46) —. Beide Diebstähle haben Unglück im Gefolge, ja sie führen letzten Endes zu demselben tragischen Ereignis, der Tötung Kjartans durch Bolli. Als Geirmund erkennt, dass das Schwert für ihn verloren ist, legt er den Fluch darauf, es solle dem Edelsten des Lachswassertalgeschlechtes zum Verderben werden (c. 30). Dieser Fluch erfüllt sich in Kjartans Erschlagung. Auch auf der anderen Waffe liegt ein Spruch: Kjartan solle von keinem Gegner niedergestreckt werden, solange er dieses Schwert trüge (c. 43). Als es ihm von den Laugarleuten bei einem Gastmahle gestohlen wird und nur ohne Scheide zurückgebracht werden kann, lässt seine Aufmerksamkeit nach (c. 46). So kann es geschehen, dass er im entscheidenden Kampf das Schwert nicht bei sich führt. Der Diebstahl von Kjartans Schwert bedeutet den Ausbruch offener Feindseligkeiten zwischen den Laugarleuten und Kjartan, Feindseligkeiten, an deren Ende Bollis tödlicher Hieb gegen Kjartan steht mit dem einst Geirmund geraubten Schwerte.

Von jenem Gastmahl in Hjardarholt, wo der Diebstahl ausgeführt wird, berichtet die Saga: »fór þar fram gledi ok skemtan« (c. 46). Es ist bestimmt kein Zufall, dass diese Worte noch einmal auftauchen, als sich Kjartan bei seinen Freunden in Hol aufhält: »var þar en mesta skemtan ok gledi« (c. 48). Beide Male ragt der Schatten kommender ernster Ereignisse in diese Festfreude hinein. Im ersten Falle hören wir im Anschluss vom Verschwinden des Schwertes, im zweiten macht sich Kjartan kurz darauf auf den Heimweg, der für ihn ein Ritt in den Tod wird.

Durch Vorahnungen und Prophezeiungen deutet der Verfasser an vielen Stellen auf späteres Geschehen. Zum Teil lässt er die bösen Ahnungen nur aus der Haltung der Personen erkennen. So will Kjartan nach dem Schwertdiebstahl das Gastmahl in Laugar nicht besuchen, sein Vater Olaf redet ihm aber zu mitzureiten. »Kjartan var traudr til ok hét þó ferdinni at bæen fœdur síns« (c. 46). Seine unausgesprochene böse Ahnung erfüllt sich — während des Festes verschwindet Hrefnas kostbares Kopftuch. In einer ganz ähnlichen Situation stand Olaf vorher

selbst einmal, als Bolli ihn zu seiner Hochzeit mit Gudrun eingeladen hatte. Er ahnte, dass durch diese Heirat Unglück heraufbeschworen werden würde, und deshalb »*var Óláfr þess ekki fljótr ok fór þó at bæn Bolla*« (c. 43).

Nach Kjartans Tod wollen seine Brüder sofort zum Racheschlag gegen Bolli ausholen, ihr Vater aber hält sie zurück: »*þat skal fjarri fara; er mér ekki sonr minn at bætri, þó at Bolli sé drepinn*« (c. 49). Eine ähnliche Haltung nimmt später Snorri gegenüber Gudrun und ihren Söhnen ein, auch er sucht blutige Auseinandersetzungen abzuwenden. Dabei fallen im Gespräch mit Gudrun die Worte: »*er sök við Lamba, þótt hann væri drepinn; en eigi þykki mér Bolla hefnt at heldr*« (c. 59).

Asgeir Kjartanssohn wird nach des Vaters Tod von einem Verwandten aufgenommen — »*Þorsteinn Kuggason bauð Ásgeiri syni Kjartans til jóstrs til hugganar við Hrefnu*« (c. 50). — Den Goden Snorri hatte der Verfasser schon früher einen gleichen Dienst leisten lassen. Nach Thords Ertrinken »*bauð (hann) Guðrúnu barnjóstr til hugganar við hana*« (c. 36).

Zweimal werden Tränen eines Mannes erwähnt, beide Male als Vorzeichen für den unnatürlichen Tod eines Nahestehenden. — Als Gest nach einem Besuch bei Olaf Pfau mit seinem Sohn davonreitet, fragt dieser: »*hvat berr nú þess við, faðir minn, er þér hrynja tár?*« (c. 33). Zur Erklärung äussert Gest die Ahnung, dass Kjartan einst durch Bollis Hand falle. — Gegen Thorsteins Willen bereitet Thorkel seine Fahrt über den Breitfjord vor. Nachdem Thorkel alle Warnungen unbeachtet gelassen hat, geht Thorstein ins Haus. »*hann gengr til stufu ok bidr leggja undir höfuð sér, ok svá var gørt; gridkonan sá, at tárin runnu ofan á hægindit ór augum honum*« (c. 76). Beim Aufkommen stärkeren Windes sagt er Thorkels Tod voraus.

Die Saga hatte vorher von zwei Unternehmen Thorkels berichtet. In beiden zieht er den kürzeren. Statt den Ächter Grim zu überwinden, ist er ihm nach einem missglückten Überfall auf Gedeih und Verderb ausgeliefert. Grim lässt Thorkel frei, und beide reiten zu Snorri. Der begrüsst diesen Ausgang und sagt: »*lízk mér giptusamliga á Grím; vil ek, at þú leysir hann vel af hendis*« (c. 58). Thorkel bringt daraufhin Grim nach Norwegen und verabschiedet sich von ihm mit den Worten: »*vil ek þik svá af höndum leysa, sem ek hafa aldri þungan hug á þér haft. kaupeyri mun ek þér fá svá mikinn, at þú megir vel ganga í hraustra manna lög, en þú nem ekki stadar norðr hér í landi, því at frændr Eids eru margir í kaupforum, þeir er þungan hug hafa á þér*« (ebd.). — Am ersten Tage seiner Hochzeitsfeier erkennt Thorkel in einem der Anwesenden Gunnar, den Töter Thidrandis. Er will ihn gefangennehmen lassen, aber Gudrun

fällt ihm in den Arm. Sie hat im eigenen Hause die grössere Macht und zwingt Thorkel, sein Vorhaben aufzugeben. Als später die Eheleute über Gunnars künftiges Schicksal sprechen, sagt Thorkel: »*hefir þú tekít þat svá fast, at þér mun ekki at getask, nema hann sé sæmiliga af höndum leyst*« (c. 69). Gudrun fordert, dass Gunnar mit allem Nötigen ausgerüstet wird, damit er nach Norwegen zurückfahren kann.

In jene Auseinandersetzung während der Hochzeitsfeier hatte auch Snorri eingegriffen und Thorkel zur Besonnenheit gegenüber Gudrun gemahnt. »*ok við umtölur Snorra ok þat með, at hann sá, at hann mælti satt, þá sefaðisk Þorkell*« (c. 69). — Auch Höskuld hatte sich durch besänftigende Worte seiner Frau umstimmen lassen, als er zu Unrecht gegen seinen Halbbruder Hrut vorgehen wollte — »*Höskuldr sefaðisk mjök við fortölur Jórunnar*« (c. 19) —.

Als wesentliche Charakterzüge Thorgerds werden Tüchtigkeit und eine gewisse Herrschsucht angegeben: »*hon var skörungr mikill en fáskiptin hversdagliga; en þat varð fram at koma, er Þorgerðr vildi, til hvers sem hon hlutaðisk*« (c. 24).¹ Auch gegenüber ihren nächsten Angehörigen sucht sie ihren Standpunkt durchzusetzen; zweimal erreicht sie ihr Ziel, zweimal beschwört sie ungewollt Unheil für die eigene Familie herauf. Erst lässt sie sich von Geirmunds schönen Worten bestimmen, ihn gegen Olafs Wunsch als Schwiegersohn anzunehmen. Trotz seiner Einwände gibt Olaf nach — »*eigi skal þetta gera í móti þér heldr en annat*« (c. 29) —. Wie er vorausgesehen, wird das Verhältnis zwischen Geirmund und Thurid nicht glücklich, ja es endet mit einer grellen Dissonanz und bringt obendrein das fluchbeladene Schwert Fótþítr ins Spiel. Zum zweiten Male greift Thorgerd bestimmend ein, als sie Hrefna veranlasst, das kostbare Kopftuch zum Gelage in Laugar mitzunehmen. Durch den Diebstahl des Tuches werden Kjartans Vergeltungsschläge ausgelöst, die wiederum die Ereignisse dem Höhepunkt zutreiben. — Dass sich ein Mann den Wünschen einer Frau beugt, hat der Verfasser schon einmal mit gleichen Worten hervorgehoben, allerdings handelt es sich dabei um Mutter und Sohn: »*Höskuldr kvazk þat mikit þykkja, ef þau skulu skilja, en kvazk þó eigi mundu þetta gera at móti henni heldr en annat*« (c. 7). In diesem Falle hat das Nachgeben zwar keine so schwerwiegenden Folgen wie bei Thorgerd, steht aber doch entfernt in Zusammenhang mit den Auseinandersetzungen zwischen den Halbbrüdern Höskuld und Hrut.

¹ Ähnliches wird Hrut nachgesagt: »*ekki var hann afskiptinn um flesta hluti, en vildi ráða því, er hann hlutaðisk til*« (c. 19).

Es bedurfte des oben genannten Eingreifens der Jorunn, um Frieden zwischen den Halbbrüdern zu stiften. Erst daraufhin macht Höskuld ein Vergleichsangebot. »Hrútr tók því vel, kvazk at visu vilja semja við Höskuld, kvazk þess löngu hafa verit búinn, at þeir semdi sína frændsemi, eptir því, sem vera ætti« (c. 19), und nach ihrer Aussöhnung »taka þeir ... upp frændsemi sína góða« (c. 19). In der folgenden Generation bestehen wieder Spannungen zwischen Halbbrüdern — Olaf und Thorleik; hier ist es Olaf, der eine Einigung erstrebt: »svá er, frændi, sem þér er kunnigt, at með okkr hefjir verit ekki mart. nú vilda ek til þess mæla, at vit betradim frændsemi okkra« (c. 27).

Höskuld behauptet von seinem ältesten Sohn Thorleik, »at hann mundi mjök líkjask í ætt þeira Strandamanna«, charakterlich also mehr der Familie seiner Frau nacharten (c. 9). Damit wird auf Thorleiks herrisches Wesen angespielt, das in Jorunn ihr Gegenstück haben soll.¹ — Eine ähnliche Gegenüberstellung benutzt der Verfasser noch einmal: Die Brüder Kjartans sind empört darüber, dass Lambi, der Stiefbruder ihres Vaters Olaf, mit Gudruns Söhnen am Zuge gegen Helgi teilgenommen hat, und »kváðu hann meir hafa sagzk í ætt Þorbjarnar skríjúps en Mýrkjartans Írakonungs« (c. 65).

Alle bisher zitierten Motivwiederholungen gehörten in den Umkreis der Hauptpersonen. Den Schluss mögen ein paar Beispiele aus den Randpartien bilden.

Sowohl für Björns als auch für Unns Niederlassung auf Island spielen die Hochsitzpfeiler eine massgebliche Rolle. Sie werden in Sicht des Landes über Bord geworfen, und ihr Antreiben gilt als Hinweis auf den von den Göttern bestimmten Platz — »þar fann Björn reknar öndvegissúlur sínar í einni vík; þótti þeim þá á vísat um bústaðinn« (c. 3); »váru þar reknar á land öndvegissúlur hennar. þótti henni þá auðvitat, hvar hon skyldi bústað taka« (c. 5).²

Über den Kauf von Land zur Ansiedlung wird gleichlautend berichtet bei Hrapp und Thord — »Hrappr ... keypti sér þá jörð, er hann bjó á« (c. 10); »Þórðr ... hafði keypt jörð þá, er hann bjó á« (c. 11).

Zweimal wird einer unfreien Person die Freiheit versprochen, wenn sie einen besonderen Auftrag ausführe. Bei Vigdis ist es ein Knecht, der den verfolgten Thorolf zu ihrem Verwandten in Sicherheit bringen soll. Als er zurückkehrt, erfüllt Vigdis ihr Versprechen: »ek gef þér frelsi, svá at þú skalt frá þessum degi frjáls maðr heita« (c. 16). — Olaf setzt

¹ Vgl. c. 9: »hon mundi vera ... heldr skapstór jafnan«.

² Die von der Laxd. unabhängige Darstellung der Landnahmevorgänge in der Sturlubók erwähnt die Hochsitzpfeiler nicht.

eine Magd zur Überlistung eines flüchtigen Bösewichtes ein; auch er belohnt sie für ihre Hilfe: »Óláfr efnir vel við ambáttina ok gaf henni frelsi« (c. 38).

In der Darstellung der beiden Bösewichter Hrapp und Hallbjörn haben wir bereits oben¹ eine Übereinstimmung festgehalten. Beide belästigen ihre Umgebung nach dem Tode, weil sie als Wiedergänger ihr Unwesen treiben. Beide werden dabei von mutigen Männern gestellt. Bei Hrapp ist es Olaf Pfau. »Óláfr vill þá renna á Hrapp, en Hrapp fór þar niðr, sem hann var kominn. skilr þar með þeim.« Am Morgen darauf lässt Olaf Hrapps Körper ausgraben und verbrennen. »hedan frá verðr engum manni mein at aprtgöngu Hrapps« (c. 24). — Hallbjörn tritt ein gewisser Thorkel gegenüber. »þeir runnusk á allsterkliga; fór Hallbjörn undan, ok er Þorkell varði minst, þá smýgr hann niðr í jörðina ór höndum honum ... ekki varð síðan mein at Hallbirni« (c. 38).

Die Verkündung des Christentums durch König Olaf in Norwegen, durch Gizor und Hjalti in Island trägt die Kennzeichen einer Parallelschilderung. Von Norwegen berichtet der Verfasser: »margir menn höfðu við kristni tekit í Þrándheimi, en hinir váru þó miklu fleiri, er í móti váru. einn hvern dag átti konungr þing í böenum út á eyrum ok talaði trú fyrir mönnum, langt erendi ok snjalt«. Am folgenden Morgen beruft der König wiederum ein Thing ein, zwingt aber die Isländer nicht zur Annahme des Glaubens, sondern lässt sie in Frieden ziehen. »var góðr rómr gørr at máli konungs ok þó mest af kristnum mönnum«. Zum Weihnachtsfest tritt Olaf wieder vor die Leute. »konungr talaði trú fyrir mönnum, bæði langt erendi ok snjalt, ok gerðu kristnir menn góðan róm at hans máli« (c. 40).² Kurze Zeit darauf lassen sich alle Isländer in Nidaros taufen. — Als Thangbrand im Auftrage des Königs in Island das Christentum verkündet, »þá lét Gizorr hvíti skírask ok Hjalti Skeggjason ok margir adrir höfðingjar; en þó váru þeir miklu fleiri, er í móti mæltu« (c. 41). Ein Jahr später stehen die Genannten vor ihren Landsleuten auf dem Allthing »ok tóldu trú fyrir mönnum, bæði langt erendi ok snjalt³; ok tóku þá allir menn trú á Íslandi« (c. 42).⁴

¹ S. S. 25.

² Der Ausdruck »var góðr rómr gørr« ist noch in c. 2 und c. 27 verwendet ohne Beziehung zu dem hier zitierten Zusammenhang.

³ Diesen Ausdruck hat der Verfasser schon an einer früheren Stelle verwendet, wo er nicht so gut auf den Zusammenhang abgestimmt ist wie in den oben zitierten Fällen. — Als Olaf seinem Grossvater Myrkjartan gegenübersteht und ihm Auskunft gibt über den Zweck seiner Reise, heisst es: »flytr Óláfr þá enn sitt mál af nýju ok talar bæði langt erendi ok snjalt« (c. 21).

⁴ In Odds Ólafssaga Tryggvasonar, die für diesen Zusammenhang die Quelle

Unsere Aufmerksamkeit galt zuletzt Erzähleinheiten, die nach inhaltlichen und formalen Gesichtspunkten als Paare aufgefasst werden können bzw. müssen. Damit sind jedoch die beim Aufbau der Saga bewusst oder unbewusst verwendeten Wiederholungen noch nicht alle erfasst. Neben die Zweizahl stellt sich die Dreizahl.

Drei Auseinandersetzungen auf Leben und Tod bilden die dramatischen Höhepunkte der Laxd. Jeweils in längerem Anlauf treibt das Geschehen der Entscheidung zu, einer Entscheidung, die in jedem Falle den Tod eines Grossen bedeutet: Kjartan — Bolli — Helgi. Eine Betrachtung der drei Überfälle lässt keinen Zweifel offen, dass *ein* Verfasser sie neben- bzw. nacheinander *geschaffen* und aufeinander abgestimmt hat — trotz aller Eigenheiten der Situation und der Stimmung. Gerade das Nebeneinander von unübersehbaren Übereinstimmungen und charakteristischen Abweichungen verrät den überdurchschnittlich begabten Dichter.

Ich betrachte die drei Handlungsstränge nebeneinander — mit den Bezeichnungen A für den Kjartan-, B für den Bolli-, C für den Helgi-Teil —, füge aber dem Sagageschehen folgend zugleich die Erzählelemente ein, die jeweils nur zwei davon berühren.

Dreimal gibt eine Frau durch eine Reizrede den Anstoss zum Vorgehen — Gudrun treibt ihre Brüder und ihren Mann Bolli gegen Kjartan (c. 48), Thorgerd ihre Söhne gegen Bolli, zur Rache für Kjartan (c. 53), und zuletzt ist es wiederum Gudrun, die Nahestehende in den Kampf treibt; ihre Söhne sollen Bolli an Helgi rächen (c. 60). Schon diese inhaltliche Verzahnung deutet darauf, dass der Verfasser den Handlungsablauf als ein grosses untrennbares Ganzes aufgefasst wissen will. Wenn er daneben äusserliche, d.h. formale Verklammerungen einsetzt, unterstreicht das, wie überlegt er zu Werke gegangen ist.

B und C knüpfen an die Aufreizung die Angabe, dass die Angesprochenen den augenblicklichen Zustand nicht mehr ertragen können: »þeir brædr ætla at fara at Bolla, ok *sogðusk eigi lengr þola frýju móður sinnar*« (c. 54) — »þeir segja honum ..., at *þeir mega eigi bera lengr harm sinn ok frýju móður sinnar*« (c. 60).

Während Gudruns Brüder sofort bereit sind, gegen Kjartan zu ziehen, sperrt sich Bolli — der engen Beziehungen gedenkend — dagegen.

des Laxd.-Verfassers gewesen sein dürfte (vgl. Einar Ól. Sveinsson, a.a.O. S. XLII), finden wir von diesen Ausdrücken einzig den Satz: *ven þo voro þeir fleiri er imoti mæltu*« (c. 41), nachdem berichtet worden ist, dass Thangbrand einige Isländer getauft hat.

Gudrun muss ihren grössten Trumpf ausspielen: »mun lokit okkrum samförum, ef þú skersk undan fœrinni« (c. 48). Es ist bestimmt kein Zufall, dass der Ausdruck »skersk undan e-u« auch bei den Vorbereitungen zu den beiden anderen Überfällen auftritt: »vænti ek ok, frændi, at þú skerisk eigi undan ferð þessi með oss«, sagt Halldor zu Bardi (c. 54) — »eigi er einsætt, Lambi, at skersk svá skjótt undan ferðinni«, meint Thorstein, als Thorgils die Teilnehmer für den Zug gegen Helgi sammelt (c. 61).

Alle Teilnehmer an den Unternehmen werden in den drei Fällen namentlich aufgeführt: c. 48; c. 54; c. 62. Trotz häufigen Auftretens von Personengruppen werden nur in diesem Zusammenhang Namen mit durchgehender Zählung aufgereiht: »... enn fjórði, ... fimti ..., ... sétti ...«.

Für B und C ist der Schauplatz der Auseinandersetzung eine Sennhütte; Bolli wie Helgi haben dort nur wenige Leute um sich: »pat er mér ok sagt, at Bolli sé at seli í Sælingsdal, ok sé þar ekki fleira manna en húskarlar þeir, er þar vinna heyverk« (c. 54) — »Helgi er í seli sínu ... Þorgils spyrr, ... hvat manna væri með honum. hann kvæð þar vera son hans Hardbein ok tvá menn aðra« (c. 62). — Auch bei Kjartan wird die geringe Begleitung auf seinem Ritt hervorgehoben: »þykki mér ok rekin ván, at þér þorið Kjartan heim at sækja, ef þér þorið eigi at finna hann nú, er hann ferr við annan mann eða þriðja« (c. 48).

In B und C werden die zum Überfall bereiten Scharen am Morgen (»snemma um morgininn«, c. 55 — »um morgininn«, c. 63) von einem Hirten (»smalamadr«, ebd.) beobachtet. Während Helgi von dem Beobachter einen genauen Bericht erhält¹, hat der Hirtenjunge Bollis zwar die Absicht, ihn zu warnen, wird aber von den Gegnern daran gehindert.² Damit ist wiederum in A zu vergleichen, dass der Hütejunge (»smalásveinn«, c. 49) Thorkels aus dem Svinatal Kjartan zwar warnen möchte, aber von seinem Herrn daran gehindert wird. Auch hier werden also die im Hinterhalt Lauernden gesehen, nur dass es Aussenstehende sind, die die Beobachtung machen.

¹ C. 63 — Hier stehen die oben S. 13, Anm. 5, erwähnten, aus dem gewöhnlichen Stil der Laxd. herausfallenden Beschreibungen.

² Dabei heisst es in der Saga: »hann stefnir þegar heim et gegnsta til selsins ok ætlar at segja Bolla kvámu manna« (c. 55). Es erscheint mir bemerkenswert, dass auch in C ein ähnlicher Ausdruck verwendet ist. Thorgils erkundigt sich nach Helgis Aufenthalt und »bað hann vísa sér sem gegnst til selsins« (c. 62). — Nirgend sonst ist Vergleichbares in der Saga.

Auch in der Darstellung der Kämpfe zeigen sich Parallelstücke.¹

In A und B trifft der Überfallene den Arm eines Angreifers so schwer, dass derjenige kampfunfähig wird und zudem zeitlebens gezeichnet ist: »spjótít gekk í gegnum skjöldinn ok handlegginn fyrir ofan olboga, ok tók þar í sundr aflvöðvann; ... var honum ónýtt höndin um daginn ... var þá bundit um höndina ..., greri hon seint, ok varð honum aldregi meinlaus« (c. 49) — »Bolli hjó í móti á oxl Lamba, ok rendi sverdit ofan með síðunni; hann varð þegar óvígr, ok aldri síðan varð honum höndin meinlaus, meðan hann lifði« (c. 55).

In A und C wird einem der Beteiligten ein Bein oberhalb des Knies abgeschlagen, und er stirbt an dieser Wunde: »hjó Kjartan fót af Guðlaugi fyrir ofan kné, ok var honum sá áverki ærinn til bana« (c. 49) — »Þorleikr hjó til hans með sverdi ok kom á lærit fyrir ofan kné ok tók af fótinn, ok fell hann dauðr til jarðar« (c. 64).²

Auffällig und bestimmt nicht zufällig ist die Verwendung des Ausdruckes »í þessi (þessarri) svipan« in den drei Kampfschilderungen (c. 49; c. 55; c. 64). Nirgend sonst hat sich der Verfasser dieses Wortes bedient.

In der letzten Phase des Kampfes wirft sowohl Kjartan als auch Bolli das Schwert weg (»kastaði Kjartan vápnum« — andere Handschrift: »sverðinu«; c. 49 — »kastar hann sverðinu«; c. 55).

Die Erschlagung der Überfallenen bildet Höhepunkt und vorläufigen Abschluss der drei Handlungsketten. Dabei ist es — auf den Gesamtplan der Saga gesehen — entscheidend, dass im ersten und im dritten Fall, also beim Tode Kjartans (c. 49) und beim Tode Helgis (c. 64) der tödliche Hieb mit dem Schwert Fótbiðr ausgeführt wird. An der ersten Stelle ist

¹ Als Kjartan die Leute im Hinterhalt sieht, »spratt hann þegar af baki ... þar stóð steinn einn mikill. þar bad Kjartan þá við taka« (c. 49). Vergleichbar ist der Zusammenstoß zwischen Höskulds Knechten und Hrut (c. 19): »stiga þeir Hrutr þegar af baki ... ganga fram á mel nokkurn, ok sagði Hrutr, at þeir mundu þar við taka«. In beiden Situationen wird auch von einem Kräfteunterschied (»líðsmunr«) gesprochen.

² In B wird bei der Tötung Bollis angegeben, dass »Steindórr Ólafsson hljóp at Bolla ok hjó til hans með øxi mikilli á hálsinn við herðarnar, ok gekk þegar af höfudit« (c. 55). Diesen unrealistischen, in den Sagas aber beliebten Zug hat der Verfasser noch bei der Tötung Halls durch Thorolf (»kom höggit á hálsinn við herðarnar ok fýkr af höfudit«; c. 14) und bei der Erschlagung von Thorgils — also bei einer Hauptperson des Handlungsstranges C — verwendet (»hjó Auðgisl til hans, ok allir þóttusk heyra, at höfudit nefndi ellifu, er af fauk hálsinum«; c. 67).

es in der Hand von Bolli Thorleikssohn, an der zweiten in der Hand seines gleichnamigen Sohnes.¹

Es ist fast selbstverständlich, dass von den beiden zentralen Gestalten der Saga — Kjartan und Bolli — betont wird, dass ihr Tod allgemein bedauert wurde: »honum var Kjartan *mjök harmdaudi* sem óðrum« (c. 52) — »var Bolli *et mesta harmdaudi*« (c. 56). Dass von Helgi nichts Derartiges gesagt wird, dürfte seinen Grund darin haben, dass er nicht in den Kreis der wichtigsten Familien in der Saga gehört. Bei ihm wird nur auf seine Heldenhaftigkeit und damit auf die Leistung der Sieger angespielt: »*vard þessi ferð en frægsta, ok þótti þetta mikit stórvirki, er slíkr kappi hafði fallit, sem Helgi var*« (c. 65).

Neben diese voneinander abhängigen Darstellungen vom Waffentod dreier bedeutender Sagagestalten stellen sich die Berichte über das Lebensende dreier anderer Personen. Viermal zeigt die Saga an, dass ein Isländer bei einem Schiffsunglück im Breitfjord den Tod findet. Gegen Schluss der Saga (c. 78) steht die kurze sachliche Angabe: »Þorgils, annarr son Gellis, druknadi ungr á Breidafirdi ok allir þeir, er á skipi váru með honum«. Jener Thorgils ist der Vater Aris des Gelehrten — der Verfasser zeigt hier wie an vielen Stellen sein Wissen über die Nachkommen seiner Sagapersonen. In den drei übrigen Fällen haben wir ausführliche Erzählungen vor uns, und es besteht kein Zweifel, dass diese Ausführlichkeit der Darstellung einzig und allein auf des Dichters Phantasie zurückgeht. Zwischen den drei Berichten bestehen wiederum sachliche und wörtliche Übereinstimmungen, so dass man auch hier zu dem Schluss kommt, dass sie nur nebeneinander geschaffen sein können.

Bei Thorstein (c. 18=A) und Thord (c. 35=B) wird eine Verlegung des Wohnsitzes als Grund für die Fahrt im Fjordgebiet angegeben, bei Thorkel (c. 76=C) der Transport von Bauholz.

Zauber hat bei A und B wesentlichen Anteil an dem Unglück. Beide Male sind die Fahrzeuge — in allen drei Fällen werden sie als »ferja« bezeichnet — mit Hausrat voll beladen, beide Male sind 12 Menschen an Bord — »*með tólfta manni*«, »*tólf váru þau alls á skipi*« —, beide Male wird das Vieh am Strande entlangetrieben — »*smali var rekinn eptir ströndinni*«, »*smala skyldi reka fyrir innan fjörðu*«. Im ersten Falle bringt eine Bö das Schiff zum Kentern (»*rekr á hvassvidri mikit, ok hvelfir skipinu*«), im zweiten eine Brandungswelle (»*reis boði skamt frá landi ...*

¹ Dieses Auftreten Bollis des Jüngeren ist nur möglich geworden durch die — vom Historischen völlig abweichende — Chronologie des Verfassers im Schlussteil der Saga, deren alleiniger Zweck es ist, Bolli in den Vordergrund schieben zu können.

ok laust skipit, svá at þegar horfði upp kjölrinn«), und (mit einer Ausnahme bei A) alle Insassen ertrinken — »*drukna nú menn allir ... nema einn*«; »*druknaði Þórðr ok alt foruneyti hans*«. Bei C ist es ebenfalls ein heftiger Windstoss, der dem Schiffe zum Verhängnis wird (»*laust hvidu í seglit ok hvelfdi skipinu*«), und auch hier finden alle den Tod — »*Þorkell druknaði þar ok allir þeir menn*«).¹

B und C zeigen sich schliesslich auch noch darin verwandt, dass Namen von Örtlichkeiten aus angetriebenen Gegenständen abgeleitet werden.

Einar Ól. Sveinsson hat in der Einleitung zu seiner Ausgabe der Laxd. hervorgehoben, dass eine gewisse Breite in der Darstellung eines der Kennzeichen des Verfassers ist.² Er nimmt sich mehr Zeit für Beschreibungen und Erklärungen als andere Sagaverfasser. Die sichtbare Folge ist eine Fülle von Erzählteilen, die die Handlung, den Ablauf der Ereignisse eher hemmen als fördern. Einar Ól. Sveinsson weist u.a. darauf, dass die Anzahl der erwähnten Festlichkeiten vielleicht nicht grösser ist als in anderen Sagas, dass sich aber die Art der Darstellung wohl von jenen unterscheidet.³ Für unseren Zusammenhang ist es wesentlich, dass der Verfasser auch in solchen Schilderungen grosszügig mit Wiederholungen arbeitet.

Zu den wiederkehrenden Situationen gehört, was der Verfasser von Werbungen und Hochzeiten berichtet. Schon beim Vergleich zweier Handlungsreihen fällt ein weitgehender Gleichlauf auf. Bei Beobachtung weiterer Fälle ergibt sich eindeutig, dass allen Schilderungen *ein* Schema zugrundeliegt, dass sich der Verfasser also stets an denselben Leitfaden gehalten hat, auch wenn aus besonderen aufbautechnischen Gründen einmal ein Stück davon ausgelassen ist. — Die vollständige Reihe hat folgendes Aussehen:

- Werbung
1. Ritt (oder Gang) zum Aufenthaltsort des Brautvaters
 2. Angabe über die Aufnahme
 3. Vorbringen der Werbung
 4. Werbung wird von Brautvater gut aufgenommen
 5. Entscheidung wird der Tochter überlassen

¹ Noch zweimal geht ein Schiff mit Mann und Maus unter. Beide Vorkommnisse sind ins Ausland verlegt, und der Wortlaut zeigt auch hier Verwandtschaft: »*týnisk Geirmundr ok öll skipshöfn hans*« (c. 30); »*þar týndisk hvert mannsbarn af skipinu*« (c. 51).

² A.a.O. S. XVIII f.

³ A.a.O. S. X.

6. Verlobung — Festsetzung von Ort und Zeit der Hochzeit
7. Heimritt
8. Aufenthalt daheim bis zum Termin der Hochzeit
- Hochzeit 9. Angabe über hohe Besucherzahl bei der Hochzeit
10. Begrüssung der Gäste
11. Angabe über die prächtige Ausstattung des Festes
12. Überreichen von Geschenken zum Abschied — Heimritt
- (13. Angabe über das durch dieses Fest erlangte Ansehen)

Zur Veranschaulichung zitiere ich die Darstellung der Saga über Höskulds Werbung um Jorunn und ihre Hochzeit (c. 9):

»Höskuldr reid heiman með tíunda mann ok sækir heim Björn bónda í Bjarnarfjörð (1). Höskuldr fekk þar góðar vidtökur, því at Björn kunnir góð skil á honum (2). síðan vekr Höskuldr bónorð (3), en Björn svarar því vel ok kvazk þat hyggja, at dóttir hans mundi eigi vera betr gipt (4), en veik þó til hennar ráða. en er þetta mál var við Jórinni roett, þá svarar hon á þá leid: „þann einn spurdaga höfum vér til þín Höskuldr, at vér viljum þessu vel svara, því at vér hyggjum, at fyrir þeiri konu sé vel sét, er þér er gipt; en þó mun faðir minn mestu af ráða, því at ek mun því samþykkjask hér um, sem hann vill“ (5). en hvárt sem at þessum málum var setit lengr eða skemr, þá varð þat af ráðit, at Jórunn var föstnud Höskuldi með miklu fé; skyldi brullaup þat vera á Höskuldsstöðum (6). ríðr Höskuldr nú í brott við svá búit ok heim til bús síns (7) ok er nú heima, til þess er boð þetta skyldi vera (8). sækir Björn nordan til bóðsins með fríðu foruneyti. Höskuldr hefir ok marga fyrirboðsmenn, bæði vini sína ok frændr (9), ok er veizla þessi hin sköfuligsta (11). en er veizluna þraut, þá ferr hverr heim til sinna heimkynna með góðri vináttu ok sœmiligum gjöfum (12).«

Neben Höskulds Werbung erscheinen in ähnlicher Ausführlichkeit die Olafs um Thorgerd Egilstochter (c. 23), Bollis um Gudrun Osvifrstochter (c. 43), Kjartans um Hrefna Asgeirstochter (c. 45), Thorkels um Gudrun (c. 68) und Bollis des Jüngeren um Thordis Snorristochter (c. 70). Teile des oben angegebenen Schemas finden wir bei Olaf feilan (c. 7 — wo die Werbung übergangen und nur die Hochzeit ausführlich geschildert wird), bei Geirmund (c. 29 — wo sich die Besonderheit aus dem Umstand ergibt, dass der Werber Gast des Brautvaters ist), bei Thorvald (c. 34 — wo der Verfasser sich offensichtlich mit Absicht grösster Kürze befleissigt und schon damit kundtut, dass diese Ehe nur geringen erzählerischen

Wert für ihn besitzt) und bei Thord (c. 35 — wo die Knappheit der Darstellung vielleicht dieselbe erzähltechnische Ursache hat).

In diesen Sagaabschnitten zeigt sich wieder die den begabten Dichter verratende Mischung von durchlaufenden Übereinstimmungen und situationsbedingten Abweichungen. An Hand des Schemas betrachten wir die ausserhalb des Höskuld-Abschnittes wiederkehrenden Züge.

1. An die Stelle des Rittes zum Brautvater bzw. zur umworbenen Frau selbst (so c. 68, da Gudrun Witwe ist) rückt bei Olaf (c. 23) und Thorvald (c. 34) die Zusammenkunft während des Thinges; bei Geirmund (c. 29) und Thord (c. 35) entfällt eine solche Angabe, da sie sich im Hause des Brautvaters aufhalten. Eine beachtenswerte Ausnahme bildet Kjartan. Ganz gegen das allgemein Übliche wird hier der Vater des Mädchens aufgefordert, zu einer Zusammenkunft zu kommen. Mehr als anderes zeigt dieser Zug, wie hoch der Verfasser Kjartan gestellt wissen will.
2. Eine solche Angabe finden wir in c. 23, c. 43, c. 68 und c. 70; verwendet sind die Ausdrücke »fagna e-m vel« (2mal) und »taka vel við e-m« (2mal).
3. Für das Vorbringen der Werbung setzt der Verfasser verschiedene Ausdrücke ein: a) »vekja bónord« (wenn es sich um einen stellvertretenden Werber handelt: »vekja bónord fyrir hönd e-s«), in c. 23 (2mal), c. 29 (2mal) und in c. 20 hinsichtlich der Bemühungen Thorbjörns um Melkorka, die sonst nicht als offizielle Werbung geschildert sind¹; b) »bidja konu«, in c. 34, c. 35, c. 45; c) »hefja (upp) bónord«, in c. 43 und c. 68; d) »bera upp bónordsmálin«, in c. 70.
4. Angaben über die gute Aufnahme der Werbung durch den Brautvater stehen in c. 23, c. 43, c. 45, c. 70. Der letzte Fall bietet eine deutliche Parallele zu dem, was der Brautvater und später auch das Mädchen selbst auf Höskulds Werbung antworten (s.o.): »vil ek þessu máli vel svara, því at mér þykkir Bolli enn mannvænsti maðr, ok sú kona þykki mér vel gipt, er honum er gipt«. — Bei Thorkels Werbung um Gudrun liegen andere Umstände vor, da sie als Witwe selbst die Entscheidung hat. Der Verfasser bemüht sich dabei, ihre Söhne und den Goden Snorri als vertrauten Berater in den Vordergrund zu schieben.² — Geirmund stösst anfangs auf Ablehnung und verdankt es nur dem Eingreifen Thorgerds, dass Olaf ihn als Schwiegersohn annimmt.

¹ Ähnliche Formulierungen zeigen ausserdem c. 20: »vekja tal við e-n«, und c. 29: »vekja mál við e-n«.

² Wenn der Verfasser Bolli Bollissohn bei dieser Werbung ein entscheidendes Wort mitsprechen lässt, so zeigt sich auch hier, wie er sich im Schlussteil der Saga bemüht, diese Figur herauszustreichen. Vgl. S. 37, Anm. 1.

5. Die Umworbene wird befragt in c. 23, c. 43, c. 70. Dabei äussern Egil und Snorri ähnliche Auffassungen: »þó skal nú þetta við Þorgerdi ræða, því at þat er engum manni fœri at fá Þorgerðar án hennar vilja« (c. 23) — »þat mun þó mest um stýra, hversu Þórdísi er um gefit, því at hon skal þann mann einn eiga, at henni sé vel at skapi« (c. 70). Thorgerd Egilstochter lehnt zuerst die Werbung ab, weil ihr Olaf als Sohn einer Magd zu gering dünkt; erst durch sein persönliches Eingreifen wird sie umgestimmt. — In c. 35 und c. 45 wird nur erwähnt, dass die Braut keine Einwände erhebt. — Gudrun wird bei ihrer ersten Verheiratung nicht gefragt (c. 34).¹ Sie macht kein Hehl daraus, dass sie mit dem Vorgehen ihres Vaters nicht einverstanden ist. Die Ehe ist deshalb auch nicht glücklich und hat nur kurzen Bestand. — In den meisten Fällen überlassen die Umworbene trotz der Befragung die endgültige Entscheidung dem Vater (»hon biðr fœður sinn ráða«, »hon víkr til ráða fœður síns« und »hon hlítir forsjá fœður síns«). Nur Gudrun spricht sich gegen die Heirat mit Bolli aus, gibt aber unter dem Druck ihres Vaters und ihrer Brüder nach. Ihr Widerstand spiegelt ihre nicht erloschene Liebe zu Kjartan wider.

6. Die Verlobung wird meist mit den Worten umschrieben: »fara festar fram«, so in c. 23, c. 43, c. 70. Andere Formulierungen sind: »hon var fœstnuð honum« (c. 34; vgl. oben c. 9) und »hann fastnar sér hana« (c. 29). Wörtliche Übereinstimmung besteht zwischen der oben zitierten Stelle in c. 9 und Bollis Werbung (c. 43): »ok hvárt sem at þessum málum var setit lengr eða skemr, þá rézk þat af, at þar fóru festar fram«. — Für die Festsetzung von Ort und Zeit wird mehrfach der Ausdruck: »var (nú) á kveðin brullaupsstefna« verwendet (c. 23, c. 43, c. 45); daneben erscheint: »brullaup, boð skyldi vera ...« (c. 29, c. 35, c. 68, vgl. oben c. 9). — Es fällt auf, dass die Hochzeiten im ersten Teil der Saga entgegen dem allgemeinen Brauch auf dem Hof der Familie des Mannes gefeiert werden. Sicherlich will der Verfasser damit die hervorragende Stellung der Freier dartun.² Unerwartet kommt dabei nur, dass Gudruns erste Eheschliessung mit dem zwar reichen, aber unbedeutenden Thorvald ebenfalls beim Manne gefeiert wird, umso unerwarteter, als Gudruns folgende Hochzeiten sämtlich in ihrem bzw. in ihres Vaters Gehöft stattfinden. Dar-

¹ »ok réð Ósvífr einn máldaga« — Derselbe Ausdruck tritt schon einmal in c. 20 auf bei der Heirat Melkorkas. Da ist es der Sohn, der mit dem Freier Abmachungen trifft.

² Bei Olafs Werbung um Thorgerd betont der Verfasser ausdrücklich: »vard þeim þá unnt af metorða, Laxdœlum, því at þeim skyldi fœra heim konuna« (c. 23).

überhinaus rüstet nur noch einmal der Brautvater eine Feier aus, nämlich Snorri für seine Tochter Thordis, die Frau Bollis.

7. In allen ausführlichen Darstellungen von Werbungen steht die Angabe: »hann rídr (þeir ríða) heim« bzw. »hann fór heim« (so c. 68).

8. Der Zeitraum zwischen Verlobung und Hochzeit wird meist mit einer Bemerkung über den Aufenthalt des Freiers überbrückt: »er nú heima« (c. 23, c. 43, c. 70, vgl. c. 9), zuweilen mit einer zusätzlichen Angabe über die zeitliche Begrenzung (»þar til er hann skal boðit sœkja«, c. 43 — »þar til er at brullaupsstefna kemr«, c. 70, vgl. c. 9).

9. Das am häufigsten verwendete Wort zur Bezeichnung der Feierlichkeiten anlässlich einer Eheschliessung ist »boð«¹, seltener erscheint »brullaup«, bzw. »brúðkaup«². Bei den unter 6 genannten Abmachungen über Ort und Zeit der Feier spielt das Wort »brullaupsstefna« eine grosse Rolle. — Der Verfasser liebt es, grosse Menschenmengen zusammenzuführen; die Hochzeiten geben guten Anlass dazu. Es ist daher nicht verwunderlich, dass die Wörter »fjólmeni« und »fjólmennr« oft auftreten.³

10. Die Begrüssung der Gäste wird nur in c. 7, c. 68 und in c. 70 besonders erwähnt, dabei in den ersten beiden Fällen mit ähnlichen Worten: »Unnr gekk á mót þeim ok fagnaði frændum sínum ok vinum með sœmd« — »þeir brœðr Bolli ok Þorleikr gengu í mót þeim Snorra ok með þeim fyrirboðsmenn. er Snorra allvel fagnat ok hans fǫruneyti«.

11. In keinem Falle lässt sich der Verfasser entgehen, auf die prächtige Ausstattung einer solchen Hochzeit ausdrücklich hinzuweisen. Dabei ist bemerkenswert, dass er hier, wo er ganz allgemein von der Festlichkeit spricht, nur das Wort »veizla« einsetzt.⁴ Am häufigsten lautet das Urteil: »var sú veizla (all-)skǫrulig«, zuweilen: »veizla var virðulig«, einmal: »var sú veizla ágæt«.⁵

12. Wie der Hinweis auf die prächtige Ausstattung gehört zum Darstellungsschema die Erwähnung von Freundschaftsgaben.⁶ Beim Abschluss eines Gelages werden die vornehmsten Gäste mit wertvollen Geschenken verabschiedet.⁷ Dabei erscheinen neben vergleichbaren Formulierungen auch wörtliche Wiederholungen, so wenn dreimal der Ausdruck: »er veizluna þrýtr (þraut)« einleitend benutzt wird.⁸

¹ Belege finden sich in cc. 3; 5; 7; 9; 20; 23; 29; 43; 45; 68; 70.

² S. cc. 20; 34; 35; 45.

³ S. cc. 7; 23; 29; 45; 70 (2mal).

⁴ Aus diesem Grunde treffen wir bei anderen Festlichkeiten auf denselben Wortgebrauch; vgl. c. 27.

⁵ Vgl. oben S. 8, Anm. 5. ⁶ Vgl. Einar Ól. Sveinsson, a.a.O. S. X.

⁷ S. cc. 7; 9; 23; 29; 45; 69; 70. ⁸ S. cc. 7; 9; 70.

13. Dass der Hausherr durch das Gelage im Ansehen der Leute gestiegen ist, wird nur zweimal ausgesprochen: »þótti Óláfr vaxit hafa af þessi veizlu« (c. 29) — »fengu þeir fedgar mikinn orðstír af þessi veizlu« (c. 45). Gleichwohl hat auch diese Angabe einen Platz in dem oben skizzierten Erzählschema. Das beweist ein Blick auf die Darstellung des »Erbmahles«, das die Söhne Höskulds zu Ehren des verstorbenen Vaters veranstalten. Die Saga berichtet: »ok er at veizlu kemr, er þat sagt, at flestir virðingamenn koma, þeir sem heitit hófðu. var þat svá mikit fjölmenni, at þat er sögn manna flestra, at eigi skyrti níu hundruð ... þessi veizla var en sköruligsta at öllu, ok fengu þeir bræðr mikinn sóma; var ok gefit öllum virðingamönnum« (c. 27). Obgleich es sich hier nicht um eine Werbung mit anschließender Hochzeit handelt, finden wir eine ganze Reihe von Übereinstimmungen mit den dort beobachteten Handlungsketten. Diese Darstellung ist also offensichtlich nach demselben Schema gebaut, und sie enthält auch eine Angabe über das Ansehen der Veranstalter.

In den weiteren Umkreis dieses Themas gehören auch die Vorgänge vor der Werbung. Es ist einerseits ganz deutlich, dass der Verfasser dabei nicht nach einem Schema gearbeitet hat, andererseits sind auch da einzelne Wiederholungen festzustellen.¹

Ebenfalls mit grosser Ausführlichkeit behandelt der Verfasser das Thema Auslandsreisen. Jeden seiner Helden schickt er wenigstens einmal zu Schiff über das Meer. Auch hier ist nicht zu übersehen, dass ihm in allen Fällen ein Grundschema vorgeschwebt hat, auch hier finden wir in beträchtlicher Zahl stereotype Wendungen. Die Handlungskette hat folgendes Aussehen:

1. Entschluss zur Reise — Angabe des Grundes	
2. Reisevorbereitung	3. Überfahrt
4. Aufnahme in Norwegen	5. Ehrung durch den Gastgeber
6. Abschied	7. Rückfahrt und Ankunft

Für jeden dieser Punkte bedient sich der Verfasser einer begrenzten Anzahl von Ausdrücken. Berührungen ergeben sich dabei ganz natürlich zwischen Punkt 3 und Punkt 7, den Angaben über die Seereisen.

¹ Von 3 Frauen wird gesagt: »sá kostr þótti (er) beztr« (c. 9 — Jorunn; c. 22 — Thorgerd; c. 58 — Gudrun). — Vgl. auch c. 22: »veit ek ok þat gørla, at þú munt þetta eigi fyrr hafa upp kveðit, enn þú munt hugsat hafa, hvar þetta skal niðr koma«, mit c. 43: »muntu ok eigi hafa þetta fyrr upp kveðit, en þú munt hafa statt fyrir þér, hvar niðr skal koma«.

1. Wenn der Entschluss zu einer Auslandsreise bekanntgegeben wird, erscheint einleitend das Verb »lýsa«¹, meist in der Wortfolge: »hann lýsir því (fyrir henni), at hann ætlar utan«². Bei Höskuld und später bei seinem Sohne Olaf treten noch gleichlautende Bemerkungen über die Aufgaben der Frau hinzu: »Höskuldr ... lýsir því, at hann ætlar utan, en Jórunn varðveitir bú ok börn þeira« (c. 11) — »Óláfr lýsti því fyrir Þorgerði, at hann ætlar utan, — ,vil ek, at þú varðveitir bú okkar ok börn« (c. 29). Wortparallelen finden wir auch in den Antworten Thorsteins und Thorkels auf Kjartans bzw. Thorleiks Bitte um Unterstützung für die Ausreise: »er þat várkunn mikil, frændi, ... at þik fýsi at kanna annarra manna síðu« (c. 40) — »þykki mér þetta en mesta várkunn, at þik fýsi at kanna síðu annarra manna« (c. 70); und wenn Thorstein an der genannten Stelle fortfährt: »eigu frændr þínir mikit í hættu, hversu þér teksk ferðin«, so hat der Verfasser auch dazu ein Gegenstück niedergeschrieben, wenn er Snorri zu Bolli dem Jüngeren sagen lässt: »oss þykkir mikit í hættu, hversu þér teksk« (c. 72).³

Als Grund für die Reise wird mehrmals das Besorgen von Bauholz angegeben: »Höskuldi ... þótti þat ávant um rausn sína, at honum þótti boer sinn húsaðr verr, en hann vildi« (c. 11) — Olaf; »hann vill afla sér húsaðr« (c. 29) — »Þorkell lýsir því, at hann ætlar at seekja sér kirkjuvið« (c. 74; zuvor schon fast gleichlautend in c. 70). Bei den jungen Leuten handelt es sich meist um eine der üblichen »Bildungsreisen«, sie wollen sich umschauen in der Welt⁴: Kjartan (c. 40), Thorleik (c. 70; vgl. die oben zitierte Parallele in diesen beiden Fällen) und Bolli Bollisohn (c. 72). Besondere Umstände liegen nur vor bei Olaf Pfaus erster

¹ »lýsa« darf zu den Lieblingsausdrücken des Verfassers gerechnet werden; ausser in den genannten Fällen wird es eingesetzt bei Bekanntgabe von Entschlüssen jeglicher Art: vgl. cc. 18; 27; 30; 40; 46; 47; 53; 71; 77. Nicht berücksichtigt sind dabei die Fälle, in denen das Wort dem juristischen Bereiche zuzurechnen ist, so etwa in c. 49: »Bolli ... lýsti vígi á hendr sér«.

² S. cc. 11 (Höskuld); 29 (Olaf); 72 (Bolli); 2mal gibt eine Frau in dieser Weise ihren Entschluss bekannt; in c. 5 Unn, als sie von den Färöer abfährt: »Unnr ... lýsir því fyrir skipverjum sínum at hon ætlar til Íslands«; in c. 7 Thorgerd: »lýsir hon því fyrir Höskuldi ..., at hon vill fara utan«. Ähnliche Formulierungen mit angeschlossener Angabe des Grundes stehen cc. 70 und 74 (Thorkel). Vereinzelt wird der Reisewunsch mit anderen Worten umschrieben, so wenn Kjartan sagt: »er mér á því hugr at fara utan« (c. 40), oder wenn es von Thorleik schlicht heisst: »hann vildi utan fara« (c. 70).

³ Mit Bezug auf Thorkels Unternehmen gegen den Ächter Grim sagt Eid: »þykki mér þú miklu til hætta, hversu ferðin teksk« (c. 57).

⁴ Vgl. Bollis Worte: »þykkir maðr við þat fáviss verða, ef hann kannar ekki víðara en hér Ísland« (c. 72).

Ausfahrt; zwar führt ihn der Verfasser auch erst nach Norwegen, aber das eigentliche Ziel der Reise ist Irland, die Heimat seiner Mutter. Am Ende der Saga wird über Gellirs Fahrt nach Rom berichtet, aber da begnügt sich der Verfasser mit stichwortartigen Angaben.

2. Unter Reisevorbereitung verstehe ich in diesem Zusammenhang die untereinander fast wortgleichen Angaben über den Kauf eines Schiffes, eines Schiffsanteiles oder mindestens eines Platzes auf einem Norwegenfahrer. Vom Beladen des Schiffes und von den Arbeiten, die vor einer Ausreise nötig sind, spricht der Verfasser nicht¹; ihm erscheint es ausreichend, den Kauf anzuzeigen (»kaupa«) und den jeweiligen Standort des Schiffes zu erwähnen (»standa uppi«)².

3. Der Abfahrt des Schiffes widmet der Verfasser häufig eine Bemerkung, die mit »sídán« oder »eptir þat« an das vorher Berichtete (Reisevorbereitungen; Ritt zum Schiffsliegplatz; Anordnungen für die Zurückbleibenden u.ä.) angeschlossen wird. In ihnen spielen die Ausdrücke: »stíga á skip«³ und »sigla á haf«⁴, »láta í haf«⁵ die wesentlichste Rolle; zuweilen wird das Aufkommen von Wind als Voraussetzung angegeben: »þegar er byr gaf ...«⁶. Bei der Überfahrt wird vereinzelt hervorgehoben, dass die Reise ohne Hindernisse vonstatten ging: »verdr skip þat vel reidfara«⁷, im allgemeinen finden wir jedoch nur Angaben über günstigen Fahrwind und über die Landung in Norwegen.⁸ In ihnen treffen wir wieder auf Lieblingsausdrücke des Verfassers. Für die erste Angabe verwendet er fast ausschliesslich die Worte: »þeim byrjadi vel«⁹, nur einmal

¹ An 4 Stellen nur stehen nichtssagende Ausdrücke: »þat skip býr hann« (c. 11); »býr hann skipit« (c. 30); »halda þeir nú á búnadi sínum« (c. 40); »þeir bjuggu nú skipit« (c. 73).

² »Höskuldr ... kaupir ... skip at hjaltneskum manni. þat skip stóð uppi í Blönduósi« (c. 11); »skip stóð uppi á Borðeyri í Hrutafirdi ... reid Óláfr til skips ... ok tók sér þar fari« (c. 20); »Óláfr ... kaupir skip, er uppi stóð vestr í Vadli« (c. 29); »stóð skip uppi í Gufuárósi ... kaupir Kjartan skip hálf at Kálfi« (c. 40); »kaupir Þorkell í skipi til handa Þorleiki, er uppi stóð í Dögurdarnesi« (c. 70); »rídr Bolli suðr til Borgarfjardar ok til Hvítar ok kaupir skip þat hálf« (c. 72); »kaupir Höskuldr skip hálf til handa móður sinni, er uppi stóð í Dögurdarnesi« (c. 7 — eine Frau als Schiffsherr !).

³ S. z.B. cc. 21; 38.

⁴ S. z.B. cc. 7; 20; 21; 74.

⁵ S. z.B. cc. 11; 73.

⁶ S. z.B. cc. 20; 40.

⁷ S. cc. 7; 38.

⁸ Werden beide Angaben für eine Überfahrt gemacht, stehen sie unmittelbar nebeneinander.

⁹ S. cc. 21 (2mal); 30; 40; 58; 73 (»þeim byrjadi ekki skjótt«).

erscheint: »gefr þeim vel (byr)«¹; für die zweite benutzt er 2 Ausdrücke im Austausch: »taka Noreg«² — »koma (skipi sínu) við Noreg«³.

4. Nach der Ankunft suchen die Isländer in der Regel sofort den Landesherrscher — König oder Jarl — auf.⁴ Dabei stellt es der Verfasser in allen Fällen so dar, als seien sie gerngesehene Gäste gewesen, denen die Herrscher von vornherein mit grosszügigen Angeboten hinsichtlich eines längeren Aufenthaltes entgegengekommen seien: »tók konungr með allri blíðu Hǫskuldi ok bað hann ganga á sitt skip, — ,ok ver með oss, meðan þú vill í Noregi vera‘« (c. 13); »fara þeir Óláfr ok Ǫrn nú til hirdarinnar ok fá þar góðar viðtökur. vakar konungr þegar við Ólaf fyrir sakir frænda hans ok baud honum þegar með sér at vera« (c. 21); »tók jarl við honum ágæta vel ok baud Óláfi með sér at vera, svá lengi sem hann vildi« (c. 29); »Þorleikr ... ferr þegar á fund Óláfs konungs. hann tók vel við honum ok kannaðisk við kynferði hans ok baud honum til sín« (c. 70); »Þorkell ok Gellir ... fengu þar góðar viðtökur« (c. 74). — Mit diesen Darstellungen steht die Laxd. nicht allein. Viele Verfasser von Isländersagas zeigen eine Neigung, ihre Landsleute bei Aufthalten im Ausland über ihre Umgebung zu erheben. Noch deutlicher wird dieses Bestreben, wenn wir im folgenden Abschnitt betrachten, welche Stellung die isländischen Gäste am Fürstenhofe innehaben.

5. Es ist die Regel, dass die Gäste ihrer Tüchtigkeit wegen beim Könige in hohen Ehren stehen — »konungr lagði mikla virðing (miklar mætur) á Íslending;«; »konungr mat e-n um fram alla menn;«; »Íslendingr hafði mikla virðing, var mikils metinn af konungi«⁵ —, in verschiedenen Fällen werden sie aber sogar als einmalige, alle überragende Persönlichkeiten bezeichnet: »var þat ok allra manna mál, at engi hefði slíkr maðr komit af Íslandi sem Kjartan« (c. 40) — »konungi þótti hann mikit afbragð annarra manna« (c. 73).⁶ Als äussere Zeichen ihres Ansehens sind die

¹ S. c. 11.

² S. cc. 11; 16; 21 (2mal); 38; 40; 41; 58; 73; 74. — Dieser Ausdruck ist in den Isländersagas durchaus nicht überall verbreitet. Bei den zahlreichen Reisen Egils (in der Egils saga Skalla-Grimssonar) z.B. ist er nicht ein einziges Mal verwendet.

³ S. cc. 7; 29; 30; 69; daneben tritt in c. 70 der Ausdruck auf: »skip þat kemr til Noregs«.

⁴ Bei Olaf Pfaus erster und zweiter Norwegenreise hat der Verfasser denselben Gedanken in Worte gefasst: »Ǫrn fýsir Ólaf at fara til hirdar Haralds konungs, kvad hann gera til þeira góðan sóma, er ekki váru betr mentir, en Óláfr var« (c. 21) — »Geirmundr svarar: ... jarl fagnar vel þeim mǫnnum, er eigi eru jafnvel mentir sem þú, Óláfr, ef hann sökja heim« (c. 29).

⁵ S. cc. 19 (2mal); 21; 22; 40; 70; 73; 74.

⁶ Vgl. ferner c. 13: »þykkir oss vandfengit manns í rúm þitt«; c. 19: »dróttning

Aufnahme in das Gefolge des Königs zu werten¹ und der Empfang kostbarer Geschenke².

6. Geschenke von ungewöhnlichem Wert, die nur dichterischer Einbildungskraft entsprossen sein können, werden noch einmal erwähnt, wenn die Isländer sich zur Heimfahrt anschicken. Hier finden wir auch wieder Äusserungen der Herrscher über den Wert, den sie den Gästen beimessen. Wiederholt wird betont, dass sie all ihre isländischen Landsleute überlegen; manche erscheinen dem Könige unersetzlich, und einigen wird sogar eine vornehme Stellung in Norwegen angeboten für den Fall, dass sie den Gedanken an eine Rückkehr nach der Heimatinsel aufgeben.³ Bei den Geschenken handelt es sich in erster Linie um kostbare Waffen oder um Goldringe⁴; mehrfach übergeben die Könige den Gästen ein Schiff mit voller Ausrüstung und Ladung.⁵ Auffallend und für den Verfasser charakteristisch ist, dass Höskuld, Olaf und Thorkel das Bauholz, dessentwegen sie nach Norwegen gefahren waren, ebenfalls als Geschenk zufällt.⁶ Der Verfasser lässt Olaf sogar schon bei seinem ersten Norwegenaufenthalt eine Schiffsladung Holz zukommen⁷, obgleich zuvor nichts

helt engi hans jafningja innan hirdar«; c. 22: »engi útlendr maðr hafði slíka virðing af þeim þegit«; c. 43: »konungr ... segir sér torfengan slíkan mann ótíginn, sem Kjartan var«; vor allem auch Myrkjartans Worte bei Olafs Aufenthalt in Irland, c. 21: »virðisk mér Óláfr svá mikill atgörvimaðr ok skörungr, at vér eigum eigi slíkra manna hér kost«.

¹ Als »hirdmaðr« eines Königs werden genannt: Höskuld, c. 9; Hrut, c. 19; Kjartan, c. 40; Thorleik Bollissohn, c. 70.

² Berührungen im Wortlaut zeigen cc. 22, 41 und 74: »Haraldr konungr gaf Óláfi at jólum öll klæði skorin af skarlati« — »konungr gaf Kjartani öll klæði nýskorin af skarlati« — »konungr gaf Gelli at jólum skikkju ok var þat en mesta gorsemi ok ágætr gripr«. — Von kostbaren Kleidern — einem Geschenk des Herrschers von Byzanz — ist beiläufig auch in c. 77 die Rede.

³ Vgl. ausser den schon genannten Beispielen c. 21: »þau kölluðu engan mann vænliga hafa komit af Íslandi á þeira dögum« (Olaf); c. 22: »þat væri mér næst skapi, at þú staðfestisk með mér ok tækir hér allan ráðakost slíkan, sem þú vilt sjálfr« (Olaf); c. 29: »vér hyggjum, at oss sœki eigi heim hversdagliga slíkir menn af Íslandi« (Olaf); c. 43: »vilda ek, at þú fýstisk eigi út til Íslands, þó at þú eigir þar gofga frændr, því at kost muntu eiga at taka þann ráðakost í Noregi, er engi mun slíkr á Íslandi« (Kjartan); c. 73: »villtu ekki, Bolli, dveljask með oss lengr ? ... þœtti mér hinn veg beztr, er þú dveldisk með mér um hríð; ... mun ek því orði á lúka, at mér þykkir þú, Bolli, hafa komit merkiligastr maðr af Íslandi um mína daga«.

⁴ S. cc. 13; 19; 21 (vom Irenkönig); 29; 43; 73; 74; 78.

⁵ S. cc. 19; 21 (für Irlandreise); 22.

⁶ S. cc. 13; 29; 74.

⁷ C. 22. — Auf eigenen Schiffen lässt Thorkel ebenfalls Holz nach Island bringen; c. 68.

über einen derartigen Wunsch gesagt worden war und nach Olafs Rückkehr dieses Holz nie wieder erwähnt wird.¹

Auch für den Abschied stützt sich der Verfasser auf allgemeine, häufiger wiederkehrende Bemerkungen. — Der Herrscher geleitet den Gast zum Schiff, dieser dankt für die ihm erwiesene Ehre — »hann þakkadi konungi fǫgrum orðum . . .«² — und trennt sich in Herzlichkeit von seinem Gastgeber — »skildusk þeir með miklum kærleik (með mikilli vináttu)«³ —. 7. In den Berichten über die Rückfahrt der Isländer und ihre Ankunft auf der Insel finden wir die Mehrzahl der oben unter Punkt 3 angeführten Ausdrücke wieder. Häufiger als dort erscheint: »stíga á skip«⁴; es schliessen sich an: »sigla á (í) haf (til hafs)«⁵ und »þeim byrjandi vel«⁶; auch »verða vel reidfara« fehlt nicht⁷. Bei der Landung in Island bedient sich der Verfasser auch der beiden schon angegebenen Möglichkeiten: »taka fjörð«⁸ und »koma skipi sínu í fjörð (fyrir sunnan land)«⁹. Ein nur in diesem Zusammenhang eingesetzter Ausdruck ist: »lenda í ósi«¹⁰. Als erste Tätigkeiten werden vereinzelt das Ausladen der Fracht — »bera farm af skipi«¹¹, häufig das An-Land-Ziehen der Schiffe — »setja upp skipit«¹² angegeben. Der Neigung des Verfassers für prächtige Ausstattung entspricht es, wenn er bei mehreren seiner Helden betont, dass sie kostbare Güter aus dem Auslande mitgebracht haben — »hann hafði ok mikit fé út haft«¹³.

Mit der freudigen Begrüssung und Aufnahme durch die Angehörigen finden die Reiseberichte ihren Abschluss, und noch einmal treffen wir

¹ Beim Bau von Hjärdarholt z.B. (c. 24) wird ausdrücklich angegeben, dass in der Umgebung geschlagenes Holz und Treibholz verwendet wurden.

² S. cc. 13; 22; 43.

³ S. cc. 21; 22; 29; 43; 73; 74. — Der Ausdruck: »skiljask með enum mesta kærleik« ist noch einmal in c. 27 verwendet, als sich die Brüder Olaf und Thorleik trennen.

⁴ S. cc. 13; 19; 21 (2mal); 29; 44 (»gengr hann út á skip«); 74 (»stígr hann á skipfjöl«).

⁵ S. cc. 13; 19; 21 (2mal); 22; 29; 44; 74 (»hann lætr í haf«).

⁶ S. cc. 13; 19; 21 (2mal); 29; 44; 74.

⁷ S. cc. 5 (von den Färöer nach Island); 42.

⁸ S. cc. 19; 29; 44.

⁹ S. cc. 3 (3mal); 5; 22; 41; 74; für ähnliche Fälle vgl. cc. 4; 13; 14; 42; 70; 73; 77.

¹⁰ S. cc. 13; 14; 19.

¹¹ S. c. 13 und c. 29: »bera við af skipi«.

¹² S. cc. 11 (in Norwegen); 13; 14; 19; 21 (in Norwegen); 22; 29; auf die Parallele in c. 13 und c. 29: »setja upp skipit í hróf« habe ich schon oben aufmerksam gemacht.

¹³ S. cc. 22 (Olaf); 42 (Bolli); 77 (Bolli der Jüngere); vgl. auch c. 74 (Thorkel).

auf einen wiederholt verwendeten Ausdruck: »verðr þar (mikill) fagna-fundr (með þeim fedgum)«¹.

In den vorangegangenen Abschnitten ist zusammengestellt, was in der Darstellung der Laxd. an Besonderheiten auffällt. All diese Besonderheiten — seien sie lexikalischer, seien sie struktureller Natur — tragen ihr Teil bei zum Mosaik der Saga. Sie sind nicht wegzudenken, ohne dass die Saga wesentliche Züge verlöre. Anders verhält es sich mit einer kleinen Gruppe stilistischer Eigenheiten, die ohne Folgen für den Gesamteindruck vermieden oder durch andere ersetzt werden könnten. An diesen Stellen ist mehr als anderswo der Verfasser herauszuhören, der ja in dieser Saga überhaupt mehr in den Vordergrund tritt als in den meisten Isländersagas.²

Der vielleicht auffälligste Zug des Verfassers ist sein Hang zur breiten, wortreichen Darstellung. Hat man einerseits an vielen Stellen den Eindruck, dass die Darstellung dadurch an Deutlichkeit gewinnt, dass sie zudem »moderner« wirkt als in anderen Sagas³, so ist andererseits der Schritt zum reinen Wortgeklimper, ja zur Geschwätzigkeit nicht gross⁴, und damit rückt der Verfasser zuweilen von der herben Sagarealistik beträchtlich ab.

Auf Schritt und Tritt stösst man auf Formulierungen der Art: »þessi ætluu er ferlig, ef þú ætlar at drepa *slikan* mann, *sem bródir þinn er*« (c. 19), oder: »eigi munu þit vilja ræna mik lögum, at ek gefa tólf aura syni mínum *svá stórættadum í móðurkyn, sem Óláfr er*« (c. 26).⁵ —

In gleicher Häufigkeit sind folgende Formulierungen verwendet: »skaltu ... dveljask hér *þvílíka* hrið *sem þér líkar*« (c. 15); »er þat ok satt at segja, at ek spari hváriga til, at þeir eigi nú *svá ilt saman, sem þeim líkar*« (c. 49), bzw.: »ek skal fá þér styrk til ferðar þessar, at þú megir fara *svá ríkuliga, sem þú vilt*« (c. 21); »þat væri mér næst skapi, at þú stadfestisk

¹ S. cc. 22; 44; 77.

² Einar Ól. Sveinsson hat das im Anschluss an einen Blick auf die Darstellung des Gefühlslebens ebenfalls betont; a.a.O. S. XVII. Andeutungsweise erwähnt er in diesem Zusammenhang auch stilistische Eigenheiten, die die vorliegenden Beobachtungen jedoch nicht berühren.

³ Es ist dies ohne Zweifel einer der Gründe dafür, dass die Laxd. auch heute noch breiteren Kreisen lesenswert erscheint.

⁴ Einar Ól. Sveinsson möchte darin z.T. ausländischen Einfluss erkennen; a.a.O. S. XIX.

⁵ S. cc. 14; 19 (2mal); 26; 43 (2mal); 49; 52; 53; 56 (2mal); 57; 59 (2mal); 65; 67; 69; 70; 71; 76; 78.

með mér ok tækir hér allan ráðakost *slíkan, sem þú vilt sjálfra* (c. 22).¹

Nicht selten erscheinen Nebensätze, die nur einem übertriebenen Streben nach Deutlichkeit ihr Entstehen verdanken. Ich verstehe darunter Sätze, die inhaltlich nichts Neues bringen. Sie kleiden Selbstverständliches in Worte und könnten ohne Schaden unterdrückt werden.² Musterbeispiele sind etwa: »Unnr ... kvad þá átsamliga gört hafa, er þeir höfðu sótt þangat langan veg — ,nefni ek til þess Björn ok Helga, ok öllum vil ek yðr þökk kunna, er hér eruð komnir« (c. 7); »Höskuldr ... gerir þar hróf at, ok sér þar toptina, sem hann lét gera hrófit« (c. 13); »þenna grip gaf faðir minn mér at tannfé, ok vænti ek, at hann kenni, ef hann sér« (c. 20); »Grímr varð sekr skógarmaðr um vígit, ok lá hann úti á fjöllum, er hann var í sekðinni« (c. 57). In Fällen wie: »bryntrollit hljóp út um bringuna; fell Eldgrímr dauðr af hestinum, sem ván var« (c. 37), oder: »lagit kom í stálhúfu Þorsteins svarta, svá at í enninu nam staðar, var þat mjök mikill áverki. þá mælti Þorsteinn þat, er satt var, at þar váru menn fyrir« (c. 64)³, ist nicht zu entscheiden, ob der Verfasser einen ironischen Ton anklingen lassen will, oder ob es sich wie an den anderen Stellen um blosse Floskeln handelt.

Mit einer grossen Zahl von Bemerkungen wendet sich der Verfasser direkt an den Hörer bzw. Leser; er gibt gewissermassen Kommentare zu seiner Darstellung. Diese Hinweise sollen das Erfassen der Zusammenhänge erleichtern oder thematische Übergänge bzw. Abschlüsse kenntlich machen. Eine dritte bedeutende Gruppe schliesslich soll beweisen oder wenigstens den Anschein erwecken, dass der Verfasser mehr wusste, als er in der Saga verwertete.

Zu der ersten Gruppe gehört eine Lieblingswendung des Verfassers beim Zurückgreifen auf früher Berichtetes: »sem fyrr var ritat«. 12mal hat sie der Verfasser eingesetzt⁴ — einmal ist dabei nur eine Beziehung auf den vorangehenden Satz möglich⁵, und kurz darauf hat ein Rückblick überhaupt keine Beziehung⁶ —. Hierzu darf man auch eine Stelle rech-

¹ S. cc. 15; 36; 40; 43 (2mal); 46; 49 (2mal); 50; 68; 70 — 21; 22; 29 (2mal); 30; 40 (2mal); 46; 49; 58; 70; 72; 77.

² Über zwei Dutzend Beispiele habe ich feststellen können.

³ Vgl. c. 18 (»sem ván var«); c. 30 (»sem ván var«); c. 68 (»sem þú sér«).

⁴ S. cc. 3; 10 (2mal); 20; 21; 24; 25: »sem fyrr var sagt«; 31; 34; 52; 63: »sem fyrr var sagt«; 78: »sem nú var frá sagt«.

⁵ C. 10: »sem ritat var«.

⁶ C. 10: »sem fyrr var ritat«.

nen, wo es heisst: »höfðu þessir allir samband, þeir sem fyrr váru nefndir«.¹

Um sein Publikum auf einen Wechsel der Personen und des Schauplatzes aufmerksam zu machen, bedient sich der Verfasser mehrfach der Worte: »nú er at segja frá e-m«²; dem gleichen Zweck dienen die beiden Formulierungen: »nú er þar til máls at taka, at ...«³, und: »nú verðr þar frá at hverfa um stund, en taka til út á Íslandi ok heyra, hvat þar gerisk til tíðenda«⁴.

An 4 Stellen — mit Bezug auf zweit- und drittrangige Personen — wird auch das Ende einer Rolle in der Saga ausdrücklich angegeben: »ok endir þar sögu frá honum« (Asgaut); c. 16 — »ok lýkr þar frá Geirmundi at segja«; c. 30 — »ok lúkum vér þar sögu frá Þorleiki«; c. 38⁵ — »ok endask þar frá Grími at segja«; c. 58.

Hauptsächlich der dritten Gruppe gehören die folgenden Einzelfälle an: »fleiri átti Þórdr þræla, þó at þessi sé einn nefndr« (c. 11); »Höskuldr ... átti þar mikinn frænda afla, þótt eigi sé hér nefndir« (c. 11); »átt hefir Hrótr hina þriðju konu, ok nefnum vér hana eigi« (c. 19); »ðættra Höskulds er hér eigi getit mjök; þó eru menn frá þeim komnir« (c. 20); »Þorkell ... var maðr heradríkr ok málamaðr mikill; þingdeilda hans er hér þó ekki getit« (c. 70); »Gellir ... ok er mart merkiligt frá honum sagt; hann kemr ok við margar sögur, þótt hans sé hér lítt getit« (c. 78).

Muss es in diesen Fällen offen bleiben, ob der Verfasser tatsächlich mehr weiss, als er sagt, oder ob er sich nur den Anschein gibt, mehr zu wissen⁶, so steht doch ohne Zweifel wirkliches Wissen hinter den Hinweisen auf Ari als Gewährsmann — »svá segir Ari Þorgilsson enn fródi um líflát Þorsteins, at hann felli á Katanesi« (c. 4); »andadisk Snorri. hann hafði þá sjau vetr ens sjaunda tigar. þat var einum vetri eptir fall Óláfs konungs ens helga; svá sagði Ari prestur enn fródi« (c. 78) — und auf andere Sagas — »sæzk var á víg þessi, sem í sögu Þorgils Höllusonar segir« (c. 67); »Gunnarr hafði sekr orðit um víg Þidrandu Geitissonar ór Krossavík, sem segir í sögu Njardvíkinga« (c. 69). Hierzu ist wohl auch zu rechnen, wenn der Verfasser davon spricht, dass Unn Hrut verliess,

¹ C. 40.

² S. cc. 15; 19; 25; 70.

³ C. 74.

⁴ C. 58.

⁵ Zu beachten ist die persönliche Ausdrucksweise: »vér lúkum«.

⁶ Das letzte kann zumindest bei den Knechten Thords als sicher gelten, ist er doch selbst ausserhalb der Laxd. nirgend bekannt.

und fortfährt: »þar af hefjask deilur þeira Laxdœla ok Fljótshlíðinga« (c. 19).

Auch das Reich der Poesie war ihm nicht fremd. In c. 29 geht er auf die Húsdrápa des Ulf Uggissohn ein, und in c. 78 spricht er von einer »erfidrápa« des Arnor jarlaskáld auf Gellir, von der andernorts nichts bekannt und uns nichts erhalten ist.

Der Verfasser hat sich aber nicht nur in der Dichtung seiner Zeit umgesehen, er hatte ebensogrosses Interesse für geschichtliche und kulturgeschichtliche Fragen und ist auch darin gegenüber seinem Publikum sehr mittheilsam.¹ So hebt er ausdrücklich hervor, wenn frühere Sitten und Gebräuche sich von den späteren — denen seiner eigenen Zeit — unterscheiden; er betont bei einzelnen Gegenständen, dass sie Mode waren in der Zeit, in der die Hauptpersonen seiner Saga lebten, und er weist schliesslich auf Veränderungen in den lokalen Verhältnissen hin und vermerkt, was sich aus der Vergangenheit in seine Zeit hinübergerettet hat. Es liegt in der Natur der Sache, dass in diesen Angaben Wortparallelen zu finden sind.²

Diese letzten Bemerkungen beweisen, dass sich der Dichter der Laxd. gut auskannte in den Bezirken, die die Schauplätze der Handlung sind. Diese genaue Kenntniss dürfte auch der Grund sein für seine Neigung, Namen von Örtlichkeiten mit Vorgängen in der Saga in Verbindung zu bringen bzw. Namen aus den geschilderten Vorgängen zu erklären. Etwa ein Dutzend Beispiele bietet die Saga, selbst wenn man die Namen von Gehöften (nach dem Erbauer oder einem der Besitzer) ausser acht lässt.

Mit einer letzten Besonderheit zeigt der Verfasser noch einmal deutlich, dass er ein aufmerksamer Beobachter seiner Zeit war. Er liebt es einerseits, bei der Vorstellung der Personen von ihnen oder ihren Nachkommen abstammende Geschlechter anzugeben, die uns z.T. aus der Sturlungen-

¹ Darauf hat schon Einar Ól. Sveinsson, a.a.O. S. VII, hingewiesen; vgl. auch seine in Anm. 1 und 3 angegebenen Beispiele.

² Vgl. c. 18: »þat var þá skírsla í þat mund, at ganga skyldi undir jardarmen ...«; c. 26: »þeir munu efna til erfis eptir fœdur sinn, því at þat var þá tízka í þat mund« — c. 75: »nist lqng, sem þá var títt«; c. 77: »gladel ..., sem títt er í útlqndum« — c. 14: »Bjarneyjar ... í þann tíma sóttu menn þangat mjök til veidifangs«; c. 47: »í þann tíma var þat mikil tízka, at úti var salerni«; c. 50: »þá var engi kirkja gor í Dqlum«; c. 55: »skógr þykkur var í dalnum í þann tíð«; s. auch die Angaben »þar er nú audn« in cc. 10; 13; 49; »sér þess (enn) merki« in cc. 19; 37; »sér þar toptina« in c. 13; »þar sem nú heita Bollatoptir« in c. 55; »þar sem kaupstadrinn í Björgvin er síðan« in c. 11. — Bemerkungen besonderer Art finden sich in c. 6 über Thorstein: »módir Þorsteins surts ens spaka, er fann sumarauka«, und in c. 32 über Ochsen-Thorir und die Herkunft seines Beinamens.

zeit bekannt sind (»frá þeim er komit -kyn«; »þaðan eru komnir ...«)¹, andererseits, einzelne Genealogien bis zu einer Person am Ausgang des 12. Jahrhunderts fortzuführen.² Ob er mit diesen Angaben bestimmte Ziele verfolgt hat, ob von ihnen Verbindungslinien zu seiner Person laufen, kann nach dem jetzigen Stande der Forschung noch nicht angegeben werden. Die Wahrscheinlichkeit spricht zumindest bei den ins 12., ja sogar ins 13. Jahrhundert reichenden Genealogien für derartige Zusammenhänge.

Wie bereits in der Einleitung betont, kann es sich bei der vorliegenden Arbeit nur um ein Sammeln und ein erstes Sichten eines vielgestaltigen Materials handeln. Es liegt in der Natur der Sache, dass der Wert der einzelnen Beobachtungen für eine Beurteilung der Laxdœla saga als Kunstwerk ganz unterschiedlich ist. Die Schlussfolgerungen, die das Material zulässt, erstrecken sich vorläufig fast ausschliesslich auf die Laxdœla saga: Sie geben Auskunft über ihre Entstehung, und sie rücken ihre Besonderheiten ins Licht.

Eine stattliche Zahl von »Lieblingsausdrücken« wird — wenn man von vereinzelt, meist erklärbaren Abweichungen absieht — unterschiedslos in allen Teilen der Saga eingesetzt. Man darf dies als Beweis dafür werten, dass die uns vorliegende Laxdœla saga als ein einheitliches Werk zu betrachten ist. Diese Feststellung liesse noch die Möglichkeit zu, dass ein Schreiber einer ihm zugeflossenen »mündlichen Saga« nur äusserlich seinen Stempel aufgedrückt habe, dass jene Einheitlichkeit also nur die Oberfläche beherrsche. Diese Möglichkeit schwindet jedoch bei einer Betrachtung der Doppelungen und Wiederholungen von Wörtern, Redewendungen, Motiven oder ganzen Handlungsketten, die nur bewusst eingesetzt sein können als Bauteile bzw. Klammern im Gerüst der Saga. Beide Beobachtungen vereint beweisen mit aller Deutlichkeit, dass bei der Laxdœla saga nur die Rede sein kann von einem Verfasser, der das Werk planvoll nach poetischen Gesichtspunkten geschaffen hat.

Die Beobachtungen an Aufbau und Darstellung geben einen Einblick in die Arbeitsweise dieses Dichters. Sie zeigen, dass in der Struktur der Saga Wiederholungen eine führende Rolle spielen. Dabei ist jedoch zu beachten, dass es sich ausser bei einzelnen Wörtern und Redewendungen nicht um mechanische Wiederaufnahme handelt. Das Besondere an der Arbeit dieses Verfassers ist die Verbindung von Wiederholung und

¹ S. cc. 3; 4 (2mal); 6 (4mal); 25; 31; 78.

² S. cc. 31; 40; 50; 78.

Variation, von Übereinstimmung und charakteristischer Abweichung. Wohl gibt es dafür Beispiele in jeder Saga, die Laxdoela saga dürfte jedoch an der Spitze stehen sowohl in der Belegdichte als auch — und dies vor allem — in der Meisterschaft, mit der dieses Aufbaumittel angewandt ist.

Als bezeichnendes Beispiel seien noch einmal die drei dramatischen Höhepunkte der Saga genannt, die Erschlagungen Kjartans, Bollis und Helgis. Es hat sich gezeigt, dass die drei Szenen unter gleichen Gesichtspunkten nebeneinander oder zumindest mit Bezug aufeinander geschaffen worden sind. Um dies aber mit Sicherheit behaupten zu können, ist es nötig, bis zum einzelnen Wort vorzudringen. Der Verfasser hat es hier wie an zahlreichen anderen Stellen verstanden, Gemeinsamkeiten in Thematik und Darstellung so in Besonderheiten einzubetten, dass zwar einerseits der Eindruck der Zusammengehörigkeit erhalten bleibt, andererseits aber die Vielfalt des Lebens in der Saga eingefangen scheint.

Es hat sich ferner gezeigt, dass Wiederholungen von Motiven und Handlungsreihen fast ausnahmslos mit Wortparallelen verbunden sind. Diese Tatsache verleiht dem einzelnen Wort grosses Gewicht und fordert zu genauester Beobachtung auf. Es wird zu prüfen sein, ob dies für andere Sagas in gleichem Masse gilt oder ob es als Eigenheit des Laxd.-Verfassers zu werten ist.

Verschiedene Wiederholungen von Motiven und Handlungsketten scheinen sich ganz natürlich zu ergeben aus vergleichbaren Situationen und daher keiner besonderen Betrachtung wert zu sein, so etwa die Berichte über Werbung und Hochzeit und die über die Auslandsreisen. Aber auch hier zeigen sich zwei für diesen Dichter charakteristische Besonderheiten. Erstens ist hier wie in vielen anderen Fällen ein Arbeiten mit einem — ohne Zweifel absichtlich — beschränkten Kreis von Ausdrücken zu beobachten, zweitens macht sich ein starkes Streben nach Vollständigkeit geltend. So lässt der Verfasser bei Handlungsketten selten ein Glied aus, auch wenn er nichts für die Handlung Wesentliches zu sagen hat. Die Folge ist eine beträchtliche Zahl von Floskeln in diesen Darstellungen. Hiermit stellt sich die Laxdoela saga in Gegensatz zu vielen anderen Sagas. Überhaupt ist ein Hang zur Breite, zur Ausführlichkeit zu spüren. Dem Dichter ging es nicht allein um die richtige, die kurze treffende Form, er suchte die »schöne« Form. Er bemühte sich, all seinen Erzähleinheiten Fülle und Rundung zu geben, selbst wenn er sich dabei zuweilen inhaltsarmer Worte bedienen musste. Ein Überspringen von Partien mit geringer Handlungsdichte kennt er nicht. Er malt Szenen der Ruhe und des Friedens mit derselben Ausführlichkeit

wie solche höchster Dramatik. Des Dichters Bemühen um die schöne Form zeigt sich am deutlichsten darin, dass er alles in der Saga mit einem Hauch von Glanz und Grösse überzieht. Diese Vorliebe für äussere Pracht macht sich bei ihm viel stärker bemerkbar, als es bei anderen Sagaverfassern der Fall ist. Es entsteht zuweilen sogar der Eindruck, dass die glänzende Aussenseite des Lebens für ihn das Wesentlichste war. Er überschüttet beispielsweise all seine Helden mit Lobessprüchen, er lässt ihnen Ehrungen in reichem Masse zuteil werden — aber er gibt ihnen nur selten Gelegenheit, sich durch Taten dieser Auszeichnungen würdig zu erweisen.

Es besteht sicherlich ein Zusammenhang zwischen dieser Einstellung des Dichters und der Tatsache, dass er sich mehr als andere Sagaverfasser in den Vordergrund geschoben hat. Wir konnten feststellen, dass er in zahlreichen Fällen nicht nur die Handlung auf den Hörer und Leser wirken lässt, sondern sich direkt oder indirekt mit Erklärungen an sein Publikum wendet. Unter diesen Erklärungen findet sich wohl ein Teil, der nur das Verständnis des Erzählten erleichtern soll, ein anderer aber soll zweifellos Zeugnis ablegen von dem Wissen und den weitgespannten Interessen des Verfassers. Damit erweist sich der Dichter der Laxdœla saga als »modern« gegenüber vielen anderen Sagaverfassern, und den gleichen Eindruck ruft seine Saga hervor, wenn man sie mit anderen aus demselben Zeitraum und derselben Umwelt vergleicht.

JOAN TURVILLE-PETRE

Sources of the Vernacular Homily in England,
Norway and Iceland.

The devotional pieces collected in the manuscripts no. 15,4° of the Royal Library, Stockholm and Copenhagen A.M. 619,4^{o1} have long been recognized as important examples of very early prose style in the vernacular. But the origin of the material used by these Icelandic and Norwegian writers has never been systematically studied. The fullest investigations known to me are those of Karel Vrátný in *Arkiv* xxix, xxxii, xxxiii (1913, —16, —17). Wisén had given a brief indication of sources (p. xvii); following this lead, Vrátný identified most of the passages of patristic origin, chiefly from the homilies of Gregory or of Bede, although he did not publish his findings in detail. Thus homilies or parts of homilies in the Stockholm Book which are expositions of doctrine can for the most part be related to their ultimate source.

But there is another type of homily in these collections, the general admonition dealing with aspects of belief and conduct. These addresses stand out most clearly in the Norwegian Book, where they are headed *Sermo ad populum*, *Sermo (valde) necessaria*, *Ammonitio valde necessaria* or *De ammonitione bona*. In the Stockholm Book such matter is given without headings, and passages of this kind are also inserted into expository homilies. Vrátný's analysis extended to these admonitory commonplaces, and here his work on the Stockholm Book is most original and valuable. He indicated passages in collections attributed to S. Augustine in the Middle Ages, which are now recognized as distant derivatives and are printed by J. P. Migne in appendixes to the works of that Father: in the *Appendix Augustinus* and in the series *Ad Fratres in Eremo*.²

¹ Printed by T. Wisén, *Homiliu-bók* (Lund 1872) and G. Indrebø, *Gamal Norsk Homiliebok* (Oslo 1931).

² Migne, *P.L.* xxxix and xl.

These references first aroused my interest in the sources of the Norwegian and Stockholm Books, since various passages in Old English homilies of the tenth century had been traced to Latin originals in the *Appendix Augustinus*, principally by Max Förster. Following Vrátný's suggestion, I was able to trace other old English passages to the *Ad Fratres* series; the chief examples have recently been published and discussed in a very careful study by J. R. Cross.¹

Vrátný was mainly interested in distinguishing those passages in the Stockholm Book which could be considered original composition rather than direct translation from Latin. He admitted that even these parts must derive ultimately from Latin works, but he regarded them as the product of reading and study, in contrast to versions of verifiable Latin originals. This question is still open. The search for the proximate sources of such commonplaces must be pushed much farther before scholars can estimate the degree of originality and adaptation in the vernacular versions. I am convinced that the pseudo-Augustinian homilies cited by Vrátný are not the proximate sources of the Old English, Norwegian and Icelandic versions, but collateral developments of a complex of devotional commonplaces which was circulating in Western Christendom from the early eighth century onwards. As a tribute to the perceptive and uncompleted work of Vrátný, I offer a partial exploration into this group of sources.

A great part of one of the general admonitions in the Norwegian Book, 35/17—38/4, runs parallel to an item in Aelfric's *Lives of Saints*,² which is a homily for Mid-Lent based on the Prayer of Moses: *N.H.* 36/7—37/25, *S.L.* xiii, 50—148. The correspondence is not verbal, yet the sequence and phrasing are so close that each must be related to the same Latin original. The redactions of this original diverged on some points, and it seems that each writer was adapting the material rather than translating word for word. The ultimate identity of this material is beyond doubt, and the nature and content of the Latin original can to some extent be determined.

Outlines of Christian duty relevant to our enquiry were composed in the seventh and early eighth centuries, probably in southern Gaul. Two are important works of wide influence, and each of them is largely derived from the homilies of Caesarius, Bishop of Arles (†543).³ *Tractatus de*

¹ *Årsbok*, Vetenskaps-Societeten i Lund (1956).

² W. W. Skeat, *Aelfric's Lives of Saints* (London 1881).

³ G. Morin, *Caesarii Arelatensis Opera Omnia*: Corpus Christianorum ciii—iv.

*rectitudine catholicae conversationis*¹ is a cento of passages on Christian life, many of which are identifiable in the homilies of Caesarius. It exists in a shortened form as the homiletic fragments attributed to Eligius, Bishop of Noyon (†660) by his biographer.² The *Dicta* or *Scarapsus* of Abbot Pirmin³ was compiled in the early eighth century, and here the influence of Caesarius is also evident.

One summary of Christian conduct was widely used for several centuries. It is a list of precepts known as *Instrumenta bonorum operum*, which constitutes chapter 4 of the *Rule* of S. Benedict. This admonition opens with Christ's two Commandments (Matth. xxii, 37—40, Mk. xii, 30—1), and proceeds with a list of offences to be avoided (see p. 6 below). There are few specific references to monastic life, and it has been suggested that this was a text existing before S. Benedict composed his *Rule* in the early sixth century.⁴ Certainly it circulated separately, for it appears as a homily headed *Instrumentum magnum bonorum operum ad aedificationem animae* in a large homiliary compiled (probably in Rome) in the eighth century.⁵ It is also found as a homily in other collections of the eighth and ninth centuries.⁶ The *Instrumentum* of the Roman collection is of particular interest, because the phrasing of its precepts (Imperative 2 sg.) makes it the nearest exemplar of one of the translations of this piece in the Stockholm Book, 191/32—192/37; a separate translation, differently phrased, follows miscellaneous instructions at the end of a homily on the Annunciation, 142/4—38. Much of the *Instrumentum* was incorporated by Pirmin (§ 28 b). Carolingian writers adapted the material with little alteration, and their works were much used by English clerics of the late tenth century. Theodulf, Bishop of Orleans (†821) addressed a series of *Capitula* to his clergy,⁷ and the catalogue

¹ *P.L.* xl, 1159. See P. Lehmann in *Studien u. Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens* xlvii (1929), 45—51.

² Ed. B. Krusch, *M.G.H. SS. rer. Merov.* iv, 705—08, 751—61.

³ Ed. G. Jecker, *Die Heimat des hl. Pirmins* (Münster i. Westf. 1927), 34 ff.

⁴ O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur* v, 231; but see L. Traube, *Textgeschichte der Regula S. Benedicti* (Abhandlungen der kgl. bayrischen Akademie der Wissenschaften: philosoph.-philol. u. hist. Klasse, xxv), 102.

⁵ MS. Vatic. lat. 3836 f. 198v; see Morin, *Caesarii Arelatensis Opera*, I, cxv f. The contents of the homiliary are given in full by J. Löw, *Römische Quartalschrift* xxxvii (1929), 15—39. The *Instrumentum* was printed by Traube, *op. cit.* 88 f.

⁶ That of MS. Vatic. Barberinus 44 is described by C. P. Caspari, *Briefe &c* (1890), 429—30.

⁷ *P.L.* cv, 191—206.

of sins appears in ch. 21. Also in the early ninth century, Amalarius of Metz composed *De Regula Canoniorum*, which has a similar catalogue in ch. 145.¹ Two independent English translations of Theodulf's *Capitula* were made in the tenth century, and are preserved in Exeter MSS, of the eleventh century: Bodley 865 and Corpus Christi College Cambridge 201, pp. 179—272.² Wulfstan made a version of *D.R.C.* ch. 145, now printed as no. Xa of his homilies.³ He also reproduced the *Instrumentum* in another address, but it was through the medium of Pirmin's work.⁴

Besides these works of instruction and the general admonitions allied to them, there existed manuals of a humble practical kind, supplying simple definitions and illustrative passages from the Fathers. These were the *florilegia*, of the type known as 'ascetic', which assembled moral and penitential extracts and formulations of Christian duty.⁵ This channel transmitted fragments of the learning of Jerome, Augustine, Cassian and Gregory; excerpts from the homilies of Caesarius and of obscurer preachers such as 'Eusebius Gallicanus' were included; and the encyclopedic works of Isidore (c. 570—636) were extensively used, particularly his *Synonyma* and *Sententiae*.⁶ Few *florilegia* of this type have ever been printed, and the only one edited by modern standards is the *Liber Scintillarum* compiled by Defensor, a monk of Ligurgé in Poitiers in the late seventh century,⁷ which exists in an English MS. of the eleventh century with an interlinear English gloss.⁸ Many Continental MSS. of the seventh century onwards contain such collections.⁹ From such sources the teacher composed his manual, and the preacher illustrated the instructions to his flock.¹⁰

Addresses composed of commonplaces of more or less stereotyped form

¹ *Ibid.*, 821—954.

² On the use of the *Capitula* of Theodulf in Old English translations, see Jost in *Anglia* lvi (1932), 293.

³ D. Bethurum, *The Homilies of Wulfstan* (1957).

⁴ See K. Jost, *Wulfstanstudien* (1950), 51.

⁵ See H. M. Rochais, 'Contribution à l'histoire des florilèges ascétiques du haut moyen-âge', *Revue Bénédictine* lxxiii (1953), 246—91.

⁶ *P.L.* lxxxiii.

⁷ H. M. Rochais, *Defensoris Liber Scintillarum*; *Corpus Christianorum* cxvii (1957). Rochais has traced some 330 MSS.

⁸ B. M. Royal. 7. C. iv; printed by E. W. Rhodes, *E.E.T.S.* 1889.

⁹ See collections noted by Rochais (n. 5); also A. E. Anspach in *Miscellanea Isidoreana* (Rome 1936), 329.

¹⁰ A Latin sermon compiled in this way exists in 3 MSS. written in Continental insular hands of viii-ix; it was printed in part by W. Levison, *England and the Continent in the Eighth Century*, 302—14.

are plentifully represented in collections of Old English homilies. They occur in the late tenth-century collection of Blickling (ed. R. Morris, 1874—80) and Vercelli (ed. M. Förster, *Die Vercelli-Homilien*, Hamburg 1932, but not yet completed). Eleventh-century MSS. include a few of these items and others of the same kind, in collections mainly drawn from the works of Aelfric or of Wulfstan. Selections have been printed by A. S. Napier in *Wulfstan: Sammlung der ihm zugeschriebenen Homilien* (1883) and B. Assmann in *Angelsächsischen Homilien und Heiligenleben* (1889). Some were still being copied in collections of the twelfth century (MSS. Bodley 343¹, Cotton Vesp. D. xiv²). Certain commonplaces characteristic of these compilations are traceable in the works of Aelfric and Wulfstan; but their careful compositions evidently superseded the scrap-book methods of less scholarly predecessors.

The Norwegian homily may be summarized under six heads:

a) *N.H.* 35/18—23. *Deum time et mandata ejus observa* (Eccl. xii, 13), followed by injunctions to please God and to observe baptismal vows.

b) *N.H.* 35/23—36/1. List of sins, ending with a reflection on envy and pride, through which the angels fell.

c) *N.H.* 36/1—14. Definition of Christian duties: learn the Paternoster and Creed, teach them to your children, oppose the Devil with constant prayer.

d) *N.H.* 36/14—33. Churchgoing, behaviour in church.

e) *N.H.* 36/34—37/25. Definition of the Christian duties proper to various ranks of society; ending with a threat of punishment of the unrepentant, in this world and the world to come.

N.H. 37/25—38/4. Final appeal for repentance, ending with a brief allusion to f) the joys of Heaven.

Four of these topics are reflected in an Old English address in MS. Bodleian Hatton 113 (Napier *op. cit.*, 134—43). This is a complex of notably disparate elements, most of them identifiable.³ It begins with a reference to *hwæt us halige bec beodað*, an expression paralleled in *N.H.* 35/18, *hwæt hinar hælgu bœcr segia*. The phrase, rather common in Old English compilations of this sort, seems to indicate a manual of devotional extracts. There follow:

¹ Selection printed by A. O. Belfour, *E.E.T.S.*, 1909.

² Printed by R. D.-N. Warner, *E.E.T.S.*, 1915. For the dating and contents of all these MSS., see N. R. Ker, *Catalogue of Manuscripts Containing Anglo-Saxon* (1957).

³ See Jost, *Wulfstanstudien*, 203—8.

a+c) *Nap.* 134/11—18. Admonition to obey God, observe Christian practices and baptismal vows, fast, give alms, go to church.

b) *Nap.* 134/18—135/4. List of sins, beginning with pride, and reflections on the Fall of the angels.

After much intervening material, on the Last Days and the departure of the soul, the conclusion is

f) *Nap.* 142/26—143/5. A full antithetical description of the joys of Heaven.

Sections b), d) and e) of the Norwegian homily contain the material which can most readily be identified. The rest consists of commonplaces which derive from the sources I have indicated. Certain elements from this complex of sources stand out clearly: the list of sins, the remarks on behaviour in church, and the definition of Christian duties proper to various ranks. While the compilation used by the translator is still unknown, it will be useful to examine these sections.

I. *The list of sins.* Although this list is introduced as *hofuðsyndir*, it is not in fact any scheme of the Eight Deadly Sins, but a general series of offences: *N.H.* 35/25—28. *Kirkju stuldr ok rán. man-dráp. lang-ræke. ofund. ofmetnadr. mykilléte. hordómr. of-dryccia. stuldr. ok allr ranglæicr. lausung. mein-æidar. mutu-fe. ok trva a lif qvenna eða gerningar. eða a spa-sugur. þat er allt diofuls crafr ...*

Hatton 113 has nine items after pride: adultery, greed and drunkenness, vainglory, theft, robbery, lying, false witness, sorcery (*lyblac*) 'and all the vices that devils bring on mankind'. This is a similar assortment: but the list of *N.H.* belongs to a recognizable type, beginning either with *sacrilegium* or with *homicidium*.

One of the main prototypes is *Instrumenta bonorum operum* (*Regula Benedicti* ch. 4) which begins:

In primis, Dominum Deum diligere ex toto corde, tota anima, tota virtute. Deinde proximum tamquam seipsum. Deinde non occidere, non adulterari, non facere furtum, non concupiscere, non falsum testimonium dicere ...

This order is also followed in the two Carolingian expansions already mentioned: Theodulf's *Capitula* ch. 21 and Amalarius *D.R.C.* ch. 145. It is based on Matth. xix, 18—19: Non homicidium facies, non adulterabis, non facies furtum, non falsum testimonium dices; honora patrem tuum et matrem tuam; et diliges proximum tuum sicut teipsum. Pirmin, besides following *R.B.* in § 28b, has a discussion of malpractices in §§ 15—22 of the *Dicta*. The sequence here is:

Nullus homicidium faciat ... Nemo adulterium committat ... Nullus avarus sit ...

Tractatus § 16 has a related series:

sacrilegium, homicidium, adulterium, falsum testimonium, furtum, rapina, superbia, invidia, avaritia, iracundia, ebrietas.

This is the list closest to the sins of the Norwegian homily, in that it starts with *sacrilegium*, and is a series of nouns, introduced as *capitalia crimina*. I know of no other relevant list beginning with *sacrilegium*.

Lists constituted in this way beginning with *homicidium* are, however, quite well known. They are characteristic of the Frankish penitential handbooks current in the ninth century, as Spindler has observed in his edition of an English penitential.¹ Certainly they are embodied in English homilies of the tenth century and Icelandic/Norwegian homilies of the twelfth. The second Vercelli homily has a sequence, stylized in rhythmical and alliterative patterns, which begins

forlætan we morþor and man and oferhydyg and æfeste and idel gilp ...
(ll. 95—100)

and concludes with Christ's two commandments, to love God and our neighbours (ll. 100—03). An item in the Norwegian Book (87/12—89/12) opens with the two Commandments (Matth. xxii, 37—40; Mk. xii, 30—1), and after a short injunction to devotion there follows a long series of precepts, beginning *Sia við mandrape ok við hordome ...* The homily concludes with antithetical descriptions of heaven and hell. Wulfstan has two such lists. His rendering of Amalarius *D.R.C.* ch. 145 (homily Xa) begins with the two Commandments, but the following list of sins is freely adapted, and it seems possible, in view of these other instances, that Wulfstan was using another Latin (or English) version to build up his stylized list. The outline of Christian duty which he compiled in Latin (Xb) and himself translated into English (Xc) is based on Pirmin's *Dicta* with additions from later writings of this genre. In preparing his vernacular instruction, Wulfstan placed himself in the line of Pirmin and the Carolingian scholars, compiling from well-known authorities in such a way that most of his material is identifiable.² Earlier English teachers seem to rely on *florilegia* for similar material, and some of the

¹ R. Spindler, *Das Altenglische Bussbuch* (1934), 140. This is generally known as *Confessionale Ecgberhti*, and it exists in both Latin and English versions of late x, although it was compiled from handbooks of viii or ix. For recent information on Frankish and English penitentials of this period, with selected translations, see J. T. McNeill and H. M. Gamer, *Medieval Handbooks of Penance* (1938).

² See Bethurum, *op. cit.*, 322—25, and references there given.

source-books circulating in England in the tenth century apparently reached Norway and Iceland in the course of the eleventh.¹

II. Sections d) and e) of the Norwegian homily (36/7—37/25) correspond to Aelfric's *S.L.* xiii, 50—148. Aelfric has some points omitted in *N.H.*, including a section on unwise fasting (91—115). *N.H.* has expansions of idea and phrase as compared with Aelfric, but each translator is evidently using a variant version of the same source. The sequence of *N.H.* is as follows: —

36/6—8. Prayer is a strong defence against the Devil, who hates nothing so much as to hear men pray.

36/8—14. God said: When you pray, you speak to me; I speak to you when you hear my books read. God knows all languages.

36/14—27. Churchgoing: our business in church should be to pray and to take the sacrament. Some make an uproar, chatter, and go in for *hværn ósíd er mykil er*. [*S.L.* 72—86 adds that eating and drinking are forbidden in God's house; some sit up drinking and revelling in church, when they had better be in bed at home.] Those who keep vigil in church should pray only for what can rightfully be asked.

36/27—33. We need to call constantly on God's help, for we constantly offend. As the body lives by food and drink, so the soul lives by good deeds and God's word.

36/34—37/15. It befits a wise man to love God and good men, and to give alms. An old man should attend to the observance of law and other good deeds.

Young men should be obedient to their teachers.

Rich men should help the poor. [*S.L.* xiii, 120 adds: Women should not be without chastity.]

Kings should act justly. A powerful man should be merciful to his subjects.

No man should be slanderous or contentious.

It is wrong for poor men to be arrogant.

[*S.L.* xiii, 124 adds: It is opprobrious for a king to be unjust.]

¹ i) The third Vercelli homily corresponds to an item in the Stockholm Book, 61/2—64/16. Each reproduces, with some variation in selection and phrasing, the same Latin outline of penitential discipline, as I hope to show in another article. ii) An item in *Hauksbók* (F. Jónsson, 1892), 167/12—169/12 reproduces some of the warnings against pagan superstitions, derived ultimately from Caesarius, which were translated by Aelfric in *S.L.* xvii (first noticed by M. Förster, *Archiv* cxvi, 307). iii) It has long been known that *Hauksbók* 156/15—164/34 corresponds closely to Aelfric's homily *De falsis deis*; but it is unlikely that the Icelandic writer was translating from Aelfric's version.

Teachers should heed God's command, observe it with true faith, and admonish those in their charge.

[*S.L.* xiii, 126—7 adds: It is unprofitable for a people to be without a ruler and without law.]

37/16—25. If you obey, prosperity and joy will follow in this life, and heavenly life hereafter. If men do not take warning, we shall suffer plague, failure of crops and warfare. He who does not repent and make reparation will suffer punishment in Hell.

One element in this section is immediately identifiable. The source of *N.H.* 36/34—37/15 is to be found in an Irish tract. *De duodecim abusivis*, written between 630 and 650.¹ The tract begins:

Duodecim abusiva sunt saeculi, hoc est: sapiens sine operibus, senex sine religione, adolescens sine oboedientia, dives sine elemosyna, femina sine pudicitia, dominus sine virtute, Christianus contentiosus, pauper superbus, rex iniquus, episcopus negligens, plebs sine disciplina, populus sine lege.²

Aelfric's source was closer to this original than that of *N.H.* The phrasing is more nearly reproduced: e.g., *S.L.* xiii, 116 *Ne sceal se wise mann beon butan godum weorcum, ne se ealde ne beo buton æwƿæstnysse . . .*, as compared with *N.H.* 36/34 *þat er retvísium manne hverium scyldt at ælsca guð ok goða menn. ok gefa olmoso fætækium mannum. ok hialpa sva sér ok ond sinni. En gomlum mane hverium byriar at giata laga ok landz retrar. ok gera með því sér himinriki ok oðrum godum verkum.* Aelfric renders every item clearly, whereas *femina sine pudicitia, rex iniquus, plebs sine disciplina* and *populus sine lege* are missing from *N.H.*

Considering how this material is combined with other topics in the two vernacular versions, it is clear that the ultimate original of both was not the *Twelve Abuses* itself but a derivative, or more likely a collateral compilation. The tract itself was translated into English in the tenth century, if not earlier.³ It was much used by Carolingian writers, as for instance Jonas of Orleans for *De institutione regia* (834). Alcuin had drawn upon it earlier (see below).

¹ Ed. S. Hellmann, *Texte und Untersuchungen* xxxiv (1909), 32. See also M. L. W. Laistner, *Thought and Letters in Western Europe* (2nd. edit., 1957), 144—46.

² Two O. Icel. versions of this list, transcribed by Árni Magnússon in A.M. 677. 4°, are printed in *Leifar* p. ii. Cf. also *Hauksbók*, 185/21—7.

³ It exists in several MSS; C.C.C.C. 178 (early xi), with a parallel text in Hatton 116 (early xii). Other copies are in Hatton 115 (2nd half xi) and in Cotton Vesp. D. xiv (early xii). The text of C.C.C.C. 178 was printed by R. Morris, *Old English Homilies* I (1868), 299—304. M. M. Dubois, *Aelfric* (1943), 86 noticed the derivation of *S.L.* xiii, 116—27 and assigned this complete translation to Aelfric himself.

The author of the *Twelve Abuses* drew on the complex of sources we have already noticed. There are elements of *R.B.*, and much of the material had been assembled in a *florilegium* (*F) which can be reconstructed from the similar collections made by Frankish scholars in the eighth and ninth centuries.¹ *F is also traceable in *Collectio Canonum Hibernensium*,² which was probably compiled by an Irish scholar in the seventh century, and was circulated in an expanded form in England and on the Continent in the eighth and ninth centuries.³ This collection reproduces the moral precepts common to all the works under discussion, associated with directions which belong to canon law proper. It includes many excerpts from the homilies of Caesarius and the *Sententiae* of Isidore. *Collectio Canon. Hibern.* would seem to be one of the channels through which the materials of *F and its collaterals reached the composers of admonitory homilies and their translators.⁴

There were other channels, and some of them converge in the work of Alcuin, *Liber de virtutibus et vitiis*, written for the Margrave Wido about 799.⁵ Alcuin drew on the usual stock of patristic excerpts in compiling this manual: the chief works represented are Cassian's *Collationes*, Pomerius *De vita contemplativa* (also used by Caesarius), the homilies of Caesarius, Gregory's *Moralia*, the *Sententiae* of Isidore.⁶ He incorporates some material from ch. x of the *Twelve Abuses*.

Alcuin's *Vices and Virtues* was translated as a whole, in England and in Norway.⁷ It had a wide influence, but there has been some failure to distinguish between the use of the work itself and the use of its sources. It is the sources that concern us here.

The contribution of Caesarius has yet to be considered, and this in turn is associated with the oldest element in the whole complex: the *Admonitio ad filium spiritualem* of S. Basil (*Ad.*). The original was probably a genuine work of the fourth century, and the extant Latin

¹ Sedulius Scottus used it in compiling his own collection of theological excerpts; see S. Hellmann, *Sedulius Scottus* (Quellen und Untersuchungen I. i), 92—117.

² Ed. H. Wasserschleben, *Die Irische Kanonensammlung* (1885); see also Hellmann, *Sedulius Scottus*, 136—43.

³ For a conspectus of this and similar works, see G. le Bras in *Dictionnaire de Théologie Catholique* xii, 1159 ff.

⁴ Large sections are reproduced in Vercelli 3 and the parallel Stockholm homily, along with other material.

⁵ *P.L.* ci, 613—38.

⁶ See L. Wallach, *Harvard Theological Review* xlvi (1955), 175—95.

⁷ See Förster, *Engl. St.* liv (1920), 55; O. Widding, *Saga Book of the Viking Society* xiv (1956—7), 291—95.

version is assigned by its editor to the early fifth century.¹ Lehmann suggests that S. Basil's tract may have been used by S. Benedict in composing *R.B.* There is certainly some community of matter with the homilies of Caesarius. The influence of *Ad.* can be traced in the *speculum principis* written by Paulinus of Aquilea for the Count of Friuli in 796—99,² as also in the similar manual of Alcuin. Aelfric made a translation of *Ad.*, which now exists as a fragment in a defective MS. of the eleventh century.³

Ad. ch. xii *De vigiliis* has remarks on misbehaviour in church, associated with reflections on the efficacy of prayer, which stand in some relation to those of the Norwegian homily and Aelfric:

Oratio namque grande munimentum (v.l. grandis munitio) est animae, per orationes purissimas omnia nobis quae sunt utilia tribuuntur a Domino, et cuncta quae sunt noxia procul dubio effugantur ... *Sicut enim ex carnalibus escis alitur caro, ita ex divinis eloquiis interior homo nutritur ac pascitur.* Sed in his omnibus vigiliis sanctis indiges, fili, et devita inutiles vigiliis. Haec sunt inutiles, per quas laeditur et deperit anima, et si quis vigilaverit circa cogitationes turpissimas vel ad gerendum contrarium aliquid facinus perpetrandum, sed tu tales vigiliis omnino devita ...

With the italicized passage, compare

N.H. 36/32—3. *Sua sem likamr mannz lifir við matt ok drycc. sva scal sálen lifa við goð verc ok guðs orð ok goðan hug ok retta atfærð.*

S.L. xiii, 89. *Swa swa se lichoma leofað be hlafe and drence. swa seal seo sawl libban be lare and gebedum.*

This sentence occurs in the same form in *Vices and Virtues* ch. 5 (*De lectionis studio*); in the same chapter (as also in *Coll. Canon. Hibern.* xiv, 6) there is the statement: *Cum oramus ipsi cum Domino loquimur, cum vero legimus Dominus nobiscum loquitur*, which comes from Isidore's *Sentent.* III, 8, 2. With this compare

N.H. 36/9—11. *sva mælte guð sialfr. Ðat er þer biðid til min. þa mæle þer við mik sialfan. En þa er þer heyríð lesnar bæcr minar. þa heyrri þer orð min sialfs.*

S.L. xiii, 60. *þonne we us gebiddað mid bylewitum mode þonne sprece*

¹ P. Lehmann, in *Sitzungsberichte der Bayrischen Akademie*, 1955; also H. M. Rochais, *Rev. Bén.* lxxv (1955), 53.

² *Liber exhortationis*, *P.L.* xcix, 197—282. See K. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands* II, 162.

³ Printed by H. W. Norman, *The Anglo-Saxon Version of the Hexameron of S. Basil &c* (1849), 34—56.

*we sodlice to gode sylfum swa. and þonne we bec rædað oððe ræðan gehyrað.
þonne sprecað god to us þurh þa gastlican ræðingce.*

I have found no source for the ensuing remark in each version, that God knows all languages.

The germ of the warnings against misbehaviour in church in *N.H.* and *S.L.* can be seen in the passage from *Ad.* ch. xii quoted above. But the immediate source is probably based on Caesarius' treatment of this subject. He alludes to the matter at some length and in roughly similar terms in Homilies xiii, xvi, xix, l, lv and lxxiii. Morin's introductory note to no. xiii refers to the great popularity of this homily, and to its use by Pirmin and others:

Non solum in antiquissimis ac prope innumeris libris mss. descripta est, sed plurima ex ea in suos usus transtulerint sequioris aevi auctores. (*Caesarii Arelatensis Opera* I, 64.)

But perhaps the best illustration of the vernacular versions is the passage in homily xix:

Quando ad ecclesiam venitis, nolite rixas aut scandala concitare. Nolite ad ebrietatem bibere; nolite cantica luxuriosa ballando proferre ... In ecclesia stantes pro peccatis vestris fideliter supplicate; lectiones divinas quae leguntur cum silentio et quiete suscipite. Nolite in ecclesia verbosare, quia qui se otiosis voluerit fabulis occupare, et pro se et pro aliis reus est, dum praecepta dei non ipse audit nec alios audire permittit.

Caesarius often speaks of quarreling, fighting and loud chattering in church. Such realistic warnings could suitably be addressed to the peasants of southern Gaul in the early sixth century, along with more ordinary instructions to learn the Paternoster and Creed and teach them to children. This point is made in xix, as in xiii; it is rendered thus in the derivative *Tractatus* § 4:

Symbolum et orationem dominicam in memoria retinete, et filiis vestris insinuate.

Caesarius' strictures on misbehaviour in church are fully summarized in *Tractatus* § 7, and in Pirmin's *Dicta* § 23. Another vernacular example is a short passage in the Stockholm Book, 218/29—35, occurring in a compilation assigned to Christmas which incorporates material from several Caesarian homilies.¹

¹ The matter of this repetitive compilation can be related to homilies xxxi and cxcix of Caesarius, and to *Tractatus* § 20 which uses both of them. In some passages on almsgiving it runs parallel to an Old English homily printed by Assmann (no. xi):—St. 217/29—218/2=Assmann xi. 97—107; St. 218/26—9=Assmann xi. 108—13. The English homily shows independent contact with Caesarius cxcix,

The end of section e) in the Norwegian homily (37/16—25) is related to the sequence of promises and threats found in *Tractatus* § 12:

Inter haec omnia quae Dominus exerceri praecepit bonitatis opera, nihil aliud a vobis quaerit nisi salutem animarum vestrarum; et ut timeatis eum semper, et custodiatis ejus mandata. Quod si feceritis, dabit vobis, sicut per Moysen pollicitus est, pluvias congruo tempore, et terra vestra gignet germen suum: erit abundantia fructuum, pomorum, vinearum et segetum, et abundabitis omnibus bonis. Et dabit vobis pacem per circuitum, et absque terrore eritis, ipseque habitabit inter vos. E contra, si non custodieritis praecepta ejus, in vobis venient plagae ab eodem Moyse praedictae, pestilentia scilicet, fames et gladius.

Again, Aelfric (*S.L.* xiii, 166—174) is much closer to this pattern than *N.H.* Aelfric mentions the promises to Moses, as the more generalized version of *N.H.* does not. *N.H.* follows up with allusions to rewards and punishments in the life to come, which are not found in the Latin nor in Aelfric's version.

The Norwegian homily has its own conclusion, with a brief reference to the joys of Heaven:

37/33—38/1. þar er líf ok líos utan enda. þar er gleði ok gaman með guði síölfum.

This is a minimum version of a commonplace rather frequent in vernacular homilies. It occurs at the end of Vercelli no. 21, and of Blickling nos. 5 and 8, as well as in the item of MS. Hatton 113 mentioned above.¹ The item *N.H.* 87/11—89/12, which includes the list of sins already discussed, concludes with a description of Heaven (and Hell) which is likewise paralleled in Latin sources. The Stockholm Book has an extended description of Heaven (144/1—19) similar to some of those in Old English.

Two examples will serve to illustrate the treatment of the joys of Heaven in the works we have been considering. There is a short version in homily ccl of the *Appendix Augustinus*,² which consists mainly of extracts from Caesarius:

[regna coelestia], ubi est satietas sine fame, ubi est lux sine tenebris, juvenus sine senectute, requies sine labore, gaudium sine fine.

A more elaborate version is found in *Tractatus* § 22 (which is a variant of a similar description in the *Admonitio S. Basilii*, ch. 20):

and the Icelandic corresponds to Caesarius cxcix and *Tractatus* § 20 in the passage 218/2—26. Each therefore drew on a separate recension of a compilation made from these Caesarian homilies.

¹ See Jost, *Wulfstanstudien*, 207.

² *P.L.* xxxix, 2210.

Ibi semper pax et summa solemnitas, ibi vera et certa felicitas est. Ibi iam non formidabitur ferocissimus hostis, qui cupit jugiter animas jugulare; nec timebuntur ultra ignita diaboli jacula, neque ulla inimici tentamenta. Non incutiet terrorem barbarorum immanitas, nec ulla ulterius timebitur adversitas. Non ibi formidabitur ferrum, non ignis, nec facies omnino truculenta tortoris. Nemo in loco illo glorioso indiget vestimento: quia non est illic frigus, nec aestus, nec ulla aeris inaequalitas. Nullus ibi esurit, nullus tristatur, nullus est peregrinus . . .

here again, the Old English versions are more nearly related to the Latin than any in the Norwegian Book.

The development of the vernacular homily in England still awaits a comprehensive study. Yet the output of copies in the late tenth century and early eleventh supplies evidence of the work of previous generations of clerics. At this time also we can see the culmination of an age of ecclesiastical reform, in the homilies composed by the learned teacher Aelfric and Archbishop Wulfstan the powerful administrator. Their works predominate in the collections copied during the eleventh century. Aelfric was the first to draw up a homiliary for the whole Church year in the vernacular. His two series of *Catholic Homilies* (990—1, 992) were carefully planned, and the author himself attended to the issue of copies.¹ The Blickling and Vercelli MSS. represent the work of earlier generations. Blickling has an assortment of homilies for Lent and some major festivals, translated in a crabbed, uneven style. The twenty-two homilies of Vercelli are derived from two or more earlier collections, and the miscellany includes devotional poems inserted at various points with no discernible plan. The collections of the Norwegian and Stockholm Books are comparable in form to these two English miscellanies of old-fashioned addresses, in that they are handbooks, not homiliaries. The comparison would not be significant if they did not also show community of material. The parallel in subject-matter also extends to Aelfric's accessory homilies, issued after the completion of his homiliary in two parts. His fourth work (*Lives of the Saints*) was planned as an extension of the *sanctorale* element in the *Catholic Homilies*.² In this series there is material that can be traced in the Norwegian Book and the Stockholm Book. It seems

¹ K. Sisam, *Studies in the History of Old English Literature* (1953), 178 ff.

² See the Latin preface to *S.L.*: *Memini me in duobus anterioribus libris posuisse passiones vel vitas sanctorum ipsorum quos gens ista caelebre colit cum veneratione festi diei, et placuit nobis in isto codicello ordinare passiones etiam vel vitas sanctorum illorum quos non vulgus sed coenobite officiis venerantur*; translated and discussed by Sisam, *op. cit.*, 299 ff.

clear that the Latin sources used by Aelfric's predecessors, and by Aelfric himself for some of his later works, were available in some form to Icelandic and Norwegian scholars writing about a century later. These works were ultimately derived from France, and some of them may have travelled to the North by a direct route. But there are indications that point to England as a disseminating centre for such material. English bishops accompanied Olaf the Saint to Norway (1014), who sent them to direct the conversion of Iceland (from c. 1020); one of the first to go to Iceland was a certain Bernhard, famous for his learning. The influence of English script and English ecclesiastical terminology in the conversion period is perceptible in both countries.¹ The part played by Latin books brought from England deserves investigation.

¹ See Jón Jóhannesson, *Íslendingasaga I* (1956), 168—173. For the general historical background, see K. Maurer, *Die Bekehrung des Norwegischen Stammes I* (1855).

STIG WIKANDER

Från Bråvalla till Kurukshetra.

Det fascinerande med traditionerna om slaget vid Bråvalla ligger framförallt i deras poetiska värde. Berättelserna om detta slag sammanfattar och avslutar Nordens hjältediktning. Det betyder för den fornordiska sagan vad kampen om Troja betyder för den grekiska. Den utförliga uppräknigen av alla nordiska och icke-nordiska hjältar, som deltar i striden, erinrar dessutom direkt om skeppskatalogen i Iliaden. I jämförelse med poesien är den historiska »kärna» som eventuellt kan skalas fram, av föga intresse. Möjligtvis finns det inte alls någon sådan.

Dessa Sven Grundtvigs teser från 1867 (Udsigt over den nordiske Oldtids heroiske Digtning. Tre Forelæsninger ss. 60—62) vill man gärna underskriva och ta till utgångspunkt för en förnyad granskning av Bråvalla-sagan.

Likheterna mellan denna och Iliaden finns. Men går de utöver allmänna drag, som finns i så många andra litteraturers epik och som föranlett H. M. Chadwick och hans skola att göra så mycket väsen av begreppen »Heroic Age» och »Heroic Poetry»?

Helt andra och verkligt speciella likheter föreligger det mellan traditionerna om Bråvalla-slaget och det indiska eposet Mahābhārata.

Huvudparten av detta jättelika epos skildrar slaget mellan två härar, ledda den ena av de fem sönerna till den avlidne konung Pāṇḍu, den andra av deras farbroder Dhṛtarāshṭra och hans talrika släkt. Det utkämpades på slätten Kurukshetra, som av traditionen lokaliseras nordväst om Delhi, en trakt där i historisk tid flera avgörande bataljer levererats.

Det är naturligtvis oerhört svårt att jämföra en skildring på ett fåtal trycksidor (sju i Olrik-Raeders upplaga av Gesta Danorum) med den jättelika freskomålning, väl världslitteraturens största bataljskildring, som fyller böckerna V—XI av Mahābhārata. Allmänna likheter saknas

¹ Mahābhārata (Mbh) citeras efter Calcutta-upplagan, bok (*parvan*) och sång (*adhyaṃya*) med romerska resp. arabiska siffror.

inte. Slaget på Kurukshetra-slätten har en liknande ställning i fornindisk tradition som Bråvallaslaget i fornordisk. Även Mahābhārata sammanfattar och avrundar med sin väldiga stridsmålning Indiens heroiska tidsålder. Även här uppådas krigare från hela den kända världen att kämpa på ena eller andra sidan, och skalden gläds åt uppräknings av krigarnas namn och hemorter. Även här betecknar denna kamp slutet för en lysande dynasti med anor från urtiden, Bharata- eller Kuru-dynastien, en indisk motsvarighet till Skjoldungarna.

På båda hållen ingriper i striden en gud i människogestalt, som med tvetydiga och lömska manövrer säkrar segern åt den sida han vill gynna. Så handlar Oden vid Bråvalla och Krishna vid Kurukshetra.

Stor vikt fäster man både i Norden och i Indien vid de olika stridsformationer som trupperna intar. Den exakta innebörden av de olika termerna för dessa är tyvärr ganska oklar i de olika texterna. När det kommer till strid, spelar f. ö. dessa taktiska formationer ingen som helst roll.

Till de allmänna likheterna hör också de fantastiska skildringar av stridens våldsamt och naturens samtidiga uppror, som ger båda drabbningarna ett slags apokalyptiskt drag (vi återkommer till denna punkt).

Men kanske sådana likheter också hör till vad man har att vänta i forntida heroisk-episk diktning? Den som verkligen jämför de olika texterna kan inte annat än ta starkt intryck av likheterna. Men de bildar kanske inte handgripliga och ovederläggliga bevis för ett sammanhang, närmare än det man kan finna mellan Bråvalla-traditionen och Iliaden, kanske även andra liknande stridsskildringar?

Det är emellertid omöjligt att förneka ett speciellt samband, när man tar i betraktande den väldigaste kämpen i de båda drabbningarna, som kämpar på den till sist besegrade sidan och länge synes göra segern oviss. I båda fallen bringas han om livet på ett sätt som är unikt både inom de båda traditionskomplexen och inom heroisk epik överhuvud.

I Bråvalla-sagan heter han Ubbo Fresicus (Ubbo Friski).¹ Han går oemotståndligt fram mot den svensk-norska hären och besegrar i tvekamp den ene motståndaren efter den andra. Ingen ensam krigare kan möta honom framgångsrikt. Till slut omringas han av bågskyttar, som formligen översällar honom med pilar, 144 stycken enligt Saxo VIII, IV, 7 medan Sögubrot 9 nöjer sig med *tvennum tylltum*.²

¹ Om »Ubbo Fresicus at Bråvellir» skrev Kemp Malone i *Classica et Mediaevalia* VIII (1946) 116 ff. (= *Studies in Heroic Legend and Current Speech*, 1959, 82—85).

² Här och annorstädes, där ingen källa anges, avser latinska namn och Saxo-

I Mahābhārata är den väldigaste kämpen obestridligt Bhīshma. Under tio av slagets aderton dagar kämpar han med framgång mot Pāṇḍavas och deras män. Ingen krigare kan mäta sig med honom. Till slut träffas och genomborras han av så många pilar på en gång, att han inte kan falla till marken utan blir vilande på spetsarna av alla pilar som sitta fast i kroppen (Mbh VI, slutet — ett omtyckt motiv för senare illustratörer!). I denna ställning förblir han under resten av slaget, för att efteråt hålla en lång uppbygglig betraktelse innan han avlider. Här som ofta blir den indiska smaken för det överdrivna och fantastiska ytterst påkostande för den västerländske läsaren. Men likheten är ofrånkomlig. Indiska såväl som nordiska hjältar dödas alltid annars i envigeskamp.

Men den besegrade sidan har inte bara i båda sagorna den väldigaste kämpen till sitt förfogande. Den ledes också i båda traditionerna av en åldrig furste, som är blind och som av dåliga rådgivare förmåtts att utmana sin brorson — det är Harald Hildetand resp. Dhṛtarāshṭra mot Ringo (Hringr) resp. Yudhisṭhira. Den dålige rådgivaren är hos Saxo (Sögubrot har ett annat motiv, som också nämnes hos Saxo) VII, XII, 1 Bruno, i själva verket Oden förklädd, i Mahābhārata Dhṛtarāshṭras egna söner.

Detta kan synas vara tillräckligt. Jag förstår inte hur man skall kunna förklara dessa speciella likheter utan en mycket direkt kontakt mellan de båda sagokretsarna. Så fablar man inte två gånger, om man inte bygger på samma grund eller kopierar.

Men det är inte nog med dessa likheter. Slaget vid Bråvalla liksom bataljen på Kurukshetra föregås av en lång och intrikat förhistoria. Och här hopar sig och preciseras likheterna på ett ännu märkvärdigare och speciellare sätt.

Harald Hildetand har helt olika genealogi i Sögubrot och hos Saxo. Men endast Saxo framhåller flera gånger en synpunkt, som också bara hans genealogi illustrerar, nämligen att den gamla kungaätten håller på att dö ut och att det fordras särskilda åtgärder för att rädda den (VII, IX, 1.9.17). Det är också endast Saxos genealogi, som uppvisar paralleller till Bharataättens i första boken av Mahābhārata, och temat för denna bok är bl. a. hur den gamla kungadynastien skall kunna vidmakthållas.

citat Olrik-Raeders upplaga av Gesta Danorum, fornvästnordiska namn och citat Sögubrot af nokkrum fornkonungum i Dana ok Svía veldi hos C. C. Rafn, Fornaldar Sögur Nordrlanda I, 363—388.

Släktkrönikan hos Saxo VII, IX—X gör oss bekanta med tre generationer:

I. I den första figurerar den norska furstinnan Drota, flankerad av den svenske kungen Gunnarus och den danske kung Alfs hirdman (*comes*) Borcarus. Gunnarus tar efter sin seger i Norge till sig Drota och får med henne sonen Hildigerus. Men Borcarus, som älskar Drota, slår ihjäl Gunnarus och får sedan med Drota sonen Haldanus. I en tvekamp blir Hildigerus dödad av Haldanus, som inte vet att denne är hans halvbror.

II. I Danmark är bara Guritha, Alfs dotter, kvar av den gamla kungaätten. Till henne friar Haldanus. Men denne har tidigt blivit avskyvärt ful genom ett ärr i ansiktet som inte läks och ständigt varar sig.¹ Därför, men även för att han inte är av kunglig börd, avvisar hon friaren. Han far i viking, och när han återvänder finner han att Guritha, som varit utsatt för starka påtryckningar att tänka på dynastiens bestånd, just firar bröllop med en tysk furste. Haldanus slår resolut ihjäl denne med följe, och nu får han äntligen Guritha.

III. Deras son är Haraldus Hyldetan. Han skildras som stor härkonung och återuppbyggare av det danska imperiet. I Sverige regerar samtidigt hans systerson Ringo (Hringr i Sögubrot är hans brorson). Med denne kommer Haraldus i krig och i början av bok VIII skildras slaget vid Bråvalla (*bellum Sueticum*). I slaget deltar konungen själv, fast han blivit blind. Han färdas i vagn och dödas till slut med ett klubbslag av sin tjänare Bruno (Bruni), som är Oden i människogestalt.

Även Mahābhārata har en lång och bizarr släkthistoria, som sträcker sig över tre generationer:

I. I den första möter vi prinsessan Satyavatī, flankerad av asketen Parāçara och konung Çāntanu. Med den förre har hon i sin ungdom haft en son, asketen Vyāsa, med konung Çāntanu blir hon senare förmäld och får med honom sönerna Citrāngada och Vicitravīrya.

II. I nästa generation lider kungahuset stora förluster, i det de två arvsberättigade prinsarna tidigt avlida, den äldsta innan han hunnit gifta sig, Vicitravīrya kort efter det han blivit konung och förmäld sig, men utan att han fått avkomma. Nu är goda råd dyra, men enligt det indiska leviratets bestämmelser kan en son, som den avlidnes änka får med en sväger betraktas som äkta son till den avlidne mannen. Som ende villige sväger uppfordras den helige Vyāsa att överta denna

¹ Oblisam quippe labelli partem ita verrucae vitium ulcerabat, ut eius rimosa tabes carnis excremento sarciri nequiret. Saxo VII, IX, 8.

roll. Tyvärr är han ful och illaluktande. När han närmar sig konungens första gemål, Ambikā, sluter hon ögonen i avsky. Den son som avlas är blind alltsedan födseln, men kan då inte ifrågakomma som konung. Försöket måste göras om med den andra drottningen, Ambālikā, som bara är litet modigare, hon bleknar vid Vyāsas åsyn och föder sedan en son som är blek, vilket hans namn Pāṇḍu också betyder. Men han är fullt kvalificerad som tronarvinge, och blir den nye konungen, medan den äldre brodern, Dhṛtarāshṭra, får stå tillbaka.

III. I tredje generationen blir detta anledning till en konflikt. Då konung Pāṇḍu snart avlider, uppstår frågan om hans äldsta son Yudhisṭhira eller den äldre broderns äldste son, Duryodhana, skall ha rätt till tronen. Huvuddelen av Mahābhārata beskriver den växande fiendskapen och till sist det öppna kriget mellan de två kungsämnena och deras anhängare. Den blinde Dhṛtarāshṭra bevistar själv drabbningen mot brorsonen Yudhisṭhiras armé, och hans sida förlorar.

I denna indiska saga är det hela tiden fråga om en och samma dynasti, medan den nordiska sagan hos Saxo flyttar sig mellan Norge, Danmark och Sverige och deras kungahus i rask växling. Det indiska eposet rör sig med betydligt flera personer. Jag har i referatet utelämnat flera bipersoner, som inte har motsvarigheter i de nordiska traditionerna. Detta torde inte innebära något otillbörligt tillrättaläggande av jämförelsematerialet, då den oerhört vidlyftiga framställningen i Mahābhārata måste ha berikats och varierats på många sätt (inte bara med de avsevärda varianter som olika handskrifter och editioner uppvisar). Även i vårt korta referat är personer som Citrāṅgada och endera av drottningarna Ambikā-Ambālikā strängt taget överflödiga för handlingens ekonomi.¹

Det är också självfallet, att vissa personer presenteras annorlunda i nordisk och i indisk miljö. De två icke-kungliga men för dynastiens bestånd oundgängliga generationerna Borcarus-Haldanus resp. Parāçara-Vyāsa företrädes i Norden av två tappra krigare, i Indien av två fromma

¹ I själva verket torde det här vara frågan om en sekundär fördubbling av en person, i vilket fall likheten med Bråvalla-sagens personuppsättning bara blir ännu större. Vicitravīrya säges nämligen vara gift med de två yngsta av de tre systrarna Ambā, Ambikā, Ambālikā. Men detta är inga personnamn, det är hypokoristika som betyder »lilla mamma». De tre orden ingår i en ramsa i det indiska kröningsritualet *açvamedha* under ett sexuellt moment av ritualet. Av det rituella anropet har sagan sekundärt bildat tre prinsessenamn. — För varianter i namnformerna och för delvis andra förklaringar, se A. Weber, *Indische Studien I*, 183 f., J. J. Meyer, *Trilogie altindischer Feste und Mächte der Vegetation III*, 240 ff. (Dumonts arbete om *açvamedha* var mig i skrivande stund inte tillgängligt).

och visa asketer. — Det indiska leviratet får fungera för att lösa frågan om dynastiens bestånd, i Nordens fanns inte något sådant institut och hela den genealogiska strukturen är också annorlunda arrangerad.

Men sådana skillnader är ju oväsentliga vid sidan av de slående likheterna i denna bizarrt-tragiska historia om kungadömet villkor och vanskligheter.

I båda traditionskomplexen är det alltså frågan om hur en kungafamilj, som hotas av utslocknande, skall kunna perpetueras. Räddningen kommer i båda fallen från en icke-kunglig vanbördning, resultatet av en förbindelse som en furstinna av första generationen haft. Och denna räddande ängel är i båda sagorna ful och illaluktande¹ och väcker livlig motvilja hos de kvinnliga kontrahenterna. Den legitime arvinge, som kommer till stånd, är i Indien blind, medan han blir det senare enligt Saxo (I Sogubrot är kungen inte blind). I tredje generationen kommer så det stora kriget mellan den blinde konungen och hans brorson i Indien, hans bror- eller systerson i Norden.

Det är svårt att tänka sig hela detta invecklade komplex uppkommet av en slump och helt oberoende dels i Indien och dels i Norden, låt vara att likartade uppfattningar av det sakrala kungadömet villkor kunde leda till likartade fabuleringar.

Kan man å andra sidan tänka sig, att historien skulle ha vandrat, och i så fall väl från Indien till Norden? Faktiskt har ju Bråvallertraditionen vissa drag, som verkar främmande. Man har pekat på två. Dels den kuriösa episod, där det berättas att Guritha efter giftermålet visade sig vara steril och hennes make därför företar en färd till Uppsala och får goda råd av dess orakel.²

Sådana pilgrimsfärder känner man inte från nordisk religion, medan de är typiska för Indien, särskilt företagna i händelse av sterilitet. Men det vore också tänkbart att Saxo anakronistiskt hade placerat en kristen pilgrimsresa till hednisk tid.

Dels är det underligt, att konung Harald under slaget far i vagn.

¹ Mahābhārata I, 105 nämner *virūpatā* (fulhet) och *gandha* (lukt), medan Saxo VII, IX, 10 nämner *oris deformitas* och den *rimosa tabes* som vi redan anförde i citatet från VII, IX, 8 måste ha luktat vedervärdigt.

² *conciliandae ei fecunditatis gratia Upsalam petit ... postquam oraculo paruit, optatae rei solatium impetrauit.* (Saxo VII, X, 1). »Bis Haldan zusammen mit ihr nach Upsala fuhr» översätter felaktigt P. Herrmann, Erläuterungen II, 519 och tillfogar bibliska paralleller. Texten talar ju bara om att Haldanus for. Underligt nog hade han 20 år tidigare i Erläuterungen I, 327 (246) översatt riktigt. Har intresset för de bibliska parallellerna, som tyvärr inte passar till texten, om den översattes riktigt, förlätt honom till denna misstolkning?

Enligt Sogubrot var han inte vapenför, men till slut kämpar han från vagnen. »Der sicher unnordische Streit- oder Sichelwagen», som P. Hermann säger, Erläuterungen II, 514 (Saxo har *falcato curru vectus* VIII, IV, 8). I det indiska eposet är däremot kungar och stora krigare alltid vagnskämpar. Påfallande är att Harald till körsven har den till tjänaren Bruno förklädde Oden — det erinrar om Arjuna i Mahābhārata, som inte vet att hans körsven är guden Krishna, förrän denne uppenbarar sig för honom. Är stridsvagnen ett lån från en illa förstådd, ytterst indisk, förlaga eller en reminiscens från gammal episk tradition, från ett äldre kulturskede?

En del av den släktsaga vi har talat om, har som bekant anknytningar till en fornaldarsaga. Vad vi kallat den första generationen hos Saxo VII, IX återkommer under ändrade namn i Ásmundarsaga kappabana, så att Drota där heter Hildir, Gunnarus Helgi, Hildigerus Hildebrandr, Aki Borecarus, Haldanus Ásmundr och Guritha Aesa. F. Detter, Zwei Fornaldarsögur s. XLIII ff. vill förklara detta så, att Ásmundarsaga bygger på den tyska Hildebrand-Hadubrand-sagan och sedan i sin tur blivit begagnad men starkt ombildad av Saxo i historien om Harald Hildetands förfäder.

Utgångspunkten för resonemanget är felaktig. Detter menade, att motivet med en tragisk tvekamp mellan två nära fränder, fader-son eller två bröder, som inte vet om släktskapen, är så sällsynt, att det i Norden måste ha kommit från den tyska Hildebrandssagan. Vi vet nu, att det tvärtom finns nästan över hela världen. Slutpunkten för resonemanget är också felaktig. Jämförelsematerialet är för Saxos vidkommande bara ett kort avsnitt ur en längre släktsaga, som bildar ett sammanhängande helt. Gentemot denna större helhet är Ásmundarsagas handling ett fragment — om det finns ett direkt sammanhang, så torde det tvärtom vara islänningen som har plockat ut stoff till en novell ur Saxos rika förråd, resp. från äldre källor som behandlade samma släktsaga.

Om vi nu vill söka en förklaring på dessa likheter, så frågar man sig först om det kan föreligga ett indiskt inflytande på den nordiska sagan. Vi har redan omnämnt två detaljer, som ev. kunde tala för indiskt ursprung. Och det saknas ju ingalunda exempel på att sagor och noveller under medeltiden vandrat från Indien till Europa. Men å andra sidan är vårt fall helt annorlunda beskaffat än t. ex. Sju vise mästare eller Barlaam och Joasaph. De vandrande sagosamlingarna söker inte dölja sitt indiska ursprung och dessutom är det i regel lätt att känna igen den indiska fabelns eller novellens stil och ämnesval.

Av vår jämförelse har det framgått, att ett ev. lån måste ha väl och grundligt omsmälts och gjorts till en integrerande del av dansk tradition. Och detta ganska tidigt, eftersom Saxo uppenbart tror på det hela som autentisk historia.

Samtidigt är det en underlig omvandling som skett. Två aspekter av Mahābhāratas historia har bevarats — dels en grundstruktur, som kunde sägas innehålla en kungaspegel i konkret form, berättelsen om de tre generationernas dynastiska svårigheter, dessas utmynnande i den väldiga striden och i dynastiens tragiska undergång, — dels, och det är ännu märkvärdigare, en rad konkreta enskildheter, som man inte glömmer, den fule friaren med sin dåliga lukt, den blinde konungen på stridsvagn i slaget, den oövervinnerlige kämpen, som till slut faller med hela kroppen genomborrad av pilar.

Men å andra sidan, vilka oerhörda olikheter i de olika moment, som sammanknyter det hela till en historisk berättelse: genealogierna är inte bara »översatta», de är helt olika byggda, kriget motiveras helt olika (i nordisk tradition förresten på två motsägande sätt). Om vi har att göra med ett lån, så har det förvisso förmedlats på ett helt annat sätt än alla andra litterära lån från Orienten till det medeltida Europa.

Det är med viss tvekan man tar upp till diskussion den andra möjligheten — kan det vara fråga om ett gemensamt arv? Skulle folktraditionen i Norden och i Indien kunna ha bevarat ett gemensamt stort sagokomplex från indoeuropeisk tid? Och varför skulle just denna bizarra saga ha bevarats?

Saken blir kanske något troligare, om vi söker göra klart för oss vad Bharata-ättens historia i Mahābhārata egentligen handlar om.

I anslutning till Georges Dumézils forskning om de indoeuropeiska myternas system och struktur sökte jag 1947 visa,¹ att denna struktur återfinnes även i Mahābhārata, vilkens huvudpersoner motsvara de främsta gudarna i det vediska pantheon, överförda till det heroisk-episka planet. De fem sönerna till konung Pāṇḍu svarar mot de fem huvudgudarna i vedisk och även förzoroastrisk religion, Mitra, Vāyu, Indra och tvillinggudarna Aṣvinau.² Under den fortsatta diskussionen har Dumézil utbyggt denna analys genom att visa, att även Pāṇḍu företräder en viktig vedisk gud, Varuṇa,³ och att en rad andra figurer i det

¹ Religion och Bibel VI, 27—39.

² Om tvillinggudarna och eposet jfr Wikander, Nakula et Sahadeva, *Orientalia Suecana* VI (1957) 66—96.

³ Jupiter Mars Quirinus IV (1948) 71 ff.

stora eposet också är episka transpositioner av olika vediska gudar.¹ Pāṇḍu-sönernas bitter fiende Duryodhana framträder särskilt som personlig motståndare till den andra av bröderna, Bhīma, rivaliteten mellan dessa båda jämnåriga kusiner skildras på ett sätt som egendomligt erinrar om vissa iranska myter om kampen mellan Ohrmazd och Ahriman.

En jämförelse mellan de mytiskt-rituella elementen i det persiska nationaleposet Shāhnāmeḥ och Mahābhārata² visar, att de bygger på samma religionshistoriska förutsättningar. Shāhnāmeḥs innehåll, i dess äldre legendära avsnitt, som behandlar tiden före akemeniderna, varierar i oändlighet ett enda tema, krigen mellan arvfienterna Turan och Iran. En tidigare forskning såg i dessa sagor reflexer av gränsstrider i norr mot icke-ariska stammar, ja, dessa utdragna gränsfejder skulle rent av ha varit en förutsättning för den iranska dualismens uppkomst.

Inga gränsfejder skapar dualism, men ett dualistiskt system kan lätt leda till sagor och dikter om två ständigt krigande parter. I själva verket är den månghundraåriga fejden mellan Turan och Iran och 18-dagarsbataljen på Kurukshetra en och samma sak, — två olika försök att på det jordiska planet, med episk konst, återberätta den eviga striden mellan gudar och demoner, kulminerande i den stora bataljens eskatologiska drama.

Det finns ingen annan förklaring, ingen »historisk kärna» på någotdera hållet. Men just jämförelsen mellan två så olika episka lösningar av mytberättandets problem är belysande. Jämförelsen mellan antikens två största epos visar, hur grundtanken och många karakteristiska detaljer och personkarakteristiker är lika — för sådant innehöll det gemensamma mytiska stoffet — medan olikheter, hur stora som helst, framträder i genealogi, kronologi och lokalisering, i hela den sekundära pseudohistoriska apparaten.

Men därmed har vi också gett förklaringen på de gåtfulla likheterna mellan Bråvalla-sagan och Mahābhārata. Även slaget vid Bråvalla är en variant, sekundärt historiserad, av den indoeuropeiska eskatologiens stora batalj. Detta har t. o. m. lämnat tydliga spår i Saxos text. Han beskriver i sitt stora krönikeverk otaliga strider men endast vid beskrivningen av Bråvalla-slaget får hans stil märkvärdigt apokalyptiska tonfall:

¹ Se bl. a. *Orientalia Suecana* III (1954) 60—66, *ibid.* V (1956) 183—188, *Indo-Iranian Journal* III (1959) 1—16, *Etudes Celtiques* 1959, 263—283 och sammanfattande *Les Dieux des Germains*, Paris 1959, chap. III »Le drame du monde».

² Wikander, *Sur le fonds commun indo-iranien des épopées de la Perse et de l'Inde*, *La nouvelle Clio* (Bruxelles 1950) 310—329.

Crederes repente terris ingruere caelum, silvas camposque subsidere, misceri omnia, antiquum rediisse chaos, divina pariter et humana tumultuosa tempestate confundi cunctaque simul in perniciem trahi ...

Saxo VIII, I, 4

Vare sig kriget kom till genom missämja mellan släktingar, eller enl. Sogubrot (det nämnes också hos Saxo) för att konung Harald ville slippa dö av ålderdomssvagheter — och i synnerhet i sista fallet! — så tycker man att tillrustningarna och gången av Nordens största forntidsslag är en apparat tilltagen i överkant. Alltsedan K. Maurer¹ har man också velat skylla den apokalyptiska koloriten på inflytande från någon poetisk källa till Saxo eller från Völuspá. Självfallet måste en lång rad av texter, och även poetiska, ligga bakom hans version. Men om sagan om slaget vid Bråvalla är den sista utlöparen i Norden av den indoeuropeiska eskatologien, så är dessa färger ingen sent pålagd utmålning utan tvärtom resterna av den gamla eskatologiska skildringen. Den är mycket bättre bevarad i de kolossala och fantastiska stridsskildringarna i persisk och indisk epik av samma ursprung.

Det är inte utan tvekan jag framlägger en mytologisk och jämförande indoeuropeisk tolkning av Bråvalla-traditionen. En viss förtrogenhet med den indo-iranska forntidens dokument har emellertid fört mig som andra forskare till omvärdering av dessa som religionshistoriskt källmaterial. Det är inte längre möjligt att, som man hittills funnit självfallet, fatta de språkligt sett äldsta dokumenten som de även till innehållet ålderdomligaste. Det är den språkligt sett unga epiken i Indien och Iran som ger oss det bästa materialet för jämförande studier i indo-iransk och indoeuropeisk mytologi. Denna epik är mycket viktigare för sådana jämförande studier än texterna i Avesta och Veda.

I Dumézils senare arbeten har denna synpunkt lett till intressanta resultat även vid jämförelsen mellan indiskt och nordiskt. Han formulerar den nya insikten sålunda: »Un fait capital saute aux yeux: plus que la version iranienne de ces événements cosmiques, c'est l'ensemble mythique para- et prévédique conservé en transparence dans l'intrigue de l'épopée indienne qui se découvre parallèle à l'ensemble mythique scandinave.»²

I vår undersökning har detta indiska epos visat sig vara betydelsefullt

¹ »offenbar hatte das alte Lied, welchem Saxo seine Erzählung entnahm, die gewaltige irdische Schlacht mit dem letzten Kampfe der Götter und ihrer Gegner verglichen», Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthume II, 32 Anm. 14.

² G. Dumézil, Les dieux des Germains 98.

för förståelsen inte bara av nordisk mytologi, men av berättande traditioner, som liksom de indiska innehåller mytiskt stoff i episk omvandling.

Kan man gå längre och påstå att även i Norden senare berättande traditioner överhuvud ger intressantare och ålderdomligare mytologiskt material än t. ex. Edda- och den äldsta skaldediktningen? Det torde än så länge vara omöjligt att gå så långt. Överhuvud får man väl inte pressa analogierna mellan nordisk och indo-iransk tradition för mycket, den förra är ju i alla avseenden så mycket yngre och torftigare.

Men det är redan ett intressant faktum att Saxos krönika i den pseudo-historiska berättelsens form ger oss en av de viktigaste byggstenarna för rekonstruktionen av den germanska och indoeuropeiska mytologien.

NIELS LUKMAN

Finn og St. Laurentius i Lund og i Canterbury.

Skulpturerne—Laurentiuslegenderne—Engelsk og nordisk
Finn-litteratur.

Blandt seværdighederne i Lunds Domkirke, viet til St. Laurentius og Jomfru Maria, er de to ærværdige, store stenskulpturer ved hver sin søjle nede i krypten lige under højalteret.

Ved søjlen under højalterets nordlige hjørne staar en kjortelklædt mandsskikkelse, som med begge hænder holder om det runde søjleskaft. Ved den tilsvarende søjle under højalterets sydlige hjørne sidder, i en skammels højde, en ligeledes kjortelklædt person med et knæ paa hver side af søjlen, og denne person løfter paa sine arme en lille liggende skikkelse, hvis højre haand er strakt op og holder i en lok af den siddendes haar. Ansigterne er molesterede, næserne er hugget af, og det diskuteres, om den siddende skal forestille en mand eller en kvinde.

Skulpturerne hidrører fra samme billedhugger og formodes at være udført i aartierne omkring 1130. Men hverken fra den tid eller fra de næste 4—5 aarhundreder foreligger der nogen oplysning om, hvad de skulle forestille. Først et par menneskealdrer efter reformationen blev der nedskrevet en fortælling herom, en slags apokryf legende om Find og St. Laurentius og om deres byggeri af kirken, og her hedder det, at figurerne i krypten skal forestille henholdsvis jætten Find og hans kvinde med deres barn. Men herudfra kan det ikke sluttet, at billedhuggeren og menigheden i den katolske tid havde fortalt det samme.

Inden domkirken byggedes, havde der paa den nuværende domkirkeplads været dels en stavkirke »Maria Minor«, indviet til Jomfru Maria, dels en — maaske o. 1097 færdigbygget — stenkirke indviet til St. Laurentius. 21. maj 1085 skænkede kong Knud (den Hellige) til den ufuldførte St. Laurentii kirke i Lund en hel del jordegods, han havde arvet efter sin kongelige fader, og overdrog administrationen deraf til provsten og de øvrige brødre, der tjente Gud paa dette sted. Donationen blev givet paa et tidspunkt, da forberedelserne var i gang til Knuds forsøg paa et generobre England, hvor hans forfædre havde hersket et halvt hundrede aar i forvejen.

En lille snes aar senere blev Lunds biskop Ascer tillige ærkebiskop over hele Norden og modtog fra Canterburys ærkebiskop Anselm den kollegiale lykønskning, der er kirkens ældste bevarede originaldokument.

Byggeriet af en ny kirke antog nu et format, der stod i rimeligt forhold til kirkens nye rolle som Nordens ypperste. Arkitekturens engelske præg er præciseret af Erik Cinthio i Årsberättelse 1952/53, 223—51, og i disputatsen 1957, Lunds Domkyrka under romansk tid; specielt viser søjler og søjlebaser overensstemmelser med Canterbury, sst. 53—64.

1123 var dens nederste afdeling, kryptkirken, saa vidt færdig, at i al fald en del af den kunne tages i brug. Dets første alter og »den salige Laurentii krypt« blev højtideligt indviet af »den ærværdige Ascer, den første ærkebiskop ved denne helgens kirke i Lund og over alle danske«. Alteret dediceredes til Johannes Døberen og alle patriarker og profeter. Indvielsen foregik paa St. Pauls mindedag den 30. juni. Det var dagen efter festen for Roms apostle Peter og Paul, til hvilke Canterbury domkirke var indviet.

Andre altre i kryptkirken indviedes 22. juli 1126 og 11. januar 1131, da der overførtes en samling relikvier fra alteret i »det gamle monasterium« (o. 1097). Imens byggedes der videre paa selve hovedbygningen oven over krypten, og Ascers efterfølger Eskil kunne lørdag 1. september 1145, St. Egidii dag, indvie kirken under en stor fest, med deltagelse af danske og svenske fyrster og biskopper. Han indviede højalteret og dermed selve hovedkirken til Jomfru Maria og martyren St. Laurentius (in honore beate Marie perpetue virginis, et Sancti Lavrentii eximii martiris), og deponerede relikvier — først et stykke af Herrens træ (kors); noget af Herrens moders haar og klæder; noget af den hellige Johannes Døbers hoved; relikvier fra apostlene; relikvier fra St. Laurentius Martyr, og noget af hans kul; relikvier fra en række paver etc.

Ærkebiskoppernes, kuriens og kapitlets bevarede segl siden 1200-tallet viser St. Laurentius med den (glødende) rist, paa hvilken han i aaret 258 skal have lidt martyrdøden i Rom. Provsternes og kannikernes segl viser Jomfru Maria siddende med Jesusbarnet paa armen eller paa skødet, undertiden med St. Laurentius i et felt ved siden af dette par. Sammen med Jomfru Maria staar Laurentius bl. a. paa ærkebiskop Peder Lykkes segl (1418—36). Adam van Dürens relief o. 1510 paa en af højkirkens stræbepiller viser dem side om side i hver sit felt, klædt efter den tids mode; helgenen er let kendelig takket være den sædvanlige rist.

1536 ophævedes ærkebispværdigheden, hvorimod kapitlet vedblev at bestaa. Reformationsfanatikernes overgreb mod selve kirkebygningen bremsedes ved et kongeligt brev af 30/10 1538, der fastslog, at ingen andre end kapitlet maatte foretage nogen som helst forandringer i kirken. Det er ikke optegnet, hvornaar de gamle altre raseredes og de tilhørende helgenbilleder ødelagdes, men hvad der endnu var tilbage af helgenbilleder, kondemneredes ved et kirkemøde i Lund 1561. I 1585 omtales de altre og billeder, der endnu var tilbage i krypten, som forfaldne (Rydbeck 257—60).

Med de ødelagte, tomme ansigter kan de to store skulpturer ved kryptens søjler virke helt uhyggeligt. 1593 kunne en af de besøgende notere, at »menigmand« opfattede dem som en jætte og hans kone og barn der skulle være blevet straffet af Gud og gjort til sten, fordi de ikke ville finde sig i, at kirken byggedes der paa stedet, og derfor ville have revet

den ned. 1654 oplyses videre i en dansk turistfører, at jættens navn var Find, og at han ville have væltet kirken, som han selv havde bygget efter en kontrakt med St. Laurentius.

I »menigmand«s forklaring mærkes reminiscenser fra bibelens fortællinger om Loths hustru, der forvandlede til en saltstøtte, og om Samson i filistrenes hal; med et af tidens hollandske laaneord kaldtes kryptkirken dengang for »kraft(s)-kirken«, og forestillingerne om den stærke Samson kunne yderligere være stimuleret oppe i højkirken, hvor dette navn »med urgamle bogstaver« stod skrevet ved en malet, middelalderlig dekoration og endnu var læseligt i 1830'erne (Rydbeck 251).

I moderne tid er der gjort mange forsøg paa at forklare, hvad billedhuggeren og menigheden i den katolske tid kan have ment med de to skulpturer. Forklaringerne er saa modstridende, at de mest viser, hvor vanskeligt det er at finde tilbage til 1100-tallets ideverden, efter at kontinuiteten blev afbrudt ved reformationen. Den mulighed, at Find-historien, saa grotesk den end er, kan have fastholdt en rest af kontinuiteten, har præget en del af disse forklaringer. Et udvalg siden 1875 kan være tilstrækkeligt til at vise vanskelighederne:

1875: Personer, der gør bod og faar deres straf.

H. Zetterwall og A. Bucher

Jesus ved korset.

L. Dietrichsen, Nord. Universitets Tidsskrift

1904: Mand, kvinde og barn, der repræsenterer den nordiske menighed og af al deres magt støtter kirken; de er gode, pæne mennesker og er elegant klædte, og skulpturerne er ment som æresbevisninger, ikke som spottebilleder. De vil ikke bryde kirken ned og er ikke onde magter eller trolde; disse plejer ikke at blive anbragt inde i, men uden paa kirker.

Fr. Beckett, Hist. Tidsskrift f. Skåneland II, 78—85.

1906: Manden er kirkens arkitekt Donatus, død o. 1135.

L. Weibull, Studier i Lunds domkyrkas historia (1906), og Fataburen 1908, 39; G. Karlin, Sydsv. Dagbl. 16/12 1906.

1906: Kvinden med barnet er derimod en senere skulptur, en illustration til Finnsagnet og hentet derfra, altsaa Finds hustru.

L. Weibull, sst.

1906: En bygmester, hans hustru og barn. De to skulpturer er udført af een og samme billedhugger. Døbefonten i Gråmanstorps kirke viser en skægget mand, der i en lignende siddende stilling løfter sit barn, maaske den paagældende billedhugger, der løfter sit barn til daaben.

O. Rydbeck i foredrag, ref. i Fataburen 1907, 74—76.

1907: Kirkens beskyttende talismaner, placeret under kirken ud fra gammel hedensk overtro om, at bygninger blev beskyttet ved, at der nedenunder dem anbragtes ofrede dyr eller mennesker eller skulpturelle erstatninger for disse.

C. W. von Sydow, Fataburen 1907, 76—77.

1908: Den siddende skikkelse i Lund og i Gråmanstorp kan være samme

person, en mand; hans skæg er hugget af paa skulpturen i Lund, hvis dragt kan være en mandsdragt.

Axel Nilsson, *Fataburen* 1908, 42—53, m. 13 illustr.

- 1911: Den lille liggende skikkelse kan opfattes som en kvinde; en vulst ved ørerne kan opfattes som et kvindeligt haarsmykke. Hun kan forestille Dalila i armene paa den kortklippede og glatbarberede Samson, som sidder bundet til søjlen i filistrenes hal. Hendes løftede haand markerer, at han mistede sit haar ved hendes forræderi. Næste scene af denne bibelske fortælling ses ved den anden søjle, hvor Samson med fuldt udvokset haar og skæg vælter søjlen i filistrenes hal.

Hj. Holmquist, *Kristendomen och vår tid* (1911), 241. O. Rydbeck, *Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria* (Lund univ. årskrift) 1915, 179—232; *Lunds domkyrkas byggnadshistoria*, 1923, 70—81 m. fig. 48—53, 58, 68.

- 1921: Samme forklaring. En lignende figur som manden ved søjlen (Find, Samson) ses paa en tegning i Colbaz-annalerne, udført i Lund o. 1140; stilen indicerer, at tegneren var uddannet i England (»Winchester-skolen«), og »måhända har han till och med gjort ritningen till (den norra) Finnpelaren«. (Tegningen fylder en hel side i haandskriftet og er komponeret i tre etager. Midterpartiet er indrammet af de replikker, der hos Lucas 23, 35—37 siges af vagtsoldaterne, hos Matthæus og Marcus af ypperstepræsterne; dets billede viser et kors med Kristus omgivet af vagtsoldaterne samt Maria og Johannes. I øverste parti svæver paa hver side af korset tre engle, der vinker Jesus op til sig. Nederste parti har tilsvarende paa hver side tre (togaklædte?) personer, der rækker armene op mod den korsfæstede, og midt i dette billede er en stolpe, der kunne se ud som nederste del af det høje kors, men dog er forsynet med en art kapitæl ligesom paa en søjle. Ved denne stolpe staar en mand, der holder om stolpen med samme haand- og armstilling som manden i krypten. Han er skægløs og korthaaret, i knækort kjortel, og presser sig ind mod stolpen med venstre ben strakt uden om den, som om han af alle kræfter er ved at løfte stolpen et skridt frem). Han identificeres med manden i krypten og kan altsaa opfattes som Samson, der er ved at styrte søjlen, mens han haanes af filistrene.

E. Wrangel, *Tidskr. f. konstvetenskap* 1920/21, 61; *Lunds domkyrkas konsthistoria*, 1923, 91—103, fig. 62, 64, 65; 253, fig. 286—90.

- 1923: Manden paa tegningen hører sammen med korset og er snarere en af de jøder, der haaner den korsfæstede med de anførte tilraab.

O. Rydbeck 1923, 80.

- 1923: Den siddende skikkelse i krypten er bundet til søjlen med de lange ender af sit bælte; de er bag søjlen knyttet i en stor, pyntelig sløjfe. Samme slags sløjfe omkring en søjle ses tegnet i et pragtfuldt evangeliehaandskrift, der nu opbevares i Uppsala (Cod. Ups. 83), men er udført i Lund o. 1150 af en kunstner tilhørende

Helmarshausen-skolen. Blandt dem, der repræsenterede forbindelsen mellem Lund og dette tyske kloster var en vis Findor, der til brødrene i Lund skænkede en ejendom i Hyllie uden for Lund og hvis dødsdag 3. januar noteres o. 1170.

E. Wrangel 1923, 118—27, 340, fig. 91—92. O. Rydbeck 1923, 79.

Franz Jansen, Die Helmarshausener Buchmalerei zur Zeit Heinrichs des Löwen, 1933, 21—33.

1940: Figurerne i Lund gengiver Samsonlegenden; det er »den till synes definitiva løsningen«.

J. Sahlgren, Saga och Sed, Uppsala 1940, 11.

1946: »I Colbazannalernas grandioست tänkta korsfästelsebild är korsets stam förlängd nedåt i en kolonn. På ömse sidor om den ser man fariséerna och folket, hånande och begabbande. Men kring kolonnen klamrar sig en man fast. Bilden är hämtad från Finnkolonnen i kryptkyrkan. Och den symboliserar som Finn den troende, som omvärvd av världens ondska, söker och finner sin säkerhet hos Kristus och i kyrkans hägn.«

L. Weibull, Lunds domkyrkas historia 1145—1945, optryckt i Nordisk Historia II (1948), 486.

1947: Forbehold mod den »så småningom framvuxna förklaring: ... Simson fattande om en pelare i filistéernas hall för att kullstörta den; ögonskenligen står denna scen i strid med vad man väntar sig i en kyrka, där den skulpterade gestalten synes bära antingen stödjande templet eller själv söka stöd hos det. Förklaringen lämnar också vissa drag i bilden oförklarade, till exempel den omständigheten att den hopkrupne Simson håller sig kvar runt kolonnen med ett rep, medan ett annat går runt hans midja — även om man, så som skett, hänvisar till Domarebokens ord om hur »bojorna lossnade från hans händer«. Den individuella tankevärld — stenmästarens egen — som har gett den egendomliga formen åt dessa gestalter, kunna vi inte komma åt; den allmänt kristna och kyrkliga tankevärlden i dess högmedeltida utformning ger inte, såvitt jag kan se, ett helt slutgiltigt och entydigt besked.

Trots alla sinnrika teorier om Simson i Lunds domkyrka komma bilderna på kolonnskriften i det allmänna medvetandet oftast att stå varken som gestalter ur Gamla testamentet eller som symboler för tro och förtröstan, utan som jätten Finn och hans »gumma och barn«.

Ingvar Andersson, Skånes historia, 1947, 336—37.

Saaledes er den ene teori efter den anden blevet fremsat, diskuteret og fulgt af en ny. Og nu tager de hjemlige forskere forbehold over for den Samson-Dalila teori, der har været dominerende i en menneskealder og formentlig endnu længe vil være det i adskillige haandbøger — ogsaa i udlandet, hvor den gengives f. eks. i Vatikanets »Enciclopedia Cattolica« VII (1951) sp. 1686.

Under saadanne omstændigheder er den, der i dag besøger krypten, temmelig frit stillet, om han vil tilslutte sig nogen af de forhaanden-værende teorier eller reservere sig at kunne vælge en eller anden af de

nye forklaringer, der jo højst sandsynligt vil dukke op før eller siden — eller han kan falde for den fristelse at forøge rækken af teorier ud fra sit umiddelbare indtryk af skulpturerne, som de nu en gang foreligger.

Ansigterne kan paa grund af de afhuggede næser virke saa skræmmende, at »menigmand« nogle generationer efter reformationstidens overgreb fabulerede om, at figurerne skulle forestille trolde; men disse defekter gaar maaske ikke længere tilbage end til 1530'erne, og de stemmer ikke med helhedsindtrykket af skulpturerne, hvis næser oprindeligt nok har været ganske nydelige.

Skikkelseernes holdning er ikke paa nogen maade skræmmende og synes hverken at udtrykke ødelæggelseslyst, forræderi eller tvang (som forudsat baade i Find-historien og i Samson-Dalila-teorien), men snarere harmoni og tryghed og aabenhed mod enhver der kommer ad trapperne til krypten. Som fremhævet af Fr. Beckett gør de indtryk af at have været gode, pæne mennesker. De er velfriserede. »Ikke et eneste træk berettiger den antagelse, at figurerne øver deres gerning mod deres vilje, at de er lænkede til søjlerne, eller at de vil omstyrte søjlerne. Tværtimod er det meget naivt og voldsomt udtrykt, at de lægger al deres kraft ind paa at støtte søjlerne, hjælpe med til at bære kirken ... Den staaende mand har (trods det molesterede ansigt) et næsten gribende præg endnu af alvor og indstændighed. Han har slaaet begge sine arme om søjleskaftet og klamrer sig til søjlen, idet han drejer hovedet om mod den, der træder ned i krypten. »Rør ikke ved den kirke, hvis søjle jeg opretholder med hele min kraft« — det er det, skikkelsen synes at sige.«

Den siddende skikkelse gør ikke indtryk af at være en mand (som forudsat af Samson-teorien siden 1908). Den virker udpræget kvindelig baade i selve holdningen og ved kindernes og især rygpartiets og lændernes fyldige kurver. Iden 1908 er den — saa vidt vides — ingensinde blevet opfattet som en mand — saadan sidder en kvinde naar hun paa en skammel f. eks. maler i sin stald eller holder sit barn paa armen. At tilknytningen til søjlen er frivillig synes at være fremhævet næsten demonstrativt: de lange ender af bæltet er slynget uden om søjleskaftet og der knyttet i en stor, pyntelig sløjfe lige saa letløselig som kvinders forklædesløjfer i dag. Et stykke højere oppe er slaaet et kort tov om søjlens skaft, tovet holdes fast med begge hænder, ikke bundet men frivilligt. Dette greb om den korte stump tov markerer, at skikkelsen er optaget af at støtte søjlen og derved hjælpe til at bære kirken.

Den lille liggende skikkelse paa den siddendes arm udgør med sin krop en del af søjlen. Kun hovedet og enkelte ekstremiteter er udformet skulpturelt, og ingen af delene har kvindeligt præg (som forudsat af Samson-Dalila-teorien). Dimensionerne stemmer umiddelbart med, at det (som opfattelsen var indtil 1911) er et barn eller en ganske ung »gosse«. Skoene er bløde, hælløse barnesko, evt. skindsko, af et snit der kan minde om nutidens balletsko. Med venstre arm holder den lille sig ind til den siddendes bryst. Højre haand er løftet op over den siddendes hoved og holder i en lok af dennes haar, og har samtidig retning frem mod enhver der fra kirkerummet gaar ad trappen ned i krypten.

Indtil 1908/11 er denne gruppe altid blevet omtalt som en moder

med sit barn. Denne opfattelse stemmer med det umiddelbare indtryk, hvad Samson-Dalila-teorien ikke gør, og synes derfor at turde fastholdes for saa vidt denne nyere teori forekommer utilfredsstillende. Om billedhuggeren har brugt en ung, velskabt lundensisk kvinde som model, er irrelevant (men ville være en kompliment til hans smag og til damen).

Moderen med barnet paa en hædersplads i Lunds fornemste katolske kirke er kun, hvad man paa forhaand maatte vente. Mon nogen katolik for alvor kunne være i tvivl om, hvem de skulle forestille — inden »menigmands« begreber forvirredes efter reformationstidens propaganda mod Mariadyrkelsen.

Maria siddende med et stort Jesusbarn ses paa mønter præget i Lund fra o. 1070 (Wrangel p. 10 fig. 3), saavel som paa de ældste bevarede segl, tilhørende 1200-tallets kanniker og provster ved kirken.

I 1200-tallets klerikale danske segl fremstilles Maria altid siddende (tronende), senere derimod oftest staaende og med krone som himlens dronning. Barnet er i de ældre middelalderlige segl paaklædt, i de yngre derimod nøgent (H. Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen (1886), VII). Paa de fleste gamle segl er barnet ikke et svøbelsebarn, men en dreng i 5-aars størrelsen. Skulpturgruppen i krypten stemmer for saa vidt med disse 11—1200-tals fremstillinger af Maria med Jesusbarnet.

Paa mønterne og seglene har Marias og barnets hoveder ofte en glorie, hvori der er markeret korsarme, den ene af disse arme lige over issen, de to andre ved hver sit øre (jvf. vulsterne ved den liggende skikkelses ører, af Holmquist opfattet som kvindelig haarpynt; i søjlen lige over den liggendes øre er der boret et rundt hul, der evt. kunne bruges til at sætte glorien fast i). Paa mønter og segl vender Maria og Jesus altid ansigterne mod tilskueren, som paa skulpturerne i krypten; og barnet løfter sin højre haand til velsignelse.

Barnets krop er eet med søjlen under højalteret — maaske som et dristigt og egenartet skulpturelt udtryk for, at den kristne kirke er vokset op fra barnet i Marias arme; kirkens ærkebiskop Andreas Sunesøn formulerer dette ganske kort: Kristi legeme er et alter for os (Est corpus Christi nobis altare, Hexaëmeron v. 6492).

Højalteret indviedes i 1145 netop til Jomfru Maria.

Det præciseredes samme aar i notitsen i *Necrologium Lundense* saaledes: »... in honore beate Marie perpetue virginis«. Skønt hun havde født et barn, var hun stadig jomfru. Billedhuggeren kan med den øjnefaldende sløjfe paa kvindens bælte, der er slynget uden om barnet og søjlen i hendes skød, demonstrere, at hendes jomfrubælte stadig ikke var løst — et udtryk, der ved slutningen af samme aarhundrede anvendtes bl. a. af Sven Aggesen (*Scriptores Minores Historiæ Danicæ*, ed. Gertz, I (1917—18), 106—07).

Den ærværdige mand, der staar ved søjlen, er hovedsagelig karakteriseret ved sit greb om søjleskafte. Han staar roligt og holder om søjlen; intet tyder paa, at det skulle være hans hensigt at vælte den for dermed at ødelægge bygningen (som forudsat i Findhistorien og i dens moderne aflægger Samson-Dalila-teorien). Haandstillingen er som hos

den, der sørger for at holde en høj stolpe staaende lodret. Francis Beckett har bedst og kraftigst formuleret det umiddelbare indtryk, at manden støtter og værner søjlen under højalteret og dermed kirken.

Han er klædt i en lang frakke eller kjortel med et bredt bælte. Foran paa denne dragt, hvis midterparti skjules af søjlen, ses der fra bæltestedet til ned under saavel venstre som højre knæ en ret bred fold eller bort — af Wrangel opfattet som hans bæltets lange ender, der i saa fald allerede i bæltestedet skulle være trukket paafaldende langt over i hver sin side.

Billedhuggerens model kan have været en af de personer i Lund, der var tilstede under arbejdet paa kirkepladsen. Weibull mente, det var selve arkitekten Donatus. 1654 omtaltes manden som Find, hvad der maaske kan være lige saa velbegrundet, for saa vidt som flere forskellige personer af navnet Findor færdedes paa pladsen i 1130'erne, en af dem var kannik og diakon, og Laurentii-brødrenes necrologium holdt rede paa deres dødsdage (se nedenfor side 39).

Uanset hvem modellen kan have været og hvad han kan have heddet angiver placeringen paa den ene af de to hæderspladser lige under højalteret, at skulpturen skal forestille en person, der havde lige saa stor betydning for kirken som kvinden med barnet ved den anden af de to søjler. Er denne kvinde Jomfru Maria, kan det faktum, at højalteret i 1145 viedes ikke alene til Jomfru Maria men ogsaa til martyren St. Laurentius indicere, at skulpturen skal forestille ham.

Skulpturen har ikke det attribut, der senere bliver St. Laurentius' mest karakteristiske. Men risten var ikke »obligatorisk« og vises hverken paa de ældre italienske Laurentiusbilleder eller i dem fra Corvey og fra 1100-tallets Lund.

Det billede af »Beatus Laurentius«, der efter forlæg fra Corvey udførtes i Lund o. 1150 af »Helmarshausen-mesteren«, og som gengives bl. a. af Wrangel (planche I, ved titelbladet; p. 117 og p. 124 fig. 97), har saaledes ikke nogen rist. Helgenen holder (martyr-)palmegrenen i højre haand og løfter venstre haand velsignende; han er placeret over (archidia-konens) evangeliebog. Som archidiakon er han klædt i en art diakondragt, dalmatika, hvis nederste del ikke er tegnet (paa seglene fra Lund markeres dragtens udseende i venstre og højre side fra knæene og nedefter).

Til diakoners (og præsters) dragt hørte ogsaa en smal stola, baaret om halsen og (under messetjenesten) lagt i kors over brystet og holdt paa plads ved hjælp af bæltet, saa dens ender hænger løst ned over hver sit knæ, indtil lidt over anklerne. Det kunne overvejes, om det ikke er en saadan stola, der ses paa skulpturen af manden ved søjlen; hans nakke skjules af hans lange haar, brystpartiet af søjlen, fra bæltestedet og nedefter hænger hvad Wrangel opfatter som de lange ender af hans bælte, men som maaske snarere kan opfattes som enderne af stolaen.

Blandt St. Laurentius' ældre attributter var først og fremmest korset. Paa Ravenna-mosaikkerne o. 450-o. 650 bærer han et lille let kors skraat over skulderen, hvorimod Prudentius' hymne o. 400 præsenterer archidia-konen ved foden af et højt kors, hvorfra den korsfæstede »Xystus« taler ned til ham, kalder ham »den første blandt de syv mænd« (dvs. diakoner) og trøster ham ved at forudsige at han inden mange dage vil

vinde martyriet. — Mens denne romerske martyr æredes over hele kontinentet, fik Canterbury-kirken sin egen St. Laurentius (død 2. februar 619), der ikke blev martyr og aldrig naaede en tilsvarende berømmelse og kun undtagelsesvis kendtes uden for England, trods Bedas (og o. 1100 Goscelins) bestræbelser. Ogsaa i teksterne om ham fremhæves en tilknytning til korset; han ledsagede Augustin under missionsvirksomheden i England, og Beda skildrer to gange denne lille gruppes procession med korset og dets billede af Kristus.

Manden ved søjlen i krypten er dels blevet opfattet som Jesus ved korset, dels identificeret med manden ved stolpen i det før nævnte korsbillede i Colbaz-annalerne, der udførtes i Lund o. 1140 af en tegner tilhørende Winchester-skolen. Naar manden ved søjlen saaledes kan opfattes som en mand, der staar ved foden af et højt kors, er der desto mere grund til at opfatte ham som en St. Laurentius, i overensstemmelse med kors-scenerne i saavel den romerske som den engelske gruppe af St. Laurentius-legender.

Da det, med rette eller urette, er blevet formodet, at det er denne tegner, der har givet udkast til billedhuggerens mandsskulptur, og da han i den bevarede tegning giver en hel del flere detaljer end dem, vi nu kan iagttage ved skulpturen, kan der være grund til at fremhæve, at en del af disse detaljer kendes fra Prudentius' digt om den romerske martyr, en anden del af dem derimod fra Bedas (og Goscelins) skildring af Canterburys St. Laurentius. I betragtning af tegnerens engelske uddannelse er det forstaaeligt, om hans opfattelse af St. Laurentius var paavirket fra Canterburys helgen.

Martyren var som archidiakon den ledende blandt de syv diakoner, der som præsternes assistenter under pave Sixtus II administrerede den lille kristne menighed i Rom. Under kristenfølgelserne henrettedes Sixtus ved halshugning 6. august 258 og æredes senere som helgen og martyr. Ved from tillem্পning til navnet Kristus staves hans navn ofte Xystus. Før sin død overdrog han til Laurentius at bevare og forvalte menighedens kapitaler. Laurentius afviste de kejserlige embedsmænds krav om konfiskation, hævdede menighedens ejendomsret, nægtede at udlevere værdierne til andre end menighedens trængende og lod sig standhaftigt pine til døde paa en rist over glødende kul den 10. august samme aar.

Et udtryk for den tidlige eftertids legendedannelse er den Laurentius-hymne, der forfattedes af den spanskfødte jurist Prudentius (død 414). Den tapre Laurentius faar her hovedæren for, at det gamle Rom definitivt underkastede sig Kristus og ophørte med at dyrke de afskyelige afguder i barbariske helligdomme. Hymnens første scene skildrer Laurentius hos den døende Sixtus, der her ikke alene kaldes Xystus, men ogsaa ligesom Kristus er blevet korsfæstet. Oppe fra korset retter Xystus sine sidste ord til Laurentius, »den første blandt de syv mænd«, og forudsiger, at archidiakonen, naar tre dage er omme, vil følge ham og selv opnaa martyriet; disse ord er ment som en trøst til Laurentius, der hulkende kaster sig ved foden af korset:

Fore hoc sacerdos dixerat
Jam Xystus adfixus cruci

Laurentius flentem videns
Crucis sub eo stipite:

»Desiste discessu meo
fletum dolenter fundere!
Præcedo, frater; tu quoque
Post hoc sequeris triduum!«

St. Laurentius af Canterbury var knyttet til Englands apostel St. Augustin, der med sin lille flok paa 40 missionærer fra Rom i 597 modtoges af Kents konge Æthelbert, som gav dem lov til at etablere sig i Canterbury og selv lod sig døbe; efter Augustins død fortsatte Laurentius hans gerning som (ærke)biskop i Canterbury. Bedas beretning herom (o. 730) dannede grundlaget for den mere pompøse legendeserie, der (med laan bl. a. fra legenderne om den romerske martyr Laurentius) i 1090'erne forfattedes i Canterbury af Goscelin fra St. Omer og tilegnedes ærkebiskop Anselm.

En procession med et kors danner hos Beda og Goscelin den forjættede optakt til gruppens vellykkede missionsvirksomhed:

»De kom (til kong Æthelbert), ikke med trolddomskunster (daemonica), men med Guds kraft. De bar som deres felttegn et sølvkors og et billede af vor Herre og Frelser, malet paa en tavle (in tabula depictam), mens de, syngende litanier, ydmygt bad til Herren baade for deres egen evige frelse og for deres, for hvis skyld og til hvem de var kommet«. — Da de senere vandrede ind til Canterbury, »bar de, som de plejede, det hellige kors og billedet af den store konge, vor Herre Jesus Kristus«. (Beda, Hist. Eccl. I 25; Goscelin, Vita Augustini cap. 16 og 19, Acta Sanctorum 26. maj (Antwerpen 1688)).

Kong Knud den Store havde æret denne St. Augustin som sin specielle skytspatron, hvilket Goscelin ikke undlod at fremhæve. Kongen og hans broder Harald lod sig 1017 optage i broderskabet ved Augustins kirke i Canterbury, som Laurentius havde indviet til St. Peter og St. Paul. I 1100-tallet modtog Skaane tre af sine biskopper fra Knud den Stores England. Det var under forberedelserne til en generobring af dette rige, at kong Knud den Hellige 1085 overdrog dele af sin fædre-arv til St. Laurentius i Lund, hvis broderskab i 1100-tallet inkluderede en del englændere. Det ældste originaldokument vedrørende kirken i Lund er en hilsen o. 1105 fra Anselm i Canterbury.

I Lund var det en repræsentant for »Winchester-skolens« engelske tegnekunst, som — maaske o. 1140 — udførte det billede i Colbaz-annalerne, der kan sammenholdes med, og ligefrem opfattes som en illustration til kors-situationerne i Laurentius-teksterne.

Tegningen viser et højt kors med et særskilt billedfelt som det, Beda og Goscelin omtaler. Billedtavlen viser den korsfæstede Kristus; dens sammenføjning med korsstolpen er markeret ved en art kapitæl paa denne, og stolpen holdes af en mand, hvis benstilling og holdning tyder paa, at det ligesom hos Beda drejer sig om et processionskors. Situationen ved korsets fod stemmer tillige med den i Prudentius-

hymnen omtalte syv-mands gruppe med St. Laurentius som den centrale skikkelse.

Manden ved korset paa denne tegning er bl. a. af Wrangel identificeret med den mand, der staar ved søjlen nede i domkirkens krypt. I den notits om kryptkirkens indvielse St. Pauls dag 1123, der blev skrevet i kirkens necrologium samme aar, omtales krypten som »St. Laurentius' krypt«. Under dette navn kan skulpturen være omtalt i kirkens bøger, f. eks. naar det om en afdød person o. 1350 noteres, at han er begravet »circa ymaginem sancti Laurentii sub lapide blavio tri ...« (Liber Daticus, udg. Weeke (1884—89), 307).

Det vil sikkert være overflødigt at understrege, at saadanne notitser ogsaa vil kunne forstaas paa andre maader, og at der her i det hele taget er søgt ad lange og usikre omveje for at finde frem til en identifikation af manden ved søjlen. For en umiddelbar betragtning kan han vel snart forestille hvemsomhelst, og han frembyder alt for faa holdepunkter til, at man umiddelbart vil kunne skønne om, hvilke forestillinger der o. 1140 knyttedes til ham. Det er 800 aar for sent til, at nogen vil kunne udtale sig herom med sikkerhed. Der vil utvivlsomt stadig være mange, der foretrækker Samson-Dalila-hypotesen eller andre muligheder end den der her er blevet betragtet som den mest nærliggende: at skulpturerne ved søjlerne under højalteret simpelthen forestiller dem, til hvem højalteret og dermed kirken var indviet: Jomfru Maria (med Jesusbarnet) og St. Laurentius.

Selv om stenskulpturerne har staaet i kryptkirken lige siden første halvdel af 1100-tallet, er det ikke i kirkens bevarede dokumenter omtalt, hvilke forestillinger man i den katolske tid knyttede til dem.

Det er først nogle generationer efter reformationen, man faar en længere forklaring. Og da er det en besynderlig fabulering, en slags apokryf helgenlegende fra en periode, da der ellers ivrigt propageredes imod resterne af den katolske helgendyrkelse. Den centrale person er St. Laurentius, der omtales som kirkens byggherre, hvorimod der ikke henlydes til martyriet paa den gloende rist; skulpturerne omtales som en jætte og hans kvinde.

Om sit besøg i Lunds domkirke i 1593 noterede Erich Lassota i sin dagbog (udg. R. Schottin, Halle 1866, p. 181):

In der Kirchen ist ein doppelter Chor uber einander. In dem untersten ... ist an einer seulen ein Kerl aussgehauen, so sich mit der seulen gefast, als wen Er sie umbreissen wolt. An einer andern seulen ist ein weib mit einem Kind aussgehauen, so sich also mit der seulen gefast. Der gemeine Mann sagt, es weren Riesen gewesen, so nicht zulassen wollen, das man die Kirch alda bauen solte, und derowegen von Gott gestrafft, und zu steinen worden. Es ist aber nicht glaublich, den man eigentlich sihet, des ein aussgehauen wesen.

1654 udgav Jens Lauritzøn Wolf sin »Encomion regni Daniae«, hvor det hedder (568—571):

Bemelte Kraffts Kircke (den tids hollandskprægede form for ordet krypt-kirke) er funderet paa nogle Steen Pillere, udi blant hvilke

Pillere paa den eene er at see staa udhugget en Troid, som omfauffner samme Piller til den Ende, at vilde den nedbryde, oc bemelte Kircke kuldkaste, paa den anden Pillere, seer mand oc staa udhuggen forneffne Trolds Qvinde, med sine Børn udi Armen. Aarsagen hvorfore at denne Troid saaledis Pilleren omfauffner, oc Kircken vilde kuldkaste siges at være denne:

Nemlig at der bemelte Kircke stod udi Bygning, da gik S. Laurentius ved sig at offverveye oc betracte, ved hvad Middel Kircken kunde bliffve gandske fuldfærdiget, oc eftersom der fattedes meget paa hendis Bygning, hvor til ingen Forraad vaar, der nu S. Lauritz saa gick udi sine besværlige oc omhyggelige Tancker, siges en Troid at være kommen til hannem, oc erbødet sig at ville denne Kircke med en hast fuldfærdige med saadan Condition oc Vilkaar, at S. Lauritz skulde sige hannem sit Naffn, oc hvad hand heed, hves hand icke det kunde gjøre, skulle S. Lauritz forskaffe oc giffve hannem Soel oc Maane, oc dersom S. Lauritz end det icke kunde effterkomme, da skulle oc vilde Trolden sticke S. Lauritzses Øyne ud, det oc S. Lauritz samtøckte oc bevilget:

Men see hvad skeede der? Trolden forsømmede sig icke, men snarlig Kircken opbygte, oc der Laurentius det saae, bleff hand saare bedrøffvet, thi hannem stod trende onde Vilkor fore: Det ene Troldens Naffn at paa finde, vaar hannem u-mugeligt oc besværligt, Soel oc Maane aff Himmelen at kunde nedtage, det vaar endda u-mugeligere, oc for det tredie, da vilde S. Lauritz nødigt miste begge sine Øyne. Udi saadan stor oc meget høy Bekymring, gick S. Lauritz uden for Lund oc spadserede, oc aff saadan Spadsering oc vanckelmodige Tancker bleff hand træt oc mødig, oc saa omsider nedlagde sig ved en Høy, oc at hvile, oc imidler Tjd hand saa ligger at hvile, da hørde hand Troldens Troid Unger oc Børn at skrige oc græde, hvor ud offver Moderen som vaar inde taledet til det ene Barn, med saadanne Ord, sigendes:

»Tijg stille Sønnen min,
i Stæd kommer Find Faderen din,
oc skal giffve dig Soel oc Maane at lege med,
eller begge S. Lauritzses Øyen!«

Der denne bedrøffvet S. Lauritz hørde denne Samtale imellem Troldinden oc hendis Børn, oc udi sønderlighed hørde det Ord, som vaar Find, Troldens Naffn, da bleff hand meget glad, oc strax begaff sig ind i Lund, med Glæde oc stor Frjmodighed.

Oc som S. Lauritz sig nu en Dag til Kircken forføyet, dens fuldkomne Bygning, som nu tilstundet, at vilde see, da indstille Trolden sig for S. Lauritz, oc kreffver aff hannem sin Løn oc Betaling for sit Arbeyd, hvor til S. Lauritz hannem skulde haffve svaret oc sagt saaledis:

»Find, ingen Løn giffver jeg dig,
førend Kircken er færdig, tro du mig!«

Der Trolden hørde dette Ord Find, at S. Lauritz saa viste at neffne hans Naffn, da bleff hand der udoffver saa vred oc grum, at hand den ene Piller med begge sine Arme omfauffnet, oc udi saa Maade ville den

gandske Bygning kuldkafe, hvileket S. Lauritz hannem formeente aff den Mact som hand haffde aff den, som vaar Mectiger oc Sterckere end Trolden, hvor effter at Trolden med sin Troldinde oc Børn bleff paa Pilleren staaendes, som endnu er tilsuene.

Her aff maa en hver tro saa meget som hand self vil, etc. —

Med faa afvigelser fortæles samme historie i 1667 af kirkens sognepræst H. E. Baden. Mange danske og svenske vil huske den fra deres skoletids læsning af digte som Poul Martin Møllers »Sankt Laurentius« (1817) eller Esaias Tegnér's »Gerda« (1818).

Men en lignende historie er med lokale variationer knyttet til talrige andre kirker i de nordiske lande, særlig i Jylland og Vestsverige, fra det sydligste Sønderjylland til Nordsverige og tidligere svenske omraader hinsides Østersøen, og en del af disse varianter er optegnet i aartierne før 1650, altsaa før den udførlige fortælling fra Lund. De fleste af de ca. 300 eksempler er dog fra 1800-tallet. Optegnelser fra Jylland er udgivet af Evald Tang Kristensen, mens kun en del af de svenske er trykt. Rent undtagelsesvist er fortællingen fundet uden for Danmarks og Sveriges gamle grænser, dels i Skotland, dels syd for Elben, og disse tilfælde kan være udløbere fra de nordiske former.

»Ämnet är ett av de viktigare inom nordisk sägenhistoria«, har Jöran Sahlgren med rette pointeret. Det er i perioden 1906—43 blevet behandlet af en hel række svenske filologer og folklorister, C. W. von Sydow, W. Liungman, J. Sahlgren, Mai Fossenius. I tilslutning til ældre forskere lagde Sydow særlig vægt paa overensstemmelserne med Snorres fortælling om jætten, der med sin hest som hjælper tilbød Odin og de andre guder i Asgaard at bygge dem en solid tilflugtsborg imod at faa sol og maane som betaling; desuden ville Sydow og Mai Fossenius finde spor af irsk-skotske fortælle-elementer og antog at kirkebyggerlegenden med disse elementer først havde været knyttet til Hellig Olav og Trondheim, inden den o. 1200 overførtes til andre nordiske kirker, bl. a. Lund. En nøje kortlægning af optegnelserne med en analyse af deres indbyrdes forbindelser førte 1942 W. Liungman til en helt anden opfattelse; han mente at kunne følge legendens udbredelsesveje fra Nordskaane opad via Vestergötland til Nordsverige og Norge og fremsatte den teori, at de skaanske former igen var afledt af jydsk, samt at navnet Find simpelthen var afledt af navnet paa det nordjyske Fjends herred, 1400-tallets forenklede form af det ældre Fjallands herred, hvorved fortællingen tidligst kunne være fra 14—1500-tallet (en forklaring, Sydow og Mai Fossenius afviste). Disse forskere gaar alle ud fra, at tilknytningen til Lund er sekundær, i modsætning til L. Weibull, der 1905 havde formodet, at legenden var kendt i Lund allerede i 1100-tallet, da skulpturerne udførtes.

Fortællingen fra Lund 1654 er en typisk repræsentant for disse kirkebyggerhistorier, hvor handlingsskemaet stort set er det samme. I dem alle optræder den uhyggelige bygmester. Hans lønkrav er det samme — solen og maanen subsidiært bygherrens øjne (eller hele krop), evt. en køn pige, medmindre bygherren kan finde ud af mesterens rette navn. Han omtales som »en bjergmand«, »en nisse«, »en lille mand«, »en dværg«,

»en trold«, »en jætte«, »en stor mand«, »en fjende«, »Fanden«. Han faar hurtigt kirken bygget, enkelte optegnelser omtaler en hel flok af usynlige hjælpere. En væsentlig del af arbejdet foregaar om natten. Da det omtrent er færdigt, har bygherren stadig ikke fundet ud af navnet og han er dybt fortvivlet og øjner ingen redning. Men den fromme mand faar hjælp af Gud: mens han bekymret og udmattet hviler sig ved en høj, hører han tilfældigt kvinden nede under jordoverfladen trøste barnet og sige det fatale navn. Nu kan han glad gaa og tiltale manden med hans rette navn, hvad der oftest resulterer i et raserianfald. Arbejdet afbrydes, og der henvises til synlige ejendommeligheder ved kirkebygningen der endnu vidner om episoden — f. eks. defekter som et vaklende spir, løse sten i muren, eller andre særegenheder.

Som indledning omtales jævnlige mislykkede forsøg paa at faa bygningen rejst paa en bakke, hvor bjergfolkene ikke vil finde sig i denne forstyrrelse og derfor river det ned om natten, der med slid og slæb er muret om dagen. Den stakkels fromme mand, der har arbejdet for-gæves, ved ikke, hvad han skal stille op, og akcepterer derfor den ukendtes tilbud.

Den gode bygherre er enten blot en anonym person fra sognet eller en historisk kendt kirkebygger som Esbern Snare, men dog oftest en helgen som St. Laurentius, St. Olav, (St.) Eskil, Ansgar, (St.) Hans, (St.) Peter.

Ogsaa navnet paa den uhyggelige bygmester skifter fra sted til sted. I relativt faa tilfælde har han et normalt kristeligt personnavn som Povl, Peter (Per, Per Sol), Mikael, hvortil kan slutte sig f. eks. Mörk (Marcus) og Östen (Augustin/Eystein). Ellers er navnene af en helt anden karakter, i Danmark og Sydsverige hyppigst Finn (Find, Finken, Finkel), i Midt- og Nordsverige oftest Skalle (Skallota), mere sporadisk er Si(g), Iwar, Ekvad, Kinn, Vind, Väder och Vind, Vigge, Bivelak, Titeliture, Timelitut, Kille, Fille, Nalle osv. Enkelte af navnene forekommer saavel i jyske som i midt- og nord-svenske optegnelser, hvad der er desto mærkeligere jo mere besynderlige de er, da der i saa fald ikke kan være tale om et rent lokalt opfundet navn. Den topografiske fordeling, med en sammenfattende navneliste, er paa den mest overskuelige maade registreret og kortlagt af W. Liungman, Finnsägenproblemet (Folkminnen och Folktankar 29 (1942), 86—113, 138—54); Liungmans systematiserende kortskitser kan paa grund af pladsmangelen i bogformatet virke noget fortegnende, hvad der til en vis grad kan kompenseres af Mai Fossenius' kort over Sverige, med blot et punkt for hver optegnelse (Sägnerna om trollen Finn och Skalle som byggmästare, Folkkultur, Meddelanden från Lunds universitets folkminnesarkiv 3 (1943), 1—144, kort s. 141). I en del tilfælde har det mere eller mindre besynderlige troldenavn tilknytning til et lokalt stednavn og kan, hvis dets udbredelse er snævert lokalt begrænset, betragtes som afledt af stednavnet, f. eks. Ekvad i Egvad sogn i Sønderjylland, mens det er mere problematisk om navne paa perifere lokaliteter som Skallerud i det svenske Närke eller det vestjyske Vind, det norske Finnsland, det svenske Kil osv. nu ogsaa, som diskuteret af Sahlgren og Mai Fossenius,

angiver oprindelsesstedet for de vidt udbredte legendeformer med jættenavne som Skalle, Vind, Finn, Kille etc.; i Vind sogns optegnelser hedder jætten desuden ikke Vind (men Find), og i Kil hedder han Killevigge.

Varianterne er rigeligst repræsenteret i Vestergötland, som derved faar karakter af et centralomraade for sagnets differentiering.

I 1219 var Snorre i nogen tid i Vestergötland. I Snorres Edda, samt i Völuspá som han benyttede, gives en opremsning af dværgnavne, der direkte kan sammenholdes med disse mærkelige navne i kirkebyggerlegenden: Finn, Skialdi (Skialli), Síarr, Yngvi (Ingi), Eikinn, Vind (álfr), Vit, Veigr (Veggr, Vig(g)r), Bifurr, Þeckr, Lit, Kili, Fili, Nali etc.

Kirkebyggerlegendens virvar af besynderlige navne siden o. 1650 maa paa en eller anden maade høre sammen med den navneremse, islændingene nedskrev mere end 400 aar tidligere, hvorved tilknytningen til sognenavnene mere faar karakter af tilfældig tillempning af remsens navne.

Hver enkelt variant har som hovedregel kun eet af navnene, evt. et dobbeltnavn som Kille-Vigge, ikke nogen fuldstændigere navneremse, som konsekvens af legendens egen pointe: kun eet navn er det rigtige. Varianterne er udtryk for en vilkaarlig selektion blandt den ældre remses navne, evt. ledet af ønsket om at forklare et lokalt stednavn. Kun undtagelsesvis omtales en hel flok hjælpere der kaldes til assistance ved byggeriet, og her kunne en navneremse være paa sin plads (saaledes en optegnelse fra det nordvestlige Skaane nær Herrevadkloster).

Dværgnavneremsen i Völuspá indgaar i en sammenhæng, der kan lyde som en hedensk pendant til kirkebyggerlegenden, med Odin og de hedenske guders huse som modstykke til St. Laurentius og hans guds-hus:

Det var uvist, hvad der skulle blive af sol, maane og stjerner (v. 5—6). Der tømredes helligdomme for guderne, indrettedes esser, smededes tænger og værktøj, indtil der blev grebet ind af repræsentanter for efterkommerne af de jætter, der havde været paa stedet før guderne kom (v. 7—8). Der omtales dels jættekvinder, dels dværge, som havde deres vante tilhold nede under jordoverfladen, i klipper, sten og høje, hvorfra de kom ud, og hvis navne, bl. a. Finn og Skialdi, »optælles til Lofars« (v. 9—16); guderne holdt møder dels angaaende dværgene (v. 9), dels om ødelæggelsen af det, der var bygget (v. 19—24) og om udsigterne til, at sol og maane skulle gaa tabt og luften fordærvs og en af deres egne kvinder prisgives til jætteslægten i henhold til de edsvorne aftaler (v. 25—26). Da kom den bekymret grublende leder (Odin) ud et sted, hvor der sad en kvinde, som vidste nøje besked om alting; hun havde rede paa, at hans øje var sat som indsats (vedi), omtalte hans kvinder som »nonner« (v. 28—30) og kunne se, hvad der ellers var skjult — hun saa bl. a., at der nede under kildevældet i lunden (»und hvera lundi«) laa et bundet, ildesindet væsen der kunne ligne Loke (v. 35). Østpaa sad den gamle kvinde, der fødte »Fenris kindir«; en af disse ville mæske sig i dødemands

kød og oversprøjte gudshusene med det røde blod og rane maanen og solen, saa alle somre fremtidig ville blive mørke og alt vejr ondt (v. 40—42). Men oppe paa højen sad gygens hyrde Egder og slog glad sin harpe, mens hanen Fialarr galede i træet ovenover ham (v. 42).

Tilsyneladende ville den enkleste forklaring paa forholdet mellem bygge- og dvægehistorierne i Vøluspá og kirkebyggerlegenderne være den, at Vøluspá er det primære og legenderne det sekundære, hvad enten nu disse sidste har faaet deres endelige form omkring 1200 eller først henimod 1600. Det ærværdige digts ramhedenske elementer skulle saa være blevet tilpasset en from kristen legendefacon, Odins rolle overtaget af en eller anden populær helgen, Hellig Olav eller Laurentius eller en Eskil eller den brave krigskarls Esbern Snare, og det hedenske helligdomsbyggeri erstattet med en kirkebygning, dog med bibeholdelse af pittoreske detaljer som udleveringen af sol og maane og kvinder, øjet som indsats, scenen paa højen, moderen med barnet, de uhyggelige højfolk og opregningen af deres navne, simplificeret til kun eet enkelt af dem som følge af pointen, der virkede selektiviserende, saa der kun blev behov for eet af navnene.

Selv om denne enkle forklaring kunne støttes af det rent kronologiske faktum, at Vøluspá med dværgnavneremsen forelaa nedskrevet allerede i de første aartier af 1200-tallet, mens kirkebyggerlegenden først kendes fra o. 1600, er der dog en række andre forhold, der advarer mod at opfatte den sidste som kristen omdigtning af Vøluspá.

I sin kommentar til digtet supplerer Snorre med en byggehistorie af en helt anden karakter, hvad der viser at der den gang i det mindste var to nordiske former af byggehistorien; kirkebyggerlegenden staar saa at sige midt imellem de to former, eftersom den ogsaa har adskillige af de elementer, der forekommer hos Snorre men ikke i Vøluspá: En ukendt fremmed kommer og tilbyder at opføre gudebygningen i løbet af vinteren, og der sluttes en kontrakt, som bekræftes med dyre eder. Hvis arbejdet er perfekt udført og afsluttet før den første sommerdag skal han have udleveret sol og maane og gudernes skønneste kvinde. Den ukendte gaar sammen med sin hest i gang med arbejdet, det skrider hurtigt fremad, og der er intet at udsætte paa det; natten igennem slæber hesten vældige bjerge af byggesten sammen, og da den første sommerdag nærmer sig, mangler der saa lidt, at bygherrerne er fortvivlede. Det lykkes dem alligevel at narre ham for betalingen ved, at Loke tager skikkelse af en hoppe og lokker hesten paa afveje saa snart den faar farten af, hvad slags »hros« der nærmer sig. Den ukendte afslører sig i sit raseri som en jætte, og Thors hammer pulveriserer ham og sender ham ned til den alledybeste underverden.

I modsætning til Vøluspá er der her som i kirkebyggerlegenden tale om kontrakt med en ukendt fremmed, aftale af tidsfrist, arbejde om natten med vældige transporter af byggesten, og næsten fuldført formidabelt byggeri, inden jætten narres for den ventede betaling, afsløres, mister sit liv og anbringes i dybet.

For saa vidt kunne kirkebyggerhistorien altsaa lige saa godt være afledt af Snorres fortælling som af Vøluspá. Det ville blive rent vil-

kaarligt om man ville anse den ene af dem for at være legendens grundlag. Og hvis man ville gaa en mellemvej og forklare legenden som en behændig kombination af disse to mytedigtninge, maatte en saadan kombinationsteori medtage endnu flere, f. eks. Alvíssmál om jætten der narres (og evt. forstenes), samt drøfte forholdet til et par før-Lunik'ske, mytologiserende historier om relationen mellem Finn og solen og maanen, der i Snorres Edda og i Nor-Genealogien er knyttet sammen med elementer fra Vafthrudnismál (v. 23: Mundilferi var far til Sol og Maane, v. 25: Dag var søn af Delling, mens Nats far hed Norfi; de andre navne, se s. 29):

Som kommentar til Völuspás vers om »Fenris kindir« forklarer Snorre, at jætten Norfi havde datteren Nat, der med sin første mand havde sønnen Auðr, hendes anden mand hed Annarr, med sin tredje mand Delling havde hun sønnen Dag. Mundilferi havde sønnen Maane og datteren Sol. Maane styrer maanens gang og raader over ny og næ; han tog to børn op fra jorden, de hed Bil og Hiuki og var paa vej fra brønden Byrgir (var. Byggver), og over skuldrene bar de den spand, der hedder Sægr, paa den stang der hedder Simul; deres fars navn var Vid-Finnr. Solen og maanen har saa stor fart paa, fordi de jages af ulve, den ene af disse er Sköll (som i Grímnismál v. 39) der engang vil tage solen (jvf. Apocalypsen 12, se nedenfor side 41; iøvrigt Anne Holtsmark, *Maal og Minne* 1945, 138—54).

Nor-Genealogiens fabulerende skitse af Norges oldhistorie supplerer derimod Finn, Sol og Vafthrudnismál-elementerne med træk fra Haustlongs jætteskildringer (fjalla finn, etc.) og giver en stedfæstelse til Alfheim, der ikke (som i Grímnismál og i Snorres Edda) er en del af gudernes (spec. Freys) og jætternes sfære, hjemstedet for lysalfer og svartalfer, men (som i Snorres Heimskringla) det sydøstlige Norge, mellem elvene Glommen og Götaelv. Der fortælles om en urgammel grundlæggelse af riget Alfheim, evt. med allusioner (Alf) til denne landsdels selvstændighedsperioder i 1190'erne, først i aarene 1193—94 under Olaf, der tilbragte vinteren i Bergen, hvis borgere, ledet af Finn, støttede Sverres modstandere indtil 1198; dernæst fra 1196 under baglerpartiet (der i striden mod Sverre henholdt sig til lovbogen Guldfjeder, gældende under ærkebiskop Eysteinn, død 1188, og hvis aktioner dirigeredes fra Skaane, hvor partiets ledere indtil 1202 tilbragte deres exil hos ærkebiskop Absalon): — Kong Nors søn Raum havde drikkelag om julen sammen med Berg-Finn, søn af jætten Thrym fra Verma, og gik da i seng med hans søster Bergdise; efter det fødte hun tre sønner Bjørn, Brand og Alf. Denne sidste opfostredes hos Berg-Finn og blev kaldt Fin-Alf; Bjørn blev hos moderen og kaldtes Jotun-Bjørn; Brand sendtes til sin fader der gav ham til guderne, hvorfor han blev kaldt Gudbrand, og han var far til Audleif (var. Gudleif), mens Bjørns ætlinge var bl. a. Orm Skeliarmole og Berse ... Alfheim tilfaldt Fin-Alf den Gamle, der fik Svanhild, kaldet Guldfjeder, datter af Dag Delling's søn og Sol Mundelfares datter.

Hvis man tænkte sig, at en eller anden fantasifuld fortæller omkring 1600, da enkelte lærde i Danmark og Sverige var begyndt at nære interesse for Snorre og Edda, havde opdigtet kirkebyggerlegenden paa grundlag af deres tekster, kunne de nok give ham en hel række af

elementerne. — Men hvorfor skulle han omdigte de hedenske guders borgbyggeri til et kirkebyggeri (o. 1600 var fæstningsbyggeri mere almindeligt end opførelse af kirker), og tilmed med en helgen, f. eks. St. Laurentius, i rollen som den centrale skikkelse, om hvem sympatien er samlet (o. 1600 var helgener en vederstyggelighed her i vore lutherske lande)? Og legendens særlig intensive udbredelse ved Götaelv ville være saa meget mærkeligere som allerede en anden 1200-tals tekst end Snorre og Edda havde henført en jätte-historie om Finn og barnet og Sol til Götaelvomraadet-Sarpsborg (se Asgaut Steinnes, Norsk Hist. Tidsskr. 35 (1950), 353—404).

En saadan teori om en sen kombination af vilkaarlige udvalg af nordisk filologis centrale tekster fra 1200-tallet nytter saaledes næppe til at forklare kirkebyggerlegenden. Dens berøringer med de nordiske tekster synes derfor snarere at maatte gaa tilbage til selve den periode, da de nordiske tekster blev skrevet, midt under den katolske tids intensive kirkebyggeri til ære for helgener som St. Laurentius. Og adskillige træk selv i en saa hedensk digtning som Vøluspá kunne iøvrigt tyde paa at det tværtimod var den hedenske digtning der var influeret af en eller anden form af den lundensiske legende:

Vøluspás »nonner« og »harpespil« (i tilknytning til »hyrde«) ser mistænkeligt klerikale ud, og navnet Fjaller, der nævnes i den forbindelse, er før 1219 hos Saxo (p. 91) brugt netop om en »præfectus Scania«. Hos Snorre som i Lund placeres den aflivede jätte i de allernederste dybder; i Lund var der henede i krypten en kilde, som Vøluspás »(und) hvera lundi«.

I Vøluspá bliver Finn og hans kammerater »taldir till Lofars«, i Skaane fortælles om Finn og hans usynlige hjælpere, der tilkaldes til hans arbejde for St. Laurentius (Laurs).

Selv om Vøluspá, Snorre og andre saadanne islandske mytologiske optegnelser o. 1200 opererer med lignende elementer som de langt senere optegnelser af historien om Finn etc. og om St. Laurentius' kirkebyggeri, og selv om der kan være klerikale reminiscenser i f. eks. Vøluspá, giver disse tekster ikke i sig selv noget sikkert holdepunkt til afgørelse af, om der i saadanne tilfælde virkelig kan være tale om reflekser fra en allerede o. 1200 eksisterende kirkebyggerlegende.

I de tekster fra o. 1200, som nordiske filologer sædvanligvis beskæftiger sig med, er en saadan legende i al fald ikke optegnet. Men deraf kan man ikke konkludere, at den ikke eksisterede. Trods al den værdi de islandske skribenter eller Saxo iøvrigt kan have, er de temmelig ringe kilder med hensyn til hvad der dengang var kendt her i Norden af legender om helgener eller kirkebyggeri.

Men gaar man uden for saadanne tekster og søger et par spadestik ned til en endnu ældre litteratur, kan man finde fortællinger om St. Laurentius, om hans kirkebyggeri og om Finn og hans familie længe før de islandske tekster blev skrevet. Bortset fra en diskutabel sydvestjysk indskrift er disse ældre tekster fra England, hvorfra der i den mest intensive nordiske kirkebyggerperiode i 1100-tallet var kommet talrige klerke

her til Norden — i Danmark bl. a. kulturelt betydende mænd som Ælmod af Canterbury (i Odense o. 1098—1122), kong Valdemars kansler (scriba) Radulf (biskop i Ribe 1152—71), den britiskfødte historiker Lucas (scriba for Valdemars søn 1170). Og de paagældende tekster satte deres spor ikke blot i nordiske kirkebyggerlegender, men ogsaa allerede hos bl. a. Saxo (Absalons scriba) og Snorre.

En kort oversigt over de engelske tekster kan tjene til foreløbig orientering:

Før 731 fortæller Beda om Canterbury og St. Laurentius' kirkebyggeri med det dertil knyttede mirakel: I en kritisk situation var St. Laurentius nær ved at maatte prisgive kirken til repræsentanterne for det gamle hedenskab og var meget deprimeret, men i yderste øjeblik reddedes kirken ved at han, da han havde lagt sig til hvile, modtog en mirakuløs aabenbaring, der gav anvisning paa at tale til kongen, hvis anerække opregnes. — Bedas skrifter hørte i 1100-tallet til grundstammen i klerikal læsning ogsaa her i Danmark, Saxo henviser til dem, notitser derfra indgaar i Lund-annalerne, og 1600-tallets legende om St. Laurentius' kirkebyggeri i Lund kan forstaaes som en lokal tillem্পning af Bedas.

St. Laurentius-miraklet indledes hos Beda med en udførlig omtale af de foregaaende begivenheder, hedningenes krav om brød, helgenens beslutning om flugt og andre detaljer, der ikke medtages i den lundensiske, men derimod i de jyske optegnelser af kirkebyggerlegenden.

Fra 811/14 optegnes Kent-kongernes anerække i en fyldigere redaktion end hos Beda, yderligere suppleret siden 890'erne i bl. a. den Oldengelske Krønike; begge steder nævnes en Finn som en af Wodens forfædre, det sidste sted tillige bl. a. Scealdwa. — Disse Oldengelske Genealogier — OE Gen. — benyttedes, evt. gennem en engelskkyndig mellemmand, af Saxo og Snorre, og ekkoer derfra indgaar i Vøluspás dværgravneremse og i kirkebyggerlegendens varianter (Finn, Skalle etc.).

Fra o. 826 knyttes stærkt fabulerende byggehistorier til andre personer i anerækken end den konge, Beda nævnede; hos Nennius fortælles om Hengests britiske allierede Vortigern og om opførelsen af dennes tilflugtsborg, hvor det udførte byggearbejde stadig ødelægdes af de væsener der holdt til nedenunder byggepladsen, men ved en tilfældig aflyttet samtale fandt den mismodige bygherre hjælp fra en dreng og hans moder. Historien gentoges og suppleredes o. 1135 i Geoffrey of Monmouths fortælling om Merlin. — Merlin omtales i »Historia Norwegiæ«, Merlins Spaadomme oversattes af islændingen Gunnlaug Leifsson (død 1216) i vers i Vøluspá-stil, og elementer fra denne byggefabulering indgaar saavel i Vøluspás og Snorres som i de senere legenders byggehistorier.

811/14—890'erne slutter anerækken via Woden og Finn med en stamfader Geot/Eat — Snorre omtaler en urtidens jætte som ophav til saavel Odins familie som til Finn og andre, der har tilhold i højene; i kirkebyggerlegenden er Finn etc. repræsentant for de hedenske højfolk.

Fra 890'erne fortsættes rækken længere bagud via Scealdwa til Scef, der i slutningen af 900-tallet omtales som hersker i Skaane, og o.

1125 udpeges Slesvig-Hedeby som hans residens og dermed slægtens hjemsted indtil emigrationen under Hengest; i »Beowulf« knyttes Scyld Scefing og hans efterkommere fortrinsvis til Skaane (Scedelandene, Scedenig). — En islandsk tekst (Styrmer?) omtaler Skjold som skaa-ningernes afgud; kirkebyggerlegenden er først og fremmest knyttet til Skaane; i vestgötiske former er Skalle navnet paa den hedenske bjergmand.

Omkring 1000 blev det eneste foreliggende »Beowulf«-manuskript skrevet, og dette digt indeholder et afsnit om friserkongen Fins og eoternes forræderi og paafølgende afstraffelse trods svorne eder samt om hans søn og Fins danske hustru, der bringes til Danmark sammen med Fins efterladenskaber fra Fins borg. — Med allusioner til begivenheder 1198 og 1216 giver Saxo et par omformninger, med sjællandsk omlokalisering af »Fyn«'s sønner og deres forræderiske overfald. I Skjoldungasaga henføres andre Finsborg-helte til Sjælland. Snorre fortæller om brynjen Finnsleifs hjembringelse til Danmark, mens andre Finsborg-elementer indgaar i hans byggerihistorie. Saavel sønnen som hustruen og afstraffelsen forekommer selv i de former af kirkebyggerlegenden der ikke har selve navnet Fin(d).

Omkring 1150 demonstreres i Aastrup kirke i Sydvestjylland det tidligst kendte eksempel paa en fordømmelse af Fin i forbindelse med et kirkebyggeri. Navnet Fin indleder her en uafsluttet runeindskrift som hører sammen med en delvis bevaret illustration, der kan referere til den engelske litteraturs Fin. Kirken repræsenterer et mellemstadium mellem engelsk Fin-digtning og den nordiske legende om fordømmelsen af Fin under et kirkebyggeri.

En del supplerende træk i denne legende kan forklares ud fra rent lokale forhold ved St. Laurentius-kirken i Lund.

Bedas beretninger om St. Laurentius, Mellitus og Augustin redegør nøje for den historiske baggrund for St. Laurentius' mirakuløse aabenbaring, der reddede Canterbury-kirken og dermed hele den kristne missionsvirksomhed i det hedenske England:

Augustin, Canterburys første (ærke)biskop, havde i 604 indsat Mellitus som biskop i Essex med residens i London, og Justus som biskop i Rochester (Kent). Kort efter døde Fader Augustin i Canterbury; da apostlene Peters og Pauls kirke hverken var færdig eller indviet endnu, blev hans lig bisat uden for kirken og flyttedes først derind efter indvielsen. Augustin blev efterfulgt i embedet af Laurentius, som han selv havde udnævnt til sin efterfølger (II,3).

Da Laurentius var blevet ærkebiskop, sørgede han ret alvorlig for at bygge videre paa den kirkes grundvold, som saa udmærket var blevet lagt, og gjorde sit bedste for med hellige opmuntringer og stadig godt eksempel at føre den frem til fuldkommenhedens tinde (II,4).

I 606 døde Kents konge Æthelbert, og han begravedes i de salige apostles Peters og Pauls kirke i Canterbury, idet han var blevet døbt som den første af de engelske konger. »Han var søn af Irminric, hvis fader var Octa og dennes fader igen Æric med tilnavnet Oisc, saa efter ham har

kongerne i Kent for skik at kalde sig Oiscinger. Hans fader Hengest var det, der som før er fortalt (I 15) tillige med sin søn Oisc først kom til Britannien efter indbydelse fra kong Vortigern«. Men da Æthelbert var død og hans søn Eadbald kom til at staa for styret, saa det farligt ud for den nye menighed. Han ikke alene vragede den kristne tro, men ogsaa kyskheds love, og tog sin faders hustru. Den forstyrrelse, som det førte med sig, øgedes ved at den kristne Essex-konge Sabert døde og efterlod sit rige til tre sønner, der var vedblevet at være hedninge og straks hengav sig til aabenlys afgudsdyrkelse og tillod deres undersaatte at dyrke afguder. Naar de saa biskoppen (Mellitus) række folk nadveren ved højmessens i kirken, sagde de, som der fortælles, i deres barbariske galskab til ham: »Hvorfor giver du ikke ogsaa os det hvide brød?« Han svarede dem da: »I kan faa det hellige brød, hvis I vil lade jer aftvætte i frelsens bad; men ringeagter I livets kilde, kan I absolut ikke modtage livets brød!« Men de sagde: »Den daab vil vi ikke inlde os paa, vi ved ikke, hvorfor vi skulle have det behov; men brødet vil vi gerne have.« »Uden den hellige renselse kan I ikke faa del i det hellige offer!« »Naar du ikke vil føje os i saa ringe en ting, kan du ikke længere være i vort land.« Og de jog ham og hans ledsagere ud af deres rige. Fordrevet derfra kom han til Kent til Laurentius og Justus og de blev alle tre enige om, at det ikke længere var til nogen nytte at de blev boende hos barbarer, der gjorde oprør mod troen. Mellitus og Justus drog afsted i forvejen til Gallien for der at afvente, hvad udfald sagen ville faa — de der havde fordrevet dem fik dog ikke lov til at drive deres djævleryrkelse ustraffet ret længe, for da de drog i kamp mod Gevisserne (i Wessex) faldt de alle med hele deres krigshær (II 5).

Men da ogsaa Laurentius var i færd med at følge Mellitus og Justus og forlade Britannien, lod han samme nat sit leje rede i de salige apostle Peters og Pauls kirke, som vi oftere har omtalt. Og da han der, efter at have udgydt mange taarer i bøn til Herren for menigheden, havde lagt sine lemmer til hvile og var slumret ind, aabenbarede den hellige apostelfyrste sig for ham. Og da han i nattens stilhed længe havde pisket ham, spurgte han med apostolisk strenghed, hvorfor han forlod den hjord, han havde betroet ham, eller til hvad for en hyrde han betroede Kristi faar midt blandt ulvene, mens han selv tog flugten. »Mon du har glemt«, sagde han, »mit eksempel, at jeg for engang at krones med Kristus taalte baand og pisk, fængsler og trængsler og tilsidst døden, ja korsets død af de vantro og Kristi fjender, altsammen for Kristi smaa, som han til bevis paa sin kærlighed havde betroet mig«. Bragt til besindelse ved disse pisk og formaninger af St. Peter, gik Kristi tjener Laurentius til kongen (Eadbald) saa snart det blev morgen, og tog sin kjole af for at vise ham, hvordan han var blevet hudflettet. Kongen undrede sig meget derover og spurgte, hvem der havde dristet sig til at give saa udmærket en mand saadanne slag; og da han hørte, at det netop var for hans (Eadbalds) frelses skyld, at biskoppen havde lidt saadanne pinsler og plager af Kristi apostel, blev han meget bange, forbandede al afgudsdyrkelse, opgav sit ulovlige ægteskab, tog ved Kristi tro og blev døbt, og gjorde sig paa alle maader umage for at fremme kirkens sag saa

meget det var ham muligt. Han sendte ogsaa bud til Gallien efter Mellitus og Justus Og i den højsalige apostelfyrstes kloster byggede han en kirke for den hellige Guds moder, som Mellitus indviede, da han var blevet ærkebiskop (efter Laurentius). (II 6).

Under samme konge var det, at salig ærkebiskop Laurentius blev optaget i det himmelske rige og blev begravet den 2. februar i apostelen St. Peters kirke og kloster, ved siden af sin forgænger Augustin. Efter ham fik Mellitus, som var biskop i London, ærkesædet som den tredje i rækken fra Augustin ... modtog 619 brev fra pave Bonifacius ... og begravedes i den højsalige apostelfyrstes tit omtalte kloster og kirke 24. april 624. I embedet fulgte han straks af Justus, død 10. november (627 eller 630) ... (II 7, 8, 18).

Ligesom Laurentius i Lund finder det helt i sin orden at overtage en bygning, opført af en af de hedenske bjergmænd og højfolk, havde den ældre Laurentius-litteratur kredset om indvielsen af hedningetidens kultsteder til kristen gudstjeneste. Prudentius havde o. 400 indledt sin Laurentius-hymne med at hylde martyren, fordi den kristne menighed i Rom ved hans sejr definitivt triumferede over de antike helligdomme. Beda noterede under Laurentius af Canterbury paven Bonifacius' overtagelse af Pantheon i Rom (II, 4), og gengiver pave Gregors brev til Mellitus angaaende England:

»Sig til biskop Augustin, hvad jeg længe har tænkt paa i anledning af Anglerne, at afgudstemplerne hos det folk paa ingen maade maa ødelægges, men kun billederne, som findes i dem. Derpaa skal man bestænke dem med vievand, rejse altere og nedlægge hellige levninger. Thi naar saadanne templer er velbygte, maa den sande guds dyrkelse gerne afløse troldedyrkelsen der, for at folket, naar det ser sine templer uforstyrrede, maa kunne aflægge sine vildfarelser af hjertet og strømme villigere sammen til de steder, de er vant til, og her lære den sande Gud at kende og tilbede ham. Og da de har for skik at slagte mange okser, naar de ofrer til trolde, maa de ogsaa have højtid af den slags med nogen forandring, paa indvielsesdagen eller paa de hellige martyrs fødselsdage, hvis levninger lægges ned der ...« (I, 30; til kongen i Kent skrev Gregor derimod: »Forfølg afgudsdyrkelsen, riv tempelbygningerne ned ...« I, 32)

Østsaxerne (i Essex), som havde fordrevet Mellitus fra London, tog igen ved troen, da deres konge Sigbert blev døbt af Finan fra Lindisfarne (biskop fra 651), der indsatte en biskop som lod opføre adskillige kirker. Under en pest i 664 faldt kong Sigheri, broder til Sebbi, igen fra kristendommen sammen med en del af folket og begyndte at sætte de forladte templer i stand og at dyrke afguderne; men ved udsendte præster og lærere ledtes de tilbage paa retfærdighedens vej, saa de forlod eller forstyrrede de templer og altre, de havde rejst, og aabnede kirkerne (III 22, 30; om Finan og søjlen i kirken III 14, 17).

Kong Knud den Store ærede Augustin som sin skytspatron. Han og hans broder Harald lod sig o. 1017 optage i broderskabet ved Kristkirken i Canterbury og bekræftede kirkens ældre privilegier. 1018, 1021, 1027, 1030, 1032, 1033 gav Knud nye ejendomme til ærkebiskoppen og kirken; af sidstnævnte skøde udfærdigedes tre eksemplarer, det ene til

opbevaring i kirken, det andet i St. Augustin-klosteret i Canterbury, det tredje i kongens skatkammer sammen med helgenrelikvier. Hans søn Harald tilbagegav 1039 ejendomme til Canterbury-kirken og bekræftede dens privilegier. Fra Knud den Stores England kom tre af Skaanes biskopper. Et brev fra pave Leo IX til bisper og abbeder i Francia, Dacia etc. befaler dem at excommunicere de personer, der havde stjaalet og plyndret ejendomme tilhørende de salige martyrer Peter og Laurentius og alle Kristkirker (1049—54). (Regesta Dipl. Hist. Dan. 1. og 2. serie).

Selv om baade Harald Haarderaades invasion i 1066 og Knud den Helliges ekspedition 1085 mislykkedes, var muligheden for en fornyet norsk eller dansk aktion mod England stadig til stede længe efter — f. eks. opfordrede den franske konge dertil i 1193, og landflygtige englændere i Danmark som Odense-munken Ælnod af Canterbury 1122 nærrede forventninger derom. I St. Augustin-klosteret i Canterbury begyndte Scollandus (Scotlandus) det storladne kirkebyggeri, der fuldførtes af efterfølgeren Wido (Guy), som 1091 lod Augustins relikvier overflytte til nybygningen med tilbørlig højtidelighed — men allerede samme nat førte han de fleste af de hellige relikvier bort igen til et hemmeligt skjulested af frygt for barbarernes — danskernes og »nordmannerne« — hyppige plyndringstogter i denne del af Kent, hvorunder de plejede at rane baade relikvier og skatte. Translationsdagen fejredes dog fra 1092 hvert aar med en fem dages fest (som klosterets munke efterhaanden overdrev i den grad, at festen blev totalt forbudt fra 1180'erne paa grund af skænderier, optøjer og slagsmaal inde paa deres egen kirkegaard). I 1090'erne udformede Goscelin i Canterbury sit stort anlagte legendeværk om Augustin og hans kreds, incl. Laurentius, med Beda som grundlag, men suppleret op med tillem্পning af bl. a. træk fra martyren St. Laurentius' legender og med en række mirakler af nyere dato, bl. a. om danskernes plyndringer, deres mislykkede forsøg paa at stjæle relikvier i Canterbury, og ikke mindst Kong Knuds taknemlighed mod skyts-helgenen (Acta Sanctorum 26. maj, Maii VI (Antwerpen 1688) 373—443 (Augustin); 2. febr., Febr. I (Antwerpen 1658), 289—94 (Laurentius). Dict. of National Biography 32 (1892), 248 (W. Hunt: Lawrence); sst. 22 (1890) 253—54 (T. A. Archer : Goscelin)).

Gennem den katolske kirkes internationale organisation var der stadig interne forbindelser mellem ærkebisperne Lund og Canterbury, mærkbare i 1100-tallet bl. a. ved Anselms brev, kontakter inden for tegnekunst og arkitektur og interessen i Lund for Thomas Becketts skøbne.

Peder Lykke, ærkebiskop i Lund 1418—36, havde ved gentagne rejser til England 1401—05 ledet forhandlingerne forud for den danske konge Erik af Pommerns bryllup med den engelske prinsesse Filippa, datter af Henrik IV (1400—13), og som gave fra den engelske konge modtaget en statuette, der i et register o. 1474 medregnes blandt skattene i Lunds domkirke. Registeret opregner tillige en del relikvier fra England, bl. a. af Thomas Beckett. Den foreliggende afskrift viser adskillige fejl og unøjagtigheder, som naar der ved St. Gallus staar »ærkebiskop i Canterbury«. I forlægget har dette formentlig refereret til notitsen nogle linier

senere om »en stor sølvkrukke, prydet med krone, indeholdende St. Laurentius' hele hovedskal; fordum Englands konges« (In magno capite argenteo cum corona et capillis deauratis: Est integrum caput sancti Laurentii quondam regis Anglie). Af registeret fremgaar det ikke klart om relikviet var blandt de i 1401 modtagne gaver, eller hidrørte fra en anden engelsk konge; den tvetydige formulering bevirkede iøvrigt at den lille skaanske kirke i Gumlösa blandt sine ærværdige relikvier kunne registrere »et haar af kongen og martyren St. Laurentius« (Script. Rer. Dan. V 378; VIII, 449; forbindelserne mellem Gumlösa og domkirken var ret intime i aarene omkring 1401, iflg. Liber Daticus 208, 215, 248).

Den engelske St. Laurentius' vigtigste relikvie var altsaa i Lund i 1400-tallet.

Domkirken i Lund var viet ikke alene til St. Laurentius men ogsaa til Jomfru Maria; og i den lokale legende er det moderen med barnet, som vises i skulptur nede i krypten, der ved sin aabenbaring for den bedrøvede St. Laurentius redder kirken paa det kritiske tidspunkt. I Canterbury, hvor domkirken var viet til St. Peter og St. Paul, var det apostelfyrsten Peter, den korsfæstede, der reddede kirken ved sin aabenbaring for den bedrøvede kirkebygger St. Laurentius under hans hvile den sidste nat.

I væsentlige træk er de to fortællinger om St. Laurentius-miraklet identiske — kirkebyggeriet, krisen under den hedenske overmagt, St. Laurentius' haabløse situation, og redningen af kirken gennem en mirakuløs aabenbaring. Afgivelsen med hensyn til, fra hvem den hellige mand modtager aabenbaringen, kan henføres til en kendt lokal faktor — kirken i Lund var ikke som kirken i Canterbury viet til St. Peter, men til Jomfru Maria, moderen med barnet. St. Laurentius-miraklet i Lund er derfor i de centrale afsnit forstaaelig som simpelthen en lokal tillempning af St. Laurentius-miraklet i Canterbury, kendt siden o. 700.

Foruden St. Laurentius (Laurits, Laurs, Lars) indgaar endnu en del navne fra Bedas beretning i kirkebyggerlegendens øvrige nordiske variantmateriale, som Östen (Augustin), St. Peter (Per, Per Sol), St. Paul (Pål), evt. ogsaa Mellitus i det barnligt forvrængede navn (Tim)melitut (og isl. Litr? se nedenfor s. 36), og Sighere som Siig (Sie, Zie) (jvf. den komplette navneliste hos Liungman p. 104, inkluderende de utrykte svenske optegnelser).

Uden for Lund var talrige kirker viet til St. Laurentius over hele det omraade, der hørte ind under Lunds ærkebiskop. Ellen Jørgensens liste (Helgendyrkelsen i Danmark (1909), 143—44) opregner 5 i Skaane udenfor domkirken, 18 paa de danske øer og 41 middelalderlige Laurentiuskirker i Jylland (ned til Eideren). Til en del af dem knyttes lokale tillempninger af legenden om St. Laurentius' kirkebyggeri — bl. a. Egvad kirke mellem Øster Løgum og Løgum kloster i Sønderjylland, og Aalsø kirke paa Djursland — ligesom der var Laurentiuskirker bl. a. i Kalundborg, hvor fortællingen er knyttet til en anden af byens kirker, opført af Esbern Snare og med ham i kirkebyggerens rolle.

De danske former bevarer adskillige træk, der kendes fra Bedas fortælling, men ikke er med i Lund-legenden 1654. Hos Beda kræver

hedningene at faa det hellige brød at spise, men det nægtes dem, da brødet og vinen er nadversymboler paa Kristi legeme og blod; i de danske former af legenden venter de hedenske højboer at faa brød (ETK nr. 975, Mors), skriger af sult (nr. 955, Skjold ved Vejle) eller venter at faa kristent kød, kristenblod, kristenmands blod, kristenmands hjerte eller hele krop (bl. a. Vrejlev, Aalsø, Egvad; paa øerne bl. a. Kalundborg). — Hos Beda maa hedningenes konge give afkald paa en kvinde, ligeledes i en del jyske former (som i Völuspá og hos Snorre). — Og ligesom Beda fortæller, at Laurentius besluttede at flygte, siges det om den arme jyske kirkebygger i Vrejlev (ETK 938): »Han bestemte sig paa, at han ville rømme hans vej. En dag rejser han saa af, og han gik og han gik. Om-sider blev han træt og ville sætte sig paa siden af en bitte høj ...«.

Beda indledede St. Laurentius-miraklet med Kent-kongernes hedenske aner tilbage til de første konger over juterne i Kent, Hengest og broderen Horsa, efterkommere af Woden og ledere af anglernes, juternes og sachsernes emigration til Britannien.

En fyldigere redaktion (o. 811—14) paa engelsk (OE Gen.) fører Kent-kongernes samt andre engelske kongeslægters anerækker hver for sig tilbage til Woden Frealafing (dvs. søn af Frealaf), og derfra i een fælles række videre tilbage via en Finn til en ældre stamfader Geot/Eat. I 890'erne suppleres (bl. a. i OE Chronicle og hos Asser) med en tilsvarende anerække for Wessex-kongene tilbage til Woden Frealafing, samt med Geot/Eats forfædre via en Scealdwa helt tilbage til en Sceaf, der skulle være født i Noahs ark. Historikeren Æthelweard, der selv tilhørte Wessex' kongeslægt, og som skrev i slutningen af 900-tallet, overspringer mellemledene mellem Scyld (dvs. Scealdwa) og Sceaf. Han kan berette, at denne Sceaf som lille dreng kom til Skaane (Scani), omgivet af vaaben paa et skib, der drev i land og her blev han venligt modtaget af indbyggerne, der plejede ham som en af deres egne, skønt han var dem ukendt, de valgte ham senere til deres konge, og fra ham nedstammede de engelske kongeslægter; omkring 1125 tilføjede William of Malmesbury at Sceaf efter sin ankomst til Scandza (Skaane) blev konge i »Slaswic, nu Hait-habi«; i »Beowulf« (manuskript o. 1000) er det Scyld Sceafing, der findes som hjælpeløst barn og bliver en god konge i »Scede-landene« og stamfader til de danske Scyldinge. I OE Gen. tilføjes efter hvert personnavn tillige faderens navn + endelsen -ing, efter vokal -ging (Sceldwaging); fra denne endelse føres g'et undertiden fejlagtigt tilbage til faderens navn, gennem former som Wægdæging og Bældæging bliver saaledes Bedas Wechta til Wægdæg og den person, latinskrivende forfatteren som Asser og Æthelwerd kalder henholdsvis Belde og Balder, bliver til Bældæg. Gennem OE Chronicle føres saadanne fejl videre til 1100-tallets latin- eller fransk-skrivende anglonormanniske historikere, der omredigerer den retrograde opregning til en kronologisk fremadskridende uden iøvrigt at kommentere navnerækkerne. — Foruden i disse rækker indgik Finn etc. i Widsiths navneremser (manusk. o. 975), hvis ekkoer i nordisk litteratur behandlede af Gudmund Schütte bl. a. her i Arkiv 36 og i Dansk Hist. Tidsskrift 5. rk. 1 (1926), 23—76.

I Norden benyttedes disse rækker fra o. 1122 og introduceredes af Ælnod af Canterbury, der dengang havde boet 24 aar i Odense. Et aarhundrede senere gives lange uddrag bl. a. i Snorres Edda. Afsnit af Saxos oldhistorie vidner om at rækkerne i løbet af disse hundrede aar blev udnyttet med sans for deres kulturværdi, saa vidt det var muligt ud fra tidens egne forudsætninger. Den ærværdige række af navne fra urtidens Scaef og Scyld videre frem via Finn og Woden indtil juternes og anglernes emigration under ledelse af Hengest og Horsa henhørte efter tidens engelske opfattelse under det danske riges, specielt Skaanes og Jyllands forhistorie. Mindre relevante var saadanne problemer som maatte rejse sig ved de ældre slægtled — om Woden etc. skulle opfattes historisk, som mennesker, eller mytologisk, som ikke-menneskelige væsener.

Ælnod nøjedes med at overveje om Jyllands gamle hovedby Viborg maaske havde sit navn »til minde om en forudm højt anset stedlig afgud ved navn Wig« (OE Gen. Wig).

Den historiografiske udnyttelse af OE Gen. i Danmark sammenfattes i Saxos redaktion af Gesta Danorum (se liste nedenfor), der ikke direkte følger den engelske opregning, men udnytter navnematerialet i større eller mindre grupper. Der er etableret en krønikefremstilling ved hjælp af de associationer, der herhjemme o. 1200 kunne sættes i forbindelse med den engelske teksts navne, evt. disses nærliggende nordiske erstatninger. OE Gen.s arrangement med fem-seks forskellige slægtslinier der hver for sig føres tilbage til Woden Frealafing mærkes hos Saxo bl. a. derved at Odin og Fridlev (og Frode, der som i Háttalykill o. 1145 og i Lejrekrøniken hører uløseligt sammen med Fridlev) temmelig ubehændigt gaar igen i fem-seks forskellige afsnit. Ret gennemgaaende er det fænomen, at samme person(gruppe) fra OE Gen. i nogle afsnit henføres til Jylland, i andre til Norge subs. Götaland; det kan tyde paa, at Saxo har samarbejdet to ældre bidrag, der ved hjælp af OE Gen. skitserede henholdsvis en jysk og en norsk oldhistorie — den sidste nær sammenhørende med »Nor-Genealogien« (benyttet i Orkneyingasaga, hos Snorre, i Flatøbogen etc. og evt. allerede i det hos Saxo gengivne Braavalla»kvad«). Den »jyske krønike«, der bl. a. har adskilligt nyt at fortælle om den af Ælnod omtalte Wig, formodes (bl. a. af Sofus Larsen 1925) at hidrøre fra den kyndige historiker Lucas, der iflg. Saxo var af britisk nationalitet og i 1170 var ansat som »scriba« hos hertugen af Jylland.

OE Gen. (811/14.) (NORTHUMBRIA)	1. Saxo (før 1219)	2. Isl. ovs. /Snorre	3. Nor-Gen.	4. Dvæрге /Vøluspá (Nordri)
Vuscfreea (jvf. Beda)				
Uilgils				
Uestorualcna		(i) Vestfal		Vestri; Falr
Soemel	Sumblus (fin.) 19	(Sæming, no.)		
Sæfugl				
Sæbald	Sywald 188—200			
Siggeot	(Sygrutha (got.) 187)	(Siggi)	(Siggeir)	

	1.	2.	3.	4.
Suebdaeg	Suibdagerus (no.-sv.) 19—26 Suibdavus (ir.) 154	Svebdegg: Svipdag (YS kap. 22)		
Siggar	Sygarus 190—99	Sigarr	Sigar	Siarr
Uegdaeg	Othin 23—36	Veggdegg		Vigr; þeckr
Uoden		Voden: Ódin		Oinn
Frealaf. (MERCIA)		Friallaf: Fridleif		
Eamer (Eomer)				(Ymir)
Angengeot (Angelgeot)	(Ungvinus, got., 187—88)	(Yngvi, sv.)	(Yngvi)	(Yngvi/ Ingi)
Offa	Angul 10 Uffo (no.-sv.) 27—31 Uffo (jy.) 92—100			
Uærmund	(Vemund (got.) 190) Wermund (jy.) 92—100		(Vemund)	
Uihtlaeg	Viglet (jy.) 91—92		Vedr(-Orm)	
Uadolgeot (Weodogeot)	(Ger-Wendillus, jy. 76)		Vegarth	
Woden	Othin, 101			
Frealaf.	(Fjallerus, skaansk, 91) Fridlevus 102—04	Friallaf: Fridleif	(Fjaler, no. landsk.)	(Fialarr)
(LINDSEY)	(se Wessex)			
Cretta				
Uinta				Vind(-Alfr)
Uuoden				
Frealaf				(Alfr)
Friodulf				
Finn				
Godulf				
Geot (Eat). (KENT)				
Eadbald (jvf. Beda)				
Eðilberht				
Iurmenric (Eormric)	Iarmeric 230—35			
Oese (Beda: Oisc)	Hescæ (jy.) 47			
Oega	(Eyr, jy. 47)			
Hengest (& Hørs)	(hest; hingst og hoppe 78—80)	Heingez		
Uitta	Witho (fris.) 43	Vitta		Vitr
Uihtgils		Vitrgils		
Uegdaeg (Beda:	Wecha (:Othin) 71	Veggdegg (i Austri Saxl.)	Vei & Vee	Vigr; þeckr (Austri)
Wechta)				
Uoden	Othin 60—73; 235			
Frealaf.				

	1.	2.	3.	4.
(o. 990:) (WESSEX)				
Elesa				
Esla	(Athislus 48—67; 92—100)			
Gewis	(Gevar, no. 48—73)	Gevis: Gave(r)	(Gor)	
Wig	Wigo, jy. 92—97	Wig		Vigr
Freawine	Frowin, jy. 92—97	Freovin	Frey(-Stein)	
Freodegar	Frogerus, no., (& Frotho) 101 (Frogertha & Frotho 147—51)	Friodigar :Frodi	Freygard	Frægr & Frár
Brand (Brond)	Brand (& Broddo) 138 (Broddo 102) (Balders Brønd 67)	Brandr	Brand: Gud-Brand	
(Bældæging)				Billing
Bældæg		Beldegg		Bidr
(Belde, Balder)	Bildus 102 Balder 63—73	: Baldr		
Woden	Othin 60—73, 101, 131, 152—53			
Frealaf	Fridlevus 102—04, 143—51, 157 (Fanning 102)		(Fin-Alf)	(Alfr)
(Finning)				
Finn	Fyn 102	(Burri:) Finn	(Berg-)Fin	Finn/Fidr
Godulf	(Gunnolm 102)	Gudolf	Gudleif	
Eat	(jætter 9—30, 144—51, 188—89); Gøtarus (no.) 108—29; (Gothi 55—61, 134, 190)	Iat	(Forn-)Jot; Jotun-(Bjørn)	(ur-jætte)
(811/14: Geot)				
Beaw	Boo, Bous 73; Bugo 102. (Beor, Biorn (no.) 135; 144—50)	Biaf: Biar	((Jotun-) Björn)	Bifurr; Bofurr
Scealdwa (var. Scealwa)	Skioldus 11—19 (Sculda 51—55)	Skialdun: Skiold	Skelia (mole); Skelfir & Skiold	Skialdi
Heremod		Heremod		
Itermann		Itrmann		
Hadra	Hotherus, Høtherus 48—73	Athra: Annarr	Hødd; Haud; Aud(leif); Heiti	Hárr; Annarr /Onarr
Bedwig		Bedvig	(Beiti)	
Sceaf		Sescef		Skafidr (& Skirfir)
(»Se Sceaf«)				(Nor);
Noé(s sunu)		... Noa	(Nor)	»Nýi, Nípi, Nordri«

Et fyldigt uddrag af OE Gen. (efter en sideform til et engelsk haandskrift fra o. 990) med tilføjede kommentarer foreligger i en række islandske afskrifter, tidligst i indledningen til Snorres Edda. Den en-

gelske teksts retrograde opregning (bagud i tiden) er her — ligesom hos de latinskrevende anglonormanniske historikere — omredigeret til en kronologisk fremadskridende opregning, begyndende med de ældste tider (Adam-Noah). De vedføjede korte kommentarer er i afskrifterne, tildels ved systemtvang, knyttet til den engelske navneform med forbindelse »som vi kalder« og saaledes præsenteret som »oversættelser« af de engelske navne; disse vedføjelser viser undertiden berøringer med arrangementet hos Saxo — f. eks. »Friodegar som vi kalder Frode«, hvor Saxo det tilsvarende sted derimod skildrer en kamp mellem Frogerus og Frode. Ved Finn er kommentatorens »Burri« (evt. refleks af eng. »buruh(?)«) undtagelsesvist nævnt forud for det engelske navn: »Burri som vi kalder Finn«; i en mytologiserende kenning for Odin indgaar »Burri« i et af de vers Snorre citerer i sin Edda og tillægger en iøvrigt ukendt Thorvald Blønduskáld (hvis tilnavn evt. refererer til Brynjolf Blanda, der 1179 faldt i kampen mod Sverre), og derudover kun i Snorres egen prosaberetning om Odins herkomst, samt i Hauksbóks redaktion af Völuspás dværnavneremse.

Den isl. redaktion nævner kun hvert engelsk personnavn een gang; i OE Gen. blev det stadig nævnt to gange lige efter hinanden (første gang med tilføjelsen -ing), og denne fordobling spores ogsaa hos Saxo (Fanning-Fyn) og bl. a. i dværnavneremsens navnepar Bifurr-Bøfurr, Skafidr-Skifir, Bildr-Billing.

Uden de nævnte kommentarer synes den kronologisk omredigerede form af OE Gen. at kunne spores i »Nor-Genealogien« skitse af norsk oldhistorie og i Skjoldungasagas redaktion af den danske kongerække, bl. a. ved placeringen af Finnsburgheltenes navne forud for Vermund etc., i modsætning til Saxo der overensstemmende med OE Gen.s retrograde rækkefølge placerer Finn (»Fyn«) etc. efter Vermund-gruppen.

Sammen med visse andre navne fra OE Gen. indgaar Finn hos Saxo (se nærmere nedenfor s. 35), i Nor-Genealogien og hos Snorre (se s. 16—17) i tre helt forskellige fortællinger uden nogen byggerihistorie:

OE Gen.	1. Saxo p. 101—03	2. Isl. ovs.	3 Nor-Gen.	5 Vid-Finn
Soemel Siggarr Brand, Brond	Broddo	(Sæming) Sigarr Brand	Brand: Gud- brand (guderne) (guderne) Alf; Bersi	Simul Sægr (brønd)
Bældæg, Belde Woden Frealaf	Bildus Othyn Fridlevus	Beldeg: Balder Voden: Odin Friallaf: Fridleif/Bors	Berg-Fin Gudleif (jætter), Jotun- Bjørn	Bil (guderne)
Finn Godulf Geot, Eat Beaw	Fyn (Gunholmus) Bugo	Burri: Finn Gudolf Iat Biaf: Biar	Berg-Fin Gudleif (jætter), Jotun- Bjørn	Vid-Finn (ulv) (jætter) Byggver/ Bygger Sköll Audr og Annar
Scealdwa Hadra		Skialdun: Skiold Athra: Annarr	Skelia (mole) Aud (leif)	
Bedwig Noe		Bedvig	(Nor)	(Norfi)

Den mytologiserende linie fra Ælnods »fordums afgud Wig« og karakteriseringen (hos Styrmer?) af Skiold som »skánunga god« videreføres dels i de to indbyrdes afvigende historier om Finn, solen og maanen i Snorres Edda og i Nor-Genealogien, hvor navnematerialet fra OE Gen. udnyttedes til en fabulering om sol og maane og henholdsvis om Alfheim og om rumfart, dels i Vøluspás (og Snorres Eddas) opregning af dværgnavne, som (mundtlige, norrønt tillempede) ekkoer af de engelske navne, i den kronologisk omredigerede rækkefølge, begyndende med Noa. Disse urhedenske personer henregnes, i konsekvens af hedningetidens gravskik, til højboerne; Snorre docerer, at de lige siden urjættens tid havde haft tilhold i sten og høje og at en del, deriblandt Finn og Skialdi, kom ud derfra, mens Vøluspá registrerer deres navne i forbindelse med omtalen af, hvordan der blev bygget huse for guderne. Snorre sætter derimod byggerihistorien i relation til jætternes repræsentant, der kræver sol og maane og en kvinde.

I den klerikale kirkebyggerlegende opføres Skaanes domkirke (eller andre gudshuse) imod løfte om sol og maane af en af højboerne (dværg eller jætte), hvis navn kendes fra dværgravneremsen og OE Gen.

I kirkebyggerlegenden bevares den engelske navneopregnings oprindelige forbindelse (siden o. 700) med St. Laurentiuslegenden og dennes selektive ejendommelighed, idet den fromme kirkebygger gennem den mirakuløse aabenbaring faar udpeget en bestemt person blandt dem, der nævnes i navneopregningen. Tværs igennem 11—1200 tallets ihærdige udnyttelse af OE Gen. til illustration af nordisk oldhistorie og mytologi har kirkebyggerlegenden her i Norden været ene om at fastholde kontinuiteten siden 700-tallets engelske St. Laurentius-legende.

Til en række af OE. Gen.-navnene er knyttet byggerihistorier dels om kirker, dels om borge:

Eadbald — o. 700 i Bedas beretning om St. Laurentius' kirkebyggeri og den mirakuløse aabenbaring, der redder St. Peter-og-Paul domkirken i Canterbury — o. 1600 nordiske St. Laurentius-legender.

(*Irmennic, Iurmennic, Eormric i Canterbury* (?) — o. 1000 fortæles i St. Bavo-Miraklerne, at goternes konge Ermenric siges at have opført den store borg i Gent, og at den senere under normannertogene (o. 880) genopførtes af en gammel fyrste der fra England drog over til Flandern (880 var vikingernes Store Hær kommet fra England og havde taget kvarter i Gent; ved tillempning af Canterbury til Gent-borgen er evt. Canterburys hersker afløst af den mere berømte konge af samme navn hos goterne, der i Flandern (bl. a. hos Lambert af St. Omer o. 1120) betragtedes som normannernes forfædre; 1119—27 var Carl den Danske greve i Flandern og residerede i Gent). — O. 1200 er opførelsen af (goterkongen) Jarmeric's tilflugtsborg hos Saxo omlokaliseret til Danmark; Rydaarbogen, redigeret o. 1250, kan yderligere præcisere, at den byggedes paa Kullen i det nordlige Skaane.

Wig — o. 1122 overvejer Ælnod af Canterbury, i klosteret i Odense, om Nordjyllands gamle hovedby og bispestad Viborg havde sit navn efter den fordums afgud Wig, som tidligere tilbedtes der — o. 1200 fortæller

Saxo om Wig og hans jyske slægt. — Vøluspás dværnavneremse: Vigr. — Efter o. 1600 har en del kirkebyggerlegender i Danmark og Sverige Vigge som navn paa kirkebyggeren.

Hengest ... Freodolaf — o. 1200 fortæller Saxo om hingsten og Fridlev i en beretning om opførelsen af en tilflugtsborg i munden af en norsk elv (143—46).

Hengest ... Woden ... Eat — Snorre om hingsten og jætten, der bygger en tilflugtsborg for Odin og hans familie.

Hengest og Vortigern — o. 826 fortæller Nennius med en del fabulerende detaljer om den britiske konges mislykkede opførelse af en tilflugtsborg, detaget med faa tilføjelser o. 1135 hos Geoffrey of Monmouth (der tillige kan berette om Hengests eget borgbyggeri, med Æneidens Dido-Karthago-episode som model; en sideform af fortællingen er o. 1200 hos Saxo og o. 1250 i Sagaen om Ragnar Lodbrok knyttet til Lodbrogsønnen Ivar i England). — Træk fra denne byggerifabulering indgaar dels i Vøluspá, optegnet henimod 1220, dels i kirkebyggerlegenderne optegnet siden o. 1600, se nedenfor s. 31—34.

Hengest og Finn — engelske digtninge om Finns borg, se s. 34—37.

Eat/Geots andre slægtninge Siggar/Sigehere, Wittá, Winta, Wig, Wægdæg, Woden, Finn, (Finning), Beaw, Scealdwa, Sceaf etc. — Vøluspás historie om de hedenske guders uheldige byggeri med opremsning af navnene paa (hedningetidens) højboer, dværgene, hvis herkomst føres tilbage til urtids-jætten, bl. a. Siarr, Vind(álfr), Vitr, Veigr/Vigr, Þeckr, Oinn, Finn, Bifurr/Bøfurr, Skialdi/Skialli — Kirkebyggerlegender, knyttet til bl. a. St. Laurentius og jætter/dværge som Sig/Si/Sie, Väder och Vind, Vigge, Finn/Find, Fink(en), Bive(lak), Pive(lok), Skalle/skallota, evt. stedfæstet til kirker i eller nær lokaliteter med navne som de jyske Vind, Bjøvlund (i ydermuren paa Holsted kirke ses et mandshoved i sten; det siges at forestille en trolld, der ville hindre kirkebyggeriet, og denne »Bjøvlund Trolld« holdt til i Bjøvlund mellem Holsted og Aastrup, hvis kirkes Fin-indskrift omtales s. 37—39), Skjold, Skeffstrup (nyere form: Skjødstrup), svenske stednavne som Skalleryd i Närke, eller stednavne paa Fin(n) som det norske Finnsland.

Nennius fortæller o. 826 i »Historia Brittonum« om overdragelsen af Kent til Hengist og hans følge, der kom fra øen Oghul (Angel). Den britiske konge Vortigern havde efter djævelens tilskyndelse forelsket sig blindt i Hengists skønne datter og sov hos hende og føjede sig i et og alt efter Hengist der sagde: »Jeg vil være baade en fader og en raadgiver for dig!« Da Vortigern senere sammenkaldte sine 12 vise mænd, sagde de til ham: »Søg bort til dit kongeriges fjerneste grænseegne og byg dig en fæstning hvor du kan forsvare dig, for det fremmede folk, du har taget imod, er fuldt af svig; ved list forsøger de at faa dig i deres magt allerede mens du lever og at gøre sig til herrer over alle dine undersaatte, og hvor meget mere vil de saa ikke prøve paa det naar du er død!« Kongen fulgte deres raad og udsaa sig Snowdon-bjerget i Nordwales som velegnet til en saadan tilflugtsborg. Saa sendte kongen bud efter haandværkere,

tømrere, murere og lod samle alle nødvendige byggematerialer. Men alt dette forsvandt paa een nat, saa der intet var tilbage af det der var blevet skaffet tilveje til opførelsen af fæstningen. Fra alle egne blev der derfor hentet materiale for anden gang og for tredje gang; men det forsvandt igen, saadan at alle forsøgene mislykkedes.

Vortigern spurgte sine vise mænd om, hvad grunden kunne være til at hans byggeforetagende mødte en saadan modstand, at hele det store besvær var spildt. De svarede: »Du maa finde et barn, der er født uden fader. Dræb barnet, og stænk hans blod over den tomt hvor borgen skal bygges, ellers vil du aldrig faa borgen bygget.«

Kongen fulgte dette raad og sendte mænd afsted overalt i Britannien for at finde et barn, født uden fader. De hørte sig for i alle provinser og kom omsider til Monmouthshire, og paa en mark saa de nogle drenge spille bold. To af drengene skændtes, og den ene af dem sagde: »Aa, du, der ingen far har, dig vil det aldrig gaa godt!« Mændene forhørte sig nøje om drengen og moderen og om, hvorvidt han havde haft en far. Moderen benægtede det og sagde: »Hvordan han er undfanget veed jeg ikke, for jeg har aldrig haft at gøre med nogen mand!« Hun forsikrede højtideligt, at han ikke havde nogen dødelig fader. Derfor blev drengen bragt til kong Vortigern.

Næste dag holdtes et møde, hvor drengen skulle dræbes. Da spurgte han kongen: »Hvorfor har dine tjenere hentet mig herhen?« »For at du kan blive slaaet ihjel, saa den plads, hvor min borg skal staa, kan blive stænket med dit blod — ellers kan jeg ikke faa den bygget!« »Hvem har sagt det til dig?« spurgte drengen. »Mine vismænd!« »Kald dem herhen!« sagde drengen, og da de kom, begyndte han at udsperge dem: »Hvordan har I fundet ud af, at denne borg ikke kunne bygges uden at mit blod først var stænket ud over stedet? Tal uden omsvøb og sig hvem der fandt frem til mig for jer?« Og idet han vendte sig til kongen, sagde han: »Jeg skal straks opklare det hele for dig, men jeg vil først lige spørge dine vismænd ud og bede dem oplyse dig om, hvad der er skjult her nederunder byggegrunden.«

De indrømmede, at de ikke vidste noget derom, og saa sagde han: »Der er en lille sø, kom og grav!« De gravede, og fandt den lille sø. Han fortsatte: »Sig mig saa, hvad der findes i den!« Men de skammede sig og svarede ikke. »Jeg skal fortælle jer det: der er to skaale nede i vandet«, sagde drengen. De saa nøje efter, og fandt dem. »Men hvad er der saa i skaalene?« spurgte han. De sagde ikke noget. »Der er et telt inden i dem«, sagde drengen, »skil skaalene ad, og saa vil I finde det!« Det blev gjort efter kongens ordre, og der blev fundet et sammenfoldet telt. Drengen fortsatte med sine spørgsmaal og bad vismændene sige, hvad der var inde i teltet; men de vidste ikke, hvad de skulle svare. »Der er to orme, den ene hvid og den anden rød; fold kun teltet ud og se!« sagde drengen. De adlød, og der blev fundet to sovende orme. »Læg nu godt mærke til, hvad de gør!« sagde drengen. Ormene begyndte at slaas med hinanden. Den hvide løftede sig op og kastede den anden ned midt ind i teltet, og drev den nogle gange ud til kanten, og det gentog sig tre gange. Men tilsidst fik den røde, der saa ud til at være den svageste af dem, drevet

den hvide bort fra teltet og forfulgte den ud gennem vandet lige til den røde forsvandt. Drengen spurgte saa vismændene om, hvad dette underlige varsel skulle betyde. Da de indrømmede, at de ikke vidste det, sagde han til kongen:

»Nu skal jeg forklare dig dette mysterium: Søen betegner denne verden; teltet er dit kongerige; de to orme er to drager, den røde orm er din drage, den hvide er det folks, der holder en hel del af Britanniens egne og provinser besat næsten fra hav til hav — men omsider skal vort folk rejse sig og drive den sachsiske race tilbage over havet derhen hvorfra den kom. Men du selv maa forlade dette sted, hvor du ikke har lov til at rejse en fæstning, mens jeg, der af skæbnen har faaet tildelt denne bolig, bliver boende her. Du er nødt til at søge hen til andre provinser for at faa bygget en fæstning!«

»Hvad hedder du? Og hvad er din herkomst?« spurgte kongen. »Jeg hedder Ambrosius (paa britisk Embres Guletic), og en romersk konsul var min fader«, svarede drengen. Saa overdrog kongen ham staden og alle de vestlige provinser i Britannien, og drog med sine vismænd til et andet distrikt hvor han byggede en stad der efter hans navn kaldes Caer Guorthegirn. Hans søn Vortimer kæmpede tappert mod Hengest, Horsa og deres folk og drev dem tre gange tilbage til øen Thanet og holdt dem belejret vestfra; men de hentede forstærkninger fra Germanien.

I 1130'erne genfortaltes historien af Geoffrey of Monmouth som optakt til Merlins profetier. Drengen Merlin, »ogsaa kaldet Ambrosius« hentes sammen med sin moder til kongen; hun er i Geoffreys udformning en kongedatter og lever hos nonnerne ved St. Peters kirke i Caermarthen; hun fortæller, at hun ikke vidste hvem faderen var, han havde kun været sammen med hende en kort tid og var forsvundet sporløst, men det havde været en meget skøn ung mand. — Vortigerns vismænd antog, at det kunne have været en incubus, en af de aander, der holdt til i himmelrummet mellem maanen og jorden; af natur var de »iflg. Apulejus« halvt mennesker, halvt engle, og kunne antage menneskeskikkelse naar de ville ligge hos en kvinde (VI, 17—18).

Geoffrey benyttedes 1194 af Abbed Vilhelm i Æbelholt ved Roskilde i en officiel skrivelse fra det danske hof til Vatikanet. Merlin omtales i »Historia Norwegiæ« (hvis forfatter iflg. Halvdan Koht (1950) arbejdede med sin bog under ophold hos biskoppen i Roskilde). Saxo giver i sin Amleth-historie en form af forudsigelses- og gravning-episoden hos Britanniens konge. Merlins Spaadomme oversattes af den islandske munk Gunnlaug Leifsson i Tingøre (død 1216) til vers i Völuspá-stil.

Elementer fra den fabulerende byggehistorie indgaar imidlertid ogsaa i selve Völuspá og i Snorres supplerende fortælling. Mens episoderne hos Nennius og Geoffrey udspilles i britisk-walisisk milieu og samler sig om den britiske konges forhold til Hengest og Horsa, hvis stamtavle føres tilbage til Woden og derfra videre til Geot/Eat, hvem hedningene ærede som en gud, er byggefabuleringerne i Völuspá og hos Snorre udspillet i en mytologisk sfære og knytter sig til Odins familie og ur-jættens slægt, og hos Snorre desuden til ordene for heste: Det, Odin og hans familie bygger op, bliver ødelagt under konflikt med stedets hidtidige

beboere, der kunne føre deres herkomst tilbage til urjætten, og hvis urgamle ejendomsret var blevet krænkede af nybyggerne; bekymret og grublende søger bygherren raad hos en særlig vis og kyndig person, som kan se, at der under et kildevæld ligger indesluttet et ildesindet uhyre; der omtales en kvinde og hendes barn (kind), som vil tage maanen og oversprøjte residensen med dødemandsblood; der profeteres om kommende tiders vældige kampe, og sluttes med omtalen af den dystre, flyvende drage. — Snorres afvigende udformning fremhæver, at det er en tilflugtsborg, der opføres; men borgen bliver ikke fuldført, og aarsagen hertil er, at en hingst lod sig lokke paa afveje i ubændig attraa efter et yderst tiltrækkende »hros« af hunkøn.

De nordiske kirkebyggerlegender, optegnet siden o. 1600, koncentrerer ligesom Nennius og Geoffrey opmærksomheden omkring en dreng og hans moder og om den tilfældigt aflyttede samtale. Der indledes almindeligt med, at hvad der var blevet bygget om dagen, blev revet ned om natten, saa at arbejdet var spildt; nede under byggetomten boede der nemlig højfolk, der ikke ville tolerere byggeriet paa stedet. Byggefabuleringen knytter sig til navne udvalgt fra OE Gen., som Finn, Scealdwa, Siggar, Wittu, Winta, Wig, Beaw etc. (subsidiært til navne som Fili (lat. filius?), Kili, Nali etc., der var føjet til OE. Gen.s navne allerede før o. 1220 idet de var med i Vøluspás og Snorres former af »dværnavneremsen«).

Kirkebyggerlegenderne hører saaledes sammen med, og supplerer i ikke ringe grad, de langt ældre engelske og britiske og derefter 1200-tallets islandske byggefabuleringer og Saxos mere nøgterne borgbyggerhistorier.

I de varierende udformninger er byggeri-fabuleringerne gennem mere end et aartusinde (fra Bedas og Nennius' tid via Geoffrey of Monmouth og 1200-tallets danske og islandske fortællere og optegnelserne af nordiske kirkebyggerlegender siden o. 1600 og indtil vore dage) vedblevet at være knyttet til navne fra OE Gen., vilkaarligt hæftet ved snart det ene, snart det andet navn fra denne opregning af Kent-kongernes aner, mange aarhundreder efter at det var glemt, hvorfra navnene egentlig stammede.

Næst efter Hengest og Woden var Finn den person i OE Gen., der spiller størst rolle i den bevarede engelske litteratur; og i det mindste saa tidligt som o. 1000 var der etableret en forbindelse mellem Finn og Danmark. OE Gen.s Finn omtales hos Nennius som søn af Folcwalda, i Widsith som Finn Folcwalding, og en digtning om Finn og hans borg foreligger i to former, dels i et (nu forsvundet) fragment, dels i et referat i »Beowulf« (manuskript o. 1000). — I fragmentet skildres et forræderisk overfald paa Hnæf og hans mænd under deres besøg i »Finnes buruh«; i dagevis forsvarer de tappert indgangene til den gæstehal, hvor de opholder sig, og iblandt dem er »Hengest selv«. — I »Beowulf« (der i almindelighed demonstrerer stor interesse for danske konger og specielt nævner Skaane — Scedeland v. 19, Scedenig v. 1686) er Finnsborgdigtningen sat i relation til danskere og Fins danske hustru er placeret som en centralskikkelse.

Hnæf fremstilles her (men ikke i fragmentet) som en dansk »scylding« og som broder til Hocs datter Hildeburg, der er gift i »Fryslanð« med Folcwaldas søn kong Fin i »Finnes ham«. Da saavel Hnæf som Fins søn er faldet, er begge partier lige svækkede efter blodbadet, og kampen indstilles. Hengest og de andre overlevende fra Hnæfs parti accepterer Fins tilbud om en anden bygning med hal og højsæde, efter at gæstehallen er nedbrændt under kampen; Fin garanterer dem, at de her i alle maader skulle have lige saa megen magt som eotenerne, og i Fins øl-sal modtage lige saa store æresbevisninger og gaver som freserne.

Aftalen bekræftes ved højtidelige forsikringer fra begge sider. Fin sværger ubrydelige eder paa, at ingen vil krænke den hverken i ord eller gerning. Det skændige forræderi har paa dobbelt maade ramt Fins hustru; hun græder bittert over tabet af baade sin søn og sin broder og forlanger at hendes søns lig lægges i flammerne paa Hnæfs ligbaal.

Hele vinteren bor Hnæfs mænd og Hengest i fred hos Fin og færdes omkring i Fryslanð, og ser paa husene og den høje borg.

Men da vinteren er omme og vejret igen klarer op, længes gæsten af gaarde. Og paa trods af aftalen, som Fin har overholdt, bliver der taget hævn mod eotenerne. Den tapre kong Fin dræbes med sværd i sin egen bolig. Scyldingene Oslaf og Gudlaf fører hans skatte og hans dronning til deres skibe og bringer den ædle frue til danskerne (v. 1068—1159).

Krigerne i Fins borg omtales her skiftevis som »fresena cyn« og »eotena bearn«. Genitivsformen »eotena« som nationalitetsbetegnelse kan i denne forbindelse referere til den befolkning ved Nordsøen, hvis navn i 4—500-tallet latiniseres til »Eutii« eller »Eutiones« og evt. bevares i 1200-tallets »Utlænð«, det danske navn for nordfrisernes omraade ved Vestslesvigs kyst. Uden for Finnsburgreferatet anvender »Beowulf« derimod genitivsformen »eotena« som betegnelse for »jætter«.

En del træk fra Finnsburgdigtningen udnyttes o. 1200 i fremstillingerne af dansk oldhistorie, med allusioner til aktuelle begivenheder.

Saxo tillempes (p. 151—57) Hnæf-episoden til begivenhederne i 1216, da Valdemar II med sine danske og frisiske tropper drog over Elben for at straffe sachsernes brud paa indgaaede aftaler. Med allusion hertil fortæller Saxo i et af sine Frode-afsnit om oldtidens skændige forræderi mod de indbudte danske gæster og drabet af den danske konge; historien er bygget op omkring navne, kendt fra »Beowulf«, og der er tilføjet stedsnavneforklaringer — Hanef, der falder efter tapper kamp, betragtes saaledes som opnævner for byen Hannover (Hanofra). — En anden af Saxos moderniseringer af den gamle Finn-digtning (p. 101—03) indledes ligeledes med den danske konges (kong Dans) sejrstøgt over Elben men har ellers som baggrund krigen mod Sverre-tidens Norge, og vel specielt omslaget i 1198, da Bergens borgere under deres ordfører »Finn forræði« blev tvunget til at støtte Sverre med mandskab, efter at de hidtil havde holdt med Sverres fjender, der havde deres tilhold i Danmark. De norske elementer kombineres med et udvalg af OE Gen.s navne omkring Frealaf og Finn; en række af de engelske navne præsenteres paa stribe som sønner af »Fyn« (se liste s. 29). Overfaldet paa danskerne der tillidsfuldt har stolet paa deres hidtidige venskab, lokali-

seres til Sydvestsjælland (med stednavneforklaring); da de to parter omsider indser, at de paa grund af mandefaldet er lige stærke, indstilles den haarde kamp; tilsidst faar forræderne dog deres velfortjente straf og hugges ned af den danske konge (Fridlev), der ved den lejlighed har megen nytte af sin stridssærk, som jern ikke bider paa.

Finnsburg-Fragmentets Ordlaf, Gudlaf og Garulf, »Beowulf«-referatets scyldinge Oslaf, Gudlaf samt Hunlaf(ing) (v. 1143—48) og Hrodulf (v. 1181) regnes i Arngrims resumé (skrevet i 1596) af den tabte Skjoldungasaga som danske skjoldungefyrster paa Sjælland: Oddleif, Gunnleif, Geirleif og Humleif præsenteres som brødre, efterkommere af Fridleif og fætre til Vermund. Som hos Saxo er Finnsburg-elementerne knyttet til navne fra OE Gen. (Finn/Frealaf, Wærmund); foruden navnene fra »Beowulf«-referatet har forfatteren ogsaa kendt fragmentets Garulf, der ikke er med i »Beowulf«. — Skjoldungasaga benyttedes af Snorre, der henviser til dens beretning om Hrolf, og i Snorres Edda fortælles om Hrolfs temmelig mislykkede ekspedition til Sverige (ligesom i Skjoldungasaga evt. med allusioner til de danske Sunesønners uheldige Sverigespolitik 1208—10), hvor Hrolf erhverver brynjen Finnzleif, som jern ikke bed paa (jvf. Saxos Finn-historie p. 102 og »Beowulf«s omtale af transporten til Danmark af den dræbte kong Finns efterladenskaber; Snorre derimod spinder videre paa den svenske traad og fortæller i Ynglingasaga (kap. 13 og 19) om vinterophold hos en finne-konge og om hjembringelsen af den dræbte finne-konges efterladenskaber).

Elementer fra Finnsburgdigtningen indgaar ikke alene i saadanne sagnhistoriske fortællinger fra de første aartier efter 1200 i Skjoldungasaga, hos Snorre, hos Saxo og i islandske søkongeremser, men ogsaa i islandske mytologiske udformninger.

I fortællingen om Balders ligbaal indgaar en refleks af den fra »Beowulf« kendte skildring af Hnæfs søsters bitre sorg efter at hun ved forræderiet har mistet dem hun elskede højest og lader sin lille søn anbringe sammen med Hnæf paa ligbaalet: Da Balder paa trods af alle svorne eder er blevet dræbt og lagt paa ligbaal, sørgede hans hustru, der var datter af Nep (var. Nef), saa bittert, at hun sprængtes af sorg og døde og lagdes op paa baalet, og (ved et spark af Thor) slængedes tillige den lille Litr, en dværg, op paa det samme baal (Snorres Edda 65—66 og 33 (U-varianten); navnene Litr og Niping indgaar tillige i »dværnavneremsen«). — En anden refleks af den gamle engelske digtning om Hengest og »eotena bearn« indgaar i Snorres byggerihistorie: Aftalen om den nye bygning garanteres med de dyreste eder; hingsten og jætten er fælles om bygningen; de færdes hele vinteren omkring den høje borg; men da den første sommerdag er nær, drages hingsten bort og der følger en velfortjent straf for jætternes lumske forræderi, og jætten dræbes, selv om de svorne eder derved omgaas.

I kirkebyggerlegenderne siden o. 1600 er Finns tilbud om en bygning ikke knyttet til en borg (som de engelske digtninges »Finnes buruh«) eller et hedensk gudshus (som i Snorres mytologiske arrangement), men til et kristent gudshus, en kirke indviet til St. Laurentius, og indgaar som

en karakteristisk bestanddel af den nordiske udformning af den siden Beda kendte historie om Laurentius' mirakuløse aabenbaring. Til Finn er der her, som i »Beowulf«, knyttet en familie, bestaaende af hustruen og sønnen, og disse to spiller en ikke uvæsenlig rolle; familien hører til jætternes slægt (»eotena bearn«) og lokaliseres til adskillige kirker i 1200-tallets Danmark, men specielt til Skaane (»Scedenig«, »Scedeland«).

I Lunds domkirke, viet til St. Laurentius, identificeres de med de personer, der ses som stensulpturer nede i krypten under højalteret; i andre kirker henvises til andre synlige vidnesbyrd om jætten Finns lumske optræden og velfortjente afstraffelse.

De talrige optegnelser fra det sydligste Danmark til langt nordpaa i Sverige viser os, at kirkebyggerlegenderne har været populære i de sidste tre aarhundreder, men giver ikke sikre holdepunkter for disse legends alder. En række af deres elementer, bl. a. Finn, ses imidlertid at have været kendt af de nordiske skribenter, der kort efter 1200 udformede fortællinger om Danmarks sagnhistorie og om Nordens hedenske guder, uden dog at knytte Finn til nogen kirke. En saadan tilknytning mellem Finn og et kirkebyggeri kendes derimod fra en billedsten med runeindskrift, indmuret i en sydvestjysk kirke, maaske saa tidligt som o. 1150.

Aastrup kirke (pr. Glejbjerg) i Sydvestjylland, 30 km nordøst for Ribe, er iflg. undersøgelser foretaget under restaureringen 1952 af sognets præst, kirkearkæologen K. Høgsbro Østergaard, blevet udvidet med nogle fag o. 1250, hvoraf det rent skønmæssigt sluttes, at den ældre del af kirken, der ikke længere var rummelig nok, var opført o. 1150 (Fra Ribe Amt, 1953, 277—331). I denne ældre del af kirken var de kløvede dele af billedstenen benyttet; to af stykkerne er placeret paa kirkens yderside som karm om det nordlige korvindue; de er placeret saadan, at saavel runeindskriften som billedet staar paa hovedet.

Billedet har udgjort den ene del af en større billedkomposition, hvis anden halvdel (eller andre dele) eventuelt kan være indmuret i det indre af den metertykke mur. Det viser en kriger, klædt i lang panserskjorte og med spids hjelm. Med et skjold foran sig i højre haand og med venstre arm løftet gaar han frem mod et stiliseret træ eller en stolpe, der forneden og foroven vider sig ud i kapitællignende dekorationer. »De forskellige træk i udrustning og paaklædning tyder snarest paa 2. halvdel af 1100-aarene, i hvert tilfælde perioden inden 1200« (P. Nørlund 1935). »Skjoldets form kan føre tanken hen paa Bayeux-tapetet« (Høgsbro Østergaard, mundtlig, 1959). Stenen er af grovkornet, graa granit med røde korn; formatet 60,5 × 35,5 cm.

Indskriftstenen af samme materiale er 117 × 37,5 cm og udgør den øverste del af vindueskarmen. Ved krigerens fødder staar runetegnet for h; ved stenens modsatte ende, paa den anden side vinduet (og ikke helt paa samme linie som h-runen), staar begyndelsen af en runeindskrift:

fin · k · ri i

»fin er maaske navnet Fin; betydningen af de følgende runer er ganske usikker« (Lis Jacobsen og Erik Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

Text (1942) p. 48 (nr. 22—23); Atlas (1937) fig. 68—71). Et tredje stykke af den oprindelige store sten er placeret over det andet korvindue, har formatet 97 × 37 cm og vi ser begyndelsen af runealfabetet (**fuþorkhniastb**), ogsaa staaende paa hovedet; »da runerne staa paa hovedet i forhold til vinduesbuen, og denne har bortskaaret en del af dem, maa det antages, at stenen ikke sidder paa sin oprindelige plads; den tilglattede overflade, hvori runerne er hugget, vidner dog om, at stenen fra først af har været bestemt (og tidligere anvendt?) til byggeemne« (sst. nr. 21, fig. 67 og 69).

Det demonstrative i placeringen, saa mandens hoved vender ned mod jorden, i forbindelse med anbringelsen paa kirkens yderside er ifølge Høgsbro Østergaard udtryk for en klerikal fordømmelse af noget hedensk.

Tang Kristensen giver intet kirkebyggelsesagn for kirken (se s. 31); men forholdene fører tanken hen paa historien om Finn i Lund. Der er dog den væsentlige forskel, at det i Aastrup var under selve kirkebyggeriet o. 1150, at der demonstreredes en fordømmelse med hensyn til **fin** og mandfiguren ved stolpen, repræsenterende noget hedensk.

Hverken illustrationen eller **fin**-indskriften giver grund til at forudsætte noget kendskab til en legende som den, der 500 aar senere optegnedes om Finns kirkebyggeri for St. Laurentius, hvor der ikke er tale om krigsudstyr. Den mulige forbindelse indskrænker sig til, at Aastrup kirke o. 1150 er det tidligst kendte eksempel paa, at der til et kirkebyggeri overhovedet knyttede sig forestillinger om en fordømmelsesværdig, hedensk Finn.

Af det martialske optrin kan det fremgaa, hvem denne Fin egenlig var. Thi et saadant optrin skildres netop i Finnsburgdigtningen, hvor den danske Hnæf og Hengest tappert forsvarer sig ved gæstehallens port (stolper) mod Fins forræderiske overfald; af Saxo ses, at denne episode kendtes i Danmark i alt fald kort efter 1200. Billedstenen i Aastrup viser krigeren ved stolpen; ved hans fødder staa runeindskriftens **h**-tegn, og forudsat at denne placering er fastholdt fra før kløvningen, kan dermed være angivet krigerens navn (Hnæf? Hengest?), mens **fin · k ·** (kong (?) Fin) paa runestenens modsatte ende kan være billedtekst til den forsvundne del af billedkompositionen.

I saa fald illustrerer billedet et forræderi, der gik slemt ud over danskerne og rent moralsk kunne være fordømmeligt nok. Men saa var der ogsaa for en klerikal betragtning en langt mere vægtig grund til en officiel kirkelig demonstration. Thi denne Fin var prædestineret til evig fordømmelse, fordi han (ligesom den Wig, Ælnod i Odense 1122 havde omtalt som jydernes »fordums afgud«) iflg. OE Gen. hørte til selveste Odins nærmeste familie.

Ved midten af 1100-tallet havde Ribe en intensiv forbindelse med friserne egne, og byggematerialerne til domkirken hentedes ved Rhinen. Stiftets biskopper var i denne periode: Elias fra Flandern (1142—52); derefter englænderen Radulf, kong Valdemar I.s scriba, dvs. kansler (1152—71); derefter Stephan, der havde været abbed i Herrevadkloster i Skaane. Under saadanne omstændigheder var det nærliggende om stiftets præster og de kirkelige myndigheder, der førte tilsyn med sognenes kirkebyggeri, interesserede sig for friserne og for hvad engelsk

litteratur havde at fortælle om friserne og danskerne og Skaane, og kunne formidle det videre til Skaane, til Herrevadkloster og til metropolkirken i Lund.

Fra fordømmelsen af Fin under det sydvestjyske kirkebyggeri o. 1150 kan der føre en lige linie frem til de langt senere optegnede kirkebyggerlegender — først og fremmest selvfølgelig til de former, hvor det, som i Lund, er en Finn, der bliver fordømt, men ogsaa til de former, hvor fordømmelsen rammer en anden af de personer, hvis navne side om side med Finn indgaar i OE Gen.s opregning af Odins forfædre og som derfor var prædestineret til samme klerikale fordømmelse.

Naar navnet Finn — eller Find — er det hyppigste i de jyske optegnelser, eneraadende i de skaanske og rigeligt repræsenteret ogsaa i Sverige og Norge, er det i overensstemmelse med forholdet o. 1150 i Sydvestjylland.

Det er derfor irrelevant, om der saa i Skaane maaske kan have været yderligere grunde til at sætte netop dette navn og ikke et af anerækkens andre i forbindelse med byggeriet af katedralen. Det behøver ikke nødvendigvis at have nogen forbindelse med det faktum, at der i Lund i de aar, da kirken opførtes, omtales en hel del personer ved navn Findor. Saa sent som o. 1170 noteres i *Necrologium Lundense* dødsdatoerne for tre munke i Helmarshausen-klosteret, der stod i broderskabsforbindelse med St. Laurentius i Lund, en af dem hed Findor (død 3. januar) og tituleres »presbyter et monachus«, og da han havde været ejer af en gaard i Hyllie, kan han stamme fra Lund; men ellers tilhører Findor'erne i Lund perioden 1123—40, netop de aartier da kirkebyggeriet stod paa:

1123/24: kanniken Findor har sit præbende i Roskilde stift; det bestaar af en del sjællandske gaarde samt Sundby paa Amager (p. 8).

o. 1130: en Findor med tilnavnet »dives« mindes paa sin dødsdag 16. marts (p. 61).

1136: provsten Findor repræsenterer Dalby-brødrene ved et møde i Lund, hvor de indgik broderskab med St. Laurentiusbrødrene (p. 129).

1135/40: diakonen Findor, »Roskeldensis canonicus«, mindes paa sin dødsdag 9. august (p. 86); en senere skriver, saavel som han der til henimod 1166 skrev notitserne i *Liber Daticus*, indføjede denne Findors dødsnotits ved den foregaaende dag, 8. august (p. 85; Weeke p. 196). dog uden at slette hans navn under 9. august. Nekrologiet viser derfor følgende serie i august:

(8.): Obiit ... Finderus diaconus Roscheldensis canonicus.

(9.): Uigilia beati Laurentii martiris. Obiit Findor diaconus. Roskeldensis kanonicus ...

(10.): Passio sancti Laurentii archidiaconi et martiris ...

(14.): Uigilia sanctę Marię ...

(15.): Assumptio sanctę Marię ...

Laurentius-festen var en stor højtid for kirken i Lund; den begyndte den 9. august om eftermiddagen. 14. august fulgte saa Frue aften før »dyre vor Frue dag«. Og ved indledningen til denne række fester for

domkirkenes to hellige beskyttere var det lige siden 1130'erne Laurentii-brødrenes pligt hvert aar ogsaa at mindes Findors dødsdag — indtil dette ophørte, senest med reformationen 1536.

I 1654 som endnu i vore dage spiller navnet Find en vigtig rolle i den apokryffe St. Laurentius-legende, der netop drejer sig om Finds dødsdag — og iøvrigt forudsætter at det er denne Find, der staar ved søjlen nede ved krypten; hvis denne skikkelse har diakondragt, kan billedhuggerens model have været en af Lunds egne daværende diakoner, evt. Findor.

Saadanne halvglemte lokale Findor'er i Lund og i det konkurrerende Dalby har alene ved deres navn og ved deres tilknytning til domkirken i byggeperioden kunnet bidrage til, at der i senere fabuleringer om dette byggeri optoges udenbys Finn-forestillinger, der ud over navnet intet som helst havde at gøre med f. eks. den brave kannik og diakon.

I de nordiske kirkebyggerlegender er der derudover en del træk, der ikke kan føres tilbage til hverken den engelske Finn-litteratur, den britiske byggefabulering eller Bedas fortælling om kirkebyggeren Laurentius' mirakuløse aabenbaring, og som derfor maaske maa søges forklaret ud fra hjemlige nordiske, evt. lokale lundensiske forhold. De vigtigste er vel, at Finn (eller hvad de hedenske højfolks repræsentant nu kaldes) forlanger at faa enten solen og maanen eller den sørgmodige bygherres øjne, og at kvinden dernede under jorden forsikrer sit barn, at det nok skal faa disse at lege med.

Tilsvarende forestillinger kendtes i 1200-tallets islandske prosatekster om Finn, hans børn, solen og maanen; islandske kenninger omtaler solen som en eller anden jættes legetøj; og om dette saavel som om den bekymrede bygherres pantsatte øje digtes i *Völuspá* og i andet af det mytologiske materiale, der benyttedes i Snorres skrivestue. Men maaske opererer de mytologiserende islandske tekster her med forestillinger, der hidrørte fra Skaane.

Omtalen af St. Laurentius' øjne som alternativ til sol og maane refererer til et gammelt og endnu særdeles velkendt træk i St. Laurentius-legenderne: Den nordiske kirkebyggerlegende understreger at den hellige mand var saare bedrøvet; det samme fremhævedes saavel hos Beda som i legenderne om martyren, lige siden Prudentius o. 400 skildrede martyren Laurentius' graad ved Sixtus' kors tre dage før han selv fandtes værdig til martyriet 10. august.

Til martyrens graad hentyder »St. Laurentii taarer«; med speciel astronomisk betydning bruges udtrykket som betegnelse for den regn af meteoror (stjerneskud), der kulminerer hvert aa. i dagene omkring 10. august, St. Laurentii dag. I Canterbury sørgede Goscelin o. 1100 for, at den lokale St. Laurentius heller ikke paa dette punkt skulle staa tilbage for den romerske; i en vision i Canterbury fremtræder helgenen i al sin himmelske glans, »med purpurskær over haaret, hans ansigt lyste og det flammede fra hans øjnes stjerner« (*oculorum sideribus flammabat*, ASS Maii VI (1688), 398).

Med denne association hører den bedrøvede St. Laurentius' øjne i

kirkebyggerlegenden naturligt sammen med astronomiske begreber som sol og maane.

Kirken i Lund var viet til saavel St. Laurentius som til Jomfru Maria, moderen med barnet. I kirkebyggerlegenden er det moderen med barnet, der ved sin aabenbaring hjælper St. Laurentius til at redde kirken. Og solen og maanen hørte efter middelalderlig opfattelse naturligt sammen med Jomfru Maria og hendes barn: i Geoffrey of Monmouths tilføjelse til Nennius' byggefabulering indgaar der maaske allerede en refleks deraf, idet barnets fader formodes at være en aand fra himmelrummet mellem jorden og maanen.

Solen og maanen, eventuelt et større eller mindre antal stjerner, ses paa talrige middelalderlige klerikale segl sammen med Jomfru Maria og Jesusbarnet. Det er segl fra klostre og kirker, der var indviet til Jomfru Maria, altsaa i første række fra cistercienserklostrene, baade de ældste, der oprettedes i Danmark og Sverige i 1140'erne, og deres filialklostre: Herrevadkloster i Skaane og dets filial i Løgum i Sønderjylland, (oprt. 1173), Esrumklosters filialer Øm og Knardrup, samt bl. a. Bækkeskov kloster i Skaane og Børglum domkapitel i Vendsyssel (alle gengivet hos H. Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886). Tilknytningen til Jomfru Maria og Jesusbarnet af disse symboler ses tillige paa kirkeligt inventar, samt f. eks. i Mariahymnen »Ave maris stella« og Andreas Sunesøns Mariasekvens »Stella solem praeter morem« (med en allegorisk udlægning i Hexaëmeron 1835—54, 2003—11) og i Liber Daticus-sekvensen »Ab arce siderea/descendens lux aurea/virginis in gremium« (sml. Geoffrey). Apocalypsen 12 illustreres bl. a. i det smukke segl (1458) fra brigittinerklosteret i Mariager, der i en flammeglorie viser Maria (med Jesusbarnet paa armen) staaende paa halvmaanen — jvf. Vid-Finn historien ovenfor s. 17.

Solen og maanen, saavel som stjernerne, hørte saaledes — især efter cisterciensernes idéverden — til forestillingerne om Lunds domkirkes beskyttede Jomfru Maria og St. Laurentius (hvis taarer er stjerneskuddene).

I legenden om opførelsen af St. Laurentius' kirke i Lund identificeres kvinden, der lover sin dreng sol og maane subsidiært St. Laurentii øjne, mens hun sidder nede under jordens overflade, med den kvindeskikkelse, der ses siddende med barnet ved søjlen nede i kirkens krypt.

Placeringen nede under jordens overflade af kvinden, der lover sit barn sol og maane, alternativt den bekymrede bygherres øjne, gaar igen ogsaa i de former af fortællingen, der knyttes til andre nordiske gudshuse end det i Lund, saavel i islandske mytologiske digtninge om de hedenske guders bygninger som i de danske og svenske sognes kirkebyggerlegender, med Finn eller andre navne fra OE Gen. og Bedas Laurentius-beretning.

Men da der saavidt vides ikke andre steder end netop i St. Laurentiuskirken i Lund var en haandgribelig hjemlig forudsætning for en saadan underjordisk placering af kvinden med barnet, der er saa vigtige personer i den nordiske kirkebyggerlegende, er det et vægtigt indicium for, at denne legende til at begynde med var afpasset efter de lokale forhold

netop ved Lunds domkirke, og med mere periferiske variationer tillempedes til andre nordiske gudshuse.

De vigtigste udenlandske forudsætninger kendes fra England og Wales. De britiske fabuleringer om byggeriet (Nennius) og om barnet og maanen (Geoffrey of Monmouth) har ikke været de mindst vigtige af disse impulser, idet de paa afgørende maade har drejet St. Laurentius-aabenbaringen fra Bedas rent klerikale plan over i en frejdigere fabulering efter britisk mønster. Den nordiske kirkebyggerlegende kan derfor formodes at være blevet til i et milieu, der var velinformeret baade om forholdene i Lunds domkirke og om denne engelske og britiske litteratur.

Det mest nærliggende vil vel være at søge dette milieu enten blandt St. Laurentius-brødrene i Lund eller i et af de klostre, de havde sluttet broderskab med, f. eks. Herrevad, hvis forbindelse med Ribe stift (med Aastrup kirke) er dokumenteret o. 1171.

De optegnelser af kirkebyggerlegenden, der foreligger siden o. 1600, samler sig i en række tilfælde i grupper i omraader nær de gamle (især cistercienser-) klostre, og blandt disse igen har en optegnelse fra Herrevadomraadet en central karakter.

Blandt Evald Tang Kristensens 29 trykte optegnelser fra Jylland er de 7 fra Vendsyssel (nær Børglumkloster og dets filial Vrejlev), 3 fra Mors og Thyholm ude ved Vestervig kloster, 3 andre vestjyske længere mod syd i Vind sogn ved Tvis kloster (filial fra Herrevad), 7 paa Djursland (med Essenbæk kloster) og 5 i Sønderjylland, i Egvad mellem Øster Løgum og Løgum kloster (filial fra Herrevad, oprt. (1171—)1173 af Ribes biskopper, den engelske Radulf og Stefan, tid l. abbed i Herrevad). — Tang Kristensens materiale er ikke udtømmende og inkluderer ikke f. eks. den ejendommelige Fin-digtning, der er optegnet i 1850'erne paa den nordfrisiske ø Sild ud for Løgumkloster, og som maaske fortjener en særlig undersøgelse.

Fra Skaane opregner Liungman ca. 45 optegnelser, alle af Lundtypen. Ved Herrevadkloster i det nordvestlige Skaane fremhæver han en variantform, der i højere grad end de øvrige skaanske viser fællesskab med saavel de jyske som de svenske. — Omkring 1200, da klosteret stod under Esbern Snares protektorat, besattes embedet som præst ved klosterkirken med en Lucas, der, bl. a. paa grund af navnets sjældenhed dengang, muligvis kan være identisk med den af Saxo omtalte britiske historiker og entertainer der 1170 havde (en ret inferior) stilling som scriba hos Jyllands hertug Christoffer. Ved sine fortællinger om fortidens danske bedrifter havde denne Lucas begejstret Esbern Snare og Jyllands unge hertug, og han antages at have givet væsentlige bidrag til Saxos værk, bl. a. den over OE Gen. komponerede »jyske« oldhistorie; andre af Saxos fortællinger viser andre skikkelser fra ældre engelsk litteratur stedfæstet til Herrevad-omraadet. Dette kloster stod i broderskabsforbindelse med St. Laurentius-brødrene i Lund, der i deres Liber Daticus noterer Lucas' dødsdag (13. juli; Weeke p. 176. — Nordisk Tidskrift (Letterstedt) 28 (1952), 202—11).

Nordpaa fra Herrevad grener optegnelserne sig ud i to retninger langs de gamle færdselsruter — den ene mod nordøst til Nydala kloster (18 optegnelser iflg. Liungman), den anden nordpaa forbi Ås kloster (grl. af Esbern Snare under 1190'ernes kampe mod kong Sverre i Norge) (25 opt.) op til det særlig rige optegnelseromraade fra Götaelv (med »Alfheim« tidligere bispestad Konghelle/Kungälv, hvor Kastalaklosteret i de samme aar reorganiseredes af Abbed Vilhelm fra Æbelholt; 35 opt.) til Alvastra kloster hinsides Vättern, med ca. 40 optegnelser omkring Varnhem kloster og Skara, bispestaden i det Västergötland, hvor Snorre 1219 opholdt sig hos lagmanden Eskil.

De tidligere forsøg paa at forklare 1100-tallets skulpturer i krypten, og de divergerende opfattelser af den dertil knyttede kirkebyggerlegende, optegnet siden o. 1600, er i sig selv en tilstrækkelig advarsel mod ethvert yderligere forsøg paa disse omraader.

Naar et saadant forsøg alligevel er gjort her, prætenderer det derfor ikke at give den definitive løsning af problemkomplekserne, men indrangerer sig blot i det lange geled af tidligere og fremtidige hypoteser.

Dette forsøg skulle vise, at der i det mindste er en mulighed for at betragte saavel skulpturerne som legenden under eet, som udtryk for lundensiske St. Laurentius-forestillinger.

Skulpturerne ved de to søjler i krypten under højalteret skulle kunne forstaas som billeder af St. Laurentius og Jomfru Maria (med Jesusbarnet); de var kirkens beskyttere, og til dem var højalteret blevet indviet i 1145.

Manden ved søjlen genfindes paa en mere detailleret lundensisk tegning o. 1140, hvor han staar ved foden af et højt kors, og baade detaillert i denne tegning og detaillert i den senere optegnede legende om St. Laurentius' kirkebyggeri skulle hidrøre fra de engelske forestillinger om St. Laurentius og hans kirkebyggeri i Canterbury, som de først og fremmest kendes fra Beda o. 700.

Centrale dele af den lundensiske legende skildrer hvordan St. Laurentius' kirke reddes fra de overmægtige hedenske magter ved, at den fortvivlede helgen i sidste øjeblik modtager en frelsende aabenbaring; dette skulle kunne forstaas som en lundensisk tillempning af det tilsvarende Laurentius-mirakel i Canterbury.

I den lundensiske legende, saavel som i et sydvestjysk kirkebyggeri o. 1150, er Finn repræsentant for de hedenske magter, der er hjemfaldne til fordømmelse; mens Finn her præsenteres i klerikale omgivelser, optræder han i andre roller i danske og islandske sagnhistoriske og mytologiske tekster skrevet i de første aartier efter 1200. Han skulle i de enkelte tilfælde kunne identificeres med den Finn, der spillede en hovedrolle i oldengelsk episk digtning og fra o. 800 henregnedes til den i Bedas St. Laurentius-fortælling givne række af Kent-kongernes forfædre, som allerede før aar 1000 lokaliseredes til Skaane.

En væsentlig del af de fabulerende elementer i den til Lunds domkirke eller andre nordiske kirker knyttede byggerihistorie skulle hidrøre fra den byggefabulering, der fra 826 (hos Nennius) og derefter fra 1130'erne

(hos Geoffrey of Monmouth) knyttes til Hengest, Kentkongernes stamfader.

Den lundensiske legende arbejder i disse tilfælde med de samme engelske elementer som udnyttes i andre udformninger af Saxo, Völuspá (spec. dværgnavneremsen) og Snorre, hvad der indikerer at legendens væsentligere dele er blevet udformet o. 1200, maaske i et kloster i Lund eller i nærheden (Herrevad?), hvorfra der var forbindelse dels med England, dels med klostre i de nordiske egne hvor kirkebyggerlegenden senere er optegnet.

BIRGER NERMAN

Arkeologisk belysning av två Eddapartier

Eddadikterna innehålla i regel endast enstaka uttryck eller kortfattade beskrivningar, som kunna arkeologiskt belysas. Endast på två ställen förekomma mera utförliga skildringar, som kunna ställas i arkeologisk belysning. Det är klart, att dessa måste vara av stor vikt för frågan om möjligheten att mera än enstaka uttryck eller kortfattade beskrivningar skulle kunna ha fortlevat under en längre tid. De ifrågasvarande ställena utgöras av skildringen av ett förnämligt svärd i stroforna 8 och 9 av Helgakvida Hjörvarzsonar och Brynhilds detaljerade föreskrifter för Sigurds och hennes balfärd i stroforna 65—70 av Sigurdarkvida in skamma.¹

Stroforna 8 och 9 i Helgakvida Hjörvarzsonar lyda:

'Sverd veit ek liggia	í Sigarshólmi,
fiórom færa	en fimm tōgo:
eitt er þeira	öllum betra,
vígnesta þöl,	ok varit gulli.

Hringr er í hialti,	hugr er í midio,
ógn er í oddi,	þeim er eiga getr;
liggr með eggio	ormr dreyrfáadr,
en á valþosto	verpr naðr hala.'

Som bekant påpekade Knut Stjerna i sin uppsats »Hjälmar och svärd i Beovulf» i Studier tillägnade Oscar Montelius 9.9. 1903 sid. 114, att med uttrycket *hringr er í hialti* avses ett s. k. ringsvärd.

¹ Citeras efter G. Neckels Eddaupplaga, I Text (=Germanische Bibliothek hgg. von W. Streitberg, Abt. 2, Band 9, Aufl. 3), Heidelberg 1936.

Sådana svärd,¹ försedda med en ring i överhjäaltet och knappen, finnas under en viss period och ha hittills anträffats i Skandinavien med västra Finland, England, Tyskland, Frankrike och Italien; talrikast förekomma de i Sverige. De tidigaste föreligga i England. I fig. 1 återges översta partiet av fästet till ett sådant svärd; det härrör ifrån Bifrons i Kent. Vi se här en vid knappen och överhjäaltet fästad bygel, i vilken finnes en rörlig ring; materialet är brons, delvis förgylld och försilvrad. I fig. 2 ses ett motsvarande svärdsparti; det härrör ifrån gravfältet vid Endregårda i Endre sn på Gotland (Stat. Hist. Mus., Stockholm, inv.-nr 484:36). Här fyller ringen öglans hela öppning och är därför, ehuru fri i förhållande till öglan, icke längre rörlig; materialet är förgyllt silver och förgylld brons. Slutligen se vi i fig. 3 ett överhjäaltet med knapp ifrån Snösbäck i Karleby sn i Västergötland (Stat. Hist. Mus., Stockholm, inv.-nr 2561). Här ha bygel och ring gjorts i ett; vid den gamla gränsen mellan dem har man lagt på ett flätat silverband, medan de övriga partierna bestå av förgylld brons. Denna typologiska utveckling innebär givetvis icke, att alla exemplar av ett äldre stadium skulle vara äldre än alla exemplar av ett senare stadium, blott att stadium 1 inträtt tidigare än stadium 2 och detta tidigare än stadium 3. Vad de här avbildade exemplaren beträffa, kan fig. 1 dateras till tiden ca 500—ca 550, fig. 2 till tiden ca 550—ca 600 och fig. 3 till tiden omkring år 650 eller något senare. Ringsvärdens tid kan också klart fixeras till skedet ca 500—ca 700; före och efter detta skede saknas de fullständigt.

Ringens på svärdens kan — utom de lösa ringarna — icke ha tjänat något praktiskt ändamål. Säkerligen har den haft en symbolisk betydelse, varit ett tecken på hövdingvärdighet.

Oscar Montelius² hävdade i ett föredrag vid Nordiska arkeologkongressen i Köpenhamn 1919, att uppgiften om ringsvärdet i Helgakvada Hiorvarzsonar måste avse ett svärd som fig. 1 eller 2 med verklig ring, då de f. d. ringarna på svärd som fig. 3 ej längre ge intryck av ringar.

Diktens svärd säges vidare vara *varit gulli* 'överdraget med guld'. Ringsvärdens liksom andra svärd under tiden ca 500—ca 700 ha ytterst ofta — som det även framgått av ovanstående — fästedelarna förgyllda, vanligen förgylld brons, men även förgyllt silver (under 500-talet äro

¹ Litteraturhänvisningar hos Nerman, B., *The Poetic Edda in the light of Archæology* (=Viking Society for Northern Research, Extra Series, Vol. IV, Coventry 1931) sid. 42 f.; Behmer, E., *Das zweischneidige Schwert der germanischen Völkerwanderungszeit*, Stockholm 1939, sid. 126 ff.

² Montelius, O., i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1920 sid. 42 f.

de ej sällan helt av guld). Däremot än under 700-talet dylik förgyllning på svärd ytterligt sällsynt. Och under vikingatiden förekommer förgyllning nästan aldrig på svärdsfästena. Jag kan från det väldiga materialet av svenska vikingatidsfynd icke erinra mig mera än ett enda exempel: det bekanta svärdet från Dybeck, Ö. Vemmenhögs sn i Skåne, vilket har delvis förgyllda silverhjalten.¹ Detta svärd, som utan tvekan är importerat, härrör ifrån 1000-talet. Och från det ännu väldigare norska materialet nämner Jan Petersen i sitt verk »De norske vikingesverd» (=Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse 1919. No. I) inte ett enda svärd med någon fästedel förgylld. Från det sparsammare danska svärds materialet ifrån vikingatid känner jag heller intet exempel.²

Ett annat uttryck, som karakteriserar svärdet i Helgakvida Hjörvarzsonar, är raderna str. 9:5, 6:

liggr med eggio ormr dreyrfáadr.

Stjerna³ har tolkat uttrycket som en hänsyftning på damascering av svärds klingan. I flera fall ha vid denna inläggningarna varit vågformiga, vilket kunnat ge ett intryck av ormar; jag har anslutit mig till denna mening.⁴ Men damasceringen har aldrig, så vitt jag vet, karaktären av en orm, som ligger utmed eggen. Man behöver heller inte ta till denna icke passande förklaring, ty vi äga i själva verket svärd, som ha ett ormförmigt djur liggande utmed klingan. De eneggade svärden och knivarna under Vendeltiden ha ofta längs ryggen gående parallella linjer eller skårar, som vanligen förenas framåt svärdsspetsen. De kunna föra tanken till ett ormlignande djur, som ligger utmed klingan, och någon gång kan ett sådant band också vara försett med ett djurhuvud. I fig. 4 se vi fragmentet av klingan till ett eneggat kortsvärd från gravfältet vid Vallstenarum i Vallstena sn på Gotland (Stat. Hist. Mus., Stockholm, inv.-nr 5830). Vi se här ett ormlignande djur med ett huvud i den s. k. Salins stil II; djurtypen daterar svärdet till förra hälften av 600-talet. Det kan ha legat nära till hands att giva ett sådant djur en blodröd färg.

Från vikingatiden finnas inga svärd, där klingan har en ornering, på vilken diktens ord kan passa in.

¹ Avbildat t. ex. hos Montelius, O., Kulturgeschichte Schwedens, Leipzig 1906, sid. 263 fig. 424.

² Uppgiften hos Brøndsted, J., Danmarks Oldtid, III, København 1940, om svärdet sid. 324 fig. 307a, att hjaltet har förgyllning, är felaktig; jfr Müller, S., Ordning af Danmarks Oldsager, II, Kjøbenhavn 1888—1895, sid. 64 fig. 580.

³ Stjerna, K., a. a. sid. 112 f.

⁴ Nerman, B., a. a. sid. 44 f.

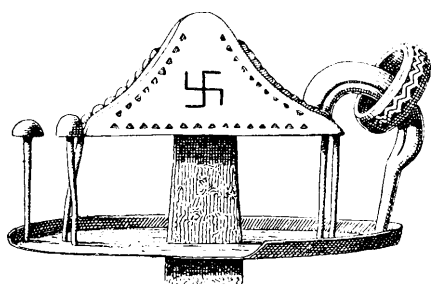

Fig. 1. Svärdsnapp och -överhjält med bygel och ring; brons, delvis förgylld och försilvrad. Bifrons, Kent, England. 1/1.

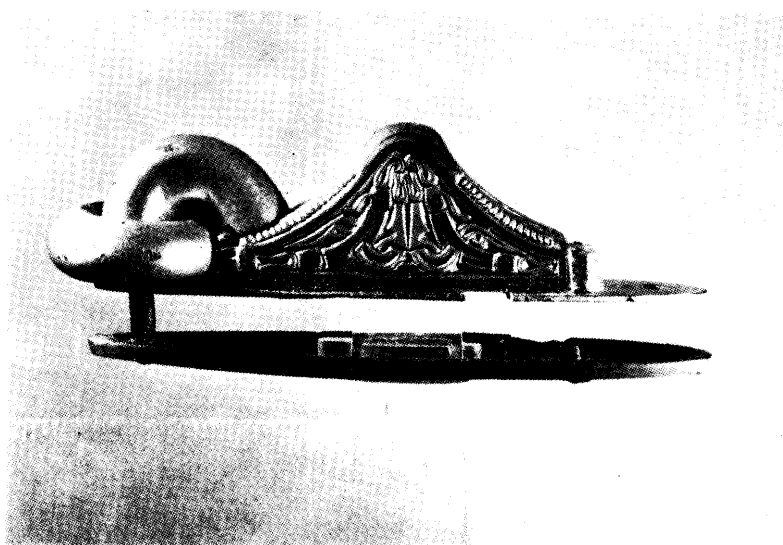

Fig. 2. Svärdsnapp och -överhjält med bygel och ring; förgyllt silver och förgylld brons. Endregårda, Endre sn, Gotland. 1/1.

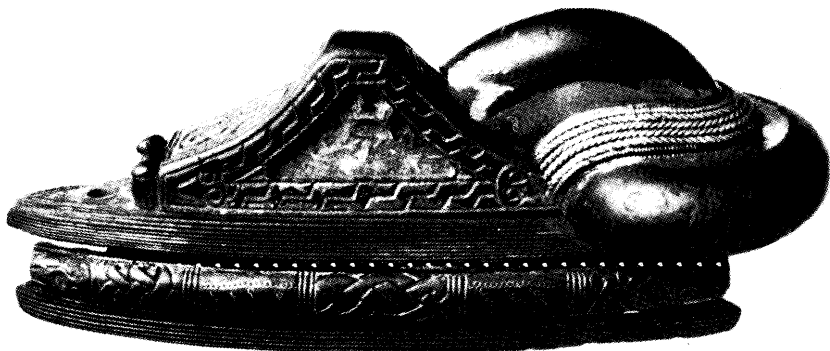

Fig. 3. Svärdsknapp och -överhjält med i ett gjord bygel och ring; förgylld brons flätat silverband. Snösbäck, Karleby sn, Västergötland. 1/1.

Fig. 4. Fragment av klingan till eneggat järnsvärd. Vallstenarum, Vallstena sn, Gotland. 3/4.

Fig. 5. Svärdshjält av brons. Okänd plats i Skåne eller Blekinge. 1/1.

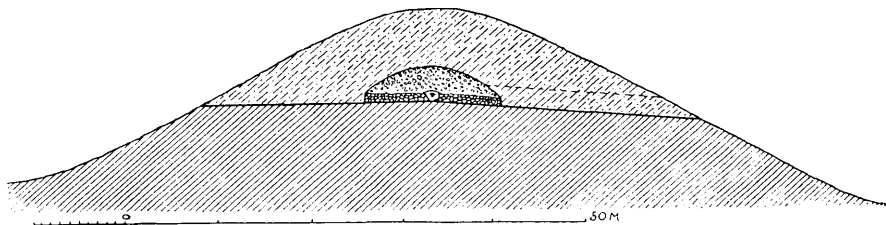

Fig. 6. Schematisk genomsnitt av Odenshögen vid Gamla Upsala. Understa partiet är den naturliga åsen.

Vår Eddadikts svärd skildras som eneggat. Hittills ha emellertid alla kända ringsvärd varit tveeggade. Man ser emellertid ingen anledning till att icke även eneggade svärd stundom kunna ha varit ringsvärd.

Slutligen ges ännu en upplysning om svärdet, liksom den föregående om dess ornering: str. 9:7, 8:

en á valbøsto verpr naðr hala.

Vad *valbøst* avser är icke klart.¹ Som Hjalmar Falk påpekat, måste det dock gälla någon del av fästet; det framgår av Sigrdrifomál 6, där det sägs, att man skal rista segerrunor på svärdets hjalt, *sumar á véttrí-mom, sumar á valbøstom*. Stjerna² tror, att *valbøst* syftar på hjalten, snarast kanske på det undre hjaltet, medan Falk själv tänker på metallplattor på hjaltena. Ur vår synpunkt spelar den närmare bestämelsen av *valbøst* ingen roll, då djurfigurer kunna förekomma både på svärdets knapp, över- och underhjalte och beslag på mellankavlen. Det väsentliga är uttrycket *verpr naðr hala*.

Så vitt jag har mig bekant, finnes knappast något exempel på vikingatida svärd, som äro försedda med ormliknande djur, vilka svänga upp stjärten. Men under Vendeltiden äro de vanliga. I fig. 5 se vi ett svärds-hjalte av brons från okänd plats i Skåne eller Blekinge (Stat. Hist. Mus., Stockholm, inv.-nr 2110). Här kan man om t. ex. det ormsmala djuret längst t. v. verkligen säga, att det *verpr hala*, fastän det egentligen avslutas med ett ben. Hjaltet tillhör tiden framemot år 700.

Det säger sig självt, att Helgakvida Hjörvarzsonars beskrivning av ett svärd, som är försett med ring, som är förgyllt, vars klinga har en ormbild och på vars fäste ormen svänger upp stjärten icke kan ha tillkommit på en tid, under vilken allt detta var försvunnet och då man inte längre hade ett minne därav. Senare än omkring år 700 kan diktens svärdsbeskrivning icke ha tillkommit; det kan tilläggas, att Stjerna,³ som givit en övertygande tolkning av diktens uppgift om hjaltringen, men vars belysning av övriga utsagor om svärdet icke är slående, försiktigtvis nöjer sig med att anse diktens svärdsskildring »återspegla förhållanden från tiden omkring år 600». Någon rad i stroferna om svärdet kan ju ha fallit bort och någon, som icke givit någon direkt sakuppgift, kan ha tillkommit, men i stort måste detta parti vara gammalt. Det är orealistiskt att tänka sig, att man långt senare skulle ha

¹ Jfr Falk, H., Altnordische Waffenkunde (= Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse. 1914. No. 6), sid. 29 f.

² Stjerna, K., a.a. sid. 113.

³ Stjerna, K., a.a. sid. 120.

uppdiktat uppgifter, som skulle ha fullständigt passat in på föremål från tiden ca 550—ca 700, vilka man inte hade en aning om. Helt naiv är den förklaring, som givits av Felix Genzmer¹, att man på vikingatiden eller på 1100-talet skulle ha hittat ett ringsvärd i någon grav och efter detta givit diktens beskrivning, en förklaring, som är så mycket mera verklighetsfrämmande som författaren samtidigt tror, att dikten tillkommit på Island, där ringsvärd aldrig förekommit av den enkla anledningen, att ön upptäcktes av nordborna långt efter sedan ringsvärd kommit ur bruk.

Vi övergå så till partiet om Brynhilds föreskrifter angående hennes och Sigurds bálfärd i Sigurdarkvida in skamma.

De ifrågavarande stroforna, 65:5—70, lyda:

Láttu svá breida at und oss ǫllom þeim er sulto	borg á velli, iafnrúmt sé, með Sigurði.
Tialdi þar um þá borg valarípt vel fáð brenni mér inn húnska	tiǫldom ok skiǫldom, ok Vala mengi; á hlið adra.
Brenni inom húnska mína þjóna, tveir at hǫfðom, þá er ǫllo skipt	á hlið adra meniom gǫfga: ok tveir haukar; til iaftadar.
Liggi okkar enn í milli egghvast éarn, þá er vit bæði ok hétom þá	málmr hringvaridr, svá endr lagit, beð einn stigom hióna nafni.
Hrynja honom þá *hlunn blikhallar, ef hánom fylgir —þeygi mun vár fǫr	á hæl þeygi hringi litkoð, ferð mín heðan aumlig vera! —

¹ Genzmer, F., i Zeitschrift für deutsche Philologie 1952 sid. 142 f.

pvíat hánom fylgia	fimm ambóttir,
átta piónar,	ødlom góðir,
fóstrman mitt	ok faderni,
pat er Budli gaf	barni síno.

Oscar Montelius¹ påpekade i sitt ovannämnda föredrag vid Nordiska arkeologkongressen i Köpenhamn 1919, att uttrycket *málmr hringvariðr* i strof 68 givetvis avser ett ringsvärd; sådana omnämnas alltså två gånger i Eddadikterna.

Vad uttrycket strof 65:5—8

Láttu svá breiða	borg á velli,
at und oss qlom	iafnrúmt síe,

beträffar, har man allmänt uppfattat *borg* som bälet, på vilket förbränningen sker.² Men man kan icke använda verbet *breiða* om ett bål. *Breiða* betyder här 'breda ut', och man breder icke ut ett bål, ett sådant 'bygges' eller 'staplas'.

För en arkeolog är uttrycket emellertid fullt klart. Den *borg*, som bredes ut, är den lerbädd, stundom omgiven av en stenmur, som i Norden förekommer i förnämligare gravar och på vilken förbränningen skett. Det berömdaste exemplet härför är den närmast kyrkan belägna av Upsala kungshögar, den s. k. Odens hög, den hög i vilken, enligt vad jag visat,³ konung Aun blivit gravlagd. Den undersökning, som Bror Emil Hildebrand⁴ företog 1846—1847, ådagalade, att man på åsen tillrett en stor bädd, vilken i botten bestod av fin sand, däröver ett 0,3 m tjockt lager packad lera; denna bädd omgavs med en 1,2 m hög stenmur. I fig. 6 (=Antikvarisk Tidskrift för Sverige, del 18:4, sid. 48 fig. 29) återges en omkring år 1908 utförd schematisk genomskärning av Odenshögen. På denna bädd brändes den döde i ett bål, varefter man samlade en del av bålresterna i en lerurna och grävde ned denna i en grop i lerbädden, omgav den med stora stenar och täckte den med en stenplatta samt samlade kring lerkärlet i gropen och över och kring gropen på lerbädden det mesta av de övriga bålresterna; brandlagret hade en diam. av ca 1,8 m och en största tjocklek av ca 0,3 m. Man uppförde därpå över ler-

¹ Montelius, O., i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1920 sid. 42.

² Så f. ö. redan i Völsungasagan; se Magnus Olsens edition, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur XXXVI, København 1906—1908, sid. 84.

³ Nerman, B., Vilka konungar ligga i Uppsala högar?, Uppsala 1913.

⁴ Hildebrand, B. E., i Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad 1876, sid. 251 ff.

bädden ett stort röse — diam. icke mindre än ca 15 m — och över det hela välvde man så den väldiga högen. Även den längst bort ifrån kyrkan belägna högen, den s. k. Tors hög, undersökt av Bror Emil Hildebrand¹ 1874, innehöll en lerbädd, men denna hade en diam. av blott 3 m och en tjocklek av blott 0,06 m, och något sandlager under denna omtalas ej, någon mur och något lerkärl fanns ej, och brandlagret var litet, liksom röset, medan högen är den största av Gamla Upsala kungshögar. Jag har visat, att denna hög välvts över Adils.² Även i den mellersta högen, den s. k. Frös hög, som av Hildebrand³ preliminärt undersöktes vid samma tillfälle som den närmast kyrkan belägna, men där undersökningen avbröts, innan man nådde gravlagret, konstaterades en lerbädd, dock utan stenmur, och över detta ett stort röse. Av Upsalahögarna kan den närmast kyrkan belägna dateras till tiden framemot eller senast omkring år 500, medan den längst bort ifrån kyrkan belägna tillhör tiden omkring år 575, just tidpunkterna för Auns, resp. Adils' död. Som ett annat exempel på lerbädd, på vilken förbränningen skett, kan anföras en av nuvarande konung Gustaf VI Adolf år 1904 undersökt hög på gravfältet vid Husby i Trosa-Vagnhärads sn i Södermanland.⁴ Högen, nr 14 å gravfältet, var något skadad och hade en bevarad diam. av ca 15 m och en höjd av ca 1,30 m. Den täckte ett stort röse, varunder på den ursprungliga marken ett intill 0,25 m mäktigt brandlager, något ovalt med största utsträckning över 3 m. Detta i sin ordning vilade på ett ca 0,15 m tjockt lager av hård lera, i vilket ett lerkärl, vari brända ben och en spelbricka av ben, var nedsatt. Under lerlagret vidtog det naturliga morängruset. Dåvarande prinsen skriver i sin grävningsberättelse (nu i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Antikvariskt Topografiska Arkiv): »Det ofvannämnda lerlagret synes ha blifvit med afsigt ditlagdt, då vid anställd gräfning utanför högen intet eller högst obetydligt däraf kunde upptäckas. ... Lerlagret, som var mycket rikt alltigenom på brända stycken och smulor af lera, innehöll, såvidt man vid en flyktig undersökning kunde se, inga fornsaker, ej heller kol el. ben ... lerlagrets gräns kunde ej konstateras, men sträckte det sig utanför kollagret.» Den ifrågavarande graven tillhör 600-talet.

De fall av lerbädd, på vilka förbränning skett, som jag kan erinra

¹ Hildebrand, B. E., a.a. sid. 255 ff.

² Nerman, B., a.a.

³ Hildebrand, B. E., a.a. sid. 254 f.

⁴ Nerman, B., *En kungsgård från Bröt-Anunds tid?*, i *Arkeologiska studier*, tillägnade H. K. H. Kronprins Gustaf Adolf, utg. av Svenska Fornminnesföreningen, Stockholm 1932, sid. 92 ff.

mig — och flera andra exempel än de ovannämnda kunde anföras — tillhöra tiden ca 500—ca 700, men jag vill icke utesluta möjligheten, att lerbädd förekommit senare liksom tidigare; det är naturligtvis omöjligt för någon arkeolog att äga en fullständig överblick över den väldiga mängden av undersökta brandgravar i Norden. Det synes emellertid, som om en uppförd lerbädd särskilt förekommit i förnämliga brandgravar från tiden ca 500—ca 700.

Den tredje uppgiften, som här skall arkeologiskt belysas, är strof 67: 1—6:

Brenni inom húnska	á hlid aðra
mína þjóna,	meniom göfga:
tveir at höfðom,	ok tveir haukar.

Som ses av Volsungasagan¹, måste här något vara utfallet i dikten, då sagan talar om två män vid huvudet och två vid fötterna, Här behöva vi emellertid ej diskutera denna fråga, då det som här intresserar oss är uppgiften att två hökar fått följa med på bålet.

I Vendeltidens mansgravar ha stundom anträffats ben av rovfågel. Så upptogs i båtgrav 6 i Valsgärde ett ben av duvfalk.² Denna grav har anlagts under tiden ca 650—ca 700. I båtgrav III i Vendel hittades ben av såväl en jaktfalk (den stora isländska) som en berguv.³ Denna grav tillhör förra hälften av 700-talet.

Liksom i fråga om en upplagd lerbädd, på vilken förbränningen skett, kan jag icke förneka möjligheten att rovfåglar även någon gång under vikingatiden fått följa den döde i graven, men jag kan icke erinra mig något sådant fall, och även här torde man kunna uttala, att fenomenet framför allt hör hemma under Vendeltiden (och möjligen även tidigare).

Under alla förhållanden kan man säga, att kombinationen ringprytt svärd, utbredd *borg* och rovfåglar i graven endast passar in på tiden ca 550—ca 700.

Det säger sig självt, att de ifrågavarande partierna av Helgakvida Hjörvarzsonar och Sigurdarkvida in skamma omöjligt kunna ha upp-diktats under tider, då svärd och gravskick av här beskrivet slag icke längre existerade, utan för länge sedan kommit ur bruk. Någon enstaka

¹ Magnus Olsens edition, sid. 84.

² Arwidsson, G., Valsgärde 6 (= Die Gräberfunde von Valsgärde I, Acta musei antiquitatum septentrionalium regiae universitatis Upsaliensis I), sid. 113.

³ Stolpe, Hj. och Arne, T. J., Graffältet vid Vendel (= Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens monografier nr 3), Stockholm 1912. sid. 20.

rad kan väl ha fallit bort eller tilldiktats — i senare fallet dock ingen, som syftar på något visst senare skede — men i huvudsak måste de ifrågavarande partierna härröra ifrån tiden ca 550—ca 700.¹

Men detta är ett resultat av stor betydelse. Det visar, att icke endast enstaka uttryck i Eddadikterna kunna vara mycket gamla, utan att detta även kan gälla hela strofer, ja mera än en strof. Det är ju också välbekant, att betydande verspartier kunna fortplantas i ganska korrekt skick från generation till generation under århundraden. Det bör ju inte ha varit någon som helst svårighet för personer med minne för vers att i ungdomen lära sig en ganska lång Eddadikt och i stort korrekt behålla den i minnet under hela livet och så låta den ärvas av personer med liknande sinne för vers. Som bl. a. Eggjumstenen från andra hälften av 600-talet visar, hade ju det urnordiska språket då i stort utvecklats till det senare norröna, alltså Eddadikternas språk, varför heller icke ur språklig synpunkt omöjlighet föreligger att vissa Eddadikter eller partier av sådana kunna ha tillkommit på 600-talet.

Det kan vara svårt att övergiva invanda meningar, och jag kan förstå, att forskare, som endast äga filologisk utbildning, kunna känna sig störda av tanken att skjuta Eddadikter eller partier av sådana århundraden tillbaka från vikingatiden och äldre medeltiden, till vilka de lärt att förlägga deras upphov. Men filologien har inte möjlighet att ensam lösa problemet om Eddadikternas ålder; här kan intet resultat nås utan arkeologiens hjälp. Och skall man överhuvud taget syssla med problemen om Eddadikternas kronologi, då måste man fördomsfritt pröva alla möjligheter till datering och böja sig för de hållpunkter, som dikterna själva ge.

I en uppsats »Hur gammal är den s. k. Hjalms dödssång?»² har jag sökt giva skäl för, att denna dikt i sin i Hervararsagan föreliggande version i huvudsak tillkommit på 500-talet. I ett par kommande uppsatser skall jag ange skäl för att vissa Eddadikter, För Skírnis, Völundarkvida och Atlakvida samt Hervararsagens med dem besläktade Hlōðskvida likaså i det väsentliga härröra ifrån samma århundrade.

¹ Montelius går a.a. sid. 42 f. givetvis för långt, då han endast på grund av uppgifterna om ringsvärden drar slutsatsen att de nämnda Eddasångerna »äro efter all sannolikhet diktade på 500-talet».

² Saga och sed (=Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok) 1957 sid. 26 ff.

HARRY ANDERSEN

Om tiden for assimilationen af *ht* til *tt*.

I min afhandling om problemet *siaks/siæks: seks* (ANF 63 (1948)) anfører jeg Eggjumstenens *sot=sött* som et vidnesbyrd om assimilation af *ht>tt* omkring 700 (p. 194).¹ Hertil har Johs. Brøndum-Nielsen i »Om numeraliet *siax, siæx*« (AphS 21 (1952)) knyttet følgende bemærkninger:

»Uden Drøftelse af de herhenhørende Problemer som Helhed skal her blot fremhæves, at en saadan Argumentation hviler paa en Fejlvurdering. Eggjum-Stenen, der har korrigeret vor Vurdering af adskillige Lydudviklingers Alder, bør ikke ved Formen *sot* forlede til den Opfattelse, at Assimilationen *ht>tt* var alment gennemført i Nordisk allerede omkr. 700. Den giver blot et tidligt vestnorsk Vidnesbyrd om denne Assimilations Fremtræden, kan derimod intet oplyse om dette Fænomens Indtræden i andre Dele af det nordiske Sprogomraade, hvor Assimilationen af sproggeografiske Grunde maa skønnes at tilhøre en noget senere Tid. Man maa endogsaa regne med den Mulighed, at *ht* kan være bevaret helt ned i 10. Aarh., som maaske paa den østnorske Alstad-Sten: *ahti=ätti* (NIÆR I 402, SeipNS 35. 47. 66). Og idet nu Brydningen har udbredt sig i modsat Retning, tidligst er indtraadt i Sydsandinavien (Kock UB 294 f.: »am frühesten ... in Dänemark eingetreten«) og delvis tilhører Tiden før 800 (Jónsson NIKS 203. 224 f.) kan Udviklingen **sehta>*siähta>siätta* betragtes som normal. Udviklingen hører hjemme paa østnordisk Omraade (Svensk, Østdansk), hvor Brydningen indtraadte før *ht*-Assimilationen« (p. 43 f.). D. A. Seip gør dog i sin sproghistorie

Der er brugt følgende forkortelser: ANF=Arkiv för nordisk filologi, AphS=Acta Philologica Scandinavica, DR=Danmarks runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen (1941/42), GG=Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik (I: 1928, 2. udg. 1950, II: 1932, optrykt 1957 med tillæg), NTS=Norsk tidsskrift for sprogvidenskab.

¹ Sml. også »Danske Folkemaal« XV (1949) p. 9 note 4.

(første udgave 1931) opmærksom på, at læsningen af *h*-runen i den formodede form *ahti* er noget usikker (p. 66).

I »Tilføjelser og Rettelser til Gammeldansk Grammatik II« (1957) føjes følgende til § 255 anm. 1: »endnu bevaret *ht* synes derimod at foreligge paa den østnorske Alvstad-Sten (Seip NS: 35. 66; jf. BrN i APhS 21: 43 f.)« (p. 4). Til litteraturhenvisningerne tilføjes Finnur Jónsson »Norskislandske kultur- og sprogforhold i 9. og 10. årh.« (1921) p. 205 og 206. Selve formen *ahti* nævnes ikke her, så den uforberedte læser ved intet om hvilket ord det drejer sig om.

Den mulighed at *ht* skulle være bevaret helt ned i det 10. århundrede må pure afvises. Johs. Brøndum-Nielsens fremstilling er ikke fyldestgørende, den er ikke ført à jour. Den form, som Brøndum-Nielsen — med reservation — bygger på: *ahti* på den norske Alstad-sten, findes slet ikke. Da det i en diskussion om tiden for assimilationen af *ht* > *tt* i de nordiske sprog er af betydning at få klaret hvad Alstad-stenen har, skal jeg til indledning give en oversigt over opfattelserne af denne formodede form.

Sophus Bugge læste i tilslutning til Worm: *is hana ahti*. Finnur Jónsson anførte formen i det omtalte værk efter Bugge, men tilføjede at *h* ikke er fuldt sikkert (p. 201) og skriver forsigtigt at den bliver endnu usikrere ved *sot* på Eggjum (p. 205). Fra Brage anføres *knátti*, *drótt*, *sótti* (: *prótt*-); assimilationen eksisterede i det 9. århundrede; det ses af irsk *Oitir* og *trutin* på Glavendrup-stenen. »Derfor kan et *ahti* næppe være rigtig læsning på Alstad-stenen« (p. 226). Fra »Haustlǫng« anføres *fljótt: dróttinn* (p. 263).¹ Finnur Jónsson og D. A. Seips oplysning svækker jo formen ikke så lidt endda, og man får en stærk mistanke til dens rigtighed. Carl J. S. Marstrander omtalte formen *ahti* i sin afhandling »Okklusiver og substrater« (NTS 5 (1933) p. 304).

I 1933 omtalte Magnus Olsen formen i sin oversigt over de norske runestene med de yngre runer i »Nordisk Kultur« VI. Han taler om den interessante skrivemåde *ahti*=*ätti*, der opfattes som en udtaleform med *h* foran ustemt lang konsonant (p. 94). Samme år kom Lis Jacobsens bog »Evjestenen og Alstadstenen« (Norske oldfunn VI). Her drøftes de forskellige muligheder for læsningen af Alstadstenens *xx(t)i*. Lis Jacobsen læser *hiti* der tolkes som *hitti* eller *hendi*. Hun afviser Bugge, Seip og Marstrander (p. 21 ff.).

I 1941 kom »Norges innskrifter med de yngre runer« I ved Magnus

¹ Sml. Bernhard Kahle »Die Sprache der Skalden auf Grund der Binnen- und Endreime« (1892) p. 253. Gustav Indrebø anfører *fljótt: dróttinn* i »Norsk målsoga« (1951) p. 84.

Olsen. Her behandles Alstadstenen p. 133 ff. Magnus Olsen gør opmærksom på at vi venter *ati* (jf. vn. *átti*), men vi har fire runer *hati* med overflødig *h* eller *ahti*. I den formodede form *ahti* ser Magnus Olsen ikke en direkte fortsættelse af et gammelt **aiχtē > *āχtē*, men en udtale af *h* (jf. 1933) kendt fra islandske og nynorske dialekter (med henvisning til Marstrandens afhandling). Og så tilføjer Magnus Olsen disse vigtige ord: »Kanskje volder lesningen *ahti* mindst vanskelighet. Det faktiske grunnlag for den er dog helt usikkert, således at der i lingvistiske drøftelser ikke kan tas hensyn til r. 39—42 (*xxti*) i Alstad-innskriften I« (p. 144 fodnote 2). Magnus Olsen nævner runedansk og runesvensk *haftir*=*aftir* og runenorsk *haftir* (Eikersund).

Anders Bæksted omtaler i sin anmeldelse af »Norges innskrifter med de yngre runer« I formen *ahti*; han skriver at papaftrykkene synes at tale imod Lis Jacobsens læsning *hiti* (ANF 57 (1944) p. 266).

I 1947 kom Carl J. S. Marstrandens betydningsfulde afhandling om Joruns indskrift på Alstadstenen (NTS 14 p. 236 ff.). Det fastslås her at indskriften har *h-ti*. Marstrander diskuterer *h-* (p. 252 ff.) og anfører runenorsk *haftir* (Eikersund) ligesom Magnus Olsen, runesvensk *haftir* og andre former. Fra runedansk anføres Sjörupstenens *huftir* (DR 275) og Sønder-Kirkeby *haft* (DR 220, se sp. 271 anm. 3 og om *haft* for *aft* sp. 788). Vi kan også sammenligne med former som *hoc*=*oc*, *hæftir*=*æftir*, *ha*=*a* (vn. *á*) o. a. i håndskrifter af »Skånske lov« (se GG § 379). Alstadstenens udtryk sammenligner Marstrander med St. Herrestads *is hana ati*=*es hāna ātti*, 'som ejede hende', d. v. s. var hendes ægtefælle (se DR 293).

I Gustav Indrebøs store efterladte værk »Norsk målsoga« (1951) hedder det om den formodede form *ahti* at læsningen er »utrygg«. Hvis formen er rigtig må det være rent dialektalt at *ht* har holdt sig så længe (p. 84). D. A. Seip anfører i anden udgave af »Norsk språkhistorie til omkring 1370« (1955) Alstadstenens *is (h)ana (ha?)ti* (p. 39 f.).

Denne oversigt viser med al ønskelig tydelighed at en form *ahti* ikke er overleveret. I en diskussion om tiden for den nordiske assimilation *ht > tt* er den norske Alstadstens *hati*=*(h)ātti* (vn. *átti*) uden større kronologisk interesse overfor Eggjumstenens *sot* og nogle andre former som jeg kommer til. Brøndum-Nielsen har i sin kortfattede fremstilling ikke taget hensyn til Finnur Jónssons forsigtige ord (1921), ikke til Lis Jacobsen (1933), Magnus Olsen (1941), Anders Bæksted (1944), og frem for alt ikke til Marstrander (1947). Brøndum-Nielsen henviser i sine tilføjelser og rettelser til GG II (1957) til første udgave af D. A. Seips »Norsk språkhistorie til omkring 1370« fra 1931 og ikke til anden udgave

fra 1955. Magnus Olsens advarsel om ikke at bruge formen i lingvistiske drøftelser er ikke blevet fulgt.

Men hermed er ikke sagt at Brøndum-Nielsen ikke kan have ret i sin argumentation når det gælder Eggjumstenens *sot=sött* (< **söht*-). Inden vi tager endelig stilling hertil vil vi se på det materiale som står til vores rådighed når det gælder at fastsætte tiden for assimilationen *ht>tt*. Vi har: 1) nogle urnordiske former, 2) nogle ord i runedansk, runenorsk og runesvensk sprog, 3) former i de ældste skjaldekvad, 4) låneord i irsk.

1). Det urnordiske materiale er ikke stort: *dohtriR* (Tune),¹ *worahto*² = *worhtō* (Tune, *a* er støttevokal, sml. gotisk *waurhta*³), *wurte* (Tjurkö), *orte* (By, usikkert⁴), *urti* (Sölvesborg), *sot* (Eggjum).

Efter Krause har Myklebostad et eksempel på *ht>tt*: *iproti=iþröt(t)i(?)* < **idi-pruhti*;⁵ men efter Ture Johannissons undersøgelse af svensk *idrott* etc. er den urgermanske grundform **indruhti* (*ti*-afledning til verbet **indreugan*) som i vestnord. blev associeret med *þrótt* kraft.⁶ Marstrander læser Myklebostad anderledes (se NTS 3 (1929) p. 197 ff.).

Eksemplerne *worahto*, *wurte*, *orte* (?) og *urti* er af en særlig interesse. Siden Bugges tid har det været den almindelige opfattelse at *wurte* har bortfald af *h* mellem *r* og *t*, se f. eks. Alex. Jóhannesson »Grammatik der urnordischen Runeninschriften« (1923) § 93, Noreen »Altisl. und altnorw. Grammatik« 4. udg. (1923) § 230, 1, GG § 273, 1 med anm. 1, DR sp. 787, Peter Skautrup »Det danske sprogs historie« I (1944) p. 49, D. A. Seip »Norsk språkhistorie til omkring 1370« 2. udg. (1955) p. 28.

Herover for står den opfattelse at vi har at gøre med en assimilation og *rtt>rt*. Ivar Lindquist anfører bevaret *ht* i *dohtriR*: *wurte* og

¹ GG har i § 275,2 fejlagtigt *dohtriR* for *dohtriR*.

² GG har i § 275,2 *worahto* Einang for Tune.

³ Etelhemspændets *wrta=worta* lades her ude af betragtning, da alt taler for at vi har en gotisk sprogform, se Krause »Runeninschriften im älteren Futhark« nr. 85 med henvisninger (og nr. 86 Tjurkö), Karl Martin Nielsen i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« 1940 p. 61 med henvisninger og Carl J. S. Marstrander »De nordiske runeinnskrifter« I (1952) p. 165 f. GG anfører *wrta* i § 119, 1, men her læses det fejlagtigt *wortæ*, der er i modstrid med Tjurkö *wurte* (og Stenmagle *tawide* etc.).

⁴ Se Ivar Lindquist i »Namn och bygd« 27 (1939) p. 20.

⁵ Siegfried Gutenbrunner anfører — efter Krause — denne form i »Historische Laut- und Formenlehre des Altisländischen« (1951) p. 10.

⁶ Se »Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning« V (1943) p. 13 ff. Ture Johannisson omtaler ikke Krauses læsemåde.

wrta (Etelhem) i »Galdrar« (1923) p. 191. Ragnvald Iversen sidestiller *orta* med *sóttá* og *mátta* i »Norrøn grammatikk« § 47, 11 (4. udg. 1955). Jeg har den samme opfattelse i min »Oldnordisk grammatik« § 64, 5 (3. udg. 1954).¹ Krause har i »Runeninschriften im älteren Futhark« (1937) wurte < **wurhtē* som intet siger (p. 613), men *orte* (By) < **worhtē* ved assimilation (p. 561). Han har ikke været helt konsekvent, for i »Abriss der altwestnordischen Grammatik« (1948) anføres worahto: *orta*, *bjartr*, oldsaksisk *berht* som eksempler på svind af *h* (§ 68,2). Eksemplet *bjartr* er en smuk parallel til *orta*, idet vi har den samme lydgruppe *-rht-* (urnordisk **berhtaz*, sml. gotisk *bairhts*, oldhøjtysk *beraht*, oldengelsk *beorht*). Siegfried Gutenbrunner regner med assimilation i »Historische Laut- und Formenlehre des Altisländischen« (1951) § 30,4. Elias Wessén regner med assimilation af *ht* > *tt* i worahto; han opstiller i »Isländsk grammatik« (1958) *orte* < **vorhtē* under *ht* > *tt* (§ 51 = p. 30).

Tjurköbrakteaten har walha- med bevaret *h*, sml. Stentoftens *felaheka* og Björketorps *falahak*. Lydgrupperne *lh* og *rh* svarer godt til hinanden. Paralleller til *rtt* > *rt* har vi f. eks. i vestnord. *hart* til *hardr*, 2. p. præt. sg. *vart* til *verða*. Jeg ved ikke om det nogensinde vil være muligt at få opklaret om vi skal regne med svind af *h* eller assimilation *ht* > *tt* i wurte. Modsætningen mellem walha- og wurte siger intet bestemt; men når wurte sættes ind ved siden af de andre *ht*-ord synes der ikke at være nogen som helst grund til at tvivle om, at vi har at gøre med assimilation og ikke med svind af *h* i trekonsonantgruppe svarende til f. eks. svind af *g* i *margt* > *mart* til vn. *margr* (Noreen § 291,5).

2). Som eksempler på *ht* > *tt* anfører DR (sp. 727) *ati* = *ätti* (68 Århus 6), *tutiR* = *döttiR* (55 S. Vissing 1), *trutin* = *dröttinn* (209 Glavendrup). GG anfører i § 255 *tutiR* og *trutin*. Af disse eksempler er *trutin* det ældste.² D. A. Seip anfører Galtelandstenens *soti* = *sötti*.³ Galteland er

¹ I min anmeldelse af Peter Skautrup »Det danske sprogs historie« I (1944) er jeg uden videre gået ud fra assimilation af *ht* > *tt* og *rtt* > *rt* (se ANF 60 (1945) p. 109).

² Glavendrup- og Tryggevældenstenens *rita* lades her ude af betragtning, se nærmere mit lille bidrag »Runestenenes forbandelsesformularer« (1953) i skriftserien »Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning« nr. 221. Elisabeth Svärdström karakteriserer min opfattelse som meget usandsynlig såvel ud fra betydningens som orddannelsens synspunkt, se hendes gennemgang af Salebystenens *rata* i »Västergötlands runinskrifter« 3. h. (1958) p. 116.

³ »Norsk språkhistorie til omkring 1370« 2. udg. (1955) p. 51. Det hedder her at vokalen blev forlænget foran *ht* > *tt*, men da **söhtē* havde lang vokal egner dette eksempel sig ikke særligt godt til illustration af denne vokalførlængelse.

fra tiden omkring år 1000 og er således betydeligt yngre end Glavendrup-stenen.

Det ældste runedanske eksempel anføres ikke i DR; det er Gørlevstenens rit=*rētt* (DR 239). Dette eksempel anføres heller ikke i GG II (1932), der ikke har udnyttet Erik Moltkes undersøgelse af Gørlevstenens indskrift.¹

Den svenske Sparlösa-sten må bruges med den allerstørste forsigtighed. Den dateres i almindelighed til slutningen af det 8. århundrede. Jeg støtter mig til den sidste og meget sobre behandling af denne meget omstridte og vanskeligt tilgængelige indskrift: Elisabeth Svårdströms i »Västergötlands runinskrifter« 3. h. (1958) p. 195 ff. Hun følger Otto von Friesens læsning hvad runeforbindelsen *n̄t u auktakar* angår og opfatter *u* som ristet for *r* (p. 220).² Forbindelsen læses *n̄ttr ok dagar*. Sparlösa-stenen synes at give os det ældste eksempel i de yngre runers tid på assimilation *ht > tt* i ordet *nat* (jf. gotisk *nahts*) i pluralis: **nahtir > n̄ttr* (vestnord. *n̄tr* med *ttr > tr*). Jeg regner med at Sparlösa-stenen er ældre end Gørlevstenen. Carl J. S. Marstrander opfatter forbindelsen *n̄t u auk takar* helt anderledes i sin afhandling om indskrifterne på Sparlösa-stenen.³

3). Jeg har tidligere omtalt Finnur Jónssons eksempler fra de ældste skjaldekvad (Brage etc.) og henviser hertil.

4). Marstrander anfører *Oittir* i irsk; den viser at *ht* var blevet assimileret til *tt* i slutningen af det 9. århundrede.⁴ Formen bekræfter altså blot hvad vi — nu — ved i forvejen.

De ældste eksempler på assimilation af *ht > tt* er wurte (Tjurkö), urti (Sölvesborg), sot (Eggjum), *n̄t u = n̄t r* (Sparlösa), rit (Gørlev) og trutin (Glavendrup). Vi har eksempler fra Danmark, Norge og Sverige. Eggjumstenens sot viser altså ikke en særlig tidlig assimilation således som Brøndum-Nielsen foreslår. Sölvesborgstenen opfattes i DR (356) som hørende til Helnæs-Gørlev-typen. Da indskriften har *w* i *w a p(i)* må den typologisk rykkes noget tilbage. Vi har at gøre med en overgangssten (jf. sp. 400).⁵ Wolfgang Krause daterer Tjurkö-brakteaten til ca.

¹ Se APhS IV (1929/30) p. 172 ff., specielt p. 177 ff.

² Se Otto von Friesen »Sparlösa-stenen« (1940) p. 50, 59, 62 f. og 107.

³ NTS 17 (1956) p. 503 ff., se p. 507, 523 f. og 535.

⁴ »Bidrag til det norske sprogs historie i Irland« 1915 p. 98 (i »Skrifter utg. af Videnskapselskapet i Kristiania. II. Hist.-filos. kl. 1915, 5).

⁵ Se Wolfgang Krause »Was man in Runen ritzte« 2. Aufl. (1943) p. 26.

550.¹ Gustav Indrebø daterer, ud fra Eggjumstenen, assimilationen *ht* > *tt* til tiden omkring 650 (se »Norsk målsoga« (1951) p. 84). Med Tjurkö-brakteaten kommer vi endnu længere tilbage i tiden.

Den tidlige datering af den nordiske assimilation af *ht* til *tt* får konsekvenser for nogle andre lydoverganges kronologiske forhold. Monoftongeringen af *ai* til *ā* foran *h* der svandt (type vestnord. præt. *átti*) og lydåbningen (og forlængelsen) af *ĩ* > *ē* og *ũ* > *ō* foran *h* der svandt må være ældre end det almindeligt antages.²

Jeg skal ikke i denne afhandling diskutere det vanskelige og meget omstridte spørgsmål om den fællesnordiske brydning af *e*. Men Brøndum-Nielsens opstilling **sehta* > **siahta* > *siätta* kan ikke opretholdes ud fra hans syn på brydningen (Axel Kock).³ Brøndum-Nielsen daterer den såkaldte yngre *a*- og *u*-brydning til det 9. århundrede (GG § 93). I den ny udgave af GG I (1950) føjes der følgende til i § 93 anm. 1: Brydningen er ældre end vokalforlængelsen ved *ht*. Den ældre brydning dateres til ca. 700. Sparlösaastenens *nḁtu* = *nḁt r*, d. v. s. *næ̥ttr* < **nahtir*, viser lang vokal i det 8. århundrede, sml. hermed Gørlevstenens *rit* = *rētt* < **reht*. Herved får vi det paradoksale forhold at den yngre brydning er ældre end den ældre! Der er noget fundamentalt forkert ved en sådan periodeinddeling. Det viste John Svensson på fremragende måde i indledningen i sin omstridte bog »Diftongering med palatalt förslag i de nordiska språken« (1944).

Ud fra den opfattelse at vi ikke har perioder kunne en opstilling **sehta* > **siahta* > *siätta* udmærket forsvares; men her støder vi på en anden vanskelighed. Tjurkö-brakteaten har heldaer: wurte. Vi har *ht* > *tt*, men ikke brydning af *e*, i hvert fald ikke markeret. Yngre urnordisk har ikke former med brydning; men vi har sikkert forstadiet til brydningsdiftongen i to særdeles vigtige tilfælde: *haeru-* (Istaby, DR 359) og *haerama-* (Björketorp, DR 360). Jeg håber i en afhandling at vende tilbage hertil og der fremlægge en ny brydningsteori.

Vestnord. *sétti* (og *sétta* etc.) og jysk *sættæ* (GG § 97) viser den ventede udvikling af *e* foran *ht* > *tt* i såvel nominativ som i de oblike kasus. Formen *siätti* (*siätta*) må være analogisk bestemt således som jeg har opfattet det i min afhandling om *siax/siæx*.

¹ Se »Runeninschriften im älteren Futhark« (1937) p. 614.

² Se f. eks. Axel Kock »Svensk ljudhistoria« I (1906) p. 134 og II (1909/11) p. 153, Noreen »Altisl. und altnorw. Grammatik« 4. udg. (1923) § 124 (mellem 700 og 900), GG § 104, I og 112.

³ Se også GG § 97 (i I² p. 159).

Ekskurs

(Om *iätta* og (-)fiāt)

Det vil være metodisk urigtigt af mig at afslutte denne undersøgelse uden omtale af to former der synes at vise brydning i lydgruppen *-eht-*. Det første eksempel som skal behandles er verbet vestnord. *jätta*, dansk (*for*)*jætte* etc. Til indledning skal jeg referere Evald Lidéns gamle, skarp-sindige bidrag om *ját(t)a* (ANF 3 (1886) p. 238 ff.). Vestnordisk *játa* (fornsvensk *iata*, *iæta*) svarer til oldhøjtysk *gijāzen* <urgerm. **jā-atjan* til *jā*. Dette skulle i nordisk have givet **ēta* der ved association med *já* gav *játa*.¹ Verbet *jätta* viser ved sit *tt* tilbage til en form med *ht*. Det er identisk med oldhøjtysk *jihthan* <urgerm. **jihitiōn* (sml. oldhøjtysk *jihht*, verbalabstrakt til **jehan*, oldhøjtysk *jēhan*). I nordisk fik vi ved tab af *j* og overgang af *i* til *e* en form **ehta* udviklet så tidligt at den fik brydning til **jahta* > *jätta* ligesom **sehta* > **siahta* > *siätta*.

Lidén antager at der indtil brydningstiden har eksisteret to forskellige verber: *jāta* (affirmo) og **ehta* (profiteor, confiteor, concedo etc.). Da vi fik **jahta* > *jätta* faldt de to verber sammen på grund af den partielle overensstemmelse i form og betydning. Verberne har haft samme bøjning i vestnord.: præs. *ját(t)i*, præt. *jätta*, partc. *játr*. Samtidig med denne bøjning har vi haft præs. *ját(t)a*, præt. *ját(t)ada*, partc. *ját(t)adr*, der snart blev den enerådende. Lidén opstiller præt. sg. 1. p. **ihtidō* (p. 238) der jo ikke stemmer med et *ē*-verbum. Lidén drøfter ikke den ejendommelige og vigtige modsætning i vestnord. mellem *sétti* (-a) og *jätta*. Han anfører fornsvensk *siätta*. Dette viser med det samme at der er noget der ikke stemmer. Hellquist har i 1891 gjort opmærksom på, at bøjningstyperne, som Lidén opererer med, ikke stemmer; han hævder at **jihitiōn* skulle give en form *itta*. Overfor *-atjan* har stået *-atjōn* og *-itōn* (ANF VII p. 55 note 2).

Lidéns gamle afhandling er blevet fremdraget af Marius Kristensen i 1931 («Danske Studier» 1931 p. 162 f.²). Han skriver at *sjette* i lang tid har været regnet for et lydhistorisk enestående ord. Brydningen *e* > *ia* må være foregået inden overgangen af *ht* til *tt*, da vi ikke har eksempler på brydning af langt *e*, og forlængelsen må være indtrådt samtidig med

¹ Se f. eks. Noreen »Altisl. und altnorw. Grammatik«⁴ (1923) §§ 267 anm. 1 og 519 anm. 6, »Ordbog over det danske sprog« II. *jætte* (IX (1927), 980), Falk og Torps etymologiske ordbog under *jætte*, Hellquist »Svensk etymologisk ordbok« under *jaka*, Jan de Vries »Altnordisches etymologisches Wörterbuch« (1958) p. 291 (under *játa* og *jätta*, se også *já* p. 291).

² Se også »Folkemål og sproghistorie« (1933) p. 153.

assimilationen. Han opstiller **ehtōn > iätta*, d. v. s. et *ō*-verbum. Efter den gamle opfattelse af brydningen kan **ehtōn* først have fået brydning da *ō* var gået over til *a*, men da var *ht* for længst blevet assimileret til *tt*. Tjurkö-brakteaten har runoR med *ō* bevaret: wurte med *ht > tt (> t)*. Marius Kristensen drøfter heller ikke modsætningen mellem vestnord. *jätta* og *sétti*, der altså skulle være ens i deres form (*-eht-*), idet *sétti* skulle være bestemt af formerne på *-a*.

Det hedder i GG at *iatta*, *iættæ* (præt. *iættæ*) rimeligvis svarer til vestnord. *jätta* (snarere end til vestnord. *játa*), se § 419 anm. 1.¹ Hellquist synes ikke at have fulgt Lidén i et og alt i sin etymologiske ordbog, for under *jaka* hedder det: Med anden dannelsesmåde fsv. *iat(t)a*, *iæt(t)a* I, III, isl. *jätta*, I, III, no. *jatta*. æ. da. *jate*, da. *jætte*, *forjætte*, svarende til ohty. *gijāzen*. Hos Falk og Torp og hos Torp i »Nynorsk etymologisk ordbok« (1919) hedder det under *jatte*, at vi har en afledning af *ja* (med vestnord. *játa* og *jätta*).

Jeg mener da at vi kan fastslå at *jätta* ikke er udviklet direkte af en form med **eht-*. Hvordan forholdet så i øvrigt skal klares mellem *játa* og *jätta* er en anden sag, men det ligger udenfor denne undersøgelses rammer.

Marius Kristensen har i sit bidrag om *jætte* (*forjætte*) fremdraget endnu et sikkert eksempel på brydning foran *ht*. »Liber Dat. Lund.« har det ud-raderede navn Bovi, laicus, filius *Uluet*; »Necr. Lund.« har *Ulfiaz*, dansk genitiv af *Ulfiat*. Dette navn må være et tilnavn, brugt i stedet for det egentlige døbenavn ved patronym-dannelse (sml. *Erling Skjalgsson*) og være det samme som gl. da. og fsv. *uldfæt*, *ullæfætt* 'uldskind, sammenrullet uld fra et får', der ikke sjældent nævnes i forbindelse med dommeren Gideon i den ældste danske bibeloversættelse (Dommerens bog 6,37 ff.): *wllefætin ... ulfætin*. Biblen af 1550 har uldskind, mens Resens oversættelse (1607) har *uldfæt*. I en Mariavise hedder det: *Thu esth i fieth her Gedheon*.² Ordet *fæt* er udviklet af **fahti-*. Jeg citerer Marius Kristensen selv: »oldeng. *feht* (om det ellers er sikkert³) vidner om former

¹ Der henvises til Lidéns afhandling, til Hellquist (ANF VII (1891) p. 55) og Marius Kristensen (men ikke til »Danske Studier« 1931).

² Se »En Klosterbog fra middelalderens slutning« (1933), udgivet af Marius Kristensen, p. 148, 4. Det hedder i en note: sål. hdskr ('en fæt).

³ Oldengelsk *feht* forekommer yderst sjældent. Bosworth-Toller »An Anglo-Saxon Dictionary« har det ikke, men i supplementet (1921) anføres under *fiht* (?) udtrykket *deorum fihtum* som glosse for lat. *ferinis jubis*. Citatet stammer fra Thomas Wright »A Second Volume of Vocabularies« (privattryk 1873). En anden forekomst, der er mere tilforladelig, findes i et skøde fra 858, trykt af Sweet i »The Oldest English Texts« (p. 437): *lamba and fehta*; her betyder ordet sandsynlig-

med opr. *e*-vokal, og de danske former *fiaz* og *fieth* kan ikke være andet end brydning og må vise tilbage til et **feh̄ta-* > *fett*⁻¹ el. *fiätt*-. Her har vi da vistnok et sidestykke till *siätti*, selv om de svenske dialektformer uden brydning måske viser tilbage til **fahti*-« (p. 163).²

I GG II (1932) opstilles **fahti* (jf. oldengelsk *feh̄t*, hollandsk *vacht* uld, vestnord. *fax* manke) > *f̄æt*, muligvis med en sideform **feh̄ta* > *fiät* i *Vlfiaz* filius »Necr. Lund« 73, *fiet* i Klosterbog 148 (§ 255; formerne anføres også § 385,1 uden henvisning til Marius Kristensen 1931).³

Mønt 1 i DR har nom. rikiedi der er prægefejl for ulfied; mønt 39 har gen. ulfieds. Dette mandsnavn stammer fra oldengelsk *Wulfgeat*, *Vlfiet*.⁴ Det hedder i DR at det er mindre rimeligt med Marius Kristensen (henvisning til »Danske Studier« 1931 og »Folkemål og sproghistorie« 1933 mangler) at identificere navnet med gl. *Ulfiet* uldskind (sp. 732).⁵

»Danmarks gamle Personnavne« anfører under *Ulfiat* former som *Vlfet*, *Vlfiat*, *Vlfiet* fra mønter, eksempler fra »Liber Dat. Lund.«, »Necr. Lund.« og runemønter. Det hedder: »At det optræder som Møntmesternavn, gør det sandsynligt at der foreligger dette alm. eng. Navn, og at det ikke skal opfattes som et oprindl. Tilnavn *Ulfiat* 'Uldskind', som antaget af Marius Kristensen i Danske Studier 1931 p. 161 ff. (jfr. BrNGG II p. 42).«⁶

vis uldskind. Disse to former er sydengelske, kentisk-vestsaksiske. Dat. pl. *fihtum* og gen. pl. *feh̄ta* siger intet om genus eller stammeforhold. Ordet omtales ikke i de almindelige håndbøger og grammatikker: Sievers-Brunner, Joseph Wright, R. Girvan »Angelsaksisch Handboek«, A. Campbell »Old English Grammar« (1959). F. Holthausen har i »Altenglisches etymologisches Wörterbuch« (1934) *feh̄t* »Fliess, Schlaffell«, se *fieth* (her anføres glfrisisk *feh̄t*, hollandsk *vacht* og fsv. *fæt*). Et germ. **faht*- kan — hvis det hører til *i*-stammerne eller til *-os/-es*-stammerne eller konsonantstammerne — optræde som *feh̄t* på historisk oldengelsk. En germ. form med *e* skulle på ældre oldengelsk have givet *feoht* med brydning af *e* foran *ht*; en sådan form kunne have udviklet sig til *feh̄t*. Jeg skylder lektor H. Kossmann tak for en række værdifulde henvisninger. Når den oldengelske form sættes ind i den germ. sammenhæng ses det tydeligt at intet som helst taler for en *e*-form. De germ. former har haft *a*, jf. ekskursens slutning.

¹ Skal være *f̄ett* > *f̄ätt* (der altså ville falde sammen med **fahti*- > *f̄ätt*).

² Se også Marius Kristensen »Folkemål og sproghistorie« (1933) p. 153.

³ I registeret anføres *fiat* f., se *fæt* f. Under *fæt* anføres *fiat* (?) og *ulfæt* f., gen. *Ulfiaz*.

⁴ Se von Feilitzen »The Pre-conquest Personal Names of Domesday Book« (1937) p. 419.

⁵ Se også artiklen personnavne: lån fra engelsk sp. 907 (*Ulfiet*).

⁶ Efterledsregisteret har *-geat* (ags. *-geat*): *Ulfiat*? (sp. 1701).

I den ny udgave af GG I (1950) er eksemplerne *Ulfiaz* og *fieth* føjet til § 94 om brydning af *e* (med henvisning til Marius Kristensen i »Danske Studier« 1931) og desuden opført i § 112.¹

Ordet *fætt* synes at være specielt østnordisk. Söderwall anfører i »Ordbok öfver svenska medeltidsspråket« *ulla fätter* (med stavemåder som *-feth*, *-fäät*, *-fättha*, *vllafätenar* etc.) og svenske dialektformer som *ullefätta*, *ullfäte* og *ullfät*. Kalkar har i sin ordbog *fæt* og *uld(e)fæt* og verbet *fætte*. »Ordbog over det danske sprog« har *fæt* (VI (1924), 363) og *uld(fæt)* (XXV (1950), 1040: nu næppe br.). Jysk har *fæt* (se Feilbergs ordbog over de jyske almuesmål). I samlingerne til ømålsordbogen findes *fæt* ikke.²

Brøndum-Nielsen har ikke taget hensyn til DR og »Danmarks gamle Personnavne« i sin fremstilling i GG I² (1950). I »Rettelser og Tilføjelser til Gammeldansk Grammatik II« (1957) henvises der hvad *ulfiät* angår i § 385,1 til § 94 (i 2. udgave 1950), og det hedder kort og lakonisk: anderledes DgP 1528 (p. 20).³ Der henvises i denne forbindelse — mærkeligt nok — ikke til fremstillingen i DR. Vi kan altså fastslå at vi ikke har et personnavn (oprindeligt tilnavn) i gl. da. der indeholder en brydningsform *fiätt* (eller *fiætt*) < **fēhta*-. Formen *fieth* i en Mariavise er enestående og kan ikke tages til indtægt for en brydningsform; dette modbevises af de gl. da. og fsv. former og af svenske dialekter og jysk. Det er mærkeligt at den fremragende dialektforsker Marius Kristensen kunne skrive at de svenske dialektformer måske viser tilbage til **fahti*-; det må have været for at styrke det svagthjemlede *fiæt*. Der er intet som helst der tyder på at vi i nordisk (germansk) har haft to former **fahti*- og **fēhta*-

¹ Registeret har *fæt*, *Ulfiaz* for *Ulfiat*, men ikke *fiæt* (eller *fiat*).

² Falk og Torp anfører i deres etymologiske ordbog gl. da. *fæt* og svenske dialekter *fætte* (verbum) under *faks*, Franck's »Etymologisch Woordenboek der nederlandsche Taal«. 2. dr. door N. van Wijk (1912) anfører under *vacht* = ags. *fēht* også glsv. *fæt*, Hellquist har i »Svensk etymologisk ordbok« (1922 og senere udgaver) fsv. *ullafætter* og sv. dial. *fätt* under *får*, F. Holthausen anfører i »Altenglisches etymologisches Wörterbuch« (1934) gammelfrisisk *fecht*, nederlandsk *vacht* og glsv. *fæt* under *fieht*, A. Walde har i »Lateinisches etymologisches Wörterbuch«, 3. neubearb. Aufl. ved J. B. Hofmann II (1954) glsv. *faet* (< **fahti*-) under *pecto*, Jan de Vries har i »Altnordisches etymologisches Wörterbuch« (1958) gl. da. *fæt*, fsv. *ullafätter*, oldengelsk *fēht*, *fieht*, gammelfrisisk *fecht*, nederlandsk *vacht* (p. 149).

³ Registeret til rettelserne har *ulfæt* f. (proprium) med henvisning til § 385, 1. Koordinationen mellem de forskellige former er gået i stykker; § 385, 1 har nemlig *fiät*, *ulfiät* og *fæt*, men ikke *ulfæt*. Jeg gør opmærksom på at der her anføres former med brydning overfor former uden brydning: *sialvær*: *siælvær*, *siätti*: *sætti*, *kiar*: *kær*, *biargh*: *-bærg*, *biörn*: *-bern* og *fiät*: *fætt*; men parret *fiät*: *fæt* har en anden karakter end de andre eksempler, da vi her — efter Marius Kristensen og Brøndum-Nielsen — har at gøre med to forskellige vokaler (*e* og *a*).

forbundet ved aflyd, sml. græsk *pókos* uld: *pékos* fåreskind; de nordiske ord *faks*, *fakse*, *får* og *fæt* viser tilbage til *a* < indoeuropæisk *o*. En form **feh̥ta-* ville give østnordisk **fētt-* > glda. *fætt* og altså falde sammen med **fah̥ti* > *fætt*.

Lydgruppen *-eht-* viser ikke brydning i nordisk. Tilbage står formen *fieth* i Mariavisen. Her er forskellige muligheder: vi kan have fejlskrivning, en dialektal udvikling eller *j*-inds kud (pejorativt *j*); men da dette falder udenfor rammerne for min ekskursion nøjes jeg med disse antydninger.¹

¹ Jeg henviser til Hjalmar Falk i »Sproglig-historiske Studier tilegnede Professor C. R. Unger« (1896) p. 205 ff., Assar Janzéns afhandling »Några ord med uddljuddande *fj*« (i »Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning« IV (1941) p. 71 ff.) og Sven Benson i ANF 63 (1948) p. 212. Torp anfører i »Nynorsk etymologisk ordbok« (1919) under *fjagg*: *fjaks*, »foragtform« af *faks*. »Ordbog over det danske sprog« har under I. *Fed*, bundt af afhaspet garn eller tråd dial. *fjed*, under II. *Fed*, lav landtange eller smalt næs (jf. stednavne) formen *fjed* (se IV (1922), 840).

LIZZIE CARLSSON

”Hasle hö på en ret”.

I Himle härads dombok från slutet av 1500-talet förekomma ett par rättsfall, som förtjäna att närmare uppmärksammas. Det i förevarande sammanhang intressantaste är från den 20 september 1597 och lyder: »Niels Perssen i Lindbier haffuer fordiellt Gundtmundt ibidem for itt stöcke engh som hand haffuer först haslett, och syden och saa tagitt höitt, som for:ne Niells kends fulld och fast effther syne windisbyrdtt saa lenge som att the staar widt magtt. ... Der thiil suaritt for:ne Gundtmundt och handt haffde haslett höitt paa en ret och hand nectett, att hand haffde icke thagit dett.»¹

Det andra rättsfallet, som till innehållet är nära besläktat med det ovan återgivna är från den 19 oktober 1579 och alltså något äldre. Det lyder:

»Haffuer Anders Olssen y Giödistad fordiellt Per Nielssen ibidem for itt eng stöcke, som hand bruger, som for:ne Anders miener att thz liger tiill hans gaard.

Per Nilssen siger och bestaar att hand tog höitt wnder haslerne, som for:ne Anders haffuer off stickett.»²

Båda dessa rättsfall ha varit föremål för utförliga kommentarer av domböckernas utgivare Albert Sandklef, eftersom läsningen av ordet *haslerne* i notisen från år 1579 ansetts oviss. Alla sannolikhetsskäl tala emellertid för att denna läsning, som ger en god mening, är riktig.

Angående betydelsen av verbet *hasle* anför professor Peter Skautrup i kommentarerna till rättsfallet (s. 131 f.) bl. a. följande: »Verbet *hasle* kan alltså enten betyde 'stakke det (høet)' på disse hasselstokke (... haslett höitt) eller også 'afgrænse parcellen ved at gå et skår omkring den' (... haslett itt stöcke engh), men man kan vel også tænke sig den primære betydning: 'afgrænse et stykke eng med hasselstokke'?»

Verbet *hasle* har emellertid i detta särskilda fall utan tvivel en speciell innebörd.

I båda rättsfallen är det fråga om tvist mellan grannar om ängsstycken, som varit belägna mellan deras resp. gårdar och som båda parterna gjort anspråk på. I båda fallen har den ena parten på ett enligt den andres mening egenmäktigt sätt lagt beslag på höet.

¹ 1500-talets halländska tingböcker utg. av Albert Sandklef, 1959, s. 73.

² Ibid., s. 53.

Om vi till att börja med hålla oss till notisen från år 1597, så är meningen den, att Nils Perssen stämt Gundmunt för att denne först »haslet» den omstridda ängen, sedan tagit höet på densamma. Gundmunt svarade, att han väl »haslet höitt paa en ret» men tillbakavisade beskyllningen, att han sedermera skulle ha tagit höet. Domstolen tilldömde Nils Perssen ängen, vilket emellertid i förevarande sammanhang är av underordnat intresse. Men vad är innebörden i uttrycket »haslet höitt paa en ret»?

Sandklef skriver härom (s. 132 not): »(haslett höitt) paa en ret betyder enligt Kalkar (III:585) 'til der fældes dom'. Dvs. Gundmunt hade *haslet* 'med hasselkäppar inhägnat ängsstycket' i avvaktan på att rätten skulle avgöra ärendet med dom i saken.»¹

Även om denna Sandklefs förklaring är riktig, ger den dock inte en tillfyllestgörande tolkning av den verkliga innebörden i det diskuterade uttrycket. I själva verket är det här fråga om en gammalgermansk rättssymbolisk sedvänja.

Innehållet i Östgötalagen Bygda balken 19:1 täcker helt trätan mellan Gundmunt och hans granne. Det lyder:

»Nu kære granne til granna sins þu hauær þær skurit a mik ok sæter i haslu. nu förir han in undan haslu: þæt ær siax öra sak ælla epær tolf manna at iak flutte egh undan haslu. Nu förir man in ok gialdær ut iuir þriskulda. þa ær han at þrim markum sakær.»

En granne beskyller alltså en annan för att ha skurit grödan på hans äng och sätter en hasselkäpp i jorden. Därmed är jordägan belagd med kvarstad och ingen har rätt att skörda, förrän dom har fallit på tinget. Den som satte hasselkappen i jorden har »haslet (grödan) på en ret» för att tala med den halländska domboken. Om någon av dem trots förbudet bemäktigade sig avkastningen från jordstycket, var han hemfallen åt böter. Det var av det skälet, som Gundmunt var angelägen om att avvisa den andra partens beskyllning, att han, sedan han först satt hasselkappen i jorden, likväl skulle ha undanfört höet.

Att samma rättsliga förfaringsätt med hasselkäppars nedstickande i jorden som tecken till kvarstad tillgripits också i rättsfallet från 1579, framgår inte lika klart av domboken men kan dock inte betvivlas. Meningen med notisen måste vara den, att käranden Anders Olssen stuckit hasselkäppar i marken på den omstridda ängen, men att svarenden trots detta lagliga förbud tagit höet på ängen. Svarenden erkände inför rätta sin lagöverträdelse.

Ett med Östgötalagen överensstämmande förfaringsätt omtalas också i Äldre Västgötalagen Jordabalken 20. Det heter där, att om någon slår en annans äng, skall ägaren taga en videkvist, »bita bastet av den och sätta den så i jorden. Det är laga förbud». Detta lagrum har behandlats av Dag Strömbäck (ANF bd 42, 1926), som visar, att det här är fråga om en rituell rättsceremoni med säkerligen uråldriga anor. Det kan tilläggas, att hela den medeltida rättssymboliken, av vilken

¹ Det bör måhända anmärkas, att orden inom parentes »haslett höitt» inte finns hos Kalkar, som överhuvud inte har något belägg på verbet »hasle».

endast rester äro bevarade till eftervärlden, utan tvivel ytterst vilar på rituell religiös grund.

Att just hasseln kom till användning såväl enligt Östgötalagen som i de citerade tingböckerna är ingen tillfällighet. I germansk folktro har sedan urminnes tider hasseln tillagts magisk kraft. Med hassel inhägnades under sagatiden på Island tingsplatsen och med hasselkäppar utmärktes den med magiska riter vigda »vallen» för tvekampen. Också videt har i folktron tillagts trolldomskraft.

Att ett område belades med kvarstad och fridlystes genom att en stång, en stav slogs i jorden har varit en bland de germanska folken vida spridd rättssed, som i de sydgermanska folkkrätterna kan ledas tillbaka till 700-talet.¹ Det vanligaste förfaringsättet var att staven försågs med en *wiffa*, en halmviska eller med konungens handske. Så länge kvarstaden varade fick ingen beträda det sålunda utmärkta jordstycket.²

Några belägg på att de från de båda götalogarna ovan relaterade lagrummen tillämpats i praktiken äro hittills inte kända från svenska källor. Men nu finner man två exempel från danskt område och dessutom så sent som från slutet av 1500-talet. Eftersom domboksnotiserna äro från Nordhalland, har man måhända att räkna med inflytande från grannlandskapet Västergötland.

Insatta i ett större sammanhang och mot den här skildrade bakgrunden, ha de båda rättsfallen i de halländska domböckerna sitt givna intresse. De utgöra ett exempel bland många på den sega uthållighet, varmed rättssymboliska sedvänjor bevarade sig genom sekler.

¹ Brunner-Schwerin, Deutsche Rechtsgeschichte II, 1928, s. 602 och där anförd litteratur.

² Jfr också Lizzie Carlsson, Handsken och fanan. Två gamla rättssymboler, Rig 1952, s. 5.

Litteraturkrönika 1959

Av K. G. Ljunggren och S. Benson

Bertil Malmberg, Nya vägar inom språkforskningen. En orientering i modern lingvistik. 225 s. Svenska bokförlaget/Norstedts. Stockholm 1959. I inledningen till sitt arbete särhåller förf. två forskningsriktningar inom språkvetenskapen, vilka han betraktar som principiellt skilda: filologi och lingvistik. Filologiens uppgift fattar han som texttolkning i ordets vidaste mening, fastställandet av det innehåll som ett språkligt dokument rymmer, medan lingvistiken definieras som vetenskapen om språket som uttrycksmedel, en vetenskap för vilken språkstudiet blir ett självändamål, ej ett medel. Arbetet är helt ägnat de nya vägarna inom lingvistiken, varvid förf. dock erkänner förefintligheten av en överspråklig filologi vid sidan av den överspråkliga lingvistiken. Ett avsnitt om historisk och komparativ språkforskning ställes sedan i spetsen för ett antal kapitel, som behandla olika skolor och strömningar inom den beskrivande språkforskningen. Där återfinnas Ferdinand de Saussure och Adolf Noreen i ett kapitel, ett annat ägnas dialektologi och språkgeografi. Nylingvistiken behandlas mera snabbt, medan fonologien (Prag-skolan) och glossematiken (Hjelmslev m. fl.) samt vissa amerikanska riktningar fått större utrymme och mera ingående behandling. Särskild uppmärksamhet ägnar förf. åt experimentalfonetiken, men även semantik, och språkstatistik ägnas särskilda kapitel. Det avslutande kapitlet behandlar psykologiska och filosofiska bidrag till språkets studium.

Enligt anmälares uppfattning kommer Malmbergs arbete att få en mycket stor betydelse. Som introduktion till de olika språkvetenskapliga systemen kan det icke skattas nog högt. Författarens lärdom och pedagogiska klarhet ge verket ett utomordentligt stort värde. S. B.

Björn Collinder, Språket. Inledning till det vetenskapliga språkstudiet. 275 s. Stockholm 1959 (Natur och Kultur). Professor Collinders nya bok ersätter och efterträder hans 1941 utgivna »Introduktion i språkvetenskapen», med vilken den har fem kapitel gemensamma. Fem kapitel är nyskrivna, och återstoden har tidigare publicerats som separata uppsatser i olika sammanhang. Här lämnas inledningsvis en allmän översikt över språkstudiets olika aspekter, varefter behandlas deskriptiv och historisk språkforskning, ljud- och formförändringar ur komparativ synvinkel, betydelseproblem och betydelseförändringar, stil, världens olika språk och deras släktskapsförhållanden, världens viktigaste skrift-

system jämte små i detalj analyserade språkprov, språkens inbördes påverkningar, »mellanfolkliga» språk, värderingsnormer i språkliga ting samt språkets upprinnelse, där förf. understryker ljudhärmingens på senare tid ofta undervärderade roll. Med tanke på bokens tillkomsthistoria är det inte så märkligt, om man finner vissa upprepningar och ojämnheter. Så står kapitlen om betydelse, betydelseförändringar och stil knappast på samma nivå som återstoden, och den strukturella forskningens mål och medel blir påfallande styvmoderligt behandlade. Men annars förtjänar boken många lovord. Den innehåller mycket, och den redovisar det i regel klart och lättillgängligt. Den ofta personligt hållna framställningen bör egga läsaren till egen tankeverksamhet. Boken har inte mer än delvis utformats som en elementarbok för de svenska universitetens nybörjare i språkliga läroämnen, men vissa avsnitt är lämpliga ersättare för äldre kurslitteratur i allmän språkvetenskap (t. ex. A. Kock, *Om språkets förändring*), och i sin helhet utgör den en värdefull kompletteringsbok för språkstudier över huvud. K. G. L.

Henning Spang-Hanssen, Probability and structural classification in language description. 233 s., 10 tablåer. Köpenhamn 1959 (Rosenskilde and Bagger). Utgångspunkten för förf:s undersökning ligger i distinktionen mellan slutna texter (engångsföreteelser) och öppna texter, d. v. s. texter som fattas som delar av en principiellt obegränsad text. Då beskrivningar av öppna texter företagas med visst anspråk på giltighet även för de icke kända delarna av det större materialet, få de karaktär av motiverade hypoteser. Det föreliggande arbetet är avsett som »bidrag til prognostiske sprogbeskrivelsers metodologi, specielt hvad angår beskrivelse af sprogstruktur». De teoretiska överbägandena omsätts i praktiken genom applikation på enstaviga ord i danskan. S. B.

Sven B. F. Jansson, Den forngermanska och fornisländska litteraturen. S. 13—104 i Bonniers allmänna litteraturhistoria: Medeltiden. De forngermanska och folkspråkliga medeltidslitteraturerna. Stockholm 1959 (A. Bonnier). I den allmänna litteraturhistoria, som utgives under redaktion av prof. E. N. Tigerstedt, har prof. Sven B. F. Jansson åtagit sig uppgiften att på ett nittiotal sidor skildra den forngermanska diktningen. Uppgiften har lösts genom en sträng begränsning av stoffet och en relativt utförlig presentation av de väsentliga och i hög grad representativa saker som har blivit kvar. Resultatet har blivit gott, på många punkter förträffligt, en medryckande skildring, där de stora linjerna fint framhäves av talrika säkert valda och anbragta detaljer. Först behandlas den gamla tyska och angelsaxiska diktningen och därefter edda- och skaldediktningen samt islänningasagan. Den kritik, som kan yppa sig, gäller nästan uteslutande vad som har måst förbigås och inte det som har kommit med. Eddans gudadikter har blivit väl snävt behandlade i jämförelse med hjältedikterna, och det är skada, att t. ex. Snorres Edda, Are och kungasagorna helt har fallit utanför den valda avgränsningen. Om redaktionen i en ny upplaga kunde låta författaren få disponera ytterligare 10 eller

20 sidor för kompletteringar på dessa och vissa andra punkter, skulle Janssons framställning få ännu större värde som introduktion till den stora forngermanska litteraturen.

K. G. L.

Georges Dumézil, Les dieux des germains. 129 s. Paris 1959 (Presses Universitaires de France). 1939 publicerade professor Dumézil ett litet arbete med samma titel, vari han för första gången för en större publik lade fram sina sedermera av forskningen livligt debatterade och av honom själv längs flera linjer vidareförda iakttagelser rörande fundamentala samindoeuropeiska drag i den gamla germanska religionen. Den nu föreliggande lilla boken är en grundlig omarbetning av den förre med indragande av förf.s senare vunna resultat (t. ex. i *Mitra-Varuna* 1940, *Loki* 1948, *La saga de Hadingus* 1953) ävensom av andra inlägg i de senaste årtiondenas religionshistoriska debatt. Huvudvikten ligger alltså på demonstrationen av ett indoeuropeiskt strukturschema och dettas rekonstruktion genom jämförande studier av framför allt de germanska gudatriadernas, Odens-, Tors-, Balders- och Lokemyternas m. fl:s motsvarigheter i andra indoeuropeiska mytologier eller sagohävdor och ett avvisande av tidigare forsknings enligt förf. högst överdrivet evolutionistiska tankegångar. Boken är mycket översiktlig, klar och lättillgänglig. Den avser emellertid inte att ge en samlad översikt över den germanska religionen — så har t. ex. Heimdall och flertalet gudinnor lämnats utanför framställningen.

K. G. L.

J. de Vries, Heldenlied en heldensage. 269 s. Utrecht o. Antwerpen 1959 (Aula-boeken). Professor de Vries' senaste arbete är en, som vanligt synnerligen välskriven och fängslande, översikt över hjältediktning i hela världen. Självfallet får då också de germanska hjältediktarna och prosasagan hos irer och islänningar sina egna kapitel. Boken är avsedd som en orientering för en bredare publik men genom den komparativa uppläggningsen av en rad av bokens senare kapitel, där för all hjältediktning mer eller mindre gemensamma drag eller gemensamma problem studeras, har den bud även till fackmännen.

K. G. L.

Hans Christiansson, Sydiskandinavisk stil. Studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna. 282 s. + planscher. Uppsala 1959. [English Summary.] Studiet av runstenarnas ornamentik och dennas utnyttjande för datering, ristattributioner m. m. kan inte sägas vara en försummad sida av runstensstudiet — tvärtom — men förf. till denna doktorsavhandling i konsthistoria från Uppsala torde ha gjort ett större antal runslingor etc. till föremål för detaljgranskning än någon av de talrika föregångarna. Under begreppet »sydiskandinavisk stil» sammanför förf. de senvikingatida, konsthistoriskt ofta högst intressanta ristningarna från bl. a. Jylland och Skåne, Västergötland och Södermanland i Sverige samt Ringerike i Norge, medan Upplands, Ölands, Gotlands och Bornholms samtida ristningar representerar vad han kallar »mellanskandinavisk stil». Gränsen är som man kan vänta inte helt »vattentät» — omkr. 1/6 av det uppländska materialet med Skoklosterstenen som det

mest markanta inslaget förklaras representera den sydskanadinaviska stilen — men det är tänkbart, att detta resultat kan förtjäna att sammanställas med diverse dialektgeografiska data. Beträffande möjligheterna att använda ornamentiken som medel till findatering kommer förf. till ett negativt resultat. I avhandlingens slutavsnitt drages vissa andra föremållslag, framför allt vindflöjlar in i jämförelsen, och fästes uppmärksamheten på tidigare mindre beaktade drag i det ottonsk-saliska Tysklands konst från 900-talets senare och 1000-talets förra del, som kan tänkas ha påverkat runstensornamentiken. Boken avslutas med en kort översikt över de tysk-nordiska förbindelserna under sen vikingatid.

Arbetet undviker nästan helt filologiska resonemang och argument, vilket är både en svaghet och en styrka. K. G. L.

Bernhard Kummer, Die Lieder des Codex Regius (Edda). Band II = Heldendichtung. Erster Teil = Die Dichtung von Helgi und der Walküre. Text, Übersetzung, Erläuterung. XXVIII + 144 s. Zeven/Bez. Bremen 1959 (Verlag der »Forschungsfragen unserer Zeit«, G. Lienau). Professor B. Kummer, nordist och religionshistoriker, lämnar i detta band av en större Edda-utgåva, först en livligt och personligt skriven essay om sin syn på Eddans s. k. hjältedikter och deras bakgrund — i deras bevarande ser han inte enbart en handling av antikvariskt samlarnit utan också ett led i en moralisk upprustning. Texten behandlas konservativt och utg. är principiellt misstrogen mot emendationer. Översättningen, som lämnas i en spalt till höger om originalstroforna, strävar efter att vara ordagrann återgivning och inte metrisk efterbildning. Kommentaren, som utgår från Sijmons-Gering, är inte i alla stycken »up to date» men mycket utförlig. K. G. L.

Einar Ól. Sveinsson, Dating the Icelandic Sagas. An Essay in Method. 127 s. London 1958. (Viking Society for Northern Research. University College.) Professor Einar Ól. Sveinsson i Reykjavík företager i detta lilla mycket översiktligt hållna arbete en kritisk granskning av de olika metoder som man har provat och i stor utsträckning alltjämt anlitar för att tidfästa — absolut eller relativt — islänningasagorna. Bland de faktorer, som behandlas kan nämnas handskriftsläget, ändringar i texten, antydningar om sagaskrivning i gamla källor, påtagliga historiska detaljer från senare tider än de i sagorna skildrade, litterära likheter, som får anses bero på »lån» i den ena eller andra riktningen, lingvistiska data, stilpåverkningar m. m. Skillnaden mellan subjektiva intryck och objektiva bevismedel understrykes starkt — även om den påtagliga olikheten i tyngd mellan argument av olika slag står fullt klar för varje granskare med skolning enligt den nutida nordiska historieforskningens principer, är dessa påpekanden förvisso inte överflödiga, eftersom man alltjämt mången gång i brist på bättre av nödtvång finner sig böra diskutera mera subjektiva dateringsgrunder. Ett register över de som exempel anförda arbetena skulle ytterligare ha ökat värdet av boken, som uppenbarligen kommer att bli flitigt studerad och rådfrågad av de många som sysslar med hithörande problem. K. G. L.

Jón Helgason, Ritgerðakorn og ræðustúfar. XIII + 299 s. Reykjavík 1959 (Félag Íslenzkra Stúdenta í Kaupmannahöfn). På sin sextioårsdag den 30 juni 1959 hyllades Jón Helgason, professor i isländsk filologi vid Köpenhamns universitet och föreståndare för Det Arnamagnæanske Institut, med en festskrift av den förträffliga typ, som består av uppsatser av jubilarens egen hand. Som den anspråkslösa titeln antyder, faller boken i två delar. Den senare omfattar en rad i och för sig högst läsvärda tal, de flesta från den förening, som har åstadkommit publikationen. Den filologiska tyngdpunkten ligger emellertid avgjort i den första och största delen, som omfattar femton tidigare på spridda håll tryckta uppsatser, alla elegant essayistiska och lättlästa men tillika av betydande vetenskapligt värde. Nämnas må »Ad yrkja á íslenzku», en översikt över den isländska diktkonsten och dess rent versifikatoriska villkor från äldsta tid till våra dagar, och en här för första gången tryckt skildring av de isländska handskrifterna i British Museum, vidare studier över Saxos Bjarkamál och Hildebrandslied samt en rad minnesord över Arngrimur Jónsson, Finnur Magnússon, Sigfús Blöndal, Guðmundur Finnbogason m. fl.

Att beklaga är att endast islänningar har fått lov att komma med på tabula gratulatoria. En lång rad av Jón Helgasons medforskare skulle annars med glädje ha deltagit i den väl förtjänta hyllningen och som lön ha erhållit en synnerligen läsvärd bok.

K. G. L.

Didrik Arup Seip, Norsk og nabospråkene i slutten av middelalderen og senere tid. 80 s. Oslo 1959 (Aschehoug). I denna lilla bok har prof. Seip tryckt om i något reviderad form några tidigare i andra sammanhang publicerade studier rörande språkförhållandena i Norge och framväxandet av det norska »riksmålet». En av dessa behandlar det svenska inflytandet på norskan vid slutet av medeltiden, en annan danskans inflytande från 1500-talet och framåt och en tredje grundvalarna för det norska riksmålet. Boken är i första hand avsedd för norska studenter. Som titeln anger är inlagen från grannspråken (och med dessa mer eller mindre överensstämmande norska dialekter) huvudföremålet för undersökningarna, medan ämnets andra sida, förnorskningen, här hålles mera i bakgrunden.

K. G. L.

J. Chr. Svabo, Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782. Udg. af N. Djurhuus. XXVIII + 497 s. + planscher. Köpenhamn 1959. (Selskabet til Udgivelse af færøske Kildeskrifter og Studier.) Färingen Jens Christian Svabo (1746—1824) har trots trycket av torftiga yttre omständigheter gjort en mycket betydande insats för utforskandet av sitt hemlands natur och kultur. Mest känd är han för språkmännen genom sina folkviseuppteckningar och ordsamlingar, skrivna i en form som nära ansluter sig till uttalet och följaktligen starkt avviker från V. U. Hammershaimbs segrande arkaiserande skrivsätt. En mycket stor del av hans arbeten faller emellertid i enlighet med 1700-talets huvudintressen inom den ekonomiskt inriktade skildringen av land och folk. Det är dessa, fördelade i sju innehållsrika häften, sedan länge förvarade i danska

Rigsarkivet, som nu har omsorgsfullt utgivits — jämte inledning, register och anmärkningar — av mag. art. N. Djurhuus i en stor volym. Självfallet är dessa mer eller mindre ingående redogörelser för bl. a. växt- och djurliv, båtar och fiske, fårskötsel och arbetsliv i allmänhet, seder och bruk osv. främst av etnologiskt intresse, men i reseberättelserna återgives ett stort ordstoff, vilket gör att boken även är av betydande värde för kändedomen om 1700-talets färöiska språk. K. G. L.

Knut Helle, Omkring Boglungasögur. 119 s. Bergen 1958. (Universitetet i Bergen. Årbok 1958. Hist.-antikv. rekke nr 7.) Boglungasögur skildrar Norges historia under tiden 1202—1217, dvs. tidsrummet mellan Sverre och Håkon Håkonsson, då »baglar» och »birkibeinar» understödde olika kongsemner. Verket föreligger i en kortare version (A), bevarad i Eirspennill och Skálholtsbók yngsta, och en längre (B), varav endast tre små fragment på norrönt språk finns kvar men som föreligger i en översättning från c. 1600 av Peder Claussøn Friis. Den föreliggande undersökningen är inte språkhistorisk utan tar i främsta rummet sikte på verkets innehåll. Förf. kommer till det resultatet, att den kortare A, som huvudsakligen bygger på baglar-vänliga traditioner, torde ha skrivits redan omkring 1210, kanske av en i striderna oengagerad islänning, medan den längre B, som införlivar även birkebeinarnas synpunkter och i vissa avsnitt visar sympatier för detta parti, antages ha kommit till omkr. 1220 och ha författats av någon person som har stått den 1217 avlidne kung Inge Bårdsson nära. K. G. L.

E. F. Halvorsen, The Norse Version of the Chanson de Roland. XI + 289 s. København 1959. (Bibliotheca Arnemagnæana Vol. XIX.) Innehållet i den fornfranska hjältediktningen om Karl den store och hans paladiner gjordes med tiden tillgängligt även för en av allt att döma talrik och intresserad nordisk publik, och från alla delar av det nordiska språkområdet har vi prosabearbetningar eller — i väster — rimor och ballader i behåll. Det har alltsedan C. R. Unger 1860 utgav sin edition av »Karlamagnús saga ok kappa hans» och G. Storm 1874 kom med sin grundläggande studie »Sagnkredsene om Karl den Store og Didrik af Bern hos de nordiske Folk», varit klart, att det är Norge som har varit inkörsporren liksom i fråga om övrig hövvisk litteratur av fornfranskt ursprung. Men först på 1950-talet har forskningen på allvar återvänt till ämnet. En schweizisk romanist, P. Aebischer, har ägnat det flera studier, och en ung svensk forskare har ingående behandlat de visserligen sekundära men långt ifrån ointressanta svenska Karl Magnusversionerna (se följande notis). Nästan samtidigt föreligger Oslo-docenten E. F. Halvorsens stora undersökning av den primära norska bearbetningen av Rolandsavsnittet och dess förlaga. I ett inledningskapitel skildras den kulturella bakgrunden i 1200-talets Norge och lämnas en värdefull översikt över den framför allt till konung Håkon Håkonarson knutna i varje fall kvantitativt betydande hövviska fiktionslitteraturen. Därefter redogöres utförligt för de olika handskrifterna och de tre versionerna av den norska Karl Magnussagan, vars olika »þættir» möjligen

tidigare existerat som separata sagor. Huvudparten ägnas emellertid som nämnts åt en mycket ingående granskning av »Runsivals pått». Den norske översättarens syften diskuteras på ett intresseväckande sätt, och hans metoder studeras efter liknande linjer som R. Meissner har följt i sin studie över Strengleikar av 1902, d. v. s. utelämnanden, tillägg och ändringar av annat slag granskas i detalj. Det viktigaste resultatet av detaljgranskningen är påvisandet av att vissa tillägg och ändringar är av den arten, att de snarast bör härröra från förlagan och att de alltså vittnar om en hittills okänd fransk version av Chanson de Roland. Den norröna översättningen dateras till senare hälften av 1200-talet och förf. anför vissa språkliga indicier, som talar för att upphovsmannen har varit norrman och präst eller munk och mot att han har varit islänning och hovman.

K. G. L.

David Kornhall, Den fornsvenska sagan om Karl Magnus. Handskrifter och texthistoria. XI + 328 s. Lund 1959. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 15.) Denna doktorsavhandling från Lund består av två delar. Den första ägnas de fyra stora blandhandskrifter, Cod. Holm. D4, Cod. Verelianus, Fru Elins bok och Codex Askabyensis, i vilka de fornsvenska Karl Magnus-texterna ingår. Dessa omfattar som bekant endast två av sagans många episoder, färden till Jerusalem och Miklagård och Roncevauxslaget. Alla handskrifterna blir föremål för ingående beskrivningar och undersökningar, främst baserade på paleografi, papper och vattenmärken. Förf. gör bl. a. troligt, att D4 har kommit till redan omkr. 1420, korrigerar den gällande uppfattningen av förhållandet mellan de fornsvenska Namnlös och Valentin-texterna och påvisar i en metodiskt intressant undersökning, att Cod. Askabyensis inte har, såsom antagits, tre olika skrivare utan en enda, som emellertid har skrivit volymen under en längre tidrymd. I den senare och större delen behandlas synnerligen grundligt Karl Magnus-texterna, deras inbördes förhållande och deras förhållande till de norska och danska sidostyckena. Fru Elins bok representerar en särskild redaktion och de tre andra en annan, men det visas, hurusom var och en av de fyra handskrifterna i enskilda fall innehåller de bästa läsarerna och alltså är av textkritisk betydelse. Det fornsvenska »originalet» har varit starkt norvagiserande, vilket bäst framgår av en utförlig, såväl textkritiskt som ordhistoriskt givande genomgång av de fyra texternas mera specifika ordförråd. Nytt ljus sprides även över den norska Karl Magnus-traditionen, och förf. kan visa, att teorien om en en gång existerande fullständig fornsvensk Karl Magnus, från vilken den danska versionen skulle stamma, saknar allt fog.

K. G. L.

Björn Pettersson, Stilstudier i de svenska landskapslagarna. 295 s. Helsingfors 1959. (Studier i nordisk filologi XLIX.) I denna doktorsavhandling från Åbo akademi har förf. samlat och granskat en rad för de fornsvenska landskapslagarna typiska stildrag. I ett längre kapitel behandlas ellipser (termen fattad ungefär som hos Erik Wellander, dvs. innebärande att ett för korresponderande tvåledade förbindelser gemensamt led endast

utsättes en gång eller, vid större frekvens, icke alls), t. ex. *pär sum i kum ... per sum vr com* i Äldre Västgötlagens stadganden om vådasår, där ett »vapnet» el. dyl. får anses underförstått. I olika underavdelningar belyses utelämnandet av subjekt, objekt, huvudord till adjektiv osv., av finit predikatsverb och av infinitiv. Den följande och större delen av den välskrivna och klara framställningen ägnas åt metonymier (t. ex. *warpär alt takit saman hand ok brandär* ÖgL), metaforer (t. ex. *bär skiold iuir pang ok panbriko* ÖgL eller *ware stens mater oc strandär* VmL m. fl.) och liknelser (t. ex. *nu a biur sä böle som bonde* ÖgL). Slutkapitlet ägnas åt studiet av icke bildliga ordspråk, talesätt, reflexioner och sentenser (t. ex. Hednalagens *Glöper orda werster, tunga howudbani*). I ett stort antal fall har förf. med skiftande framgång givit sig in på närmare diskussion av enskilda lagställen. Av inte minst intresse är de talrika utblickarna till västnordiska, danska och här och där frisiska lagar, vilka lämnar nya värdefulla bidrag till kännedomen om inte bara det fornsvenska lagspråkets utan också själva lagbudens förbindelselinjer utanför Sverige.

K. G. L.

Karl-Ivar Hildeman, Medeltid på vers. 259 s. Stockholm 1958 (Almqvist o. Wiksell). (Skrifter utgivna av Svenskt Visarkiv I.) [Summaries in English.] Docent Hildeman lägger i denna bok fram ett knippe värdefulla och välskrivna studier över senmedeltida diktning i framför allt Sverige. Den första studien behandlar det i och för sig obetydliga fornsvenska Paris och Vienna-brottstycket, som emellertid är märkligt genom sin strofiska form och som ger anledning till intressanta iakttagelser och förmodanden rörande den betydande litterära aktiviteten i kretsen kring biskop Hans Brask. Vidare avhandlas den äldsta svenskpråkiga lyriken och dess ursprung, vilket sökes i såväl den latinska sekvensdiktningen som i tysk minne- och mästersång. I »Trohetsvisan och dess genre» understrykes starkt, att det ifrågavarande verket av biskop Thomas Simonsson företräder en vida spridd och ganska stereotyp utformad medeltida diktart, klagosången, varför det inte är nödvändigt att, som hittills har skett, leta efter en aktuell historisk eller politisk bakgrund (t. ex. mordet på Englbrekt). De övriga studierna behandlar kämpavisans ålder i Sverige, förhållandet mellan Erikskrönikan och visan om Nyköpings gästabud samt Draumkvædet. I de senare fallen ställer sig förf. kritisk mot de främre tidsgränser, som man hittills i regel har velat fixera för de behandlade verkens vidkommande, och argumenterar med språkliga och framför allt stilistiska skäl för senare dateringar, medan den från Norge stammande kämpavisan under hänvisning till vissa stildrag i den fornsvenska Alexander antages ha existerat i Sverige redan i slutet av 1300-talet.

K. G. L.

Guldsmedernas skrå av år 1501. Faks.-tryck i svart med 12 s. pergamentbehandlat färgfaksimil, texttolkning och historisk kommentar. Utg. av John Kroon. AB. Malmö Ljustrycksanstalt. Malmö 1959. Hovintendenten J. Kroon har fogat ett nytt nummer till den långa rad högklassiga faksimiltryck, som redan har utgått från hans officin i Malmö. Valet

har denna gång fallit på den sannolikt 1501 tillkomna skråordningen för Stockholms guldsmeder, bevarad i en oansenlig men mycket väl utförd liten pergamentsbok och tidigare utgiven av G. E. Klemming i Skråordningar 1856. Handskriften återgives i sin helhet i svart faksimiltryck, valda delar därutöver i synnerligen lyckat färgfaksimil. För översättningen svarar fil. dr William Karlsson och prof. K. G. Ljunggren, för den historiska kommentaren fil. dr Sven T. Kjellberg. K. G. L.

Agneta Horn, Beskrivning över min vandringstid. Utgiven med inledning och kommentar av Gösta Holm. XXXVIII + 132 s. Stockholm 1959 (Almqvist o. Wiksell). (Nordiska texter och undersökningar 19.) Två även litterärt betydande arbeten utgör för oss ytterst värdefulla källor till kännedomen om 1600-talets vardagliga svenska språk. Det ena är Samuel Columbus' »En svensk ordeskötsel», som väl har utgivits två gånger men varav en ny utgåva icke desto mindre är behövlig. Det andra, Agneta Horns »jammersminde», har hittills, bortsett från ett litet utdrag i Erik Noreens Valda stycken, endast förelegat i Ellen Fries' och Sigrid Leijonhufvuds utgåva (1908), som på grund av den starkt moderniserade språkdräkten inte kan användas för språkvetenskapliga syften. Det är därför synnerligen tacknämligt, att docent Gösta Holm har gjort det intressanta arbetet tillgängligt någorlunda i befintligt skick. Någorlunda, ty även Holm har fått göra åtskilliga ingrepp i författarinnans egenhändiga, i flera avseenden besvärliga manuskript, men alla ändringar — i regel väl befogade — redovisas i en apparat. Utgåvan är försedd med kommentar (framför allt språklig) och inledning, vari utgivaren redogör för de viktigaste egenheterna i författarinnans mycket personliga men sannolikt också ganska representativa språk. En utförligare redogörelse för detta ställes i utsikt framdeles. Man saknar en kort rekapitulation av Agneta Horns liv, och många läsare hade förmodligen gärna sett ett person- och ortregister. K. G. L.

Samuel Petri Brasck, Den förlorade sonen. Comœdia. Med förklaringar utgiven av Elias Wessén. 124 s. Stockholm 1959 (Svenska Bokförlaget). (Svenska texter 4.)

Urban Hiärne, Rosimunda. Tragœdia. Med förklaringar utgiven av Elias Wessén. 128 s. Stockholm 1959 (Svenska Bokförlaget). (Svenska texter 5.)
Berättande dikt från 1700-talet. Utgiven av Rolf Hillman. 98 s. Stockholm 1959 (Svenska Bokförlaget). (Svenska texter 3.)

Den närmast för det akademiska lågstadiet avsedda serien »Svenska texter», vars två första nummer presenterades i ANF 73 s. 111, har under 1959 utökats med inte mindre än tre nummer, som alla väl lämpar sig som övningstexter vid akademiska studier. Gymnasielektorn i Linköping, sedermera kyrkoherden i Stockholms S:ta Klara Samuel Petri Brascks comedia om den förlorade sonen, vilken uppfördes av gymnasister vid S:t Persmarknaden i Linköping den 29 juni 1645, är en av de mest typiska svenska representanterna för skoldramat, litterärt föga märklig men språkligt och kanske framför allt kulturhistoriskt av betydande intresse. Urban Hiärnes Rosimunda, uppförd av studenter på Uppsala

slott 1665, är det ingalunda obetydliga första försöket att omplantera den klassiska tragedien på svensk mark, ur språklig och versifikatorisk synpunkt ett mycket framstående arbete. Prof. Wessén tecknar i korta efterskrifter den litteraturhistoriska bakgrunden och har till de studerandes tjänst försett texterna med utförliga kommentarer, hänvisningar till sin *Svensk språkhistoria*, SAOB m. fl. arbeten.

Rektor Hillmans urval av i faksimil efter samtida tryck återgivna 1700-talsdikter omfattar G. Ph. Creutz' *Daphne*, tre fabler av G. F. Gyllenberg, J. G. Oxenstiernas *Disa*, Anna Maria Lenngrens *Den glada festen*, *Kärleken* och *Dårskapen*, *Eclog* och *Porträtterne* samt C. G. Leopolds *Eglé* och *Annett* och är även det försett med textförklaringar och därjämte vissa uppgifter för självstudier. K. G. L.

Bengt Kinnander, Sammanhangsanalys. Studier i språkets struktur och rytm. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 5.) 387 s. Uppsala 1959. Avhandlingen har sin upprinnelse i förf:s strävan att finna en metod att karaktärisera den personliga egenarten i en diktares versrytm. Avhandlingen omfattar två avdelningar: en allmän del, som utförligt behandlar begreppen rytm, talakt och sammanhangstyp, och en speciell del, där vissa advarsativa förbindelser undersöks. Resultatet av undersökningens speciella del blir att man kan särskilja tre sammanhangstyper, och att dessa utgöra personliga konstanter, som alltså tillåta en gruppering av författarna. Avhandlingens huvudresultat ligga emellertid enligt förf. i belysningen av själva rytm bildningen, samspelet mellan individualiteten och det överindividuella språket. S. B.

Gun Widmark, Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning. I. A. Text. B. Kartor. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 6.) 366 s., 24 kartor. Uppsala 1959. Den stora undersökning rörande *u-omljudet*, varav en första del framlagts i två volymer, behandlar vissa frågor rörande omljud vållat av försvunnet *u* eller *w*. Undersökningen är icke tänkt som en monografi; tyngdpunkten har i hittills publicerad del lagts på de dialektgeografiska synpunkterna, medan de fonetiska och språkhistoriska kommit mera i skymundan eller alls icke berörts. Den geografiska helhetsbilden blir att omljudet i nutida mål huvudsakligen förekommer på västnordiskt område, samt därjämte i betydande utsträckning på norrländskt (hälsingskt) och sydskanadinaviskt område. I avhandlingens huvuddel, kapitel 2, som bär titeln *Dialektgeografiska ordstudier*, belyses detta i detalj. Förf. räknar med att *u-omljudet* funnits på hela det nordiska språkområdet, således även i östra Svealand och på Gotland, men att spåren därav utplånats på olika sätt och av olika orsaker i visst ordmaterial och huvudsakligen i Sverige. Gun Widmark lämnar nya och ytterligt väsentliga bidrag till frågan om *u-omljudet*; hennes materialsamling kommer avgjort att verka befruktande på den fortsatta diskussionen. Förf. umgås själv mycket försiktigt med teser och teorier och hennes under-

sökning blir därför odogmatisk och förutsättningslös; forskningen vore dock betjänt av att hon i den följande delen gäve en pregnant framställning av sin helhetssyn på *u*-omljudet. S. B.

Carin Pihl, Livet i det gamla Överkalix skildrat av överkalixbor på överkalixmål. Svenska landsmål och svenskt folkliv. B. 59. X + 256 s. Stockholm 1959 (P. A. Norstedt o. Söner). Carin Pihl, som tidigare ägnat bl. a. två större undersökningar åt det säregna målet i Överkalix (Överkalixmålet I. 1924, Verbet i överkalixmålet 1948) har fortsatt sitt arbete med utgivande av texter jämte översättning och kommentar. Texterna, som huvudsakligen behandla olika sidor av vardagslivet, äro direkt nedskrivna efter meddelarnas utsaga, en nära nog otrolig arbetsprestation. Carin Pihl förenar på ett ovanligt lyckligt sätt framstående vetenskaplig skicklighet med förmåga att få kontakt med de traditionsbärande individerna. Flertalet texter äro nedskrivna på 1920- och 1930-talen, då dialekten ännu talades mycket genuint, men då nutida inspelningsmetoder icke stodo till buds. Materialets värde ökas av att personalia meddelas för var och en av meddelarna.

Dialektmaterialet har av tekniska skäl måst textas för hand och klicheras. Textningen har med stor skicklighet utförts av fru Gun Björklund. S. B.

Johs. Brøndum-Nielsen, Fra Skaanes Senmiddelalder. (Festskrift udgivet af Københavns universitet i anledning av Hans Majestæt Kong Frederik IX's 60 aars fødselsdag den 11. marts 1959.) 151 s. Köpenhamn 1959. Postillan i Cod. Ups. C 56, 4:o, som utgivits av Klemming under beteckningen Svensk Medeltids-Postilla III (MP III) är icke ett svenskt arbete utan en dansk, huvudsakligen skånsk, översättning från svenskan eller — för ett visst avsnitts vidkommande — kanske från latinets. En notis i slutet av handskriften meddelar att en viss Birgerus Nicolai har anskaffat postillan för ett gille i Gärds härad. Johs. Brøndum-Nielsen har underkastat handskriften en sorgfällig och allsidig granskning och kommit fram till en mängd intressanta resultat beträffande tillkomstort, skrivare, förlagor, språkbruk m. m. Bl. a. göres det på historiska grunder sannolikt att handskriften tillkommit i klostret i Bäckaskog, kanske någon gång 1450—60. Ljud- och formlära ägnas liksom stilen ingående undersökning och förf. lyckas bl. a. påvisa dels en medveten strävan mot förenkling av språket i samband med översättningen, dels förekomsten av ett högre, från dialekten avvikande, muntligt kyrko- och klosterspråk under Skånes medeltid. Ett resonerande ordregister avslutar boken. S. B.

Marie Bjerrum, Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog. Bidrag til forståelse af Rasks tænkning. 273 s. Köpenhamn 1958 (Dansk Videnskabs Forlag). I denna doktorsavhandling från Köpenhamn tecknar förf. i ett inledningskapitel Rasmus Rasks starkt rationalistiska livsuppfattning, hans därav påverkade språkuppfattning och hans metoder vid språkjämförelse. Huvuddelen utgöres av ingående studier över två av

den store danskens i senare tid mindre uppmärksammade arbeten och deras bakgrund. Det ena är »Den danske Grammatiks Endelser og Former af det Islandske Sprog forklarede», skriven 1810—1811 och det första arbete, där Rask prövade sin jämförande metod, vilken som han själv underströk, på sätt och vis blev en parallell till Linnés komparativa botanik. Det andra är »Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære» (1826), som granskas mot bakgrunden av Rasks tidigare manuskript rörande den danska ortografiens teori. Liksom tidigare Hjelmlev understryker förf., att Rasks grundläggande insatser huvudsakligen gäller den komparativa typologisk-genetiska lingvistikens i allmänhet och inte den speciella historiska lingvistikens. Visserligen har det skrivits mycket om Rask, men det råder intet tvivel om att förf. har lyckats att på flera punkter fördjupa vår kännedom om denne märklige forskare. Samtidigt utgör boken en påminnelse om att historien om de nordiska språkens utforskande utgör ett vidsträckt forskningsfält, där oerhört mycket är ogjort.

K. G. L.

Niels Nielsen — Poul Lindegård Hjorth, Dansk sproglære for svenskere. 117 s. Lund 1959 (Gleerups förlag). Niels Nielsens välkända arbete *Dansk grammatik for svenskere*, som i jämt 20 år tjänstgjort som universitetslärobok, har av den danske lektorn vid Lunds universitet, cand. mag. Poul Lindegård Hjorth underkastats en så grundlig revision, att det nu föreliggande arbetet måste karakteriseras som en ny bok. Detta har kommit till uttryck ej enbart i författarnamnet utan även i titeländringen. Revisionen har i första hand gällt ljudläran och det språk-historiska avsnittet. Dessa delar äro helt nyskrivna under beaktande av de sista decenniernas forskningsresultat och en av nyare teorier präglad språkuppfattning. Dessa avsnitt ha kraftigt utökats, medan totalvolymen kunnat hållas oförändrad genom att uttalsregistret i det äldre arbetet strukits. Formläran kvarstår väsentligen oförändrad; endast smärre ändringar ha vidtagits.

Den nya grammatiken torde komma att bli till stort gagn för dansk-undervisningen i Sverige.

S. B.

Allan Karker, Nordiske talord i dansk. Historie og vejledning. 92 s. Köpenhamn 1959 (Gyldendal). (Dansk Sprognævns skrifter 2.) Syftet med denna lilla bok, som har utgivits av Dansk sprognævn och författats av dess sekreterare, är normativt. Här framlägges en rad förslag, som alla syftar till att reformera det hävdvunna invecklade och svårhanterliga danska räkneordssystemet till större likhet med de svenska och norska systemen eller ettdera av dessa. Förf. rekommenderar sålunda en övergång till typerna *femti*, *femtiende*, *femtién(-ét)*, *femtiførste*, *femtiëndel*, medan för talsubstantiven typen *femtier* bibehålles. Då emellertid de koncisa utredningarna dokumenteras med tämligen fylliga exempel-samlingar, som belyser dels det faktiska språkbruket genom tiderna, dels grammatikernas syn på saken, har arbetet också ett avgjort språk-historiskt intresse.

K. G. L.

Niels Åge Nielsen, De jyske Dialekter. 163 s. Köpenhamn 1959 (Gyldendal). Det verk som bibliotekarie Niels Åge Nielsen i Århus sammanställt om de jylländska dialekterna är ett intressant och fängslande arbete, rikt givande för såväl lekt som lärd. I ett kapitel med titeln Dialektforskningens udvikling ges en lärdomshistorisk översikt över de jylländska dialekternas utforskande; såväl personhistoriska som metodologiska aspekter anläggas, och detta avsnitt är skrivet i en lättflytande och lättillgänglig stil. Tyngre blir framställningen när förf. går över till en allmän karakteristik av de jylländska målen och sedan en beskrivning av målen i de skilda dialektområdena. Denna beskrivning utgör arbetets huvuddel och läsaren noterar med tillfredsställelse att förf. närmare belyser de olika målen med sammanhängande dialekttexter. Några avslutande kapitel ägnas åt ordbildning, ordförråd, satsbyggnad och stil samt slutligen förhållandet mellan de jylländska dialekterna och det danska riksspråket. Arbetets olika avsnitt ha försetts med utförliga litteraturhänvisningar, som torde bliva till stort gagn för forskare som utifrån nalkas den jylländska dialektologien. S. B.

Borge Andersen, Rønnemålet. En strukturallingvistisk analyse af udtryksplanet i en bornholmsk dialekt. (Udvalg for folkemaals publikationer. Serie A, nr 18.) 252 s. Köpenhamn 1959 (J. H. Schultz forlag). I inledningen till sitt arbete skriver förf.: »Hensigten med det her præsenterede arbejde er en synkronisk-lingvistisk analyse af udtryksplanet i en form for bornholmsk dialekt, og af flere nærliggende årsager er dagligsproget hos indfødte beboere i købstaden Rønne udset som emne for beskrivelsen ... Når den hjelmslevske sprogteori er bragt i anvendelse som teoretisk-teknisk grundlag for analysen, beror det først og fremmest på, at teorien anses for at være det forsøg på i lingvistisk beskrivelse at indføre en fuldstændig systematik, der er gennemført med hidtil største konsekvens, men også, at det har været dette arbejdes andet formål at bidrage til at demonstrere, hvor vidt man skulde kunne nå med hensyn til teoriens praktiske anvendelsesmuligheder, således at det derfor i nærværende beskrivelse har været anset for yderst magtpåliggende under arbejdet at iagttage så ortodoks en holdning som overhovedet gør ligt over for teorien.» Det verkar avgjort, som om författarens intresse för språkteorien under arbetets gång blivit det primära, medan de dialektologiska aspekterna mera skjutits åt sidan. Ur enbart dialektologisk synpunkt hade det näppeligen varit nödvändigt att driva analysen så långt som förf. gjort. Det torde få ankomma på språkteoretici av facket att kritiskt värdera avhandlingens metodik och betydelse för språkteorien. S. B.

Ella Jensen, Nordsamsisk. Undersøgelse af udtryksystemet. (Udvalg for folkemaals publikationer. Serie A, nr 15.) 232 s., 2 kartor. Köpenhamn 1959 (J. S. Schultz forlag). Den i föregående krönika (ANF 74:153) omnämnda undersökningen av ljudskicket i målet på norra Samsø har nu utkommit. Arbetet är väsentligen deskriptivt, endast smärre utvecklingar av historisk eller komparativ natur företages. Likväl är

arbetet långt ifrån doktrinärt. Ella Jensen har en rik erfarenhet av dialektarbetets olika faser, uppteckning, utredigering och vetenskaplig bearbetning, och hennes arbete präglas av kloket och vetenskaplig skicklighet. Anmälaren vill dock icke fördölja att han i fråga om vissa av de metodiska problemen är av annan mening än Ella Jensen. Inte minst gäller detta frågan om primäruppteckningarna böra göras med fonetisk eller fonematisk metod, där anmälaren gentemot förf. vill hävda vikten av förutsättningslös fonetisk notation. Det synes som om Ella Jensens arbete fått sitt liv och sin charm just genom att även uttryckssubstansen beaktats och särskilt genom att de icke betydelse-skiljande varianterna dragits fram. Anmälaren såge gärna att en debatt av hithörande problem kunde komma till stånd i någon facktidskrift.

Anmälaren hoppas även livligt att den samsiska undersökningen skall kunna fullföljas med en historisk del och en ordlista, allt enligt de i förordet skisserade riktlinjerna. S. B.

Gunhild Nielsen, Musikalisk accent i Rømøområdet. (Udvalg for folkemaals publikationer. Serie A, nr 17.) 84 s. Köpenhamn 1959 (J. H. Schultz forlag). Rømø är den sydligaste av de danska öarna vid Nordsjökusten. Dess nu starkt döende dialekt visar ett accentsystem av betydande intresse. Det har lyckats Gunhild Nielsen att på såväl auditiv som instrumentalfonetisk väg visa att målet har två tonala accenttyper, av vilka acc. I hör hemma i de ursprungligen enstaviga orden, acc. II i de ursprungligen flerstaviga orden, även i de fall då de senare blivit enstaviga genom den jylländska apokopen. Denna företeelse, som ju ingalunda är unik i danska dialekter, är emellertid i Rømøområdet kombinerad med s. k. klusilspring, en företeelse som i detta mål förekommer i ord av båda accenttyperna. Gunhild Niensens framställning är huvudsakligen deskriptiv och jämförande; något försök att lösa klusilspringets gåta göres icke, men problemen ställas och ekvationen hyfsas.

Framställningen åtföljes av 79 tonhöjdskurvor.

S. B.

Skånes ortnamn utgivna av Sydsvenska ortnamnssällskapet och Landsmålsarkivet i Lund. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 1 Albo härad av Bertil Ejder. 126 s. Lund 1959 (Gleerupska universitetsbokhandeln). 1925 stiftades i Lund — främst på Jöran Sahlgrens initiativ — Sydsvenska ortnamnssällskapet med syfte att bl. a. insamla och bearbeta ortnamns-materialet i södra Sverige. I praktiken kom arbetet att koncentreras till Skåne, vars rika ortnamnsskatt har blivit föremål för en intensiv insamling. 1951 övertogs sällskapets undersökningsverksamhet av Landsmålsarkivet i Lund, men det fortsätter sin hittills genom »Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift» bedrivna publiceringsverksamhet. Nu har det också kunnat börja förverkligandet av ett av sina huvudsyften, att publicera en systematisk översikt över Skånes ortnamn. I stort sett har detta nya regionala ortnamnsverk planerats efter samma linjer som Kungl. Ortnamnskommissionens publikationer rörande Halland, Skaraborgs län m. fl. En A-serie skall innehålla bebyggelsenamnen och en ännu endast projekterad B-serie naturnamn, marknamn o. d. Albo

härad i östra Skåne är ett av landskapets mindre, omfattande socknarna Andrarum, Brösarp, Eljaröd, Fågeltofta, Ravlunda (nu tillsammans Brösarps storkommun) samt Södra Mellby, Sankt Olof, Rörum, Vitaby (nu Kiviks storkommun). Docent Ejder, som har en ingående kännedom om bygden och dess folkmål, har behandlat sitt material med stor omsorg.

Ytterligare ett par delar av det nya ortnamnsverket är för närvarande i arbete. K. G. L.

Karl Gustav Ljunggren, Hallands ortnamn. S. 1051—1112 i Hallands historia II. Från freden i Brömsebro till våra dagar. Halmstad 1959. Sture Nilsson, Folkmälen i Halland. Ib. s. 1113—1150. I det utomordentligt värdefulla arbetet Hallands historia, där flera av våra främsta vetenskapsidkare medverka med alster, som till stor del bygga på egna forskningar, har utrymme även beretts för två uppsatser av språklig art. K. G. Ljunggren skisserar landskapets kulturhistoria med hjälp av ett mycket rikt ortnamnsmaterial, av vilket långt i från allt tidigare har tolkats. Sture Nilsson tecknar halländsk språkgeografi och halländsk språkhistoria med hjälp av tryckta och otryckta källor, icke minst egna dialektuppteckningar. S. B.

Ingemar Olsson, Gotländska terrängord. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in scandinavian philology. New series 3.) 196 s. Uppsala 1954. Gemensamt för materialet i den serie ordstudier, som Ingemar Olsson sammanfört till en doktorsavhandling, är att orden användas i gutamålen som beteckningar på vissa terrängformationer, huvudsakligen längs kusten. Avhandlingens styrka ligger i det av allt att döma synnerligen omsorgsfulla fältarbetet. Förf. har undersökt terrängförhållandena på ort och ställe och illustrerar sin framställning med vältagna fotografier, och han abstraherar skickligt ordens betydelse ur deras användning från fall till fall. Man saknar emellertid ej sällan utblickarna över större områden och det förefaller som om de etymologiska delarna skulle fått ökat värde om förf. i större utsträckning beaktat landsmålsarkivens material från fastlandsdialekterna. S. B.

Gösta Franzen, Runö ortnamn. The Place-Names of Runö. Estlandssvenskarnas folkliga kultur. 4. (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien 33.) 175 s. Uppsala 1959.

Nils Tiberg, Runöbondens ägor. The Farms on Runö and Their Pieces of Land. Estlandssvenskarnas folkliga kultur. 5. (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien 35.) 89 s. Uppsala 1959. Det var ursprungligen meningen att Tibergs redogörelse för runöbondens ägor skulle ingå som ett kapitel i Franzens ortnamnsutgåva. Materialets rikedom och förf:s grundlighet sprängde emellertid ramen. Tiberg behandlar formerna för jordägandet på Runö före det estniska skiftet 1929—30 och ger därmed förutsättningarna för runömålets namnskatt, varjämte han refererar några sägner med anknytning till vissa lokaliteter och namn. Franzens namnutgåva är mycket fyllig och omfattar såväl bebyggelse- som mark-

och naturnamn. Såvitt det utifrån kan bedömas är hela det i handlingar och folktradition kända namnstoffet medtaget. Tillsammans ha de två förf. givit ett värdefullt minnesmärke över en liten folkspillras säregna kultur.
S. B.

Mentz Rynning Nielsen, Noko om Stadnamn i Odda. 114 s. Bergen 1958 (J. D. Beyer A. S. Boktrykkeri). Den vid unga år bortgångne adjunkten vid Drammens Latinskole Rynning Nielsen efterlämnade vid sin död 1956 ett manuskript om ortnamnen i Odda på Västlandet i Norge. Detta har utgivits postumt av Hardanger historielag genom Olav Kolltveit. Efter en kulturhistorisk inledning ger förf. först en kortfattad allmän målbeskrivning med särskild inriktning på ortnamnsmateriale. Härvid ägnas bl. a. ett särskilt avsnitt åt prepositioner i förbindelse med ortnamn. Därefter följer ett kapitel med titeln Kva namna kan vitna om, där ortnamnen sättas i relation till den andliga och materiella folk-kulturen. Personnamn i ortnamn och senare sammansättningsleder ägnas särskilda kapitel, och boken avslutas med ett ortnamnsregister. Arbetet är föredömligt illustrerat.
S. B.

Ragnvald Iversen, Finsk på norsk grunn. Relikt-studier. Første del. III + 348 s. Trondheim 1959. (Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs skrifter 1958 nr 6.) I litteraturkrönikan i ANF 71:87 omtalades Julius Mägistes lilla men innehållsrika skrift »De värmlandsfinska ortnamnens vittnesbörd» (Karlstad 1955) och omnämndes prof. Mägistes stora, tyvärr allttjämt otryckta inventering och granskning av värmlandsfinska språkresten. I Norge, där man — förutom i Nord-Troms och Finnmark — sedan omkr. 1600 i Östlandet har haft en tidvis tämligen expansiv finsk bosättning med utgångspunkt och centrum i Grue finnskog i Solør, på gränsen till Värmland, har professor Ragnvald Iversen under en längre följd av år bedrivit ett motsvarande insamlingsarbete. Detta har resulterat i ett stort material, som utom att vara av stort kulturhistoriskt värde är av betydande lingvistiskt intresse, bl. a. genom de vittnesbörd som kan avvinnas det om de norska kontakternas växande styrka och betydelse. Den vida övervägande delen av materialet har insamlats i fältet och torde sålunda utgöra ett stoff, som i sista stund har räddats från glömskan. I den nu föreliggande första delen redovisas i alfabetiskt ordnade artiklar en lång rad ortnamn (ursprungliga finska och förfinska norska), varjämte förf. ger kortare översikter över ortnamnens betydelseinnehåll och över ljudskicket. En planerad andra del torde komma att behandla de finska inslagen i »bumanns-norsken» och i de av förf. som bekant tidigare grundligt undersökta hemliga språken i Norge (romani, rodi, månsing).
K. G. L.

Lauri Honko, Krankheitsprojekte. Untersuchung über eine urtümliche Krankheitserklärung. 258 s. Helsinki 1959. (FF Communications N:o 178.) Över stora delar av jordklotet uppträder föreställningen, att stickande smärtor eller häftigt insättande sjukdomar hos människor och djur har vållats genom magiskt skjutande av illasinnade trollkunniga varelser.

Honkos stora undersökning av detta fenomen omspannar hela jordklotet men lägger naturligt nog huvudvikten vid det även i detta stycke rikhaltiga finsk-ugriska materialet. Boken bör nämnas här, därför att givetvis också de germanska och framför allt de nordiska hithörande föreställningarna (trollskott, lapps-kott, älvskott, styng o. s. v.) här insättes i sina komparativa sammanhang.

K. G. L.

Скандинавский Сборник IV. (Skandinaavia kogumik IV. Skrifter om Skandinavien IV.) 288 s. Tallinn 1959 (Det estniska statsförlaget). »Skrifter om Skandinavien är en icke-periodisk vetenskaplig publikation för frågor rörande skandinavisk historia, utrikespolitik, ekonomi, rättsväsen, filosofi, språk och kultur. Skrifter om Skandinavien utges av Tartus (Dorpats) universitetet.» Bland språkvetenskapliga bidrag i den föreliggande fjärde delen märkas artiklar om runinskriften från Staraja Ladoga, om runalfabetets ursprungliga vokalsystem, om västskandinavisk inf. på -u, om adjektivsuffixet -mässig i nusvenskan, om parallell användning av objektet vid vissa svenska verb antingen med eller utan preposition, om översättningen av svenska attributiva sammansatta substantiv till ryska och om transskriberingen av isländska och norska namn till ryska.

Artiklarna äro skrivna på ryska men åtföljas av sammanfattningar dels på estniska, dels på svenska eller annat västeuropeiskt språk.

S. B.

Septentrionalia et orientalia. Studia Bernhardo Karlgren dedicata. 490 s. Stockholm 1959. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 91.) Den stora festskrift som överlämnades av Vitterhetsakademien till dess preses, professor Bernhard Karlgren, på hans sjuttioårsdag den 5 oktober 1959, har ett synnerligen mångskiftande innehåll, som väl återspeglar de skilda vetenskapsgrenar som akademien företräder. Ett femtontal av festskriftens septentrionalia är emellertid mer eller mindre språkvetenskapligt inriktade. Så skriver t. ex. B. Collinder om adjektivet *fagr*, V. Jansson om fsv. *fionde* m. m., T. Johannisson om *wrfjäll*, D. Strömbäck om Ynglingatal 10 och nordisk ödestro, E. Wellander om svensk akademisk språkvård under 1700-talet och E. Wessén om några stilformer i Havamal. Den sistnämnda uppsatsen hänger nära samman med en annan, separat utgiven uppsats av samme förf. *Elias Wessén, Havamal. Några stilfrågor.* 32 s. Stockholm 1959. (Filologiskt arkiv utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 8.) I den förra behandlas ordspråken i Havamals första dikt och diktarens sätt att komponera in dem i sammanhanget samt upprepningstekniken. Även den senare uppsatsen ägnas huvudsakligen Havamal I; där behandlas fr. a. bruket av konjunktiv, modalt *skal* och vanlig indikativ och lämnas med utgångspunkt härifrån en översikt över diktens innehåll och grundtankar.

K. G. L.

Essais folkloriques par Martti Haavio. Publiés à l'occasion de son 60e anniversaire 22.1. 1959. 270 s. Porvoo (Borgå) 1959. (Studia Fennica 7.)

Martti Haavio, känd finsk skönlitterär författare, men därjämte sedan 1949 professor vid Helsingfors universitet i finsk och jämförande folkdiktetsforskning, hyllades på sin sextioårsdag i januari 1959 med en ståtlig festskrift, innehållande tolv av hans egna undersökningar i såväl finsk som jämförande folkloristik från tiden 1945—1957. Samtliga har tidigare publicerats på finska, men de föreligger här översatta till franska, engelska eller tyska. Volymen avslutas med prof. Haavios bibliografi.

K. G. L.

Fritz Meyen, Die nordeuropäischen Länder im Spiegel der deutschen Universitätschriften 1885—1957. Eine Bibliographie. XXI + 124 s. Bonn 1958. (Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bücherkunde 4.) I denna lättöverskådliga och med utmärkta register försedda bibliografi förtecknas 1099 dissertationer och habilitationsskrifter från tyska universitet (inkl. Strasbourg till 1918 och 1940—1945 samt österrikiska universitet 1938—1945). Avdelningarna »Sprachwissenschaft» och »Literaturwissenschaft» tillhör de mera omfattande, och i ett förord lämnas en snabbteckning av tillkomsten av de första lärostolarna i nordisk filologi i Tyskland (Th. Möbius' i Kiel 1865, J. Hofforys i Berlin 1887, E. Mogks i Leipzig 1904, B. Kahles i Heidelberg 1907) och av de nordiska studiernas utveckling där. Härav framgår också, att Kiel har åstadkommit de flesta skrifterna eller 112 men att Leipzig följer hack i häl med 111.

K. G. L.

Selma Jónsdóttir, Byzönsk dömsdagsmynd i Flatatungu. 91 s. + 66 plansch. Reykjavík (tr. i Zürich) 1959 (Almenna Bókafélagid). Denna med synnerligen goda bilder försedda doktorsavhandling från Reykjavík behandlar en rad brädfragment från gården Flatatunga i Skagafjardarsýsla på Nordlandet, vilka är försedda med enkla men konstnärligt framstående inskurna figurer. Förf. identifierar spillrorna såsom rester av en byzantinskt präglad framställning från 1000-talet av yttersta domen, vars närmaste förebilder hon finner i södra Italien, framför allt i Monte Cassino. Vidare göres gällande, att konstverket måste förknippas med missionärer av grekisk-katolsk bekännelse, varvid de tre »biskopar», Petrus, Abraham och Stefanus, som Ari betecknar som *ermiskir* kommer i blickfältet. Förf. underkänner den hittills vanliga tolkningen av *ermiskir* som 'armenisk' och tänker sig, att ordet är bildat till *eremit* (vilket förefaller möta betydande svårigheter) eller eventuellt till *Ermeland* i Ostpreussen — i det förra fallet skulle det direkt syfta på grekisk-katolska Basilius-munkar från Syditalien, i det senare vittna om en grekisk-katolsk mission i det annars romersk-katolska Ermeland, vars utöware senare flyttat över till Island, medförande förebilden till snideriet. Om förf:s teser håller streck, kan de sålunda påvisade grekisk-katolska kontakterna tänkas bli av intesse även i samband med filologiska studier. Otänkbart är väl heller inte, att bräderna från Flatatunga kan förmedla någon kunskap om hur de av Ulv Uggason besjungna bilderna på Hjärdarholt en gång såg ut.

K. G. L.

Lingua Islandica — Íslenzk Tunga. Tímarit um íslenzka og almenna málfraedi. 1. árgangur, 172 s. Reykjavík 1959 (Bókarútgáfa Menningarsjóðs og Félag Íslenzkra Fræða). I mars 1959 beslöt Félag Íslenzkra Fræða i Reykjavík att börja utgivandet av en språkvetenskaplig tidskrift, Islands första, och vid slutet av året förelåg redan det första bandet. Redaktionen utgöres av cand. mag. Árni Bødvarsson samt professorerna Halldór Halldórsson och Hreinn Benediktsson. Tidskriften skall stå öppen för alla slag av språkvetenskap, men det kan väntas, att forskning ar rörande isländskan kommer att dominera. Bidragen torde i allmänhet komma att vara avfattade på isländska, men även uppsatser på andra språk skall kunna förekomma. Det föreliggande bandet innehåller uteslutande uppsatser rörande isländsk lingvistik och filioogi (av Ásgeir Bl. Magnússon, Peter G. Foote, Helgi Guðmundsson, Hreinn Benediktsson, Jón A. Jónsson och Stefán Einarson), vidare recensioner och en biografisk avdelning. Från och med nästa band skall också en bibliografi över isländska språkvetenskapliga arbeten inflyta.

K. G. L.

Der grosse Seelentrost. Ein niederdeutsches Erbauungsbuch des vierzehnten Jahrhunderts herausgegeben von Margareta Schmitt 148+301 s. Köln Graz 1959 (Böhlau Verlag). (Niederdeutsche Studien hrsg. v. W. Foerste Bd 5.) Att Siälinna thröst, ett av den svenska senmedeltida uppbyggelse-litteraturens huvudverk — med orätt skjutet i skymundan i våra senaste handböcker — väsentligen går tillbaka på den väl bekanta, vid mitten av 1300-talet tillkomna lågtyska Seelentrost har länge varit känt. Det har emellertid också länge varit en stötesten för nordisterna, att den lågtyska texten icke har varit tillgänglig i någon användbar utgåva. Man hälsar därför en sådan med stor tillfredsställelse. Schmitts utgåva, som har kommit till som doktorsdissertation vid universitetet i Münster, inledes med en utförlig redogörelse för handskrifterna och deras gruppering och diskussion av verkets ålder, hemort och litteraturhistoriska ställning. Till grund för texten har i första hand lagts den s. k. K-handskriften (=Thott fol. 58 på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn), i andra hand den s. k. So (Stadsarkivet i Soest) samt för de avsnitt, som saknas i dessa två, den s. k. O (Landesbibliothek Oldenburg). Enligt I. Thorén, Studier över Själens tröst (1942) står just K — men stundom i dess ställe O — den svenska ST:s text mycket nära, vilket ytterligare ökar arbetets värde ur svensk — och dansk — synvinkel.

K. G. L.

Till red. insända skrifter.

Acta Jutlandica XXXI. Aarsskrift for Aarhus universitet 1959. — Acta Philologica Scandinavica 24:2 1959. — Archiv für das Studium der neueren Sprachen Bd 196 Jg 111 H. 2—4 1959—60. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur hrsg v. Th Frings und E. Karg-Gasterstädt 81:3 1959. — D:o hrsg. v. H. de Boor und I Schröbler 81:2—3 1959. — Edda Årg. 46 Bd 58:1—4 1959. — Études Germaniques 14:4 1959, 15:1 1960. — Fornvännen 1959:5—6, 1960:1. — Germanisch-Romanische Monatsschrift 40:4 1959. 41:1—2 1960. — Leuvense Bijdragen. 49:1—2 1960. Bijblad 48:3—4 1959. — Lingua Islandica — Íslenzk Tunga. 1 årg. Reykjavík 1959. — Maal og Minne 1958:3—4. — Mededelingen van de Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen nr 11 1959. — Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam 35:2—4 1959. — Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki XX, XXI, XXII 1959. — Modern Philology 57:1 1959. — Neuphilologische Mitteilungen 60:4 1959. — Nysvenska studier 38:1—5 1959. — Onoma. Vol. VII (1956/57), 2. — Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 1959. — Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1958. — Scripta Islandica. Isländska sällskapet årsbok 10 1959. — Sprog og kultur 21:3—4 1959. — Språkliga bidrag. Medd. från seminarierna för slaviska språk etc. vid Lunds universitet 3:13 1959. — Studia Linguistica 13:1—2 1959. — Studia Neophilologica Vol. 31:2 1959. — Studier i nordisk filologi. 48—49 1959. — Svenska landsmål 1959 h. 1—4. — Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur 89:4 1959.

Albeck, G., se Vedel, A. S. — Alkuin i norsk-islandsk overlevering udg. ved Ole Widding. 154 s. Khvn 1960. (Editiones Arnarnagnæanæ Ser. A, vol. 4.) — Berättande dikt från 1700-talet utg. av R. Hillman. 98 s. Sthlm—Oslo—Khvn—Hfors 1959. (Svenska texter 3.) — J. C. S. Espersens digte i bornholmsk mundart. Tilrettelagt med ordliste og efterskrift samt meloditillæg af H. A. Koefoed. 39 s. 1960. — Fem Mosebøcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1 utg. av O. Thorell. H. 3. S. I—XLIX, 395—406+pl. Uppsala 1959. (Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällskapet h. 223.) — 1500-talets halländska tingböcker utg. av A. Sandklef. 157 s. Lund 1959. (Inst. för västsvensk kulturforskning. Skrifter 5.) — Holm, G., se Horn, A. — Horn, Agnete, Beskrivning över min vandringstid. Utg. med inledn. o. komm. av G. Holm. XXXVIII+131 s. Stockholm 1959. — Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10 1959. 613 s. Hfors 1959. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 263.) [Festskrift till L. Hakulinen på 60-årsdagen; referat på ty. el eng.] — Hillman, R., se Berättande dikt. — Hiärne, U., Rosimunda utg. av E. Wessén. 128 s. Sthlm—Oslo—Khvn—Hfors 1959. (Svenska texter 5.) — Koefoed, H. A., se J. C. S. Espersen. — Lex Uplandiæ (Upplandslagen) e cod. membr. Bibl. Univ. Upsal. B 12. Ed. Dag Strömbäck. XXXVII s.+faks. Khvn 1960. (Corpus Cod. Suecicorum Medii Aevi Vol. XV.) — Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. H. 3. Sp. 353—608. [avtevre — bileggjaromn]. Oslo 1959. — Sandklef, A., se 1500-talets halländska tingböcker. — Schmitt, M., se Der grosse Seelentrost. — Der grosse Seelentrost. Ein niederdeutsches Erbauungsbuch des vierzehnten Jahrhunderts herausgegeben von Margarete Schmitt. 148+301 s. Köln 1959. (Niederdeutsche Studien hrsg. v. W. Föerste Bd 5.) — Septentrionalia et Orientalia. Studia Bernharδο Karl-gren dedicata. 490 s. Sthlm 1959. (K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akad:s handlingar 91.) — Strömbäck, D., se Lex Uplandiæ. — Thorell, O., se Fem Mosebøcker. — Wessén, E., se Hiärne, U. — Widding, O., se Alkuin. — Vedel, Anders Sørensen, Om den danske Krønike at bescriffue. Udg. med en indledning af G. Albeck (Humanister i Jylland 1959). — Östergren, O., Nusvensk ordbok. H. 100. Sp. 393—488 [tjärm-torvkörning]. H. 101. Sp. 489—584 [torvkörning—tredjeplats]. Sthlm 1958—59.

Andersson, H., Parzellierung und Gemengelage. Studien über die ältere Kulturlandschaft in Schonen. 171 s. Lund 1960. (Meddelande från Geogr. inst. vid Stock-

holms högskola nr 122.) — Beckman, Nat., Norsk-svensk ordbok för bokmål och nynorska. Reviderad upplaga av L. Mæhle och B. Sigurd. 210 s. Sthlm 1960. — Bengtson, A., Vårt språks liv och historia. 169 s. Sthlm 1959. — Blok, D. P., se Gysseling, M. — Böök, Fr., Ebbe Tuneld. 211 s. Sthlm 1960. (Svenska Akademiens minnesteckningar.) — Elert, C. C., Compendium i fonetik. 46 s. [stencil]. Sthlm 1960. (Fonetiska forskningslaboratoriet vid Stockholms högskola). — Envall, P., Husaby och Husum. Filologisk, geografisk och historisk ortnamnsanalys. 132 s. Sthlm 1960. — Dens., Benning och Boda. Ett bidrag till Bergslagens odlingshistoria. 35 s. Sthlm 1960. — Gjerdman, O., En fonetiker som lärling och gesäll vid Uppsala universitet (1903—1953). 55 s. Tierp 1959. — Gysseling, M. o. Blok, D. P., Studies over de oudste plaatsnamen van Holland en Utrecht. 38 s. + kartor. Amsterdam 1959. (Bijdr. en Mededel. d. Naamkunde—commissie ... te Amsterdam 17.) — Haavio, M., Essais folkloriques par Martti Haavio publiés à l'occasion de son 60e anniversaire 22. 1. 1959. 270 s. Borgå-Porvoo 1959. (Studia Fennica 8.) — Harding, E., Tillägg och sakregister till Språkvetenskapliga problem i ny belysning (med bilagor). 14 s. Lund 1959. — Hellberg, L., Om språklig och saklig ortnamnsforskning. Erinringar i anledning av de sakkunniges utlåtanden rörande ledigförklarade professorsämbetet i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning vid Uppsala universitet. 64 s. Uppsala 1960. — Heller, R., Literarisches Schaffen in der Laxdøla Saga. Die Entstehung der Berichte über Olaf Pfaus Herkunft und Jugend. 44 S. Halle (Saale) 1960. — Hjorth, P. L., se Nielsen, N. — Huldén, L., Verbböjningen i Österbottens svenska folkmål II. 301 s. Hfors 1959. (Studier i nordisk filologi 46). — Jónsdóttir, Selma, Byzönzka dómsdagsmynd i Flatatungu. 91 s. + planscher. Reykjavík (tr. i Zürich) 1959. — Ljunggren, K. G., En fornsvensk och några äldre danska översättningar av Gutasagan. 102 s. Lund 1959. (Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällskapet 64.) — Malmberg, B., Nya vägar inom språkforskningen. En orientering i modern lingvistik. 255 s. Sthlm 1959. — Meyen, Fritz, Die nordeuropäischen Länder im Spiegel der deutschen Universitätsschriften 1885—1957. Eine Bibliographie. XXI+124 s. Bonn 1958. (Bonner Beiträge zur Bibliotheks- und Bücherkunde 4.) — Nielsen, N. och Hjorth, P. L., Dansk sprog-lære for svenskere. 117 s. Lund 1959. — Nielsen, N. Å., De jyske dialekter. 163 s. Khvn 1959. — Pettersson, Björn, Stilstudier i de svenska landskapslagarna. 295 s. Helsingfors 1959. — †Schönfeld, M., Nagelaten opstellen. Studies op naamkundig gebied. Verzorgd door D. P. Blok. 45 s. Amsterdam 1959. (Bijdragen en mededelingen der Naamkunde-Commissie XVI.) — Seip, D. A., Norsk og nabospråkene i slutten av middelalderen og senere tid. 80 s. Oslo 1959. — Wessén, E., Havamal. Några stilfrågor. 32 s. Sthlm 1959. (Filologiskt arkiv 8.) — Spang-Hansen, H., Probability and Structural Classification in Language Description. 233 s. Khvn 1959. — van den Toorn, M. C., Zur Verfasserfrage der Egilssaga Skallagrímssonar. 93 s. Köln-Graz 1959. (Münstersche Forschungen 11.) — de Vries, J., Heldenlied en heldensage. 269 s. Utrecht o. Antwerpen 1959.

Bekker-Nielsen, H., se Widding, O. — Benediktsson, Hreinn, The Vowel System of Icelandic: a Survey of its History (Word 15, 1959). — Brøndum-Nielsen, Johs., Bogskatte fra Danmarks Middelalder (Berlingske Aftenavis' Kronik 18/1 1960). — Ejder, B., Zur Entwicklung der Konsonantenverbindung *ðk* im Nordgermanischen (Zeitschrift für Mundartforschung 27 1959). — Ekholm, G., Westeuropäische Gläser in Skandinavien während der späten Kaiser- und der frühen Merowingerzeit (Acta Archaeologica 29, 1958). — Elgqvist, E., Har det gamla Abosysæl under folkvandringstiden tillhört svearnas intressesfär (Acta Philologica Scandinavica 24). — Halldórsson, Halldór, Doktorsrit Haralds Matthiassonar (Skirnir 1959). — Hassler-Göransson, Carita, Standardiserade rättstavningsprov. 15 s. Sthlm 1960. — Dens., Folkskoleelevernas stavning på 20-talet, 30-talet och 50-talet — några jämförelser (Skola och samhälle 1960). — Hemmer, R., Ännu i frågan om Kristoffers landslag Tjuvabalken I (Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland 1959). — Holm, G., Parvel (Nysvenska studier 38). — Holtsmark, A., Uppreistarsaga (Maal og Minne 1958). — Dens., Det nye syn på sagaene (Nordisk Tidskrift [Lett.] 1959). — Ingers, I., Frosta härads namn (Frostabygden 1959). — Dens., Skånska ortnamnsformer i samband med naturskyddsfrågor (Skånes Natur 47 1960). — Jansson, S. B. F., Hammarbysten och Hammarby-

kistan (Fornvännen 1959). — Dens., Rapport om östgötska och småländska runfynd (därst.). — Dens., Runstensfynd i kyrkmurar (därst. 1958). — Dens. Den fornermanska och fornisländska litteraturen (Bonniers allmänna litteraturhistoria 1959). — Jansson, V., Fsv. *fiunde*, sv. dial. *fiund(e)* 'fiende' (Septentrionalia et orientalia. Studia Bernhardo Karlgren dedicata). — Johannisson, T., Nordische Sprachpflege (Muttersprache 1960). — Knudsen, Tr., Et misforstått ord i farmanna-loven (Maal og Minne 1958). — Koefoed, H. A., Rektor J. C. S. Espersen — et hundredårsminde (Bornholms Tidende 6, 7, 8 april 1959). — Ljunggren, K. G., Hallands ortnamn (Hallands historia II 1959). — Dens., Folketymologi och korrektion (Saga och sed 1958). — Malmberg, B., Les voyelles suédoises et la notion de «fermeture vocalique» (Studia Linguistica 1958:2). — Dens., Notes sur l'articulation du [s] et le traitement de l'affriquée [ts] en Roman Occidental (Omagiù lui Iorgu Jordan 1959). — Dens., Rec. av Martinet, A., Économie des changements phonétiques (Studia Neophilologica 31, 1959). — Mägiste, J., Prof. Lauri Hakulinen 60-aastane (Tulimuld 1959). — Dens., Suomalais-virolaisia sanavertailuja [Finnisch-estnische Wortvergleichungen] (Eripainos Virittäjästä 1959). — Dens., Üks tšseremissi (Mari) kirjamik ja tema romaani [En tjeremissisk författare och hans roman] (Mana 1959). — Dens., Terminatiivipäätteiden järakenteiden alalta [Über terminative Endungen und Konstruktionen] (Verba docent Juhlakirja Lauri Hakulinen 60-vuolipäiväksi 6.10 1959). — Dens., Lisiä viron kielen historiaan [Beiträge zur Geschichte der estnischen Sprache] (Acta Acad. Pæd. Jyväskyläensis 17). — Norlind, W., Ett intressant exemplar av en Tycho Brahe-bok (Astronomiska sällskapet Tycho Brahe. Årsbok 1958—1959). — Pleijel, H., Ge mässe, en katolsk relik i svenskt folkliv (Septentrionalia et orientalia. Studia B. Karlgren dedicata 1959). — Dens., Esaias Tegnér's prästbrev (Från Småland och Hellas. Studier tillägnade Bror Olsson 1959). — Sahlgren, J., Odens kulle på Axvalls hed (Septentrionalia et Orientalia. Studia Bernhardo Karlgren dedicata 1959.) — Dens., Stadsnamnet Strängnäs (Strängnäs stads historia, 1959). — Santema, O., Toponimen fan' e Hommerts en de Jutryp (Fryske plaknamen 12, 1959 [stenc.]). — v. See, K., Rec. av W. Lange, Studien zur christlichen Dichtung der Nordgermanen (Göttingische gelehrte Anzeigen 213 1959). — Seip, D. A., Et fragment på norsk av legenden om den hellige Alexius (Septentrionalia et Orientalia. Studia B. Karlgren dedicata 1959.) — Skautrup, P., Jyske ord. 6. Konjunktionen *ed* (Spräge zur Kultur 21 1959). — Strömbäck, D., Till Ynglingatal 10 och nordisk ödestro (Septentrionalia et orientalia. Studia B. Karlgren dedicata). — Dens., «Krona och klave» (Nord. numismatisk årsskr. 1957—1958). — Dens., Nils Lid. In memoriam (Arv 14). — Dens., Herman Geijer (Kungl. Gustav Adolfs Akad:s minnesbok 1942—1957). — Dens., Ebbe Tuneld (därst.). — Dens., Knut Liestöl (därst.). — Dens., Ejnar Munksgaard (därst.). — Dens., Åke Campbell (därst.). — Ståhl, H., Om Rättviks ortnamn (Rättvik III 1959). — Dens., Om gårdsnamnen [i Rättvik] (därst.). — Thomson, A., När ett komma gjorde två till tre (Studia Bernhardo Karlgren dedicata 1959). — Thorson, P., Ved sorgrensa for nordisk («Bergens Tidende» kronikk 4 o. 5 mars 1960). — Wessén, E., Ordspråk och lärodikt. Några stilformer i Havamal (Septentrionalia et Orientalia. Studia B. Karlgren dedicata. 1959). — Widding, O. o. Bekker-Nielsen, H., A Debate of the Body and the Soul im Old Norse Literature (Medieval Studies [Toronto] 31 1959). — de Vries, J., Das -r- emphaticum im Germanischen (Mélanges de linguistique et de philologie Fernand Mossé in memoriam, Paris 1960). — Dens., Loki ... und kein Ende (Festschrift für Franz Rolf Schröder 1959). — Dens., Rec. av G. Dumézil, Les Dieux des Germains (Beitr. z. Gesch. d. deutschen Sprache u. Literatur hrsg. v. de Boor-Schröbler Bd 81). — Dens., Die «Tieverehrung» in Gallien (Saga o. sed 1958). — Dens., L'Épopée héroïque. Le poète et la tradition. (Courier du Centre International d'Études Poétiques 27.) — Dens., Die Ursprungssage der Sachsen (Niedersächsisches Jahrbuch 31).